

T. C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HUKUK ANABİLİM DALI

KAMU HUKUKU BİLİM DALI

**EBEDİ FAKAT TAMİRE MUHTAÇ:
OSMANLI HUKUKUNDA VAKIF MALIN TAMİRİ**

Doktora Tezi

OSMAN SAFA BURSALI

İstanbul, 2019

T. C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HUKUK ANABİLİM DALI

KAMU HUKUKU BİLİM DALI

**EBEDİ FAKAT TAMİRE MUHTAÇ:
OSMANLI HUKUKUNDA VAKIF MALIN TAMİRİ**

Doktora Tezi

OSMAN SAFA BURSALI

Danışman: PROF. DR. MEHMET AKMAN

İstanbul, 2019

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

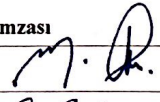
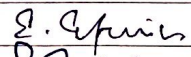
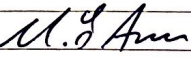
TEZ ONAY BELGESİ

HUKUK Anabilim Dalı KAMU HUKUKU Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi
OSMAN SAFA BURSALI'nın EBEDİ FAKAT TAMİRE MUHTAÇ: OSMANLI
HUKUKUNDA VAKIF MALIN TAMİRİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
30.05.2019 tarih ve 2019-16/21 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu
ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 17 / 12 / 2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1. Tez Danışmanı	Prof. Dr. MEHMET AKMAN	
2. Jüri Üyesi	Prof. Dr. FETHİ GEDİKLİ	
3. Jüri Üyesi	Prof. Dr. EKREM BUĞRA EKİNCİ	
4. Jüri Üyesi	Prof. Dr. MEHMET AKİF AYDIN	
5. Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi MEHMET ÖZGÜR AVCI	

GENEL BİLGİLER

Ad ve Soyad : Osman Safa BURSALI
Anabilim Dalı : Hukuk
Program : Kamu Hukuku
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet AKMAN
Tez Türü ve Tarihi : Doktora — Aralık 2019
Anahtar Kelimeler : Osmanlı hukuku, vakıf, irsad, Rumeli, on sekizinci yüz-
yıl Osmanlı Devleti, fıkıh, İslam hukuku.

ÖZET

EBEDİ FAKAT TAMİRE MUHTAÇ:

OSMANLI HUKUKUNDA VAKIF MALIN TAMİRİ

Müteahhirin Hanefi fukahasının ilgilendiği meselelerden biri olan vakıf malın tamiri, Osmanlı dönemi vakıflarının işleyişinde önemli bir yere sahiptir. Ebedi olmak üzere kurulan vakıf yapılar ancak tamir işinin görülmesiyle ayakta kalabilmektedir. Bu çalışmada şer'i hükümlerin yer aldığı fıkıh literatürü ile on sekizinci yüzyıl Osmanlı bürokrasine ait kaynaklardan hareketle vakıf malın tamiri konusu şu üç soru eşliğinde ele alınmıştır: (i) Harap olan vakıf mal kim tarafından tamir edilmelidir? (ii) Vakıf geliri tamire yetmiyorken mütevellî hangi seçeneklere sahiptir? (iii) Tamir edilemeyen vakıf malın akıbeti nedir? Çalışmada teori-pratik ve hukuk-uygulama gibi karşıtlıklardan sarfınazar edilmiş, fukahanın zikrettiği usuller ile Osmanlı döneminde gerçekleşen tamir vakalarının öngördüğü usuller birlikte değerlendirilmiştir.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Osman Safa BURSALI
Field : Law
Programme : Public Law
Advisor : Prof. Dr. Mehmet AKMAN
Degree Awarded & Date : Doctor of Juridical Science (S.J.D.) — December 2019
Keywords : Ottoman law, *waqf*, *irsad*, Ottoman Balkans, eighteenth-century Ottoman Empire, *fiqh*, Islamic law.

ABSTRACT

ETERNAL BUT NEEDS TO BE REPAIRED:

REPAIR OF WAQF PROPERTY IN OTTOMAN LAW

The issue of repair of waqf property was an important aspect of the waqf mechanism in the Ottoman Empire and one of the leading problems that later Hanafi legal scholars dealt with. Waqf properties were founded to be eternal, but they only survive with the help of repair processes. In my dissertation, I handled this issue by asking three main questions: (i) Who was obliged to repair the dilapidated waqf property? (ii) What could the waqf administrator (*mutawalli*) do when there was not enough money to afford repair costs? (iii) What happened to the waqf property that could not be repaired? I both used *fiqh* literature to make clear of sharia's perspective on the process and bureaucratic correspondence between central and local agents (*qadis*) of eighteenth-century Ottoman Empire. I disregarded the dichotomies like theory and practice or law and its practice, instead I focused on the procedures that legal scholars discussed and Ottoman administrative agents developed.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: VAKIF KAVRAMI VE VAKIF MALIN TAMİRİ.....	2
I. VAKIF KAVRAMI	2
A. <i>Vakf</i>	3
B. İrsâd	6
C. Tesis	11
D. Trust.....	14
E. Fıkıh ve Hukuk Dışı Disiplinlerde Vakıf.....	15
II. VAKIF MAL VE TAMİR	17
A. Vakıf Mal.....	17
B. Tamir.....	18
III. TAMİR HAKKINDAKİ KAYNAKLAR VE LİTERATÜR.....	21
A. Kaynaklar.....	21
B. Literatür	23
1. Fıkıh.....	24
2. Hukuk Bilimi	31
3. İslam Hukuk Bilimi	33
4. Sosyal ve Beşeri Bilimler	35
BÖLÜM 2: VAKIF GELİRİYLE TAMİR.....	43
I. VAKIF GELİRİNİ HARCAMA SIRASI.....	43
A. Zaruri Tamir.....	45
1. Malzeme Masrafı	47
a. Yapının Eski Haline Getirilmesi.....	48

b.	İstisna: Mescidin Genişletilmesi	50
2.	Çalışanların Ücretleri	53
B.	Vakfın “Manevi” Tamiri: Vakıf Çalışanlarına Yapılacak Ödeme.....	57
1.	Çalışanların Kapsamı	57
2.	Ödemenin Sınırı	59
C.	Zaruri Olmayan Tamir	61
D.	Diğer Harcama Yerleri.....	62
1.	Vakıf Çalışanı Olmayan Meşrut Sahipleri.....	62
2.	Vakfın Yararına Olan Şeyler	64
II.	VAKIF GELİRİNİ TAMİRDE KULLANMAYAN MÜTEVELLİNİN AZLEDİLMESİ	65
III.	GELİRİ TAMİRE HARCAYABİLME YÖNÜNDEN HAKİKATEN, HÜKMEN VE MANEN VAKIF	71
IV.	VAKFİYEDEKİ TAMİR ŞARTI.....	73
BÖLÜM 3: TAMİRLE MÜKELLEF KİŞİLER		78
I.	OTURMA (SÜKNÂ) HAKKI SAHİBİ	78
A.	Tamir Mükellefiyeti	78
B.	Mala Yapılan İlaveler	81
C.	Geliri Şart Edilmiş Ev	82
II.	VERGİ MUAFİYETİ SAHİBİ	85
III.	MALI HARAP EDEN KİŞİ	88
A.	Malın Tahrip Edilmesi	88
1.	Tazmin Yükümlülüğü	88
2.	Vakıf Olduğu Ortaya Çıkan Mülk Maldaki Hasar.....	92
B.	Mütevellinin İhmali	95
BÖLÜM 4: VAKIF GELİRİ DIŞINDAKİ KAYNAKLARLA TAMİR		97

I.	ÜÇÜNCÜ KİŞİLERİN TAMİRİ.....	97
A.	Hibe.....	97
B.	Teberru.....	98
C.	Hazine Yardımı.....	101
1.	Cizye Geliri.....	102
2.	Örfi Vergi Geliri	103
3.	Çeşitli Şer'i Gelirler.....	104
4.	Çeşitli Örfi Gelirler	105
5.	Haremeyn Hazinesinin Geliri	106
6.	Kaynağı Açık Olmayan Gelirler	108
7.	Yeni Bir İrsadın Geliri	110
8.	Vergi Muafiyeti	110
II.	BİR VAKIF MAL İLE TAMİR	111
A.	Vakıf Paranın Rakabe Edilmesi.....	111
B.	Enkaz veya Enkaz Bedeli	113
III.	VAKFIN EDİM VEYA PARA BORCUNA GİRMESİ	116
A.	Malın Kiraya Verilmesi	117
1.	Basit Kira Sözleşmesi	117
2.	İcare-i Tavile.....	118
a.	Mahiyeti.....	118
b.	İcareteyn.....	122
(1)	Cevazı ve Mahiyeti.....	122
(2)	Kiradaki Malın Harap Olması	125
(3)	Kiradaki Malın Kullanımdan Kalkması	128
(4)	Kiracının İnşa Yasağı	130
c.	Mukataa	131
(1)	Cevazı ve Mahiyeti.....	132
(2)	Kiracının Tasarrufları	135
(3)	Zemin Kirası.....	136

(4) Mülk Binanın Harap Olması	139
3. Oturma (<i>Sükna</i>) Hakkı Bulunan Evin Kiraya Verilmesi	141
a. Kiraya Verme Yetkisi	141
b. İcareteyn veya Mukataa Sözleşmesi	144
B. Borçlanma	146
1. İstidane	146
2. Rücu Şartıyla Tamir	150
a. Müteveli	150
b. Kiracı	152
c. Üçüncü Kişi	154
BÖLÜM 5: TAMİR EDİLEMİYEN MALIN AKİBETİ	156
I. MALIN DEĞER KARŞILIĞI ELDEN ÇIKARILMASI	156
A. İstibdal	156
1. İstibdal Konulu Risaleler	156
a. 18. Yüzyıla Kadarki Literatür	156
b. 18. Yüzyıldaki Tartışma	166
(1) Müellif	167
(2) Risale	170
2. İstibdal Hakkındaki Hükümler	172
a. Cevazı	172
b. Aranan Şartlar	175
c. Kendisinden Yararlanılan Malın İstibdali	179
d. İstibdal Yetkisi	180
B. Vakıf Malın Satılması	182
II. MALIN KARŞILIKSIZ OLARAK ELDEN ÇIKARILMASI	183
A. Vakıf Malın Başka Vakıf İçin Kullanılması	183
1. Kendisinden Yararlanılmayan Vakıf Mal	183
2. Kendisine Gerek Duyulmayan Mescit	185
B. Vakfa Ait Gelir Getirici Mal	187

III.	MALIN MUHAFAZA EDİLMESİ.....	189
SONUÇ.....		191
BİBLİYOGRAFYA.....		195



ATIF USULÜ

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün *Lisansüstü Tez ve Proje Yazım Kılavuzu*'nun dipnotlu kaynak gösterme yöntemi takip edilmekle beraber arşivlerde bulunan belge ve defter türlerindeki kaynaklara atıf yapmak için aşağıdaki şekillerde uyarılama yapılmıştır.

Belgeye atıf: Arşiv adının kısaltması - **belge koleksiyonunun kısaltması**, dosya numarası - gömlek numarası

Örnek: DAB-C.EV, 366-18596

Deftere atıf: Arşiv adının kısaltması - **defter koleksiyonunun kısaltması**, defter numarası / varak numarası ve yüzü

Örnek: MK-EM, 169/77b

İŞARETLER VE KISALTMALAR

~	belli bir yıl civarı	EI ²	Encyclopaedia of Islam,
+	belli bir yıldan sonra		2. Basım
AE.SABH.I	Ali Emiri Abdülhamid I	EM	Edirne Mahkemesi
AE.SAMD.III	Ali Emiri Ahmed III	HAT	Hattühümayun
AE.SMHD.I	Ali Emiri Mahmud I	Haz.	yayına hazırlayan(/lar) /
AE.SMST.II	Ali Emiri Mustafa II		latinize eden(/ler)
AE.SMST.III	Ali Emiri Mustafa III	İA	İslam Ansiklopedisi
AE.SOSM.III	Ali Emiri Osman III	İE.ADL	İbnülemin Adliye
AE.SSLM.III	Ali Emiri Selim III	İE.DH	İbnülemin Dahiliye
bkz.	bakınız	İE.EV	İbnülemin Vakıf
Bs.	basım	İE.HAT	İbnülemin Hattühümayun
C.	cilt	İE.HR	İbnülemin Hariciye
C.AS	Cevdet Askeriye	İE.MDN	İbnülemin Meadin
C.BH	Cevdet Bahriye	İE.TCT	İbnülemin Tevcihat
C.BLD	Cevdet Belediye	md.	madde
C.DH	Cevdet Dahiliye	MK	Milli Kütüphane, Ankara
C.EV	Cevdet Evkaf	Mst.	müstensih(/ler)
C.MF	Cevdet Maarif	ö.	belli bir yılda ölüm tarihi
C.ML	Cevdet Maliye	RM	Rodosçuk Mahkemesi
C.NF	Cevdet Nafia	s.	sayfa numarası
Çev.	çeviren(/ler)	ss.	sayfa aralığı
DAB	Devlet Arşivleri Başkan- lığı, İstanbul	Thk.	tahkik eden(/ler)
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi	ty	tarih yok
Ed.	derleyen(/ler)	v.	varak numarası
		VGMA	Vakıflar Genel Müdür- lüğü Arşivi, Ankara
		yy	yayın yeri / yayınevi yok

GİRİŞ

Bu çalışma Osmanlı hukukunda vakıf malın tamiri hakkındadır. Çalışmada müteahhirin Hanefi fıkıh literatüründe tamir fikrinin izi sürülüp fıkıhta geliştirilen usuller gösterilmekte ve on sekizinci yüzyıl Osmanlı Rumeli'sinde bu usullerin uygulamada nasıl işlediği örneklendirilmektedir. Diğer yandan fıkıhta tartışması yapılan usuller yanında Osmanlı bürokrasisi içerisinde oluşan usullere de yer verilmektedir.

Araştırma sorusu olarak bir paradoks tercih edilmiştir: Hanefi fıkhında vakfin ebedi olmak üzere kurulması gerektiği umumiyetle paylaşılmaktadır. Fakat fiziki olarak bir vakıf malın ebediyete kadar bekası mümkün değildir. Dolayısıyla, artık fiziki maldan ayrı şekilde düşünülmesi gereken vakfin ebediyetini muhafaza edebilmek için, vakıf mal olarak nitelendirilen mal fiziki zarar gördüğünde tamir edilmesi gerekecektir.

Çalışmanın ele aldığı genel problematik, fıkhi bilginin uygulama haline dönüşümü ve bilgi üretimi faaliyeti ile uygulamanın işleyişi arasındaki etkileşimin nasıl gerçekleştiği sorularından müteşekkildir. Bu sorular Osmanlı hukuku araştırmalarının da içinde yer aldığı İslam hukuk tarihi ile fıkıh tarihinin de paylaştığı sorulardır. Yine literatürde önemli sayıda araştırmanın arka planını oluşturan fıkıh ve siyaset teması, bu çalışmanın da tematik özelliğini teşkil etmektedir.

Birinci bölümde öncelikle çalışma konusunun başlığına da yansıyan anahtar kavramlar olan vakıf, vakıf mal ile tamir tabirleri izah edilmekte; sonrasında vakıf malın tamiri konusunda tezde kullanılan kaynaklar ile ilgili literatür hakkında bilgi verilmektedir. Sonraki bölümler esasen birer meselenin araştırılmasından ibarettir: İkinci bölüm, harap olmuş bir vakıf malın vakıf geliriyle hangi surette tamir edilmesi gerektiğine yönelik bir araştırmayı içermektedir. Üçüncü bölümde, tamir masrafının bir kişinin zimmetinde olması durumu incelenmektedir. Dördüncü bölüm, vakfin tamir mesuliyeti varken vakıf gelirinin tamir işini görmede yetersiz olması meselesine ayrılmaktadır. Bu durumda vakıf mütevellisinin önünde hangi opsiyonların bulunduğu ortaya çıkarılmaktadır. Beşinci ve son bölüm, harap vakıf malın tamir edilmesi dışındaki akıbetlerinin neler olduğunu araştırmaktadır.

BÖLÜM 1: VAKIF KAVRAMI VE VAKIF MALIN TAMİRİ

I. VAKIF KAVRAMI

Bugün “vakıf” lafzı ilk bakışta tek manayı ifade ediyormuş gibi görünse de anlam ayrımlarının yapılması ve sınırların gösterilmesi faydadan hali değildir. Zira vakıf bir yandan zaman bakımından dikey, bir yandan da disiplinler bakımından yatay anlam ayrımlarına tabi tutulabilir. Sözelimi on sekizinci yüzyıl Osmanlı coğrafyasındaki tüm anlamı, hükümleri ve uygulamalarıyla vakıf, literatürde Roma İmparatorluğu’ndaki benzer hukuki kurumlarla aynı lafızla karşılanırsa da iki kurumun aynı olmadığı açıktır. Dahası, vakfın ne olduğuna ilişkin farklı disiplinlere mensup çağdaş araştırmacılar ilmi mesai ortaya koymakla beraber, “vakıf” adlı kurumların devam ettiği ülkelerde gerek tabi oldukları normlar gerekse idareleri bakımından bu kurumların hangi şekilleri aldıkları ayırt edilmeye muhtaç durumdadır. Bu çalışmada kavram meselesinin ortaya konmasında multidisipliner bir yaklaşım gözetilmekte, zikredilen dikey ve yatay anlam ayrımlarının tespiti hedeflenmektedir.

Müteahhirin dönemi Hanefi mezhebine ait fıkıh eserlerinin ve on sekizinci yüzyıl Osmanlı bürokratik kayıtlarının merkeze alındığı bu çalışmada, birincil olarak vakıf kavramının fıkıhtaki karşılığı olan *el-vakf* esas alınmaktadır. Bu ayrıma ilişkin hususi bir tartışması yapılmısa da fıkıhta *el-irsâd* olarak adlandırılan mallar da çalışma kapsamındadır ve çalışma boyunca irsad olarak değil yine vakıf olarak anılacaktır. Bu tercihte Osmanlı bürokratik kayıtlarında fıkıhtaki manasıyla da olsa irsad da olsa “vakıf” yahut “ev-kaf” tabirlerinin kullanılması da rol oynamıştır.

Çalışma için belirlenen tarih kesiti Tanzimat dönemi Osmanlı hukukunu içermektedir. Bu sebeple Tanzimat Fermanı’nı takip eden normlar ve düzenlemeler ile o hukuk düzeni içinde üretilmiş eserler kaynak olarak kullanılmamıştır. Yine medeni hukukta vakıflarla alakalı tartışmalar bu çalışmada kaynak olarak kullanılmamıştır. “Eski vakıflar” nosyonu da benimsenmemiştir. Zira bu çalışmada araştırması yapılan vakıfların bugün yaşıyor yaşamadığı, hangi hukuki çerçeveye girdiği veya bugün herhangi bir hukuki

uyuşmazlığa konu olup olmadığı sorularından sarfınazar edilmiştir. Diğer yandan, bu çalışmada vakıf, salt genel tarihinin bir konusu olarak düşünülmediği gibi İslam hukuk biliminin çerçevesi içinde de gözetilmemiştir.

Bu çalışma, bir hukuk tarihi çalışması olarak, kaynakları bir bütün olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla, yalnızca fıkhi tartışmalara yaslanmamakla yahut vakfa ait uygulamaları gösteren kaynakları tek tük ve örnekleme kabilinden kullanmamakla çağdaş İslam hukukçularının fıkıh tarihindeki vakıfla alakalı araştırmalarından ayrılmaktadır. Yalnızca vakalarla ilgilenmemekle yahut da fıkıhta yer alan prensiplere özet mahiyetinde atıf yapmamakla da tarih araştırmalarından ayrılmaktadır. *Vakf* ve *irsâd*, fıkhi tartışmanın bir cüzü ve Osmanlı dönemi vakıflarının bir görünümü olarak kabul edilmektedir.

A. Vakf

Vakıf her şeyden önce iki kategoride ele alınabilir: Fıkıhtaki vakıf kavramını işaret eden *el-vakf*, fıkıhtaki manasını her İslam devletine özgü normlar, müesseseler ve tatbikatlara rağmen muhafaza etmektedir. Osmanlı öncesinde, Osmanlı klasik döneminde veya Tanzimat dönemindeki vakıf müessesesi ve tatbikatının önemli bir kısmı bu cümleden sayılabilir. Zira şer’i hükümlerin yürürlükte ve etkin olduğu bu asırlarda mahiyeti, esaslı hükümleri ve diğer fıkıh kavramları ile münasebeti bakımlarından vakfın bir istikrar unsuru taşıdığı söylenebilir. Diğer kategori ise ister tarihsel ister çağdaş müesseseler olsun, ancak fıkıhtaki vakıf kavramına benzetme yoluyla işaret edilen ve hayra benzer bir amaç taşıyan müesseseleri ihtiva etmektedir. Bu kategori ise anlam katmanları bakımından daha zengindir: Birazdan bahsedileceği üzere *el-irsâd*, İslam öncesi toplumlarda bir amaca özgülenmiş muhtelif mal toplulukları, 1926 tarihli *Türk Kanun-ı Medenisi*’nin kabulüyle beraber Türk Hukuk literatürüne giren “tesis” adlı hukuki müessese, bu müessenin Batı hukukunu kabul etmiş ülkelerdeki versiyonları, İslam hukuku disiplini içerisinde çalışılan ve şer’i hükümlerin yürürlükte olduğu modern ulus-devletlerde çağdaş normlarla da düzenlenen vakıf müessesesi.

Bu gibi anlam katmanları arasında, yedinci yüzyıldan bu yana tatbiki görülen, sekizinci yüzyıldan beri hükümleri vaz edilmeye, tartışılmaya ve detaylandırılmaya başlayan, İslam tarihi boyunca giderek müesseseseleşen, coğrafyaya ve zamana göre görünümünü ve toplum içinde ifade ettiği mana ve oynadığı rol değişen vakıf, *el-vakf* olarak asıl ve büyük anlamını bulmaktadır. Bu vakfin başlangıcı, fukahanın verdikleri misaller gözetilirse, Hz. Peygamber dönemindedir. O günden bu yana, yeryüzünde Müslümanların hükmettikleri ülkelerde, aynı manayı ifade etmek üzere *habs* (çoğulu *hubus*) olarak adlandırıldığı Mağrip haricinde, hep *vakf* (çoğulu *evkâf* yahut *vukûf*) adıyla işaret edilmiş bir müessese olagelmıştır. Bu müessesenin tarihinin zenginliği, nesiller boyu toplum içinde gördüğü vazifelerin hayatiliği ve hususen müteahhirin döneminde fıkhi mesai içinde ağırlığının diğer konulara nazaran giderek artmış ve mühim bir külliyyat bırakmış olmaları nazarlarından, şer’i hükümleri tatbik etmeyi bırakmış olsun ya da olmasın bugün dahi Müslüman ülkelerde aynı ismin farklı telaffuzlarıyla da olsa yaşıyor olması, vakfin İslam medeniyetinin çok mühim bir cüzü olduğunun kanıtıdır. Bu müesseseye Osmanlı bürokratik yazışmalarında da aynı isim verilmiş ve istikrarlı olarak “vakıf” denmiştir. Yer yer Osmanlı bürokrasisinde “hayrat” lafzı da aynı manayı ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Fıkıhtaki vakfa ait hükümler hakkında yapılmış Türkçe, Arapça ve Batılı araştırmaların kendilerine has hususiyetlerinin bulunduğunu belirtmekte fayda vardır. Arapça literatürün baskın özelliği, İslam hukuku disiplininin çerçevesine gösterdiği sadakattir. Zira bu eserlerin gayesi, fukahanın vakıf baplarında gösterdiği hükümleri bugünkü hukuki terminoloji ve sistematik içinde düzenlemek ve hukuk alemine sunmaktır.¹ Ahkamü’l-evkâfın günümüz ulus-devlet hukuk düzenlerine adapte ve tanzim edilebilecek norm haline gelmesini kolaylaştırma fonksiyonu olan bu eserler, ekseriyetle mezhepler

¹ A.M. Ebû Süneyne, **Mühimmâtü ahkâmî’l-evkâf**, Amman: Dârü’l-Feth, 1430/2009; A.F. Hüseyin, **Ahkâmü’l-vesâyâ ve’l-evkâf fi’ş-şer’ati’l-İslâmiyye**, İskenderiye: ed-Dârü’l-Câmi’iyye, 1989; M.K. İmâm, **el-Vesâyâ ve’l-evkâf fi’l-fıkhi’l-İslâmî**, Beyrut: el-Mü’essesetü’l-Câmi’iyye, 1996; R.Y. el-Mısrî, **el-Evkâf fıkhen ve iktisâden**, Şam: Dârü’l-Mektebî, 1430/2009; Z. Yeken, **Ahkâmü’l-vakf**, Beyrut: el-Matba’atü’l-Mısriyye, ty; M.A. ez-Zerkâ, **Ahkâmü’l-evkâf**, 2. Basım. Ürdün: Dârü Ammâr, 1419/1998.

arası ortak yahut mezhep içinde tercih edilen hükümleri içermektedir. Bu ana seyrin dışında, Arnaût'un vakfiyelere odaklanan çalışmaları ile Muhammed b. Abdülazîz'in ve Sabrî'nin hem vakıf ahkâmını hem de tarihsel örneklerle vakıf uygulamalarını gösterdiği çalışmalar zikredilebilir.²

Batılı vakıf doktrini araştırmalarında zamanının Kudüs ve Şam barosu üyesi avukat Cattan'ın makalesi,³ eser içindeki diğer makalelere benzer şekilde, Batılı İslam araştırmalarında vakıf hukukunun ayrıntıları için başvurulagelen bir kaynak halindedir. Aynı yıllarda İslam hukuku araştırmacısı Schacht'ın Köprülü armağanı içinde yayınlanan makalesinin özellikle Batılı İslam ve Osmanlı araştırmacılarının bilgi ağı içindeki yeri mühimdir.⁴ Öyle ki, makalenin yazılışından altmış yıl sonra dahi, vakfın kökeni ve başlangıcı tartışması birçok Batılı araştırmacının problem sahası içinde olduğu Hennigan ve Oberauer'in çalışmalarından gözlenebilir.⁵

Fıkıhtaki vakıf doktrini hakkındaki Türkçe kitap yayınlarının Arapça literatüre kıyasen, Batılı literatürde olduğu gibi, zengin olmadığı söylenebilir. Öztürk'ün muhtasar eserinden ve Akgündüz'ün Hanefi vakıf ahkâmını esas aldığı eserinden bir süre sonra

² M.M.G. el-Arnaût, **Devrü'l-vakf fi'l-mücteme'ati'l-İslâmiyye**, Şam: Dârü'l-Fikri'l-Mu'âsir, 2000; aynı yazar, **el-Vakf fi'l-âlemi'l-İslâmî mâ beyne'l-mâzî ve'l-hâzır**, Beyrut: Cedâvil, 2011; aynı yazar, **Vakfü'l-mer'e fi âlemi'l-İslâm: Mukârebe cedîde li mekânati'l-mer'e fi'l-müctema'**, Beyrut: Cedâvil, 2014; Muhammed b. Abdülazîz b. Abdullah, **el-Vakf fi'l-fikri'l-İslâmî**, Rabat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şü'ûni'l-İslâmiyye, 1416/1996 ve İ.S. Sabrî, **el-Vakfü'l-İslâmî beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk**, Amman: Dârü'n-Nefâ'is, 1428/2008.

³ H. Cattan, "The Law of waqf", M. Khadduri ve H.J. Liebesny (Ed.), **Law in the Middle East** içinde, Washington, D.C.: Middle East Institute, 1955, ss.203-222.

⁴ J. Schacht, "Early doctrines on waqf", **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı / Mélanges Fuad Köprülü** içinde, İstanbul: Ankara Üniversitesi, 1953, ss.443-452.

⁵ P.C. Hennigan, **The Birth of a Legal Institution: The Formation of the Waqf in Third-Century A.H. Hanafi Legal Discourse**, Leiden: Brill, 2004; N. Oberauer, "Early doctrines on waqf revisited: The Evolution of Islamic endowment law in the 2nd century AH", **Islamic Law and Society**, Cilt.20, Sayı.1-2, 2013. ss.1-47.

Bedir'in Osmanlı hukuk uygulamasıyla güçlü bir bağı olduğunu söylediği Orta Asya Hanefi fukahasının mesaisini nazara aldığı çalışması ile Çilingir'in vakıftan yararlananlara odaklanan çalışması ilim alemine sunulmuştur.⁶

B. İrsâd

Hanefi fukahasının *el-irsâd* olarak adlandırdığı, Osmanlı bürokratik yazışmalarında yine “vakıf” bazen de “hayrat” adıyla anılan, literatürde ise farklı adlarla karşılanan bir vakıf türü, Tanzimat öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça geniş bir tatbik sahası bulmuştur.⁷ “Tahsis/tahsisat kabilinden”, “irsadi” ve “gayrisahih” vakıf gibi birbirinin yerine geçebilir şekilde anılan⁸ bu kurumu Ali Haydar Efendi *vakf-ı irsâdî* olarak adlandırıp tanımında tahsisat kabilinden olduğunu ifade etmektedir.⁹ Ona göre irsadi vakıflar sahih ve gayrisahih olarak ikiye ayrılmakta, hazineden maaş alabilen kişilere geliri tahsis edilen vakıflar *irsâd-ı sahih*, maaş alma hakkı bulunmayan kişilere geliri tahsis edilmiş vakıflara *irsâd-ı gayrisahih* adları verilmektedir.¹⁰ Aralarındaki ortak nokta, çıplak mülkiyeti (*ra-kabe*) hazineye ait araziler üzerinde bu gibi vakıfların kurulmasıyla birlikte Hanefi fık-hında yaygın olarak kabul edilen görüşe göre mülkiyetin kalkması gerekirken, hazinenin mülkiyetinin ortadan kalkmamasıdır. Farklılaştıkları nokta ise irsadi-ı sahihin bir kere kurulduktan sonra hukuki varlığının sona erdirilememesi, diğerinin ise iptal edilebilmesidir

⁶ N. Öztürk, **Menşe’i ve tarihi gelişimi açısından vakıflar**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983; A. Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988; M. Bedir, **Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme**, 2. Basım. İstanbul: İSAM, 2014; H. Çilingir, **Vakıfta Amaç: Hanefi Vakıf Hukuku Çerçevesinde Bir Araştırma**, İstanbul: İktisat, 2018.

⁷ A. Akgündüz, “İrsadi vakıf”, **DİA**, C.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s.448.

⁸ Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, s.423.

⁹ Ali Haydar Efendi, ss.72-74.

¹⁰ Ali Haydar Efendi, s.73.

ki, bu haliyle yine fıkıhtaki vakfın mahiyetinin mühim bir cüzü olan ebedilik vasfını haiz olmamaktadır.¹¹

İrsadi vakıflar hakkındaki özet mahiyetindeki bu bilgiler dahi, İslam tarihinin müteahhirin döneminin esasında ilk yüzyıllarında bulunmayan yahut aynı derecede ortaya çıkmamış bazı problemlerine işaret etmektedir. İlk olarak, zimmet sahibi bir gerçek kişide olduğu gibi hazinenin malıyla vakıf kurulabilmesi, mülkiyetin, şahsiyetin ve mâlik olmanın anlamlarını tekrar düşündürmektedir. Diğer yandan irsad, vakfın müstakil bir alt araştırma sahası sayılabilir. Zira Osmanlı döneminde irsadi vakıflar sayıca az değildi ve modern hukuk düzeninin benimsenmesiyle Tanzimat dönemi düzenlemelerinin en önemli konuları arasındaydı.

İrsadi vakıfların İslam tarihinde yaygınlaşması olgusu ile devletin bir ekonomik, siyasi ve toplumsal güç olarak yükselişi arasındaki münasebet, özellikle hukukun ve sosyal bilimlerin kavşak noktası olarak dikkati çekmektedir. Bu münasebete dair meseleler *siyaset, kanun, yasağ, örf, resm*, vb. bir dizi önemli kavramı ihtiva eden, fıkıh yanında siyaset literatürünün de istimalini gerektiren multidisipliner bir çalışma alanıdır. İrsadi vakıfların, vakfın fıkıhtaki yerleşik formuyla mukayesesi diğer bir meseledir. Zira bahsedildiği üzere vakfın doğrudan tanımında yer alan hususlardaki farklılaşma dikkat çekicidir. Diğer yandan irsadi vakıfların fıkıhtaki yerine ilişkin daha açık bir analiz yapabilmek için birlikte değerlendirilmesi gereken iki unsur mevcuttur: Osmanlı idaresinin bu kabil vakıflar hakkında yaptığı düzenlemeler ve bunların vakıf uygulamasında aldığı şekiller ile Osmanlı dönemi Hanefî fıkında vakıf hakkında ortaya konan meseleler.

Hukuk sahasında Tanzimat Fermanı'nı takip eden dönemde adli kurumlardaki ve normlardaki yenilik ve değişiklikler içinde *Mecelle-i Ahkam-ı Adliye*'nin kendine mahsus yeri, döneme ait araştırmalarda vurgulanan bir noktadır. Bununla beraber, bir yandan

¹¹ Ali Haydar Efendi, ss.73-74.

vakıflarla alakalı olarak on dokuzuncu yüzyıl içinde gerçekleşen idari düzenlemeler süregiderken¹² *Mecelle*'de vakfın doğrudan düzenlenmemiş olması dikkat çekicidir. Her ne kadar sekiz maddede *vakıf*,¹³ üç maddede *vâkıf*¹⁴ ve iki maddede *mevkûf*¹⁵ zikredilse de vakfa dair müstakil bir bahis bulunmamaktadır. Literatürde ifade edildiğine göre Ali Haydar Efendi'nin *Tertîbü's-Sunûf fî Ahkâmi'l-Vukûf* u ile Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın¹⁶ ve Ömer Hilmi Efendi'nin¹⁷ vakfa ait eserleri, *Mecelle*'deki eksikliği tamamlama işlevi görmüştür.¹⁸ Türkçe fıkıh telifinin bir halkası olarak değerlendirilebilecek bu eserler, kendi dönemlerinde ders notu formundaki yahut özet mahiyetinde bilgiler içeren benzeri kitaplardan ayrı olarak, vakıf hukukuna ait tüm konuları ihata etme gayesiyle telif edilmiştir. Eserlerin yine *Mecelle*'ye benzer diğer özellikleri, Hanefi mezhebinin en çok kabul gören görüşlerini taşımaları ve meselecî metodu takip etmeleridir. Türkçe olmaları hasebiyle, bu literatürün kavram havuzunda fıkıh kadar Tanzimat döneminde vakıfla alakalı yürürlüğe girmiş normların ve idari düzenlemelerin terminolojisi de yer almıştır. Söz gelimi Ali Haydar Efendi'nin eseri, 1776 maddede vakfa ait hükümleri bir araya getirmiştir. Mukaddime ile hatime arasındaki 61 fasılda müellifin madde yazım tarzına yakından bakıldığında öncelikle ekseriyetle bir cümle içinde bir hükmün verildiği yahut tanımın yapıldığı görülmektedir. Ardından hükümdeki şartlar veya hukukî sonuç, vakfın bir başka alt konusundaki yahut farklı bir hukuk dalındaki hükümlerle ilişkilendirilmekte, böylece hüküm pekiştirilmektedir. Nihayet bazen, fetva mecmualarında rastlanabilecek

¹² Vakıflar üzerinde idari ve denetimsel görevleri olan Evkaf-ı Hümayun Nezareti hakkında bkz. N. Öztürk, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti", *DİA*, C.11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

¹³ Md. 59, 441, 596, 1634, 1660, 1661, 1667 ve 1739.

¹⁴ Md. 356, 459 ve 596.

¹⁵ Md. 1660 ve 1662.

¹⁶ M.H. Yazır, *İrşâdü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf*, İstanbul: Matbaa-ı Ahmet Kamil, 1330.

¹⁷ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf*, İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1307.

¹⁸ N. Öztürk, "Giriş", N. Öztürk (Haz.), *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar: Ahkamu'l-Evkaf* içinde, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, ss.3-4.

tarzda, farazi bir olay tasvir edilmekte ve böylece hükmün tatbikinin bir örneği verilmektedir.

Ahkam-ı evkaf literatürünün ardında bıraktığı mirasın iki yönü burada vurguya değerdir. Öncelikle, *Mecelle*'nin etkisine benzer biçimde, İslam dünyasında yirminci yüzyıl içinde telif edilmiş vakfa dair hukuk kitaplarının sistematüğini belirlemiştir. Diğer yandan şer'i hükümleri tatbik eden gerek manda idaresi altındaki gerekse bağımsız ülkelerde yürürlüğe giren vakfa ait normların çerçevesini tespit etmiştir. Muhammed Kadri Paşa'nın eseri¹⁹ *Mecelle* etkisini yansıtmakla birlikte, bunun Türkçe ahkam-ı evkaf literatürüne olan katkısı ve özelde Mısır, genelde Arap coğrafyasındaki vakıf normlarına ve doktrinine yönelik bilinen etkisinin derecesi araştırmaya değer bir husustur. Mirasın ikinci yönü, Türkiye'deki "eski vakıflar" literatürünün asıl kaynaklarının Türkçe ahkam-ı evkaf kitapları olmasıdır. Zira Türkiye'de tesis yerine "vakıf" adıyla medeni hukuk müesseseleri kurulabildiğinde, Osmanlı devletinden intikal eden *vakf* ve *irsâd*lar artık "eski" hale gelmiştir. Bunlara uygulanacak normun tespitinde ve eski vakıflara ait hukuk doktrininin oluşturulmasında ahkam-ı evkaf literatürünün hayati rolü olmuştur.

Türkçe vakıf hukuku literatüründe yirminci yüzyılda bir grup hukukçu, "eski vakıf" tabirini esas alarak birçok doktriner eser kaleme almışlardır. Bu tabirdeki "eski", mefhum-ı muhalifinden yani "yeni" vakıflardan hareketle adlandırılmış gibi görülebilir. Fakat daha ince bir nazarla bakıldığında, buradaki vakfın eskiliği başka bir anlamdadır:

"*Kanun-ı Medeni*'den evvel müesses evkaf tesisler"

Kanun-ı Medeni'nin mer'iyete vaz'ından *mukaddem* vücuda getirilen evkaf hakkında ayrıca bir tatbikat kanunu neşrolunur.

Kanun-ı Medeni'nin mer'iyete vaz'ından sonra vücuda getirilecek tesisler, *Kanun-ı Medeni* ahkamına tabidir.

864 sayılı *Kanun-ı Medeni'nin Suret-i Mer'iyet ve Şekl-i Tatbiki Hakkında Kanun*'un bu sekizinci maddesi, açık bir biçimde, *Türk Kanun-ı Medenisi*'nin yürürlüğe girdiği tarihte hukuk düzenince evkaf yahut vakıflar olarak bilinen müessesenin artık hukuk

¹⁹ Muhammed Kadri Paşa, *Kânûnü'l-adl ve'l-insâf fi'l-kazâ' alâ müşkilâti'l-evkâf*, A.C. Muhammed ve M.A. Sirâc (Thk.), Kahire: Dârü's-Selâm, 1427/2006.

tarihine ait olduğunu düzenlemiştir. Dolayısıyla, evkafın “yeni”sinden bahsetmek mümkün değildir, yenisi ancak “tesis” olabilirdi. Bu sebeplerle, *Kanun-ı Medeni*’ye göre evkafın anlaşılması gereken bir husus da onların *evvel* ve *mukaddem* olmalarıydı: Evkaf zaten “eski”dir, yeni bir hayır müessesesi kurulacaksa buna “tesis” denebilirdi. Hatta o günden geriye doğru bakıldığında onlar hakkında sadece vakıf veya evkaf değil, “evkaf tesis” ifadesinin kullanılması da dikkate değerdir. Dokuz yıl sonra, 1935 yılında yürürlüğe giren 2762 sayılı *Vakıflar Kanunu*’nun 42. maddesinde, *Kanun-ı Medeni*’nin yürürlüğe girdiği tarihte mevcut evkafla alakalı olarak bu iki kanunun yürürlük tarihleri arasında meydana gelen olaylara ilişkin hukuki hükümlerin o zamanın normlarına tabi olduğu, 1935’ten itibaren *Vakıflar Kanunu* ve ilgili diğer kanunlara tabi olacağı gösterilmiştir. O yıldan itibaren, doktrinde vakıflarla alakalı literatürün gelişme kaydettiği, “vakıflar” adıyla birçok eserin kaleme alındığı tespit edilmektedir ki bu gelişme Ali Himmet Berki²⁰ ve Ekrem Cemal’in²¹ çalışmalarından gözlenebilir.

1967 yılında *Kanun-ı Medeni*’de yapılan değişikliklerin, vakfın hukuk düzeminde ifade ettiği mana açısından bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Zira bu değişikliklerle beraber tesis yerini vakfa bırakmış, “vakıf” adıyla hukuki müessese kurma imkanı oluşmuştur. Böylece, hukuk doktrini artık medeni hukuk prensiplerine göre işleyen tesisleri vakıfmış gibi muamele etmek durumunda kalmamış, tesisleri ve 1926’dan önce kurulmuş vakıfları birlikte “vakıflar” olarak değerlendiren eserler üretmekten vazgeçmiştir. Bundan sonra, ki günümüzde de böyledir, 1967’den itibaren kurulan vakıflar literatürde sadece “vakıf” olarak, 1926 öncesinde kurulmuş vakıflar ise “eski vakıflar” olarak adlandırılmıştır.²² Artık “tesis” lafzının gücünü kaybetmesine mukabil Şakir Berki, Ali

²⁰ A.H. Berki, **Vakıflar**, İstanbul: Cihan Kütüphanesi, 1940.

²¹ E. Cemal, **Vakıflar**, İstanbul: Cihan Kütüphanesi, 1935.

²² S. Ballar (Ed.), **Eski Vakıfların Günümüze Ulaşan Uygulamaları, Sorunları ve Çözümleri Semineri, 7-8 Aralık 1999**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2001; L. Dalamanlı, **Eski Yeni Vakıf Davaları: Açıklamalı-İçtihatlı**, Ankara: Seçkin Kitabevi, 1986; H. Hatemi, **Medeni Hukuk Tüzel Kişileri: Giriş, Tarihi Gelişim, Eski Vakıflar**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1979; İ. Sungurbey, **Eski Vakıfların Yeni Sorunları: Yazarın Bundan Önceki Kitaplarına Kimi Eklerle**, İstanbul: Maltepe Üniversitesi, 2001; M. Yılmaz, **Eski Vakıfların ve Taşınmazların Günümüzdeki Hukuki Rejimi**, Ankara: Bilge, 2013.

Rıza Dönmez, Hüseyin Hatemi gibi yazarlar “eski” ve “yeni” vakıflarla alakalı hükümleri yahut meseleleri birlikte ihtiva eden eserler yazmaya bir yandan devam etmiştir.²³ Eski vakıflar genellikle modern medeni hukuk ve idare hukuku kavramları kullanılarak analiz edilmektedir.

C. Tesis

1926 yılında yürürlüğe giren *Kanun-ı Medeni*’de vakıf müessesesine yer verilmeyip, mehz hukuktaki müessesenin (*stiftung/fondation*) “tesis” adıyla adapte edilmesi,²⁴ Batı hukukunun benimsenmesinin önemli bir vechesidir. Mehz hukuka göre bir tesis kurucusu kâr dışında bir gayenin gerçekleşmesi için malvarlığını bir tesise dahil etmektedir. Kurucu bir kişi olabileceği gibi Almanya örneğinde olduğu üzere bir kuruluş da olabilir. Malını tesise tahsis eden kurucu böylelikle gayesinin gerçekleşmesi için malının mülkiyetini kaybeder. Tesis ise bu malları zarar etmeyecek şekilde işletir. Ortaya çıkan kazanç kurucunun gösterdiği gaye için harcanır. Tesisin süresiz olarak bu surette işlemesi amaçlanır ve prensipte tesis iptal edilemez.

Kanun-ı Medeni’de “Bir malın muayyen bir maksada tahsisi” olarak tanımlanan tesis, vakfın gördüğü fonksiyonu da içerebilecek şekilde fakat doğrudan ne vakfa ne de vakfa ait kavramlara işaret edilerek tanzim edilmiştir. Ancak tesisin bir medeni hukuk müessesesi olarak yeterli gelişmeyi sağlayamadığı, 1967 yılına kadar Türkiye’de kurulan tesis sayısının 100 civarında olmasından anlaşılabılır. Diğer yandan, 1967 yılında *Kanun-ı Medeni*’nin tesisle alakalı kısmında temelli değişiklikler yapılması ihtiyacının duyulması da bu cümleden sayılabilir. Literatürde tesis tabirinin vakıf tabiriyle birlikte kulla-

²³ Ş. Berki, **Vakıflarla İlgili Önemli Meseleler**, İstanbul: Bayrak, 1990; A.R. Dönmez, “Cumhuriyet devrinde vakıflar”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, 1991; H. Hatemi, **Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi, Medeni Hukuk Tüzelkişileri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1969.

²⁴ Md. 73-81.

nilması, vakıflarla alakalı hükümlerin o tarihlerde medeni kanunda bulunmamasına rağmen tesisle beraber analiz edilmesi,²⁵ hatta vakfın esasında tesisi de kapsar biçimde anlaşılması²⁶ tesisin kanunda öngörülen yepyeni bir müessese olarak değil, Osmanlı hukukunda esaslı bir yeri olan vakıf müessesesiyle beraber anlaşıldığının göstergeleridir. Tüm bunların neticesinde, Türk medeni hukukuna girişinden yaklaşık kırk yıl sonra tesis yerini vakfa bırakmış, Osmanlı İmparatorluğu’ndan intikal eden vakıflara ıstılah bakımından benzetmekle beraber tabi olduğu hukuki rejim ve hükümler ayrışabilen yeni hayır müesseseleri resmi olarak da “vakıf” adıyla anılmaya başlamıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün halka açık istatistiklerine göre 1967’yi takip eden elli yılda kurulan vakıf sayısının beş bini geçmesini yalnızca bu müesseselere ait hukuki düzenlemenin daha ayrıntılı ve gelişkin olmasıyla açıklamak yeterli değildir. İstilahta yapılan değişikliğin dahi toplum nezdinde aksettirdiği anlam, vakıf kurumunun uzun asırlara yayılan tarihi nazara alındığında, tesisten elbette farklı olagelmıştır.

1967 yılında yürürlüğe giren 903 sayılı kanun değişikliği ile beraber Türk medeni hukukuna göre vakıf kurma imkanı Türk hukuk düzenine gelmiştir. Böylelikle, fıkıhtaki vakıftan ayrı olarak tanımı, hükümleri, meseleleri, uyumsuzlukları, doktrini ve literatürü farklı olan bir vakıf söz konusu olmuştur. Fukahanın İslam tarihi boyunca ilgilendiği ve müessese haline gelmiş konularından bazısı modern Türkiye’de hem hukuki tartışmalarda hem de maddi alemde tamamen ortadan kalkmış iken bazısının yaşıyor olması yanında vakfın lafız itibariyle hukuk düzenince tanınıyor olması dikkat çekicidir. Bu adlandırma, Osmanlı bürokratik yazışmalarında hem fıkıhtaki manasıyla vakfa hem de irsada birlikte “vakıf” adı verilmesi alışkanlığının bir devamı olarak görülebilir. Vakfın adından ötede, hukuki çerçeve itibariyle fıkıhtaki vakıfla olan irtibatı bir araştırma problemi olarak tespit edilebilir. Diğer pek çok Müslüman ülkede de aynı kavramla anılan güncel hukuki müesseselerin gerek fıkıhtaki vakıfla ne derece benzeştiği, gerekse ülkeler

²⁵ F.H. Saymen, **Medeni Hukukumuzda Hükmi Şahıslar: Cemiyet-Vakıf-Tesis**, İstanbul: Üniversite Kitabevi, 1944.

²⁶ A.H. Berki, **Vakıflar: İkinci Kitap: Medeni Kanunda “Tesis” ve Vakıflar Kanunu Hükümleri**, Ankara: Nur Matbaası, 1950.

arasında vakıf müesseselerinin ve hukukunun gelişimi arasında ne gibi etkileşimlerin bulunduğu da bir diğer problem olarak sayılabilir.

Yürürlükteki *Türk Medeni Kanunu*'na göre vakıf, “gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluğu” olarak tanımlanmaktadır (md. 101/1). Bir malvarlığının bütünü veya gerçekleşmiş ya da gerçekleşeceği anlaşılan her türlü geliri veya ekonomik değeri olan haklar vakfedilebilir (md. 101/2). Kanunda vakfın amacı bakımından sınırlama yapılmıştır: Cumhuriyetin Anayasa ile belirlenen niteliklerine ve Anayasanın temel ilkelerine, hukuka, ahlaka, milli birliğe ve milli menfaatlere aykırı veya belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamaz (md. 101/3). Kanunun devamında vakfın kuruluş şekli ve ilanı ile mülkiyetin vakfa geçişi (md. 102-105) ve vakıf senedinin nasıl tanzim edileceği (md. 106-107) düzenlenmektedir. Vakfın işleyişini düzenleyen maddeler (109-115) vakıf örgütünü, vakfın denetlenmesini, yönetimin, amacın ve malların değiştirilmesini, vakfın yıllık rapor sunma yükümlülüğünü ve vakfın faaliyetten alıkonmasını içermektedir. Kanuna göre, vakıf amacın gerçekleşmesi olanaksız hale geldiği ve değiştirilmesine de olanak bulunmadığı takdirde kendiliğinden sona erer ve mahkeme kararıyla sicilden silinir. Yasak amaç güttüğü veya yasak faaliyetlerde bulunduğu sonradan anlaşılan veya amacı sonradan yasaklanan vakfın amacının değiştirilmesine olanak bulunmazsa; vakıf, denetim makamının ya da Cumhuriyet savcısının başvurusu üzerine duruşma yapılarak dağıtılır (md. 116).

Modern Türkiye’de vakıfların siyasi, ekonomik, toplumsal ve hukuksal ağırlığı giderek artmakta ve birçok alandaki hizmetler vakıflar eliyle görülmektedir. Vakıflarla ilgili normatif düzenlemelerin, uyumsuzlukların ve mahkeme kararlarının Türk medeni hukukunun mühim bir cüzü haline geldiği söylenebilir. Buna bağlı olarak da doktrinde modern vakıfların muhtelif meseleleri hakkında yazılan tez, makale, monografi ve elkitaplarının ve düzenlenen bilimsel toplantıların sayısı giderek artmaktadır.²⁷ Modern vakıflar konusu yalnızca Türkiye’de değil, diğer Müslüman ülkelerde de hukuk gündeminin

²⁷ **Vakıflar Kaynakçası**, H. Çınar ve M. Koyuncu Kaya (Ed.), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2015.

önemli bir parçası olmaya devam etmektedir.²⁸ Diğer yandan modern vakfın modern hukuk düzenindeki tesis ile fıkıhtaki vakıf kavramlarından ne derece farklılaşabildiği ve bu kavramlardan ne gibi izler taşıdığı kendine mahsus bir araştırma sorusudur. Başka bir deyişle, 2008 yılında yapılan değişikliklerle *Vakıflar Kanunu*'na ilk kez giren ve “yeni vakıf” şeklinde adlandırılan kurumların hâlâ mehz hukuktaki gibi bir *stiftung* yahut fıkıhtaki manasıyla *el-vakf* olup olmadığının ortaya koyulması ihtiyacı devam etmektedir.

D. Trust

Kıta Avrupası hukuk düzeninde yer alan tesis müessesesi mukabilinde Anglo-Sakson hukuk düzenini (*common law*) benimsemiş ülkelerde *endowment* kavramı hem *stiftung/fondation* karşılığı olarak *foundation* kurumunu hem de bu hukuk düzenine has olmak üzere *trust* müessesesini içermektedir. Mülkiyeti muhafaza altına alan bir yöntem olarak uzun asırlardır Britanya'da uygulanagelen bu işlem ile belli mallar *trust* fonuna devredilir; bu mallar para, gayrimenkul, menkul kıymetler gibi geniş bir yelpazede olabilir. Bu mallar artık belli kişilerin yararına olmak üzere kullanılacaktır. *Trustee*, bu malların usulüne uygun şekilde kullanılarak gelirin dağıtılmasından sorumlu olan gerçek ya da tüzel kişidir, mallar üzerindeki hakkını *trustee* denilen bu kişiye devreden *settlor* tarafından tayin edilir. Varlığı mecburi olmayan bir kişi ise *protector* adıyla hizmet verir, malların kullanımıyla alakalı bazı önemli işlerde veto hakkı vardır. Yeni bir *trustee* tayin edilmesi gibi haklarla donatılmış olabilir. Malların hangi şartlar dahilinde kullanılacağı ise *trust deed* vasıtasıyla yazılı hale getirilmiştir.²⁹ Bu haliyle fıkıhtaki vakıf kavramıyla benzerlikler taşıyan *trust*, bugün müşterek hukuk ülkelerinde ve eskiden Britanya sömürgesi olan ülkelerde varlığını sürdürmektedir. Bunlar aynı zaman şer'i hükümleri tatbik eden ülkelerde vakıf müessesesinden ayrı olarak hukuki varlığa sahiptir.

²⁸ **Waqf: A Bibliography**, A.A. Islahi (Ed.), Cidde: King Abdulaziz University, 2003.

²⁹ B.C. Lewis, **The Law of Trusts**, eLangdell Press, 2013, ss.2-4.

E. Fıkıh ve Hukuk Dışı Disiplinlerde Vakıf

Vakıf müessesesinin bir anlaşılma şekli de onu bir dünya tarihi konusu haline getirmektedir. Böylesi bir anlayış vakfı fıkhi tartışmadan da öncesine şamil kılmaktadır. Bu mesele ise doğrudan doğruya vakfın “menşei” problemiyle alakalıdır. Vakıf tarihiyle alakalı bir eserde tesadüf edilmesi muhtemel olan bu nosyon,³⁰ yalnızca vakfın başlangıç tarihi ile ilgilenen araştırmacıların değil modern öncesi yahut modern zamanlardaki vakıf doktrini yahut uygulaması üzerine kaleme alınmış eserlerde de gözlenme ihtimalini bünyesinde taşımaktadır. Antik Çağ Anadolu’sunda “vakıfların” varlığından dahi bahsedilebilmektedir.³¹

Türkiye’de vakfın menşei meselesini analitik olarak elen alan erken araştırmacılar M. Fuad Köprülü, bir makalesinde Batı literatüründe serdedilen görüşlerin dökümünü yaparak bunlardan hangilerine ne dereceye kadar itibar edilebileceğiyle ilgilenmiştir.³² Köprülü’nün Türkiye’de müstakil olarak vakfı konu edinen ilk ve halihazırdaki en eski süreli yayın olan *Vakıflar Dergisi*’nin ilk sayısında yayınlanan ilk yazı olma sıfatını taşıyan ve tarih araştırmalarında vakfın önemini vurgulamak üzerine kurguladığı kısa makalesinin³³ ardından telif ettiği bu ikinci makale, Batı literatüründe geçmişi olan ve günümüzde de ilgiye mazhar olan bu mevzuyu Türkiye’ye taşımıştır. Vakfın menşei İslam öncesi toplumlarda arayan ve ispat gayretinde olan Batılı literatürün gayesiyle, vakfı seküler bir mahiyete ve forma kavuşturarak hayatiyetini devam ettirme gayretinde olan çağdaş Türkçe literatürün gayesinin aynı olup olmadığı sorulabilir. Fakat Türkçe literatürün, “tesis-vakıf” tabirinde olduğu gibi, İslam öncesi toplumlardaki yahut modern öncesi Müslüman toplumların çağdaşı toplumlardaki benzer müesseseleri “vakıf” olarak adlandırması, yine vakfın Osmanlı tarihindeki ağırlıklı yeri ve Türkiye’deki mirasıyla

³⁰ A. Singer, *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*, Albany: State University of New York Press, 2002, ss.22-25.

³¹ S. Dinç, “Hellenistik ve Roma çağlarında Küçükasya’da okul vakıfları”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, 2015.

³² M.F. Köprülü, “Vakıf müessesesinin hukuki mahiyeti ve tarihi tekamülü”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı.2, 1942, ss.3-9.

³³ M.F. Köprülü, “Vakıf müessesesi ve vakıf vesikalarının tarihi ehemmiyeti”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı.1, 1938, ss.1-6.

alakalı addedilebilir. Diğer yandan, vakfın İslam kökenli bir müessese olup olmadığı tartışması yalnızca günümüze ait değildir, fıkıhın teşekkül döneminde İmam Şâfiî başta olmak üzere bazı fukaha önceki şeriatlerde vakfın varlığına ilişkin tartışma yapmıştır.³⁴

Son olarak, Türkiye’de ve dünyada İslam hukuku araştırmaları kapsamında üretilmiş metinlerde atıf yapılan vakıftan bahsedilebilir. Bunlar en başta iki kısma ayrılmaktadır: Fıkıh tarihine ait araştırmalar ve günümüz İslam hukukuna ait çalışmalar. Birincisi, tamamen modern öncesi döneme ait hükümlere ve meselelere odaklanan çalışmalardır. İkincisi ise, Türkiye bağlamında bir “nev-zuhur vakıf” olarak adlandırılabilir. Zira şer’i hükümlerin tatbik edilmediği yahut yürürlükteki normlarda yer almadığı ve bu hükümlere atıf yapılmadığı farz edilen modern Türkiye’de, fıkıhtaki vakfın güncel bir hukuk meselesi gibi ele alınması izaha muhtaçtır. Kaldı ki, bu gibi çalışmalarda vakfın hangi anlam katmanı içinde değerlendirildiği belirsizdir. İhtiva ettiği konulara bakıldığında, bir yandan İslam hukuku disiplininin sınırları ve tasnif şekilleri içerisinde kalınarak fıkıhtaki vakıf hükümlerinin özetlendiği görülmektedir. Diğer yandan, bu literatürün konusunun fıkıhtaki vakıf mı, irsad mı, “yeni vakıf” mı, çağlar üstü bir kavram olarak vakıf mı olduğu konusu muğlaktır.³⁵ Bu haliyle konusu, meseleleri ve gayesi bakımından hangi sebeple ve niçin telif edildiği izah edilmesi gereken bir literatür mevcuttur. Şer’i hükümlerinin tatbik edildiği, İslam hukukunun güncel ve canlı bir tartışma yapan disiplin olarak addedilebildiği ülkelerde ise benzer araştırmaların hukuk düzeninde bir yeri olduğu şüphesizdir. Buna bağlı olarak, Türkiye’deki literatüre mukabil özellikle Arapça literatürün zenginliği ve önemli hukukçuların konu hakkında telifatta bulunduğu göze çarpmaktadır.³⁶

³⁴ Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, ss.9-11. Vakfın menşei ve işlevi hakkındaki bir analiz için bkz. E.B. Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, 4. Bs., İstanbul: Arı Sanat, 2016, ss.412-413; aynı yazar, **İslam Hukuku**, 2. Bs., İstanbul: Arı Sanat, 2016, s.371; aynı yazar, **Hukukun Serüveni**, 2. Bs., İstanbul: Arı Sanat, 2015, ss.352-354.

³⁵ Bir örnek için bkz. H. Döndüren, **İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri**, İstanbul: Erkam, 1998.

³⁶ Bkz. A.M. Ebû Süneyne, A.F. Hüseyin, M.K. İmâm, R.Y. el-Mısırî, Z. Yeken, M.A. ez-Zerkâ, Muhammed b. Abdülazîz b. Abdullah ve İ.S. Sabrî’nin zikredilen eserleri.

II. VAKIF MAL VE TAMİR

A. Vakıf Mal

Çalışmadaki araştırma problemine de yansiyacak şekilde, vakıf mefhumu ile vakfın maddi alemdeki görünüşü olan vakıf malları arasında bir ayrım yapılabilir. Fakat söz konusu ayrım esasen birbirine kuvvetli bağlarla bağlıdır: Vakfın gayesini yerine getirebilmesi ve kıyamete kadar varlığını sürdürebilmesi, vakfa ait malların fiziki varlığını devam ettirmesinden ayrı düşünülemez. Dolayısıyla bu husus bir madeni paranın iki ayrı yüzü olarak farz edilebilir. Vakıf malları arasında da bir ayrım söz konusudur. Kaynaklarda ve literatürde farklı biçimlerde bu ayrımın yapıldığı görülmektedir. Gerek fıkıh gerekse hukuk literatüründe vakıf malların tasnife tabi tutulmasında “gallenin” merkezi bir konumu mevcuttur. Buna göre, vakıf malları gallesi olabilen ve olamayan mallardan müteşekkildir. Arapçada *galle* umumi itibarla “mahsul/ürün”, “tahıl” anlamlarına gelmektedir.³⁷ Türkçede ise bu anlamı içermekle beraber, Meninski’de gallenin “gelir”, “akar”, “varidat” gibi anlamları da mevcuttur.³⁸ Dolayısıyla vakfın malının tasnif edilmesinde, malın gelir getiren bir cinsten mal olup olmadığı önem taşımaktadır. Gelir getirmeyen, vakfın gayesine uygun biçimde yalnızca kullanılan mallara *müessesât-ı hayriye* adı verilmektedir.³⁹ Gelir getirme özelliği taşıyan ve geliriyle vakfın gayesi yerine getirilen mallara ise geniş anlamıyla *müstegallât*⁴⁰ yahut *akâr*⁴¹ denmektedir. Bu malın özel bir türü

³⁷ A. Akgündüz, “Galle”, *DİA*, C.12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, s.338.

³⁸ F. a M. Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae*, Viyana, 1680, s.3419.

³⁹ Ali Haydar Efendi, *Tertübü’s-Sunûf fî Ahkâmî’l-Vukûf*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1340, s.433.

⁴⁰ *Câmiu’l-İcâreteyn*, Çivizade Hocası Ali (Ed.), Ragıp Paşa Koleksiyonu (462), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty, v.10b; Ali Haydar Efendi, s.80; *Külliyât-ı Kavânîn: Kavânîn ve Nizâmât ve Ferâmîn ve Bervât ve İrâdât-ı Seniye ile Muâhedât ve Umûma Ait Mukâvelâtı Hâvîdir: Fihrist-i Târîhî*, Sarkis Karakoç (Ed.), M.A. Aydın, F. Gedikli, M. Akman, E.B. Ekinci ve M.M. Kenanoğlu (Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, C.1, s.363.

⁴¹ DAB-C.MF, 82-4075; Tosyevî (ö. 1144/1731+), *Fevâidü’l-Fetâva’l-Osmâniye*, Yazma Eser Koleksiyonu (310), Müftülük Kütüphanesi, İstanbul, ty, v.88b.

olarak, üzerinde çatı bulunan ve gelir getiren mallara, *müsakkafât* adı verilmektedir.⁴² Fakat akar fıkıhta her ikisini de kapsayabilecek şekilde kullanılmaktadır.⁴³ Netice itibarıyla malın iktisadi değer üretilip üretilmediği esaslı bir ayrımdır. Mevcut vakıf araştırmaları literatüründe vakıf malların ayırt edilmesinde genel geçer ölçütün bu olduğu hususunda önemli sayıda örnek mevcuttur.⁴⁴

Gelir getiren mallar ile gelir getirmeyen yani bizzat kendisi vakfın gayesi için kullanılan mallar birlikte bu çalışmanın kapsamındadır. Esasında ilgili bölümlerde görüleceği üzere tamir edilebilmeleri bakımından vakıf mallar arasındaki bu ayrım farklı neticeler doğurabilmektedir. Fakat araştırma soruları ikisinden birini tercih etmeyi gerektirmemiştir. Ancak ikisinden birini mercek altına alan ileri araştırmalarda muhtemel farklar daha ayrıntılı olarak ortaya konacaktır. Diğer yandan, gelir getiren vakıf malların canlı uygulamalar oluşturmaya uygun olmaları ve iktisadi değer üretebilmelerinden ötürü uyumsuzluklara konu olma potansiyeli daha yüksektir. Bu çalışmada gelir getiren vakıf malların çok sayıda vakaya konu olması, bu beklentiyi haklı çıkarmaktadır.

B. Tamir

Tamir fenomeni, araştırma sorusunun vakıf malı üzerindeki fiziki yansımasıdır; fakat kaynaklarda ve literatürde tedavülde olan ilgili tabirler netleştirilmelidir. Aydın'ın icareteynli ve mukataalı vakıflar hakkında bilgi verdiği sayfalarda vakıf malın “tamirinden” ve “yeniden inşasından” yahut “ihyasından” bahsetmesi, bu çalışma için ilham verici

⁴² Menteşzâde Abdürrahim Efendi (ö. 1128/1716), *Fetâvâ-yı Abdürrahim*, yy: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1243, s.456; Ali Haydar Efendi, ss.80-81; *Külliyât-ı Kavânîn*, C.1, s.425.

⁴³ Zeylâî (ö. 743/1343), *Tebyînü'l-hakâ'ik fi şerhi Kenzi'd-dekâ'ik*, Bulak: el-Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1314, C.3, s.327.

⁴⁴ C. Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri: Avarız Vakıfları, Hirfet Vakıfları, Para Vakıfları, Selatin Vakıfları*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2004, s.96 vd.; M. Dede, “Üsküp vakıfları: Bir sosyal tarih incelemesi”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi, 2015, s.58 vd.; M. Farhat, “Islamic piety and dynastic legitimacy: The Case of the shrine of ‘Ali b. Musa al-Rida in Mashhad, 10th-17th century”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Harvard University, 2002, s.213.

oldu.⁴⁵ Orada vakfa gelir getiren malın tahrip olduğunda tamir edilmesi, tamamen harap olduğunda ise malın ihya edilmesi suretleriyle malın tekrar iktisadi faydayı sağlayacak hale getirilmesinden bahsedilmektedir.

Meninski'nin *reparatio ve cultura* gibi “onarma” ve “iyi etme” anlamlarına gelen karşılıklar verdiği⁴⁶ tamirin Türkçedeki kullanımı esas olarak Arapçadaki anlamı muhafaza etmektedir; fakat Arapçadaki tüm yan anlamlar Türkçeye taşınmamıştır. Vakıf malın tamiri, literatüre katkı sağlayan araştırmacıların aşına olduğu bir husustur. Azımsanmayacak kadar çalışmada bu kavramın doğrudan başlıkta kullanıldığı tespit edilebilmektedir. Bunlardan en eski tarihlisinde Ömür Bakırer esas aldığı vakfiyelerde tamirin hangi şartlarla yapılabileceği konusuna odaklanmış, tamir işlerinin nasıl gerçekleştiğine ilişkin mahkeme kayıtlarından örnekler vermiştir.⁴⁷ Sonraki birçok çalışmada gerek vakfiyedeki şartlar gerekse aktif tamir faaliyetleri ele alınmıştır.⁴⁸

Fıkıh literatüründe bu manayı ifade etmek üzere çeşitli tabirler kullanılmaktadır. Tamir manasında fıkıh kitaplarındaki yaygın tabir yine aynı kökten türetilmiş *imâre*

⁴⁵ M.A. Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, 6. Basım. İstanbul: Hars, 2007, s.275 ve 277.

⁴⁶ Meninski, s.1259.

⁴⁷ Ö. Bakırer, “Vakfiyelerde binaların tamirâtı ile ilgili şartlar ve bunların uygulanması”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı.10, 1973, ss.113-126.

⁴⁸ S. Başol ve M. Çam, “Keşif ve tamir belgelerinin Osmanlı iktisat tarihi araştırmaları açısından önemi”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı.27, 2010, ss.1-26; A. Dünder, “Osmanlılarda tamir süreci, çeşitleri ve bazı Selçuklu yapılarındaki uygulamalar”, O. Eravşar (Ed.), **Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi** içinde, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001, Cilt.1, ss.269-280; Z. Atçeken, “Konya şer’iyye sicil kayıtlarına göre Sahib-Ata Külliyesi’nin Osmanlılar zamanında tamirleri ve camiin bazı bilinmeyen yönleri”, **Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı.6, 1992, ss.101-108.

iken,⁴⁹ doğrudan *ta'mîr* kelimesinin,⁵⁰ Türkçe fetva mecmualarında *meremmet*,⁵¹ *termim*,⁵² *tamir*⁵³ gibi lafızların kullanıldığı da vakidir. Zikredilen tabirler bu çalışmada “tamir” tabiriyle karşılanmıştır. Osmanlı bürokratları ise tamir manasında yine *tamir* lafzını ve bununla beraber yahut müstakillen *termim* kelimesini kullanmıştır.⁵⁴ *Meremmet* lafzına da rastlanmaktadır.⁵⁵ *İhya* kelimesi ise çoğu kere vakıf malın ilk kez inşa edilmesi manasında olarak⁵⁶ ve sık sık *bina* kelimesi ile birlikte kullanılmakla beraber, vakıf malın harap olması neticesinde yeniden inşa edilmesi manasında *ihya* edildiğinden de bahsedildiği vakidir.⁵⁷ Gelir getirmeyen bir vakıf malın *tamir ve ihyası* için bir emrin merkezden talep edilmesi esnasında bu lafızların arka arkaya kullanıldığı bir mahkeme kaydı özellikle zikre değerdir.⁵⁸ On sekizinci yüzyılın sonlarında bu tabirin geçtiği kayıt, II. Murat'ın yaptırdığı ve Edirne'de meydana gelen deprem sebebiyle harap olan caminin ve cami bitişiğindeki medrese ve mektebin “tamir ve ihyasına müsaade-i aliyye-i mülukanem buyurulmasını” içermektedir. Bu gibi kullanımlar, hem vakıf malın gördüğü rutin tamirat

⁴⁹ Kudûrî (ö. 428/1037), **Muhtasarü'l-Kudûrî fî'l-fıkhi'l-Hanefî**, K.M.M. Uveyza (Thk.), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997, s.127.

⁵⁰ Nablusî (ö. 1143/1731), **Tenbîhü'l-efhâm alâ me'ânî Umdeti'l-hükkâm**, Ahmed b. Ahmed (Mst.), Esad Efendi Koleksiyonu (751), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, 1134, v.153b.

⁵¹ Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574), **Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, E. Düzdağ (Ed. ve Haz.), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972, s.81.

⁵² Ahmed b. Muhammed b. Selim el-Mostarî (ö. 1190/1776), **Fetâvâ-yı Ahmediye fî Şer'ati'l-Muhammediye**, Abdullah b. Mustafa Munlâvî (Mst.), Kasidecizade Koleksiyonu (290/2), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, 1186, v.54a.

⁵³ Ömer b. Sâlih el-Kırîmî (ö. 1159/1746+), **Tuhfetü'l-Fetâvâ**, Esad Efendi Koleksiyonu (593), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty, v.17a.

⁵⁴ DAB-C.EV, 250-12584.

⁵⁵ DAB-C.EV, 619-31231.

⁵⁶ DAB-C.EV, 352-17880.

⁵⁷ DAB-C.AS, 675-28337.

⁵⁸ MK-EM, 169/77b.

hem de malın tamamen harap olup yeniden yapılması hakkında “tamir” kelimesinin çalışmada kullanılmasını sağlamıştır. Nihayetinde büyük ya da küçük ölçekli olsun yapılan işlemlerin hepsi tamir kelimesinin köken anlamıyla örtüşecek şekilde vakıf malın ömrünü uzatmaktadır.

III. TAMİR HAKKINDAKİ KAYNAKLAR VE LİTERATÜR

A. Kaynaklar

“Kaynaklar” ile “literatür” olarak adlandırılacak çalışmalar arasında yapılacak bir ayırım, bu çalışma bağlamında oldukça keskindir. Mevcut hukuk tarihi araştırmalarının bazı örneklerinde görüldüğünün aksine, çalışmanın müteakip bölümlerinde fıkıh haricindeki literatüre nadiren atıf yapılmıştır. Kaynaklar, çalışmanın müteakip bölümlerinde doğrudan kullanılacağı ve kaynakların türlerine, temel özelliklerine ve çağdaş araştırmalardaki kullanımlarına hususen değinilmeyeceği için bu bölümde işaret edilmiştir. Kaynaklar, çalışmanın konusunu, problematiğini ve araştırma sorularının muhatabını ifade etmektedir. Bu konu, problematik ve araştırma soruları ile meşgul olunan zaman diliminde çalışmanın asıl bölümlerinin ortaya çıkmasını sağlayan, içerikleri bazen doğrudan aktarılan, özetlenen veya tasvir edilen bazen de analiz edilen ve yeniden kurgulanan, muharriri bazen bilinen bazen de anonim kalan defterler ile münferit belgeler bu çalışmanın kaynağıdır.

Hukuk araştırmalarında hukukun yürürlük ve bilgi kaynakları arasında yapılan ayırım önemlidir. Aslında birbiriyle iç içe geçmiş bu iki kategori, modern ulus-devletin siyasi ve idari yapılanmasına intibak eden hukuk biliminin öngördüğü çerçeveden tanımlanmakta ve tasnif edilmektedir. Buna göre, usulüne uygun şekilde ısdar ve tebliğ edilmiş en geniş manasıyla mevzuatın (kanun ve kanun altı normlar) içerdiği kurallar ile örf ve adet hukukuna ait kurallar idareyi, mahkemeleri ve tüm hukuk kişilerini farklı derecelerde ve farklı şartlar altında bağlayan başlıca kurallar olarak tanımlanmaktadır. Hukuk doktrini ve mahkeme kararları ise yardımcı yürürlük kaynakları olarak tanımlanarak, bağlayıcılığı olmayan yahut da belirli sınırlar dahilinde bağlayan kuralları içeren kaynaklar olarak zikredilmektedir. Hukukun bilgi kaynakları ise esasında yine bu unsurlardan oluşmaktadır.

Farkı ise, hangi hukuk kuralının yürürlükte olduğu yahut kuralların hangi kapsamda bağlayıcı olduğu sorusuna değil, bir ulusal hukuk düzeninin tarihsel boyutta yahut aktüel olarak hangi kurallara sahip olduğu sorusuna muhatap olmasıdır. Geçmişî araştıran bir çalışmada toplumsal örf ve adet kurallarını bugünkü hukuk düzeninden farklı olarak gözlemleyerek tespit etme imkanı bulunmadığından, bunlar kendi başına bu çalışmanın bir kaynağı değildir. Fakat vakalara yansıma ihtimali göz ardı edilemez.

Osmanlı idaresinin iç yazışmaları Osmanlı sosyal ve kurumsal tarihinin öncelikli kaynakları arasındadır. Bu eğilimde, yazışmaların yer yer karmaşık bir yazı stili ve kendine has bir üslupla yazılmasına rağmen Türkçe kaleme alınmış olmalarının etkisi inkar edilemez. Osmanlı hukuk araştırmaları bu kaynak türüne yabancı olmamakla birlikte, araştırılan konuya göre hiç yararlanılmadığı yahut az kullanıldığı vakidir. Yalnızca bürokratik yazışmalara dayanan araştırmaların hukuki meseleleri konu edinmesi sık rastlanan bir husus değildir. Bu sebeple, Osmanlı hukuk araştırmalarının önemli bir özelliği, ne kadar etkin ve yoğun kullanıldıkları bir yana bırakılırsa, araştırmacıların fıkıh literatürüne ilgi göstermesidir. Osmanlı hukuku araştırmaları yalnızca arşiv malzemesine dayanmamaktadır. Zira bu yazışmaların içerdiği fıkhi kavramlar nüans barındırabilmekte, bu nüansın kavranmasında fıkıh hassasiyetinin büyük yardımı olabilmekte ve yine fıkhi bilgi içinde bulunan kavramlar yer yer doğrudan Osmanlı hukuk uygulamasına ilişkin kavramlar haline gelebilmektedir. Bu aynı zamanda fıkıh literatürünün kaynaklarla bütünsel kullanımını da sağlayacaktır. Diğer yandan, merkezden taşraya gönderilen yazılar fıkıhta sultanın *emrini* ihtiva eden evraktan sayıldığından, fıkhi akıl yürütme ve tartışma atmosferinin yabancı bir unsur sayılamaz.

Fıkıhta *sicillât*, çağdaş literatürde şer’iye/kadı sicilleri olarak adlandırılan Osmanlı mahkemelerine ait defterler, mahkeme kararlarını içermeleri bakımından Osmanlı hukuk kaynaklarının başlıca cüzlerindendir. Fakat bu hususta Osmanlı sosyal tarihçiliğinin yirminci yüzyıl içinde gelişmesi ve araştırmacıların sosyal tarih perspektifi içinde mahkeme kayıtlarına yönelmesinin payı göz ardı edilemez. Bir başka deyişle, Osmanlı hukuk tarihçiliği mahkeme kayıtlarının içeriğini ve kaynaklar arasındaki mühim yerini Osmanlı sosyal tarihçiliği sayesinde idrak edebilmiştir.

Elbette mahkeme kayıtları yalnızca Osmanlı kadıları tarafından tutulmamıştır, daha az ölçekte Memluk kadılarının tuttuğu kayıtlardan da günümüze ulaşan defter ve vesikalar mevcuttur.⁵⁹ Diğer devletlerin mahkemeleri için ise aynı şeyi söylemek mümkün değildir, zira Osmanlı ve Memluk devletleri dışında kadıların tuttuğu kayıtlar, özellikle Osmanlı mahkeme kayıtlarıyla mukayese edildiğinde nadirattan sayılacaktır. Bu eksiklik, Kahire’deki Bin Azra Sinagogu cenazesinde bulunan vesikalar gibi, özel şahıslarca veya cemaatlerce muhafaza edilen defter ve vesikaların hukuki mahiyetine ilişkin olarak yapılan araştırmalarla giderilmeye çalışılmaktadır.

Mahkeme kayıtlarının kadı elinden çıkan metinler olmasına bakarak, Türkçe fetva mecmualarının telif edilmesine benzer biçimde, fıkıhın Türkçe telifi olgusu içinde değerlendirilmesi mümkündür. Bu yalnızca Türkçe kökenli kelimelere kayıtlarda hukuki tabir olarak yer verilmesi anlamında değil, fıkhi hüküm ve kavram örgüsü içinde bulunan kelime ve tabirlerin de Türkçe ifade düzeni içinde ifade edilmesi anlamında önem taşır. Kadı tarafından bu biçimde tutulmuş kayıtların dilinin genel Osmanlı inşa diliyle etkileşimi ve bürokratik elit tarafından benimsenmesi olguları Osmanlı hukuk dilinin oluşum ve değişim süreçleriyle yakından ilgilidir. Bu çalışmada, vakıf malın tamirinin bir uygulama haline gelmesine ait kaynaklar, Osmanlı merkez bürokrasisinin iç ve taşra ile yazışmalarından ve tamir uygulamasının görüldüğü on sekizinci yüzyıl Rumeli yerleşimlerine ait mahkeme kayıtlarından oluşmaktadır.

B. Literatür

⁵⁹ Osmanlılardan önce kadıların tuttuğu defterler hakkındaki tartışma için bkz. W.B. Hallaq, “The qadi’s divan (sijill) before the Ottomans”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Cilt.61, Sayı.3, 1998, ss.415-436. Bir Memluk mahkeme kaydına odaklanan çalışma için bkz. D.P. Little, “A fourteenth-century Jerusalem court record of a divorce hearing: A case study”, D.J. Wasserstein ve A. Ayalon (Ed.), *Mamluks and Ottomans: Studies in Honour of Michael Winter* içinde, Oxon: Routledge, 2006, ss.67-85. Mahkeme kayıtlarını da içerecek şekilde Memlukler dönemine ait arşiv kaynakları hakkındaki çalışmalar üzerine bir genel değerlendirme için bkz. F. Bauden, “Mamluk era documentary studies: The state of the art”, *Mamluk Studies Review*, Cilt.9, Sayı.1, 2005, ss.15-60.

Vakıf malın tamiri üzerine çalışmalar, zengin vakıf literatürünün henüz yeterince gelişmiş olmasa da giderek genişleyen bir alt literatürüdür.⁶⁰ Farklı kıstaslar eşliğinde bu literatür hakkında değerlendirme yapmak mümkündür. Burada tamir usulleri bazında fıkıh, hukuk bilimi, İslam hukuk bilimi ve sosyal bilim literatürlerinde yer alan çalışmalara değinilecektir.

1. Fıkıh

Fıkıh kitaplarının öteden beri fıkıh tarihi araştırmalarının doğrudan ve öncelikli başvuru kaynağı olması tabiidir. Fıkıhın hukuk nazarıyla yahut hukukmuş gibi muamele gördüğü İslam hukuk bilimindeki çalışma alışkanlıkları on dokuzuncu yüzyıldan beri henüz paradigmatic biçimde değişime uğramamıştır. Bu disiplinin kendi iç kültürünün istikrarı kadar Batı'daki ve Batı dışı ülkelerdeki genel anlamda İslam araştırmalarının fıkıh mirasına bakışını da etkilediğinden bahsedilebilir. Bunun bir yansıması da yirminci yüzyılda gelişme gösteren Osmanlı hukuku alanındaki ana akım çalışmalar üzerinde güncelliğini muhafaza etmektedir.

Bu yansımanın muhtevası ise şu gibi hususiyetler bakımından özetlenebilir: En başta fıkıhın modern hukukla eşleştirilebilen ve kazaya müteallik konuları için fıkhi kaynaklar kullanılmaktadır, dolayısıyla fıkhi bilgi üretimine bütüncül değil parçalı bir bakış mevcuttur. “İslam hukuku” tabirine dahi yansıyacak bu özellik, gerek İslam hukukçularının gerekse hukuk disiplininin gelen Osmanlı hukuk araştırmacılarının tüm avantajları ve dezavantajları ile birlikte kabul ettikleri oldukları bir bakıştır. Diğer yandan, idarede,

⁶⁰ Literatürün son yıllardaki gelişimini ölçmek için bkz. H.M. Günay ve B. Yediyıldız, “Vakıf”, *DİA*, C.42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012; R.F. Peters, “Wakf”, *EI*², C.11, Leiden: Brill, 2002; B. Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, C.13, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1986. Artık ihata etmenin mümkün olmadığı genel vakıf araştırmalarından Rumeli coğrafyasıyla alakalı örnekler için bkz. H.W. Lowry, *Hersekzade Ahmed Paşa: An Ottoman Statesman's Career and Pious Endowments*, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, 2011; aynı yazar, “Murad Hüdavendigâr ve Hacı-Gazi Evrenos: Aralarındaki ilişkinin vakfiyeler ve mimari eserler üzerinden incelenmesi”, F.M. Emecen, İ. Keskin ve A. Ahmetbeyoğlu (Ed.), *Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı* içinde, İstanbul: Timaş, 2013, C.2, ss.271-277.

yargılamada ve eğitimde Hanefi mezhebinin yüzyıllar boyunca takip ve tatbik edildiği Osmanlıları konu edinen bazı araştırmacıların İslam hukuku araştırmalarında olduğu gibi mezhep hassasiyeti olmadan fıkıh hükümlerini tespit etmeye çalışmalarına dikkat çekmek gerekir. Yine, bu araştırmalarda fıkıh geleneğinden yararlanılırken konu edilen zaman kesitinde üretilen, eğitimde yahut yargılamada kullanılan kaynakların esas ittihaz edilmesi her zaman rastlanabilen bir husus değildir.

Fıkıh literatürünün mahiyetine ilişkin olarak da Osmanlı hukuk araştırmalarında vurguya değer noktalar vardır: Bazı çalışmalarda, modern hukuk nosyonunun ve daha özel olarak Türkiye’de hukuksal pozitivizmin de etkisiyle, ekseriyetle yalnızca araştırılan hukuk konusunun normlarının ne olduğunun tespitine yarayacak bir bilgi kaynağı gibi fıkıh kitaplarına muamele edilmektedir. Diğer yandan zaman zaman, fıkıh ilminin kendi iç telif kategorileri çoğu zaman nazara alınmamakta; oryantalizm mirasının bir tortusu olarak, fıkhi mesai diğer normatif düzenlemeler içeren kaynaklarla bütünsellik içerecek biçimde kullanılmayıp ayrı bir aleme aitmiş gibi görülmektedir. Taşraya odaklanan araştırmalarda bazen görülebileceği üzere, telifatta bulunan fukaha yalnızca o coğrafyanın sosyo-ekonomik ve kültürel atmosferi içinde ve edilgen biçimde “yerel bilgi” üreten bir kaynak olarak vasıflandırılmaktadır.

Bu çalışmada ise zikredilen hususların mevcudiyeti hakkında farkındalık içeren bir metin ortaya konmaya çalışılmıştır. Her ne kadar Rumeli eyaletindeki tamir faaliyetlerine odaklanılsa da Rumeli fukahası çerçevesinde kalınmamış, fıkhi bilgi Rumeli’nin değil belki darüislamın “yerel bilgisi” olarak nitelenmiştir. Diğer yandan, vakfa ilişkin sadece norm tespit etmekten öte, fıkhi bilginin muhtevası, kompozisyonu ve kavram örgüsü vakıf babı özelinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Son olarak, fıkıh kitaplarını Osmanlı bürokrasisine ait kaynaklardan hariç tutmamaya, vakıf malın tamiri konusunda fıkıh literatürünü ve Osmanlı arşiv kaynaklarını olabildiğince benzer ağırlıkta ve benzer kıymet atfederek kullanmaya çalışılmıştır.

Müteahhirin Hanefi fıkıh literatürünün henüz nihai bir kataloğunun ikmal edilebildiği söylenemese de müellif ve eser sayısının yüksekliği hususunda bir şüphe bulunmamaktadır. Zira erken yüzyıllardan itibaren fikhin telif ediliyor olması ve Hanefi fukahasının sayıca çokluğu bu literatürün geniş olmasının sebepleri arasındadır. On sekizinci

yüzyılın sonu, müteakip yüzyılın önde gelen Hanefî fukahâsından İbn Âbidîn'in yetişme çağı olarak tespit edildiğinde, fıkıh sistematüğini içeren yakın tarihli hangi kitapların telif edildiğı, eseri hakkında şerh ve haşîye yazılan müelliflerin kimler olduğı ve bu telifatın retrospektif görünümünün ne olduğı soruları bu çalışma açısından önem kazanır.⁶¹ Bir yandan da on sekizinci yüzyıl Hanefî fıkıh literatüründe bir eserin başlığında rastlanan en eski isim olan Kudûrî'nin 2 sayfalık *kitâbü'l-vakf*ından İbn Âbidîn'in 223 sayfalık *kitâbü'l-vakf*ına, vakıf merkezli meseleler, kavramlar ve hükümlerden müteşekkıl ve genişleyen bir süreç mevcuttur. Sürecin bir hususiyeti olarak fukahânın belirli isimleri uzun yüzyıllar boyunca veya uzun yüzyıllar ardından anması, bir *seçme* ve *eleme* davranışı olarak on sekizinci yüzyılın fıkıh kültürüne dair fikir vermektedir. Oldukça dar bir kadronun bu kültürün birer ağırlıklı unsuru haline geldiğı söylenebilir.

Vakıf kavramını fıkıhtaki çerçevesi itibariyle ortaya koymanın en verimli yolu, fıkıhın ortaya çıkışından birkaç yüzyıl sonra yerleşen bir sistematüğe sahip standart bir fıkıh kitabındaki vakıf kısmını (*kitâbü'l-vakf*) gözden geçirmektir. Elbette böylesi bir kitabın sair kısımlarında da vakıfla alakalı hükümler ve izahlar mevcut olmakla beraber, vakıf kısmını öne çıkarmak yanlış bir metot olmayacaktır. Bu çalışmada prensip olarak bu metot takip edilmekte fakat yeri geldikçe sair kısımlarda vakıfla alakalı hükümler kullanılmaktadır. Diğer yandan, vakıf babındaki hükümlerin bir özeti yapılmayacaktır. Her ne kadar münhasır bir çalışma birimi olarak çağdaş literatürün odağı alabileceğı bir konu olarak tavsif edilebilse de vakıflarla alakalı yüzlerce sayfalık bilgiyi aktarmak bu araştırmanın parçası değildir. Zira bu çalışmada *kitâbü'l-vakf* merkezli bir kritik veya analiz yapmak amaçlanmamıştır.

Çalışmanın vakıf uygulamasını ele alan yerleri on sekizinci yüzyıl Rumeli yerleşimlerini esas aldığından, en azından bu yüzyılın içinde yahut sonunda telifatta bulunan çağdaş fukahânın *kitâbü'l-vakf*ını tercih etmekte mahzur bulunmamaktadır. *Herhangi bir* metin, şerh yahut haşîye yerine, önceki fıkhi birikimi ihata edebilmesiyle iştihar etmiş bir

⁶¹ İbn Âbidîn'in fıkıh tarihindeki kritik önemi için bkz. Ahmet Özel, "İbn Abidin, Muhammed Emin", **DİA**, C.19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

eserin vakıf bölümünü merkeze almakla, Hanefi fıkıh mirasının zengin muhtevasının farkındalık seviyesi yüksek bir eseri seçilmiş olacaktır. Diğer yandan, bazı fukahada görüldüğünün aksine mesaisini eser telifine en fazla ayırabilen fukahadan seçme yapmak isabet gücünü artıracaktır. Bu gibi sebeplerle, İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr*'ının⁶² vakıf kitabının muhtevası bu çalışmada esas alınmıştır. Bu kısım aynı zamanda kendinden önceki fıkıh kitaplarından çok daha zengin bir bilgi kaynağı olması hasebiyle bu çalışmanın en geniş ve ayrıntılı bilgi kaynağı olmuştur. İbn Âbidîn'in eseri bu özelliğiyle diğer eserlerin önüne geçmektedir. Eserin bir haşiye olması sebebiyle, zaman zaman metin sahibi Şemseddin Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî'nin (ö. 1004/1595) metnini şerh eden Alâeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Haskefi ed-Dımaşkî'nin (ö. 1088/1677) ismi de zikredilecektir. İbn Âbidîn'den önceki meşhur fukahanın tartışmaya yaptığı katkılar ilgili yerlerde özet mahiyetinde gösterilecektir.

Kitâbü'l-vakf baştan sona okunarak elde edilecek fıkhi bilgi, *kitâbü'l-vakf*ta yer alan hükümlerden hareketle vakıf malın tamirinin anlaşılmasına yarayacak bu çalışmanın vereceği bilgiden daha fazla olacaktır. Zira umumiyetle sesli okunmak, izah edilmek ve tartışılmak üzere kaleme alınan fıkıh eserleri kendilerine has eser, müellif, kavram ve hüküm atıflarına sahiptir. Bu dönüşlü atıflar sebebiyle alt başlıklara ayrılmaya ve bölünmeye ancak bir dereceye kadar müsaade etmektedir. Bir fıkıh kitabının umumi bütünlüğü nazara alındığında gerek konu gerekse kavram haritasının karşılıklı atıflar içermesinden dolayı yalnızca *kitâbü'l-vakf* dahilinde bir çerçeve çizmek dahi eksik kalacaktır. İbn Âbidîn derste okutmak için metnini yazmıştı, bu çalışmada ise bir başka sistematik anlatım tekniğine uyma gayesiyle bir metin kaleme alınmaktadır. Bu sebeple öncelikle İbn Âbidîn'in vakıf kısmını bir kitap okur gibi okumak anlamada hata ve eksikler barındıracağı gibi bir de böylesi bir metin oluşturma gayreti muhtemelen aktarımda da hatalara ve eksiklere sebebiyet verecektir.

⁶² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebşâr*, A.A. Abdülmevcûd ve A.M. Mu'avvaz (Thk.), Beyrut: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.

Kitâbü'l-vakfa ait alt başlıklar vermeye teşebbüs edildiğinde zorlukla karşılaşılabılır. Zira akış bazen oldukça geçişli iken bazen oldukça keskin olabilmekte, bazı konulara ait meseleler daha fazla ve uzun iken bazıları oldukça az ve kısa olabilmektedir. Bu sebeple birtakım kavramların odağında oluşturulan başlıkların içerdiği meseleler arasındaki geçişliliği ve başlığın içerdiği her meseleyi aynı oranda temsil etmediğini nazara almak gerekir: (i) vakfın mahiyeti; (ii) vakıf malı; (iii) vakıf davası; (iv) vakfın idaresi; (v) vakfiye. *Kitâbü'l-vakf*in sonunda yer alan ve vakıfla doğrudan alakalı olmayan “şehadet”, “sükut”, “inkar edene yemin ettirilmemesi”, “hakimin hakkında içtihat edilmiş meselede verdiği hükmün bozulabildiği haller”, “nassa ve icmaya muhalif kadı hükmü” konularından bahsedilmeyecektir. Her başlığın altında, diğer başlıklarla bağlantı kurmak adına, o başlıkla daha az alakalı bahisler geçebilmektedir. Zira zaman zaman İbn Âbidîn de hangi konunun ne zaman ele alınması gerektiğine dair, üzerine şerh yazdığı Haskefi’den farklı düşündüğünü ifade etmekte fakat yine de şerhin sistematliğini pek sarsmamaktadır. Vakfın mahiyeti ve hususen vakıf malla alakalı bahisler, vakıf malın tamiriyle ilgili daha fazla hüküm barındırmaktadır. Vakfın mahiyeti bahsi, vakfın tarifini, vakfın bağlayıcılık kazanma şekillerini, bağlayıcılık kazanan vakfın kabzı ve ifrazını, vakfın ebediliği etrafındaki tartışmaları, tamamlanan ve bağlayıcı hale gelen vakıfta yapılması yasak olan işlemleri, vakıf malın taksimini, menkul vakfetmeyi ve irsad meselesini içermektedir.

Bu çalışmada yer verilmeyen diğer *kitâbü'l-vakf* meselelerinde ise içerik, İbn Âbidîn’in alt bölümleri ekseninde şöyledir: Vakıf davası konuları içinde “kirada ecr-i misil”, “şehadet-i hisbe olarak vakıf”, “vakfın mevcudiyetinin dava konusu olması”, “vakfedenin veya mütevellinin hasım sıfatı” meseleleri bulunmaktadır. Vakıf idaresi konuları içinde “vazifelilerin ücretleri; vazifelerde vekillik”, “mütevelli tayin yetkisi”, “mütevelli tayininin farklı durumları”, “tenakuza düşen vakfedenin şahit bulması”, “vakfın gelirinin sarfının nakledilmesi”, “vazifeliler ve ücrete hak kazanmaları”, “vazife tevcihinin taliki, vazifelinin azli, verdiği zararı ödemesi ve yetkileri” yer almaktadır. Vakfiyeyle alakalı meseleler ise “vakfiyedeki zıt şartların yorumlanmasında örfün rolü”, “vakfın sicille yahut başka yollarla sübutu”, “akrabadan fakire vakfetmek ve mütevellinin yapabileceği bazı işler”, “vakıf gayesi olamayacak şeyler”, vakfedenin şartından dönmesi”, “altsoya yapılan vakıf” şeklinde özetlenebilir.

Kitâbü'l-vakfın bir bölüm olarak fıkıh kitapları içindeki yerinin standart olmadığı söylenebilir. Hangi bölümlerden önce ve sonra geldiği, hangi konu sıralamasını takip ettiği, ne genişlikte mevzuların işlendiği, hangi meselelerin ayrıntılandırıldığı gibi sorular sorulduğunda her bir metnin ve ona bağlı olarak her şerh ve haşiyenin kendine has cevapları olacaktır. Dolayısıyla, Osmanlı vakıf uygulamasını fıkıhtaki izahlar eşliğinde araştırmak isteyen bir araştırmacı için her bir eser az ya da çok yardımcı olacaktır. Zira Hanefi fikhının vakıfla alakalı meselelerinde fukahanın kavram, hüküm ve tartışma usulü bakımlarından bir asgari zemini paylaştıkları söylenebilir. Fakat bir araştırmanın sınırları içinde birçok eser arasından bir tercih yapmak mecburiyeti mevcut olduğundan, öncelikle belli kriterler tespit etmek gerekecektir.

Farklı fıkıh konularında kaleme alınmış risaleler, yirminci yüzyılın sonuna doğru İslam hukuk araştırmalarının odağına girmeye başlamıştır. Günümüzde ise rağbet gören bir literatür olmuştur. Bu eserler birkaç paragraf kısalığında olabildiği gibi, sayfalarca uzunlukta da olabilmektedir. Daha ziyade konu hakkında bir veya birkaç problemli noktaya değinmekte, bu haliyle aynı konunun şümüllü biçimde ele alındığı fıkıh kitaplarındaki baplar kadar ihata edici olmamaktadır. Müteahhirin dönemi Hanefi fikhının mühim ve döneme hususiyet verici telif türü olarak risale, Osmanlı hukuk araştırmalarında yirmi birinci yüzyıl dönümünde kullanılmaya başlamıştır. Bir yandan, Arapça kaleme alınmış risalelerin tahkik ve neşrine dair faaliyetler sürerken, diğer yandan yazma yahut neşredilmiş risalelerin Osmanlı hukuku alanında dolaşıma girdiği söylenebilir. Bu yönelimde Tahsin Özcan'ın, risale boyutundaki kaynakları fıkıh kitaplarının aleyhine de olsa mahkeme kayıtlarının yanında etkin biçimde kullandığı para vakıfları hakkındaki eseri⁶³ ile makale boyutundaki çalışmalarının katkısı ve Süleyman Kaya'nın ilmi mesaisi⁶⁴ zikre değerdir. Doğrudan hukuki problem bazlı bir telif türü olması hasebiyle dinamik bir literatür olarak risale, Osmanlı hukuk araştırmalarında yer verildiğinde diğer literatür türleri ile etkileşim içinde kullanılmaktadır.

⁶³ T. Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

⁶⁴ S. Kaya, "17. yüzyıl sonlarında muhalif bir metin: Muhammed b. Hamza el-Aydini'nin Bey'u'l-ine risalesi", **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sayı.26, 2009, ss.97-112.

Hanefî fıkhnının müteahhirin dönemindeki risale formatındaki çalışmalarının birçok mevzuu konu edindiği basit bir araştırmayla tespit edilebilir. Bu mesai içinde vakıfla alakalı meseleleri içinde barındıran risalelerin sayısı azımsanamayacak seviyededir. Genel bir bakışla bu risaleleri konuları bakımından tasnif etmek gerekirse, öncelikle kayıtlara *risâletü'l-vakf*, *risâle fi'l-vakf* vb. varyasyonlarda kaydedilmiş, risalenin içinde bulunduğu mecmuada her zaman başlık konmamış risaleler zikredilebilir. Bunlar vakfın fıkhtaki bir veya birkaç meselesine odaklanmış olabildiği gibi vakfın fıkıh kitaplarında tartışması yapılan belli başlı meselelerini ihata da edebilmektedir. Diğer yandan, vakfın büyük veya küçük belli bir meselesine odaklanan risalelerin varlığından bahsedilebilir. Bunların bazıları oldukça kısa, bazen bir varak olabildiği gibi onlarca varaklık bir tartışmayı da içerebilmektedir. Kütüphane kayıtlarında ve fıkıh literatüründe sıklıkla ele aldığı mesele ile anılan bu risaleler vakıf malın uzun süreyle kiraya verilmesinden menkul malın vakfedilebilmesine, vakıf malın değiştirilmesinden binanın arazisi hariç vakfedilebilmesi meselelerine kadar farklı içeriklere sahiptirler.⁶⁵

⁶⁵ Bunlardan vakıf malın tamirine ilişkin olanlar için bkz. İbnü'l-Harîrî (ö. 728/1328), “İzâhü'l-istidlâl alâ ibtâli'l-istibdâl”, Y. Erden (Thk.), “İstibdal risaleleri bağlamında vakıfta istibdal meselesi” içinde, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi, 2015, ss.38-46; İbnü't-Türkmânî (ö. 769/1368), “Risâle fi'l-istibdâl fi'l-evkâf min gayri şart hel yecuz ve hiye sü'âlü cevâb li's-şeyh Osman el-Mârdînî”, Y. Erden (Thk.), “İstibdal risaleleri bağlamında vakıfta istibdal meselesi” içinde, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi, 2015, ss.47-62; İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), “Tahrîrü'l-akvâl fi mes'eleli'l-istibdâl”, A.M. ed-Dervîş ve A.M. ed-Dervîş (Ed. ve Thk.), **Mecmû'atü resâ'ili allâme Kâsım bin Kutluboğa** içinde, Şam: Dârü'n-Nevâdir, 2014, ss.571-597; Kâfiyeci (ö. 879/1474), “Kitâbü'l-muhtasar fi ilmi'l-istibdâl”, H. Özer (Thk.), “Kâfiyeci (v. 879/1474) ve 'istibdal' hakkındaki iki eserinin tahkik ve tercümesi” içinde, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı.18, 2011, ss.174-179; Kâfiyeci, “er-Remz fi ilmi'l-istibdâl”, H. Özer (Thk.), “Kâfiyeci (v. 879/1474) ve 'istibdal' hakkındaki iki eserinin tahkik ve tercümesi” içinde, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı.18, 2011, ss.180-184; Kirmastî (ö. 900/1494), **Kitâbü'l-vakf**, Serez Koleksiyonu (981), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, 957; İbn Nüceym, “Tahrîrü'l-makâl fi mes'eleli'l-istibdâl”, M.A. Sirâc ve A.C. Muhammed (Ed. ve Thk.), **Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye** içinde, Kahire: Dârü's-Selâm, 1420/1999, ss.161-182; İbn Nüceym, “Fî sûreti da'va'l-istibdâl”, M.A. Sirâc ve A.C. Muhammed (Ed. ve Thk.), **Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye** içinde, Kahire: Dârü's-Selâm, 1420/1999, ss.335-338; İbn Nüceym, “Fî beyâni sûreti da'va feshi'l-icâreti't-tavîle izâ vaka'at keyfe tu'mel”, M.A. Sirâc ve A.C. Muhammed (Ed. ve Thk.), **Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye** içinde, Kahire: Dârü's-Selâm, 1420/1999, ss.339-340; Kınalızâde, “Risâle fi isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ”, Y. Erden (Thk.), “İstibdal risaleleri bağlamında vakıfta istibdal meselesi” içinde, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi, 2015, ss.63-112; Sıddîkî (ö. 1138/1725), **Kat'u'l-**

Fetva ise Osmanlı hukuk araştırmalarında öteden beri etkin biçimde ve en sık atıf yapılan literatürü oluşturmakla, müteahhirin döneminin telif özellikleri hakkında ipuçları vermektedir. Bu çağdaş temayüle sebep olarak Türkçe kaleme alınan fetvanın Osmanlı kütüphanelerinde yer alan fıkıh literatürü içinde büyük bir yere sahip olması kadar, konu edindiğı spesifik fıkhi meseleyi oldukça muhtasar, müfit ve anahtar kavramları içerecek biçimde kompoze etmesi ve meseleyle alakalı fıkıhtaki hükümleri her zaman olmasa da zikretmesi olarak gösterilebilir. Diğer yandan, araştırılan dönemin ve coğrafyanın hususiyetlerinin fetvada izinin sürölmesi öteki fıkıh kaynaklarından daha kolay olduğundan, taşradaki hukuki problemler hakkında bilgi sahibi olmanın vazgeçilmez kaynağı haline gelmiştir. şeyhülişlamlar tarafından kaleme alınan fetvaların ise Osmanlı mahkemelerinde on sekizinci yüzyılda sair fetvalardan daha sık ve öncelikli olarak kullanılmasının etkisiyle, fetvayı konu edinen hususi araştırmaların da şimdilik şeyhülişlam fetvalarıyla az çok sınırlı kaldığına dikkat çekilebilir. Literatürün henüz odaklanmadığı bir olgu olarak, *Mecelle*'nin hazırlanmasına kadarki süreç içerisinde fıkıhın Türkçe ifade ve telif edilmesi faaliyeti olarak fetvanın rolüne ilişkin henüz müstakil vurgu ve analiz yapılmamıştır.

Bu çalışmada müteahhirin Hanefi fukahasının kaleme aldığı ve tamir usullerini içeren müstakil risaleler literatürden ve yazma kütüphanelerinden tespit edilip çalışılmış ve ilgili kısımlarda zikredilmiştir. Osmanlı mahkemelerinde ve ulema arasında kullanımda olduğu bilinen fetva mecmualarına ise özel önem verilmiştir.

2. Hukuk Bilimi

Modern Osmanlı ve Türkiye'nin hukuk literatüründe vakıf malın tamiri konusunda az sayıda çalışma bulunmaktadır. Vakıf malın tamirinin birden fazla usulünü de

cidâl bi tahkiki mes'eleti'l-istibdâl, Gedikpaşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu (17387/4), Milli Kütüphane, Ankara, ~1115; Kadızâde Mehmed Tâhir (ö. 1254/1838), **Risâle fi sıhhati'l-istibdâl**, Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu (445/3), İl Halk Kütüphanesi, Manisa, 1219.

içerecek biçimde yapılan çalışmalardan Ahmet Cemal'in 1913 tarihli *Emval-i Gayrimenkule İntikalat Kanun-ı Muvakkatı*'nda düzenlenen adi intikal hükümlerini şerh ettiği eseri icare-i vahide, icareteyn ve mukataa usulleriyle kiralanan vakıf mallardaki intikal sahiplerinin kim olduğu problemini merkeze almaktadır.⁶⁶ Diğer çalışmaların neredeyse tamamı, Osmanlı döneminde kurulan ve icareteynle kiralanan malı bulunan vakıfların Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki hukuki statüsü ve akıbeti hakkında yapılmıştır. Vakıf hukukunun güncelliğini uzun zamandır koruyan, birçok düzenlemeye ve mahkeme kararlarına konu olan icareteynli vakıf taşınmazları, hukuk akademisinin de odağındadır. Bülent Köprülü,⁶⁷ Ayhan Örgüvenren⁶⁸ ve Nejat Balcı'dan⁶⁹ uzun bir süre sonra son yıllarda hukukçular bu tartışmaya katkı sağlamaya devam etmektedir.⁷⁰

İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi adlı eserinde Ahmed Akgündüz, “mütevellinin tasarrufları” başlığı altında istibdal, icare-i vahide ve vakfın kendi başına tamir etmesine ilişkin hükümleri göstermekte, malını icareteyn ve mukataa usulleriyle kiraya veren vakıflarla alakalı hükümler için müstakil birer bölüm ayırmaktadır. Yazar, vakıf malın tamiri ve muhafazası hakkındaki makalesinde ise on doku-

⁶⁶ İbnü'l-Hikmet Ahmet Cemal, *Yeni Emvâl-i Gayrimenküle İntikâlât Kânûnu Şerhi: Yahut Arâzî-i Emîriye, Arz-ı Mevkûfe, İcâreteynli, İcâre-i Vâhide-i Kadîmeli Müsakafât ve Müstegallât-ı Vakfiye ile Mukâtaa-i Kadîmeli Müstegallâtta Ashâb-ı İntikâl Kimlerdir*, İstanbul: Kitapçı Arakel Matbaası, 1331.

⁶⁷ B. Köprülü, “Evvelki hukukumuzda vakıf nev'iyetleri ve icareteynli vakıflar”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt.17, Sayı.3-4, 1952, ss.685-716; aynı yazar, “İcareteynli vakıfların mutasarrıflarının medeni kanunun 639. maddesinin 2. fıkrasında yer alan ilk durumunda addolunamayacakları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt.25, Sayı.1-4, 1960, ss.387-409.

⁶⁸ A. Örgüvenren, “İcareteynli vakıflarda iktisadi zaman aşımı işler mi? Temyiz mahkemesi kararı”, *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt.15, Sayı.6, 1958, ss.343-348. Başlıkta “iktisabî” olması gereken kelime, dergide sehven “iktisadi” şeklinde yazılmıştır.

⁶⁹ N. Balcı, “İcareteynli taşınmazlarda zaman aşımı ile kazanma”, *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt.25, Sayı.1, 1968, ss.30-34.

⁷⁰ Ö. Çınar, “Taviz bedeli ve icareteynli ve mukataalı vakıfların tasfiyesi”, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt.15, Sayı.1-2, 2011, ss.105-117; A. Er, “İcareteynli gayrimenkuller-mukataalı vakıf topraklarından alınan taviz bedelinin mahiyeti ve hukuki dayanağı”, *Vakıf ve Kültür*, Cilt.2, Sayı.6, 1999, ss.47-49.

zuncu yüzyılda vakıf malın tamirine ilişkin normatif düzenlemelerden örnekler sunmaktadır.⁷¹ Makale boyutundaki bir çalışma ise gayesi ortadan kalkan vakfın malının akıbeti problemine odaklanmaktadır.⁷²

3. İslam Hukuk Bilimi

Hukuk biliminde vakıf malların çift kira sözleşmesiyle kiraya verilmesi hakkında makale boyutunda çalışmalar bulunmasına rağmen, derli toplu ve fıkıh literatürü kullanılarak yapılan bir çalışma İslam hukuk biliminde ancak yakın zamanlarda yayınlanmıştır. Süleyman Kaya'nın *Osmanlı Hukukunda İcareteyn* adlı bu eseri, her ne kadar başlığında Osmanlı hukuku vurgusu taşısa da daha ziyade icareteynin doktriner yönüne ağırlık vermektedir. Osmanlı döneminde yaşamış fukahanın telif ettiği kitapların vakıf baplarını kullanan müellif, icareteyn hakkında kaleme alınan risale ve verilen fetvayı etkin kullanmakla literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Eser, vakıf uygulamasını gösteren kaynakları az kullanması yönünden eleştirilebilir fakat literatürde başlangıç noktası kabul edildiğinde, müteakip eserlerin bütünsel bir çalışma yapmasına zemin hazırlamıştır.

Vakıf malın istibdal işlemine konu olması İslam hukuk bilimi literatürünün doğrudan ele aldığı bir meseledir. Mezhep farkı gözetmeksizin fıkıhtaki istibdal meselelerini ve hükümlerini, İslam hukuku araştırmalarında çokça kullanılan fukahaya ait kitaplar ve fetva yanında, hepsi olmasa da bazı istibdal risalelerine dayanarak vakıf malın tağyiri ve

⁷¹ A. Akgündüz, "Eski hukukumuzda vakıf malların tamiri ve muhafazası", **Vakıf Haftası**, Sayı.12, 1994, ss.115-122.

⁷² A.H. Berki, "Müstağn-en anı vakıflar", **Vakıflar Dergisi**, Sayı.7, 1968, ss.17-18. Osmanlı hukuku araştırmalarında zaman zaman vakıf malın tamirine ilişkin değinilere rastlanmaktadır. Örneğin vakıf malın ne kadar masrafla tamir edilebileceğinin bilirkişilere sorulması vakalarına ilişkin olarak bkz. A. Kılınç, **Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişik**, Ankara: Adalet, 2019. Hukuk bilimi nazarından vakıf müessesesi hakkında yazılan kitap boyutundaki yakın tarihli eserler için bkz. İ. Karakoç, **Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Müessesesi**, Ankara: Yetkin, 2017; A. Akman, **Eski Vakıflar Hukuku ve İdaresi**, Ankara: Adalet, 2019. Gedik ve girdar müesseselerini vakıf malın tamiriyle birlikte değerlendiren bir çalışma için bkz. E.B. Ekinci, **İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı**, İstanbul: Arı Sanat, 2005, ss.117-118.

istibdalini gösteren Murat Beyaztaş'ın çalışması,⁷³ istibdalın şer'i hükümlerini tespit ve tartışmaya yöneliktir. Bu çalışmada istibdalın nasıl gerçekleştiğine ilişkin arşiv kaynakları ve istibdale ilişkin çağdaş literatürden genel itibariyle sarfınazar edildiği görülmektedir. İstibdalle alakalı makale boyutunda yapılmış doktriner çalışmalar ise daha ziyade Arapça literatüre aittir. Bunların bir kısmı fıkıh tarihi araştırmaları kapsamında değerlendirilebilir.⁷⁴ Bu çalışmalar, fukahanın istibdale dair verdiği hükümleri sistematize etme gayreti gütmektedir. Bir kısım çalışma ise fıkıhtaki hükümleri göstermekle beraber esasen istibdalın çağdaş devletlerin hukuk düzenindeki yerine ilişkin farklı meselelerle alakalıdır.⁷⁵ Diğer yandan, müteahhirin Hanefî fukahasının istibdal konulu risalelerinin metin neşirleri ve bu risalelere dayalı çalışmalar son yıllarda ilim alemine kazandırılmaktadır.⁷⁶

⁷³ M. Beyaztaş, "İslam hukukunda vakıfların tağyiri ve istibdali", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.

⁷⁴ A.S.H. Ahmed, "Şartü'l-vâkıf ve kazâya'l-istibdâl", **Evkâf**, Cilt.5, Sayı.3, 2003, ss.181-208; M. el-Mehdî, "Hükmü istibdâli'l-evkâf fi'l-mezâhibi'l-fıkhiyye", **Mecelletü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye**, Sayı.77, 2009, ss.333-408; A.M.A. es-Semâ'il, "Naklû'l-vakf ve istibdâlûhu", **Mecelletü'l-Hikme es-Su'ûdiyye**, Sayı.36, 2008, ss.301-374; İ.A. el-Ubeydî, "İstibdâlû'l-vakfi'z-zirâ'î el-mu'attal bi'l-vakfi't-ta'limî es-sıhhi", **Evkâf**, Sayı.23, 2012, ss.135-172.

⁷⁵ T.M. Ebû Haşrîf, "İstibdâlû mümtelikâtü'l-evkâf: Hükmühu ve zavâbitühu ve icrâ'âtühu: Dirâse mukârene", **Mecelletü Câmi'ati Dimaşk li'l-Ülûmü'l-İktisâdiyye ve'l-Kânûn**, Cilt.30, Sayı.2, 2014, ss.335-375; M. Ebû Zehre, "el-İstibdâl", **Muhâdarât fi'l-vakf** içinde, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1394/1974, ss.154-177; A. Ma'kûl, "Kavâ'idü tedbiri mu'avazati'l-evkâfi'l-âmme bi'l-Mağrib", **Mecelletü Kabs el-Mağribiyye li'd-Dirâsâtü'l-Kânûniyye ve'l-Kazâ'iyye**, Sayı.4, 2013, ss.228-240; M.R.Y. Muhammed, "İstibdâlû'l-vakf beyne'l-men' ve'l-cevâz: el-Hissetü'l-aşeriyye enmûzecen: Dirâse mukârene beyne'l-fıkhi'l-İslâmî ve'l-kânûnî'l-İrâkî", **Mecelletü'r-Râfideyn li'l-Hukûk**, Sayı.54, 2012, ss.1-41; A.N. es-Sülemî, "İstibdâlû'l-vakfellezî lem ten'atil menâfi'uhu bi vakfin hayra minhu fi'l-fıkhi'l-İslâmî ve nizâmî'l-mürâfe'âti's-Su'ûdî ma'a beyânî mâ cerâ aleyhi'l-amel fi mehâkimi Mekketi'l-mükerreme", **Mecelletü Câmi'ati'l-Melik Abdülazîz: el-İktisâdü'l-İslâmî**, Cilt.24, Sayı.1, 2011, ss.3-30; J. bin Sulong, "Permissibility of istibdal in Islamic law and the practice in Malaysia", **Journal of US-China Public Administration**, Cilt.10, Sayı.7, 2013, ss.680-689.

⁷⁶ Y. Erden, "İstibdal risaleleri bağlamında vakıfta istibdal meselesi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi, 2015; Erden, Y. "Risaletü'l-istibdal li-Şeyhilislam Kadızade Muhammed Tahir et-Tokadi: Tahkik ve Terceme", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı.30, 2017, ss.631-651; aynı yazar, "Tahkiku 'Tahricü'l-akval fi mes'eleti'l-istibdal' li-İbn Kutluboğa", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı.39, 2018, ss.89-148; aynı yazar, "Tokatlı Şeyhilislam Kadızade Mehmed Tahir'in Hayatı, Eserleri ve İstibdal Risalesi", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı.31, 2018, ss.661-683; H. Özer, "Kafiyeci (v. 879/1474) ve 'istibdal' hakkındaki iki eserinin tahkik ve tercümesi", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı.18, 2011, ss.169-184.

İcareteynin de fıkhi temelini sağlayan, vakıf malın uzun süreli kiraya verilmesi meselesinde Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö. 979/1572) yaptığı kritikler de bir çalışmaya konu olmuştur.⁷⁷

4. Sosyal ve Beşeri Bilimler

Tarih ve mimarlık başta olmak üzere birçok sosyal ve beşeri bilim mensubu araştırmacı, gerek tarihsel gerekse güncel vakıf tamirlerine ilgi göstermektedir. Bunların bir kısmı başta Türkiye'de olmak üzere bazı ülkelerdeki tamir vakalarına ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün tamir faaliyetlerine odaklanırken,⁷⁸ bir kısmı da tamirde görev alan mimarları ele almaktadır.⁷⁹ Modern Türkiye'de vakıf malların tamirine yönelik faaliyetleri

⁷⁷ Ş.S. Has, “Kınalızade Ali Efendi'nin vakfın icaresi ile ilgili görüşleri”, A.H. Köker (Ed.), **Kınalı-zade Ali Efendi, 1510-1572** içinde, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1999, ss.63-71.

⁷⁸ Bu çalışmalardan bazıları için bkz. T. Akar, “Vakıflar Genel Müdürlüğü ve vakıf kültür varlıklarının korunması”, **Erdem**, Sayı.59, 2011, ss.1-35; İ. Ateş, “Ravze-i Mutahhere'deki vakıf Kur'an-ı Kerim'lerden yıpranmış olanların onarımı için yapılan girişimler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı.18, 1984, ss.61-93; aynı yazar, “Vakıf eserlerin onarım ve restorasyonu ile ilgili vakfiye şartlarına genel bir bakış”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı.23, 1994, ss.161-176; O.C. Tuncer, “Bazı vakıf yapılarına yanlış eklemeler, değişmeler ve yanıltıcı restorasyonlar”, B. Ersoy ve M. Narince (Ed.), **Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı, 12-13 Mayıs 2003** içinde, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2003, ss.165-200; aynı yazar, “Korunması gerekli vakıf taşınmazlarının onarımları ve bir öneri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı.32, 2009, ss.231-234; N. Sefer ve Z. Ahunbay, “Eminönü'nün Haliç kıyı bölgesindeki Vakıf Kültür Mirası'nın 1920-2015 arasında geçirdiği onarımlar ve uğradığı kayıplar”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Sayı.10, 2015, ss.78-120; C. Arslan, “Vakıf ve vakıf eserlerinin restorasyonu”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.2, 1997, ss.137-149; E. Coşkun, “Taşınabilir kültür vakıflarımız için bir sığınak: A.Ü. Başkent MYO, Konservasyon-Restorasyon Programı”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Cilt.7, Sayı.17, 2001, ss.223-227; Sav, M. ve H.M. Ceylan, “Prof. Dr. Semavi Eyice'nin gözüyle eski eser, vakıflar ve restorasyon”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Sayı.8, 2014, ss.55-63; U. Derman, “Vakıf eserlerinde hat restorasyonu”, B. Ersoy ve N. Narince (Ed.), **Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu, 15-17 Aralık 2003** içinde, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2004, ss.213-227; İ. Çalık, ve M. Fatsa. “Giresun il merkezinde restore edilen vakıf camileri”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Sayı.12, 2016, ss.70-89; S.F. Giray, “Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Balkanlar'daki restorasyona dönük çalışmaları”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Sayı.13, 2016, ss.6-11; **Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Restore Edilen Vakıf Eserleri**, Bursa: Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2010.

⁷⁹ Y. Yavuz, “Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi ilk başmimarı Mimar Kemalettin”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Sayı.11, 2015, ss.6-24; E. Yücel, “Vakıflarda onarım çalışmalarını yürüten mimarlar”, **Vakıflar Dergisi**,

konu edinen araştırmalar söz konusu olduğunda *Vakıf Restorasyon Yıllığı* ve *Vakıflar Dergisi* ile Vakıflar Genel Müdürlüğünün ön ayak olduğu diğer yayınların ve bilimsel faaliyetlerin yeri önemlidir.

Bazı araştırmacılar Osmanlı döneminde vakıf malların tamirine ilişkin vakalara yönelmiştir. Çalışmaların konuları çeşitlidir: Genel olarak vakıf malın tamir süreçleri;⁸⁰ Halep’te 1822’de meydana gelen depremde zarar gören vakıf malların tamiri⁸¹ ve bu malların idaresi;⁸² Memluk döneminde vakıf malın tamirindeki görevliler;⁸³ vakfiyelerde vakıf malın tamiri için nasıl harcama yapılacağının ve kimlerin görev yapacağının zikredilmesi;⁸⁴ mescit ve cami yapımında istihdam ve ücret meseleleri;⁸⁵ Konya’da vakıf malın tamiri süreçlerinde yapılan harcamalar ve verilen ücretlerin ekonomik analizi;⁸⁶ Bursa su

Sayı.27, 1998, ss.231-240; aynı yazar, “Vakıf restoratör mimarlarından Süreyya Yücel, 1903-1970”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Sayı.4, 2012, ss.119-130; aynı yazar, “Vakıf restoratör mimarlarından Ali Saim Ülgen”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Sayı.11, 2015, ss.26-34.

⁸⁰ E. Yücel, “Ayasofya onarımı ve vakfı arşivinde bulunan bazı belgeler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı.10, 1973, ss.219-228; E. Madran, “Osmanlı Devleti’nde onarım etkinlikleri/vakıf kurumu ilişkisi, XV.-XVIII. yüzyıllar”, G. Eren, K. Çiçek ve C. Oğuz (Ed.), **Osmanlı** içinde, Ankara: Yeni Türkiye, 1999, C.10, ss.236-244; İ. Yılmaz, “Osmanlı klasik döneminde vakıf yapılarının korunmasında onarım aşamaları”, **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Cilt.3, Sayı.4, 2017, ss.36-60; T. Akar, “Tanzimat öncesinde vakıf kurumu ve yapıların korunması”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı.33, 2010, ss.89-110.

⁸¹ M. Akis, “1822 Halep depremi sonrasında Halep vakıflarında tamir faaliyetleri”, **Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri** içinde, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi ve Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2014, Cilt.2, ss.367-374.

⁸² S. Knost, “The impact of the 1822 earthquake on the administration of waqf in Aleppo”, P. Sluglett ve S. Weber (Ed.), **Syria and Bilad al-Sham under Ottoman Rule: Essays in Honour of Abdul-Karim Rafeq** içinde, Leiden: Brill, 2010, ss.293-308.

⁸³ D.I. Bakhoun, “The waqf system: Maintenance, repair, and upkeep”, P. Ghazaleh (Ed.), **Held in Trust: Waqf in the Islamic World** içinde, Kahire ve New York: American University in Cairo Press, 2011, ss.179-196.

⁸⁴ Bakırer, ss.113-126.

⁸⁵ Ö.L. Barkan, “XVI-XVIII. asırlarda inşaat işlerinin hukuki durumu”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı.14, 1963, ss.21-36.

⁸⁶ Başol ve Çam, ss.1-26.

yollarının tamiri süreçlerinde yapılan harcamalar ve verilen ücretler;⁸⁷ 1855 Bursa depreminde Yıldırım Beyazıt'ın kurduğu vakıfların mallarının tamiri için yapılan harcama ve verilen ücretler;⁸⁸ Selçuklular zamanından intikal eden vakıf malların tamiri;⁸⁹ çeşitli dönem ve vakıflara ait malların tamir edilmesini gösteren belgeler;⁹⁰ Osmanlı Cezayir'indeki Haremeyn vakıflarına ait malları uzun süreli kiraya verme ve istibdal etme gibi Hoexter'in daha sonra kitabına alacağı usuller;⁹¹ İstanbul'daki vakıf malı olan evlerin tamirinde yapılan harcamalar ve harcama kalemleri;⁹² İngiliz sömürge idaresi döneminde Kıbrıs'taki Osmanlı vakıflarının bakımı;⁹³ 1766 İstanbul depremi sonrasında vakıfların onarımı.⁹⁴

Bu literatürde Tanzimat öncesi Osmanlılarda bir tamir usulü olarak doğrudan icareteyn doktrini hakkında makale boyutunda tarafımızca tespit edilebilen tek çalışma,

⁸⁷ C. Çiftçi, “Osmanlı dönemi Bursa su yollarının bakımı ve onarımında vakıfların rolü”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.3, Sayı.3, 2002, ss.57-74.

⁸⁸ C. Çiftçi, “Yıldırım Bayezid Han evkafından olan Harir bedestanının 1855 yılı sonrasında tamiri”, S. Eğri (Ed.), **Sultan Yıldırım Bayezid Han ve Dönemi** içinde, Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2013, ss.403-422.

⁸⁹ A. Dünder, ss.269-280; Z. Atçeken, ss.101-108.

⁹⁰ M. Hızlı, “Osmanlı vakıf eserlerinin inşa, tamir ve restorasyonları”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.5, Sayı.5, 1993, ss.219-232; M.A. el-Bahit ve N.R. es-Sevariyye, **el-Mâ'u ve masâdiruhu fî medîneti'l-Kudsi's-Şerîf ve cühûdü'd-devleti'l-Osmâniyye fî tevfihi: Dirâse vesâ'ikiyye min hilâli's-sicilli's-şer'î ma'a tahkiki Risâle fî ta'mîri ayni Beytü'l-Mukaddes li's-Şeyh Muhammed el-Halîfî**, Londra: Mü'essesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 2014.

⁹¹ M. Hoexter, “Adaptation to changing circumstances: Perpetual leases and exchange transactions in waqf property in Ottoman Algiers”, **Islamic Law and Society**, Cilt.4, Sayı.3, 1997, ss.319-333.

⁹² M. İpşirli, “Arşiv belgelerine göre İstanbul vakıf evleri: Müstemilat, kira, satış”, M.S. Kütükoğlu (Ed.), **Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs - 1 Haziran 1988** içinde, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1989, ss.183-196.

⁹³ R. Sabri, “The Ottoman waqf built heritage in Cyprus: Transitions in the upkeep and conservation practices during the British colonial era, 1878 to 1960”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, University of Manchester, 2013.

⁹⁴ D. Mazlum, **1766 İstanbul Depremi: Belgeler Işığında Yapı Onarımları**, İstanbul: Suna ve İnan Kırac Vakfı, 2011; A. Öten, “Sultan Ahmed Külliyesi inşasında yeniden yapılan vakıf: İbrahim Paşa Sarayı”, **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, Cilt.8, Sayı.1, 2018, ss.285-308.

Klaus Kreiser'in literatürde kullanılan fetvaları alıntılararak kaleme aldığı kısa çalışmasıdır.⁹⁵ Osmanlı vakıflarındaki icareteyn uygulaması hakkında müstakil olarak yapılan ilk çalışma, Abdul-Karim Rafeq'ın on altıncı yüzyıl sonları, on sekizin yüzyıl başları ve on dokuzuncu yüzyıla ait mahkeme kararları üzerinden Şam'daki icareteyn uygulamasından örnekler gösterdiği çalışmasıdır.⁹⁶ Onu, Alexandar Fotić'in Rüstem Paşa'nın Belgrad'daki vakıflarına ait malların icareteyn yoluyla kiraya verilmesi hakkındaki makalesi takip etmektedir.⁹⁷ Fakat hepsinden önce John R. Barnes, Tanzimat dönemi vakıf idaresine dair yazdığı çalışmasında icareteyn uygulamasına kısa bir bölüm ayırmıştır.⁹⁸ İcareteyn meselesi Osmanlı tarih araştırmacılarının ilgisine mazhar olmaya devam etmektedir.⁹⁹ Vakıf malın kiracısının tamiri kendi kaynaklarıyla görmesi hakkında spesifik bir çalışmaya rastlanmıştır.¹⁰⁰

İstibdal hakkında bu literatürde bazı araştırmalar dikkat çekmektedir. Miriam Hoexter'in çalışması, "İslam hukukunun" gelişmesinde kadı, müftü ve idarecilerin rolü

⁹⁵ K. Kreiser, "İcareteyn: Zur 'doppelten Miete' im osmanischen Stiftungswesen", **Journal of Turkish Studies**, Sayı.10, 1986, ss.219-226.

⁹⁶ A.-K. Rafeq, "The application of Islamic law in the Ottoman courts in Damascus: The case of the rental of waqf land", M.K. Masud, R.F. Peters ve D.S. Powers (Ed.), **Dispensing Justice in Islam: Qadis and Their Judgements** içinde, Leiden: Brill, 2006, ss.411-425.

⁹⁷ A.V. Fotić, "Turski dokumenti o Rustem-pašinom vakufu I "dvostrukom zakupu" (icareteyn) u Beogradu", **Miscellanea**, Sayı.31, 2010, ss.75-108.

⁹⁸ J.R. Barnes, "Evkaf-ı Humayun: Vakıf administration under the Ottoman Ministry for Imperial Religious Foundations, 1839 to 1875", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, University of California, Los Angeles, 1980. İcareteynli vakıflar hakkında genel bilgi için bkz. A. Akgündüz, "İcareteyn", **DİA**, C.21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

⁹⁹ R. Pantık, "Osmanlı'da icareteyn uygulaması hakkında yeni değerlendirmeler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı.48, 2017, ss.75-104; K. Orbay, "İcareteyn hakkında", H. Oruç ve M. Ceylan (Ed.), **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı** içinde, Ankara: Akçağ, 2016, C.2, ss.83-92.

¹⁰⁰ R.C. Deguilhem-Schoem, "The loan of mursal on waqf properties", F. Kazemi ve R.D. McChesney (Ed.), **A Way Prepared: Essays on Islamic Culture in Honor of Richard Bayly Winder** içinde, New York: New York University Press, 1988, ss.68-79.

problemini Memluk ve Osmanlı döneminde yaşayan fukahanın istibdalın geçerliliği hususundaki tartışması üzerinden incelemektedir.¹⁰¹ İstanbul'a ait ahkam defterlerini titizce tarayarak on sekizinci yüzyılda istibdal edilen mülkleri ve vakıf malları gösteren H. Gökçen Akgün Özkaya, yapıların mimari hususiyetlerini detaylı olarak tasvir etmekten başka istibdal uygulamasının nasıl çalıştığına dair önemli ipuçları sunmaktadır.¹⁰² Barınma kültürüne vurgu yapan çalışmada istibdal, beklenebileceği üzere, ahkam defterlerinde nasıl bulunduysa öylece kabul edilmiş ve meselenin doktriner boyutu için Ahmed Akgündüz'ün *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* adlı çalışması istibdal ahkamı için yeterli görülmüştür. İstibdal işlemlerinin nasıl gerçekleştiğine ilişkin çalışmalar, Malezya'daki istibdal uygulaması hakkındaki araştırmalar haricinde¹⁰³ Memluk ve Osmanlı dönemindeki işleyiş hakkındadır. On dört ve on beşinci yüzyıl Kahire'sindeki istibdal işlemlerini vakfiyeler üzerinden takip eden Leonor E. Fernandes¹⁰⁴ ve Memluk hakimiyetinin son zamanlarına ait istibdal işlemlerini içeren bazı belgeleri neşreden Abdüllatîf İbrâhim¹⁰⁵ bu noktada zikredilebilir. Osmanlı dönemindeki istibdal işlemlerine

¹⁰¹ M. Hoexter, "Qadi, mufti and ruler: Their roles in the development of Islamic law", R. Shaham (Ed.), **Law, Custom, and Statute in the Muslim World: Studies in Honor of Aharon Layish** içinde, Leiden: Brill, 2007, ss.67-85.

¹⁰² H.G. Akgün Özkaya, **18. Yüzyılda İstanbul Evleri: Mimarlık, Rant, Konfor ve Mahremiyet**, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2016.

¹⁰³ Z. Hamat, "Substitution of special waqf (istibdal): Case study at the Religious and Malay Custom Council of Kelantan (MAIK)", **The Macrotheme Review**, Cilt.3, Sayı.4, ss.64-71, 2014; S. Hisham, H.A. Jasiran ve K. Jusoff, "Substitution of waqf properties (istibdal) in Malaysia: Statutory provisions and implementations", **Middle-East Journal of Scientific Research**, Sayı.13, 2013, ss.23-27; S.M. Mahamood, "The Administration of waqf, pious endowment in Islam: A Critical study of the role of the State Islamic Religious Councils as the sole trustees of a waqf assets and the implementation of istibdal in Malaysia with special reference to the Federal Territory of Kuala Lumpur", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Birmingham University, 2000.

¹⁰⁴ L.E. Fernandes, "İstibdal: The game of exchange and its impact on the urbanization of Mamluk Cairo", D. Behrens-Abouseif (Ed.), **The Cairo Heritage: Essays in Honor of Laila Ali Ibrahim** içinde, Kahire ve New York: The American University in Cairo Press, 2000, ss.203-222.

¹⁰⁵ A. İbrâhim, "Mine'l-vesâ'iki'l-Arabiyye fi'l-usûri'l-vustâ: Vesîkatü istibdâl", **Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, Câmi'atü'l-Kâhire**, Cilt.25, Sayı.2, 1963, ss.1-38.

ilişkin doğrudan çalışmalar daha fazladır: On beşinci yüzyıl başında Bursa’da,¹⁰⁶ on altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasında Şam’da,¹⁰⁷ on sekizinci yüzyılda İstanbul’da¹⁰⁸ ve Cezayir’de,¹⁰⁹ on sekizinci yüzyıl sonunda ve on dokuzuncu yüzyıl sonunda Midilli’de¹¹⁰ istibdal işlemlerinin nasıl gerçekleştiği örnekler üzerinden gösterilmiştir. Osmanlı Cezayir’indeki Haremeyn vakıfları üzerine çalışan Hoexter, “vakıf malın yönetimi” başlığı altında bu vakıflara ait malların uzun vadeli kira ve istibdal gibi usulleri de içeren işlemlere konu olması ve tamir faaliyetlerinin yürütülmesi örneklerini sergilemektedir.¹¹¹ Kenan Yıldız ise Osmanlı tarihçiliğinin mühim problematiklerinden gayrimüslimlere yönelik İslamlaştırma teması çerçevesinde, 1660 İstanbul yangını ertesinde icareteyn, istibdal, mukataa, istidane gibi tamir uygulamasının işleyişine çalışmasında değinmektedir.¹¹²

Vakıf malın tamiri usulü olarak mukataa hakkında doğrudan yapılmış tek çalışma, Ahmet Köç’ün on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda II. Murat’ın kurduğu vakfin

¹⁰⁶ E.H. Ayverdi, “Yıldırım Bayezid’in Bursa vakfiyesi ve bir istibdaldnamesi”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı.8, 1969, ss.37-46.

¹⁰⁷ R. van Leeuwen, **Waqfs and Urban Structures: The Case of Ottoman Damascus**, Leiden: Brill, 1999.

¹⁰⁸ N. Erkan, “XVIII. asır Üsküdar’ında su meselesi: Su yolları kurulan vakıflar ve tamirleri”, C. Yılmaz (Ed.), **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, 11-13 Kasım 2016: Bildiriler** içinde, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2017, ss.379-393.

H.G. Akgün Özkaya, “Vakıf istibdal kayıtları, İstanbul’da barınma kültürü ve kent yapısına dair neler sunar?”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı.16, 2010, ss.467-88.

¹⁰⁹ T. Shuval, “La pratique de la mu’awada (échange de biens habus contre propriété privée) à Alger au XVIIIe siècle”, **Revue du monde musulman et de la Méditerranée**, Sayı.79-80, 1996, ss.55-72.

¹¹⁰ İ. Oğuz, “Osmanlı vakıflarında istibdal problemi: Midilli örneği”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı.58, 2015, ss.583-601. İstibdal hakkında genel bilgi için bkz. A. Akgündüz, “İstibdal”, **DİA**, C.23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

¹¹¹ M. Hoexter, **Endowments, Rulers and Community: Waqf al-Haramayn in Ottoman Algiers**, Leiden: Brill, 1998, ss.92-143.

¹¹² K. Yıldız, **1660 İstanbul Yangını ve Etkileri: Vakıflar, Toplum ve Ekonomi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017.

Edremit'teki mallarına ilişkindir.¹¹³ Çalışmada vakfa ait araziler üzerinde değirmen ve hamam gibi gelir getirici yapıların tamirinin mukataa usulü vasıtasıyla gerçekleştirilmesine dair örnekler mevcuttur. Diğer yandan, Satoe Horii'nin çalışması bir ulus-devletin hukuk düzenindeki İslami etkiyi ölçmek maksadıyla şuf'a hakkının Mısır hukukundaki gelişimine eğilmekle beraber vakıf malı uzun süreyle kiraya vererek tamir etme yöntemi olarak fıkıhta *hıkr* adıyla bilinen mukataa sözleşmesi taraflarına şuf'a hakkının tanınması bağlamında "aile vakıfları"nın zayıflaması üzerine bir tartışma yapmaktadır.¹¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu dahilinde yaşayan gayrimüslimlerin ibadethanelerinin tamiri hakkındaki çalışmalar da vakıf malın tamiri kapsamında değerlendirilebilir.¹¹⁵ Müslümanların kurdukları vakıfların tamirine benzer bir bürokratik sürece tabi olan bu gibi yapıların tamiri, esasında gayrimüslimlerin dini ayin ve ibadet özgürlüklerinin bir uzantısıdır. Kudüs'teki Hristiyanlara ait Kutsal Yerler'in idaresi ve buralardaki yapıların tamiri hakkında çalışması bulunan Oded Peri, Osmanlıların gayrimüslimler üzerindeki siyasetine dair çıkarımlarda bulunur. Onun "kasıtlı muğlaklık" adını verdiği prensibe göre Osmanlı idarecileri farklı mezhepten cemaatlerin taleplerini her defasında dinler, cemaatler arasında taraf tutmaz, taraflara benzer haklar bahşeder fakat hangi mezhepten olursa olsun Hristiyanların Kutsal Yerler'deki ibadet hakkına hâlel gelmesine müsaade etmezdi. Bu hak sağlandığı müddetçe hangi mezhebin bu yerleri idare ettiği ikincil planda kalırdı.¹¹⁶ Literatürde hususen gayrimüslim mabetlerinin tamiriyle alakalı olarak yapılan çalışmalar öne çıkmaktadır. Kiliselerin tamiri meselesi çok defa Osmanlı son dönemindeki

¹¹³ A. Köç, "Sultan II. Murad Vakfı'nın Edremit mukataaları, 1530-1641", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı.30, 2011, ss.42-71.

¹¹⁴ S. Horii, "Pre-emption and private land ownership in modern Egypt: No revival of Islamic legal tradition", **Islamic Law and Society**, Cilt.18, Sayı.2, 2011, ss.177-218. Mukataalı vakıflarla alakalı genel bilgi için bkz. N. Öztürk, "Mukataalı vakıf", **DİA**, C.31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006 ve M. İpşirli, "Hıkr", **DİA**, C.17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.

¹¹⁵ Gayrimüslim mabetlerinin genel olarak statüsü hakkında bkz. M. Akman, "Kilise ve havraların İslam-Osmanlı hukuk tarihindeki yeri", **İLAM Araştırma Dergisi**, Cilt.1, Sayı.2, 1996, ss.133-144.

¹¹⁶ O. Peri, **Christianity under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times**, Leiden: Brill, 2001, ss.132-137.

uygulamalar çerçevesinde ele alınmaktadır.¹¹⁷ Çalışmalarda vurgulanan temel endişe, din ve vicdan özgürlüğü kadar Osmanlı gayrimüslimlerinin taleplerinin Avrupalı büyük güçler tarafından takip edilmesidir.



¹¹⁷ T. Ayar, “Osmanlı’nın son dönemi Maçka’da kiliselerin tamiri ve yeniden inşası”, **History Studies**, Cilt.9, Sayı.1, 2017, ss.1-19; R. Aydın, “Osmanlı arşiv belgelerine göre Kayseri’deki Ermeni kiliselerinin onarımları”, **History Studies**, Cilt.10, Sayı.2, 2018, ss.1-28; K. Beydilli, “Osmanlı döneminde kilise siyasetinden bir kesit: II. Mahmud devrinde kilise tamiri”, A. Özcan (Ed.), **Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti** içinde, İstanbul: Ensar, 2000, ss.255-266; Z. Gölen, “Tanzimat döneminde Bosna Hersek’te kilise inşa ve onarım faaliyetleri”, **Belleten**, Sayı.242, 2001, ss.215-252; İ. Satış, “Tanzimat döneminde Kudüs ve çevresinde Avrupalı devletlerin nüfuz mücadelesinden bir kesit: Hristiyan cemaatlerin imar faaliyetleri”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı.34, 2013, ss.185-221; S. Stiros ve Diğerleri, “Church repair swarms and earthquakes in Rhodes Island, Greece”, **Journal of Seismology**, Cilt.10, Sayı.4, 2006, ss.527-537; M. Ünlü, “Tanzimat sonrasında Samsun çevresinde gayrimüslimlerin kilise ve mektep inşa ve tamir faaliyetleri”, C. Yılmaz (Ed.), **Geçmişten Geleceğe Samsun** içinde, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi, 2006, C.1, ss.149-162.

BÖLÜM 2: VAKIF GELİRİYLE TAMİR

Vakıf malı tahrip eden yoksa veya üzerinde oturma (*sükna*) hakkı bulunmayan bir vakıf mal harap olmuşsa, tamir masrafı vakfın gelirlerinden karşılanmalıdır. Masrafın gelirden karşılanması, vakfiyede şart olarak gösterilmese dahi geçerli bir prensiptir.¹¹⁸ Bu mesele esasen vakfın gelirlerinin nasıl harcanacağıyla ilgilidir. Tamir ihtiyacı varken gelirlerin ne şekilde harcanması gerektiğine dair fukaha ayrıntılı olarak görüşler serdetmektedir. Bu görüşler dikkate alındığında, ilk olarak (i) tamir ihtiyacı varken gelirin hangi sırayla harcanması gerektiği meselesi ele alınacaktır. (ii) Tamir ihtiyacını gidermeyen mütevellinin azledilebilmesinden bahsedildikten sonra, (iii) tamirde hangi vakıf mala ait gelirin kullanılabileceğine ve (iv) vakıf geliriyle tamir yapılması hakkında vakfiyede bir şartın bulunmasına değinilecektir.

I. VAKIF GELİRİNİ HARCAMA SIRASI

¹¹⁸ Kudûrî, s.127; Mergînânî, **el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî**, N.A.N. Ahmed (Ed.), Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmî'l-İslâmiyye, 1417, C.4, s.438; Sadrüşşeria, **Şerhu'l-Vikâye**, S.M. Ebü'l-Hâc (Ed.), Amman: Mü'essesetü'l-Varâk li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2006, C.3, s.290; İbn Nüceym, **el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik**, Kahire: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1311, C.5, s.225; Molla Hüsrev, **Dürerü'l-hükkam fi şerhi gureri'l-ahkam**, İstanbul: Matbaa ve Kitaphane-i Mehmet Esat, 1300, C.2, ss.171-172; Hâdimî, **Hâşiye alâ Düreri'l-hukkâm**, İstanbul: Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, 1269, s.327; Halebî, **Mülteka'l-ebhur**, İstanbul: Matbaa-ı Osmaniye, 1309, s.96; Debbağzâde Mehmed Efendi, **Menba'u'l-ebhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur**, Nuruosmaniye Koleksiyonu (1644), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty, v.251a; A'reczâde, **Şerhu Mülteka'l-ebhur fi'l-fürû'**, Laleli Koleksiyonu (1019), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty, v.76a. Muhammed b. Yûsuf, **Kâşifü'l-ebhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur**, Atıf Efendi Koleksiyonu (930), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty, v.367b. Bu çalışmada tamir olarak karşılanan kelime çoğunlukla *imâre* lafzıyla bazı eserlerde ise *irtifâ'* lafzıyla geçmektedir. Her iki kelime de vakıf yapının ilk defa yapılmasını karşıladığı gibi aynı zamanda hasar gördüğünde yapının tamir edilmesini kastetmektedir.

Usulüne uygun şekilde kurulan ve gelir getirmeye başlayan vakfın gelirinin harcanmasında öncelikli olan yer vakıf malın tamiridir.¹¹⁹ Bunun anlamı, vakıf malın tamire ihtiyacı varken ve vakfın geliri mevcut iken, bu gelirin önce vakfın tamiri için harcanabileceğidir. Vakfın geliri varsa, başka birinin mesuliyeti ve buna bağlı olarak mükellefiyeti de yoksa, vakıf malın tamiri için bu gelirin harcanması gerekecektir.

Tamir işi, vakfın geliri üzerinden yapılması gereken diğer tüm ödemelerden daha mühim ve önceliklidir. Zira tamir ihtiyacı yoksa prensip olarak mütevellî vakfın gelirini vakfedenin şart ettiği yerlere harcamalıdır. Fakat vakıf malın tamir edilmemesi durumunda, şart edilen yerlere ödeme yapılmakta zorlanılabilir hatta hiçbir şey ödenemeyebilir. Dolayısıyla vakfedenin şart ettiği yerlere harcama yapılmasından dahi öncelikli bir mesele olarak vakıf malın tamiri, vakfın hayatiyetini devam ettirmesinin yegane yoludur.

Mütevellî geliri harcarken şu sırayı takip etmelidir: (i) Yapılması zaruri derecede olan tamir işi en önceliklidir. (ii) Ondan sonra kendisine ödeme yapılması gereken vakıf çalışanları (*şe'âir*) gelir. (iii) Tamir işi zaruri nitelikte değilse, çalışanların ardından oraya harcama yapılır. (iv) Eğer bunlardan sonra gelirden bir şey kalmışsa, hak sahiplerine yani vakfiyede kendisine bir ödeme şart edilen kişiye ve vakfın yararına olan yerlere verilir. Bu sıralamanın böyle olmasının en büyük sebebi, vakfedenin amacıdır. Zira vakfeden kişi her şeyden önce vakfının düzenli şekilde işlemesini amaç edinir. Hak sahiplerinin vakıftan yararlanması vakfedenin biricik amacı olamaz. Vakfeden şart etmemiş olsa bile harcama bu sırayla yapılır. Bu sıranın sabit olmasının gerekçesi, vakfedenin vakfın gelirinin ebediyen harcanmasını istemesidir. Dolayısıyla zaruri veya zaruri olmayan tamir için gereken miktar haricinde gelirin saklanmaması gerekir.¹²⁰ Vakfeden gelirin harcanmasında farklı bir sıra şart edip hak sahiplerine yapılacak ödemeyi tamir işine göre öncelikli tutmuş olsa dahi mütevellî yine önceliği tamire vermek zorundadır. Aksi takdirde, mütevellî vakfiyeye uygun hareket ettiğini ileri sürse de tamir bedeli kadar tazmin yükümlülüğü

¹¹⁹ Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, İstanbul: yy, 1277, C.1, s.298; Zeylaî, C.3, s.327; Sun'ullah el-Halebî, *İksîrî't-tukâ fî tahrîri'l-Mültekâ*, Laleli Koleksiyonu (1027), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, 1121, v.261b.

¹²⁰ İbn Âbidîn, C.6, ss.561-562.

altında olacaktır.¹²¹ Tazmin edemeden vefat ederse terekesinden bu tazmin bedeli tahsil edilecektir.¹²²

Tamir yükümlülüğü her ne kadar müteveli üstünde olsa da mazereti nedeniyle müteveli bu işi göremediğinde kadı tamir yapabilir. Zira kadıda vakıflara nezaret etme yetkisi vardır. Diğer yandan, kadı bizzat bu işi yürütmese de vakıf görevlilerinden birine malı tamir etmesi için emir verebilir. Mütevellinin geçici bir süre için vakıf malın bulunduğu yere uzak bir yerde bulunması böylesi bir mazerettir. Müteveli geri geldiğinde yapılan işi tanımama ve vakıf görevlisine masrafı tazmin ettirme hakkına sahip değildir.¹²³

A. Zaruri Tamir

Vakıf gelir elde etmeye başladığında, gelirin harcanmasına zaruri nitelikteki tamirle başlanır. Vakfın içinde bulunulan yıla ait gelirin tamamını tüketecek derecede ağır bir hasar söz konusu olsa dahi öncelikle zaruri tamir işi görülmelidir. Eldeki geliri zaruri tamir için harcıyıp bitiren müteveli, bu gerekçeye dayanılarak azledilemez.¹²⁴ Fukahânın zaruri tamirden kastı, müteakip seneye tehir edilince vakfın bir zararı ortaya çıkacağından korkulan hasardır. Vakıf mal bu kadar harap ise tamir işi içinde bulunulan yıl yapılır.¹²⁵ Vakıf malın çatısının ya da duvarın kaldırılması gibi işler gerektiren hasarlar hep zaruri olan tamir kapsamında değerlendirilir.

¹²¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.455.

¹²² Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1156/1743), *Behcetü'l-Fetâvâ maa'n-Nukûl*, S. Kaya, B. Algin, Z. Trabzonlu ve A. Erken (Haz.), İstanbul: Klasik, 2011, s.261.

¹²³ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.459.

¹²⁴ Mostarî, v.54a.

¹²⁵ İbn Âbidîn, C.6, ss.564-565.

Vakıf mal tamir edilmezse vakfın ebediyen ayakta kalması mümkün olmayacağından zaruri tamir işi vakfın diğer tüm amaçları karşısında önceliklidir.¹²⁶ Vakıf mal harap olduğunda hak sahiplerine yapılacak ödeme malın tamirini engelliyorsa, tamir yapmak için bu ödemeler kesilecektir.¹²⁷ Fetvada mütevellinin ödemeleri kesebilmesi için kadı izni aranmaktadır.¹²⁸

Vakıf gelirinin zaruri tamire harcanması gerekirken elde bulunmayan nedenlerle gelir harcanamamışsa, müteakip yıllarda bu iş görülürken öncelikle hasarın olduğu yıla ait gelirin kullanılması gerekir. Mütevellinin tamir işini görmeden görevinden azledilmesi vb. nedenlerle tamir hasarın olduğu yıl içinde yapılamamış olabilir. Eğer ilk yılın geliri tamire yetmezse, sonraki yılların geliri de kullanılmalıdır.¹²⁹ Zira yeni yıla ait gelirin ilk harcanacağı yer yine vakıf malın tamiridir. Osmanlı bürokratik yazışmalarında rastlanan bir vakaya göre, tamir işini görmek için vakıf gelirini kullanmak isteyen müteveli, gelire el koyan kişilerden tahsilat yapılmasını talep etmiştir.¹³⁰ Bir vakada ise vakfın gelirlerini gasp eden kişi, vakfın tamir etme gücüne halel getirip muhtemel bir tamirat işinde gelirin

¹²⁶ Mergînânî, C.4, s.438; İbn Âbidîn, C.6, s.562. Bu önceliği vurgulayan bir fetva için bkz. Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.459.

¹²⁷ Kudûrî, s.128; Mergînânî, C.4, s.439.

¹²⁸ Tosyevî, v.98a; **Câmiu'l-İcâreteyn**, v.10b; Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703), **Fetâvâ Feyziye maa'n-Nukûl ve's-Şevâhidi'l-Kaviye**, S. Kaya (Haz.), İstanbul: Klasik, 2009, s.177. Vakfiyede tamire öncelik tanınsa da kadı izni aranır, bkz. Tosyevî, v.97b; Feyzullah Efendi, s.177.

¹²⁹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.457.

¹³⁰ Buna göre müteveli, vakfın gelirini vakıf malın tamiri için kullanmak isterken gelire el koyulması sebebiyle işi göremez. Defterdar Ahmet Paşa'nın kız evladından Rukiye Hanım'ın 1795 yılında kaleme aldığı arzuhale göre, kendisi Ahmet Paşa Vakfı'nın evladiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisidir. Kandiye'deki vakıf caminin müsakkafatından Sofya'daki bir hanın tamir edilmesi gerekirken han atıl ve harap vaziyettedir. Bazı kişiler vakfın Kandiye'deki gelir getirici mallarından Sofya'ya gönderilmesi gereken gelirlere Kandiye'de elkoyar. Rukiye Hanım, Kandiye'deki müteveli vekiline İstanbul'dan bir emir gönderilerek gelirin tahsil edilebilmesini ve tamir için gereken meblağın Sofya'ya gönderilmesini talep eder. Bkz. DAB-C.EV, 250-12584.

kullanılmasına mani olur. Mütevellî, telef edilen vakıf gelirinin tazmin edilmesini istemektedir.¹³¹ Harap ve tamire muhtaç olan vakfın geliriyle tamir yapmak yerine geliri kendisi için harcayan bir mütevellînin bulunduğu yazışma da kayda değerdir. Bu vakada mütevellînin ne gibi bir yaptırıma maruz kaldığı anlaşılamamakla beraber tahkikatın ardından mütevellînin fiili sabit olursa, bir tazmin borcuyla karşılaşacağı tahmin edilebilir.¹³²

1. Malzeme Masrafı

Vakıf malın ömrünü uzatan tüm işlemler fukaha tarafından “tamir” olarak adlandırılır. Tamire yarayan her şey gelirin öncelikli olarak harcanması gereken yer kapsamındadır. Tamir denince akla her şeyden önce bir yapının hasar görmesinin ardından yapının çeşitli yapı malzemeleriyle eski haline kavuşturulması gelmektedir. Bunun yanında fukahanın verdiği misale bakılırsa, vakfın ömrünü uzatan başka uygulamalar da vardır. Mesela vakıf ağaçların yok olmasından endişe eden mütevellî vakıf geliriyle fidan satın alıp araziye dikmelidir. Çünkü ağaçların zamanla kuruma ihtimali vardır. Yine mesela toprak fazla tuzlu olup arazide bir şey yetişmiyorsa, mütevellînin toprağı ıslah etmesi gerekir.

¹³¹ İpek kadısı Musa'nın 1724'te kaleme aldığı arzuhale göre İpek'te Hüseyin Paşa'nın yaptırdığı cami ile sair akarlarından çifte hamam, han, değirmen ve dükkanlar harap olunca 1720-1721 yılında o zamanın İpek kadısı Muhammet Efendi Hasan Kalfa'yı mütevellî olarak tayin eder. Hasan da han haricindeki vakıf malları şer'i izin ile tamir eder. Bu arada Süleyman adlı mütegalibeden bir kişi mütevellînin izni olmadan ahalinin zimmetindeki murabahalar ile hamam ve dükkanların kira bedellerini gasbederek kendi işleri için harcar. Mütevellî, Süleyman'ı kadı huzuruna çağırır fakat Süleyman gelmekten kaçınır. Hasan da Süleyman'ın vakfedenin şartına aykırı olarak toplayıp telef ve zayi ettiği meblağı istirdat edebilmek için Tahirpaşazade Mahmut Bey'e ve İpek kadısına hitaben İstanbul'dan bir ferman yazılmasını talep eder. Bu talep İstanbul'da müspet karşılanır. Mütevellî böylece kira bedellerini tahsil ederek hanı tamir etme işini bitirebilecektir. Bu amaç yazışmada doğrudan zikredilmiyor olsa da kira bedellerinin toplanamamasından ötürü hanın tamirden geri kaldığı hususen vurgulanmaktadır. Bkz. DAB-C.EV, 46-2281.

¹³² Bu vaka 1788'de Plevne kadısına yazılan bir hükümde konu edilmektedir: Gazi Ali Bey Vakfı'nın iradı çok ve köyleri ile müsakkafatı fazladır. Vakfa ait cami harap ve tamire muhtaç iken mütevellî vakfın gelirlerini kendisi için harcar. Hükümde kadıdan bu işin hakikatini araştırması ve durumun mahiyetini izah etmesi istenir. Vakıftaki hasara kimlerin sebep olduğunu vukufiyeti olan kişilerden sorup öğrenmesi ve bildirmesi emredilir. Bkz. DAB-C.EV, 192-9600.

Aksi takdirde vakıf arazi kullanımdan kalkacaktır.¹³³ Bu gibi haller dışında, bir yapının tamiri için masraf edilecektir. Yapının tamir ile eski haline getirilmesi ve fuzuli yere masraf edilmemesi, mütevellinin bir mesuliyetidir. İstisnai bazı hallerde ilave masraf yapılabilir.

a. Yapının Eski Haline Getirilmesi

Vakıf geliriyle tamirat yaparken yapıyı eski haline iade etmek mütevellinin bir yükümlülüğüdür. Belli bir kişinin yararına olmak üzere vakfedilen bir malın tamir edilmesi neticesinde o kişinin yararının azalması hatta ortadan kalkması ihtimaline karşı bu vakıf mal vakfedilirkenki haline getirilecek kadar tamir edilir.¹³⁴ O kişinin rızası yokken vakıf malın niteliklerini artırmak fukaha tarafından caiz görülmemiştir. Yani vakıftan yararlananların rızası alınmadan tamir esnasında vakıf malın niteliklerinin vakfedenin zamanındakine göre artırılması caiz değildir. Mesela bir evde oturma hakkı kendisine şart edilmiş olan kişinin rızasını almayan kadı, resen yürüteceği tamir faaliyeti neticesinde evin vakfedildiği zamanki halinin ötesinde eve bir şey ekleyemez. Bazı fukaha bu halde vakıf maldaki oturma hakkına fakirlerin sahip olmasını arasa da diğerlerine göre burada belli kişiler yani vakfedenin kendisine oturma hakkı tanıdığı kişiler (altsoyu vb.) için vakfedilmiş mal söz konusudur. Fakat nihayetinde fukahanın bu meseledeki görüşünde ihtilaf bulunmaz: Tamir faaliyeti sonucunda vakıf malda bir fazlalık olmaması gerekir.¹³⁵ Eski halin iade edilmesi görüşü, vakıf malın tamir edilmesi ile beraber mülkünü yeniden yapma imkanına kavuşan kişi için de geçerlidir: Aynı yapının alt katında vakıf üst katında mülk yerler varken yapının tamamı harap olduğunda, vakıf olan yer tamir edilince mâlik

¹³³ İbn Âbidîn, C.6, ss.559-560.

¹³⁴ Haskefî, C.1, s.299; Mergînânî, C.4, s.439; Molla Hüsrev, C.2, s.172; Muhammed b. Yûsuf, v.367b.

¹³⁵ İbn Âbidîn, C.6, s.569.

de mülk olan yerini kendi malıyla eskisi gibi inşa edebilir. Mütevellî mâlike mani olamaz.¹³⁶

Vakıf geliri kullanılarak yapının süslenmesi ancak vakfedenin yapabileceği bir iş olarak görülmüştür. Onun dışında böylesi bir işi yapmaya kimse yetkili değildir. Dolayısıyla vakfedenin rızası yokken vakıf malın süslenmesi engellenmelidir.¹³⁷ Hükmün gerekçesi şöyledir: Tamirat ile vakıf mala bir şey eklenmemesi, fukaha tarafından en sahih görüş olarak nitelendirilmiştir. Bunun anlamı, vakfedenin malı vakfettiği vaziyete getirecek kadar, mala bir şey eklemekten tamirin yapılmasıdır. Diğer bir deyişle, tamirden kasıt malın harap olmasına mani olan ve daha fazlasına gerek olmayan tamirdir. Anılan nedenlerle harap maldaki süslerin tekrar yapılmasına gerek olmadığı gibi mala güzellik katan şeyler dışında malda hasar yoksa tamir yapılmasına gerek da yoktur. Bu görüş “vakıf gelirinden öncelikle vakıf malın tamiri için harcama yapılır” prensibinin bir yansımasıdır; süslerin yeniden yapılması ise vakıf malın ömrünü uzatan bir işlem yani tamir olarak sayılmaz.¹³⁸

Eski hale iade mecburiyeti, gayrimüslim vakıfları hakkında hususen özen gösterilen bir meseledir. Osmanlı bürokratik yazışmalarında karşılaşılan vakalar kiliselerin sıkı şartlar dahilinde tamir edilebildiğini haber vermektedir. Şer’i bazı şartlar ve bürokratik bir prosedüre tâbi tutulan bu tür tamir işinde şartların yaslandığı temel kural, yapının bulunduğu bölge Müslümanlar tarafından fethedildiği zaman yapı ne halde ise tamir yoluyla o halini aşmamasıdır. Gayrimüslimler tarafından tamir talebinde bulunulduğunda genişlik, yükseklik, eklentiler ve kullanılan malzeme bakımlarından şer’an bir mahzurun bulunmadığına dair şeyhülislam fetvası alındıktan sonra tamire müsaade edilir. Yani yapının kullanım alanı genişletilmeden, yapı yükseltilmeden, yapıya bir şey eklenmeden ve daha kaliteli başka malzeme kullanılmadan tamir işi görülmelidir. Osmanlı Devletinde yaşayan

¹³⁶ Tosyevî, v.99b; Halilefendizâde Mehmed Saîd Efendi’ye (ö. 1168/1755) atıfla **Netîcetu’l-Fetâvâ**, es-Seyyid Ahmed ve es-Seyyid Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî (Ed.), S. Kaya, B. Algın, A.N. Çelikçi ve E. Kaval (Haz.), İstanbul: Klasik, 2014, s.163.

¹³⁷ İbn Âbidîn, C.6, s.560.

¹³⁸ İbn Âbidîn, C.6, s.569.

gayrimüslim nüfus düşünüldüğünde müsaade konusu yapıların çok zaman kilise olması anlamlıdır.¹³⁹ Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla yapının asli durumu ve hasarı kadı nezaretinde keşfedilip sabit olduktan sonra durum İstanbul'a bildirilmekte ve şer'an mahzur yoksa tamir işine izin verilmektedir. İş bittikten sonra yapının tekrar keşfedildiği ve öngörülen şartlara uyulup uyulmadığı denetlenmektedir. Denetimin olumlu veya olumsuz sonucu İstanbul'a kadı eliyle bildirilmektedir. Aynı şer'i kurallar ve bürokratik prosedür havraların tamir edilmesinde de geçerlidir.¹⁴⁰

b. İstisna: Mescidin Genişletilmesi

Bir mescit harap olduğunda vakıf geliri kullanılarak mescit tamir yoluyla eski haline getirilebilir veya tekrar yapılabilir. Hasarın giderilmesi için tamirat yapılması ge-

¹³⁹ İslimye kadısı Ahmet'in 1722'de kaleme aldığı bir arzuhalde kilisenin tamiri için yapılan keşif işlemine ait bir rapor bulunmaktadır. Buna göre, İslimye reayasının yanmış olan kiliselerinin kadı marifetiyle keşfedilmesi ve olayda menfaati bulunmayan kişilerden de kilisenin statüsünün sorulması hakkında bir ferman kadıya ulaşır. Kadı da bu ferman gereğince, İslimye'de ikamet eden Müslümanlarla beraber kilisenin üzerine varıp reayanın huzurunda bir keşif düzenler. İslimye'nin Hacımustafa Mahallesi'ndeki camiye 92 zira uzaklıktaki kilisenin üzerinde bulunduğu arsanın üç tarafı gayrimüslimlere ait dükkanlar ve bir tarafı da yine bir gayrimüslime ait evle çevrilidir. Arsanın uzunluğu ve genişliği ile binanın ve duvarın yüksekliği ölçülür. Binanın dört duvarı üzerindeki tahta ve kiremitten yapılmış çatı tamamen yanmıştır. Kadı, kilisenin ilk yapıldığı şekliyle Osmanlıların fethinden beri reayanın elinde olduğunu da sordurup teyit eder. Kilisenin on beş yıl önce yandığı ve tamire muhtaç durumda olduğu sübut bulunca İstanbul'a bu keşif raporu sunulur ve tamir işinin görülmesi için izin istenir. Kilisenin genişletilmeden, yükseltilmeden ve ilk yapıldığı haline döndürülecek şekilde tamir edilmesi için izin verilir. Bkz. DAB-İE.DH, 33-2940. 1727'de Yanya'nın Hamam Mahallesi'ndeki Aya Nikola Kilisesi'nin eskimesinden ötürü tamire ihtiyaç duyması hakkında bkz. DAB-İE.DH, 31-2722. Muhtemelen 1787-1792 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı - Rusya/Avusturya savaşlarında zarar gören, Bosna eyaletinde yer alan İzvornik sancağındaki Pronik kasabasında bulunan İstoveniçe Kilisesi'nin 1798 yılında tamire muhtaç olması hakkında bkz. DAB-HAT, 220-12243 ve DAB-HAT, 219-12075. 1719 yılına ait bir belgede Sakız Adası'ndaki bir kilisenin tamir edilmesi için izin istenmesi hakkında bkz. DAB-AE.SAMD.III, 232-22207.

¹⁴⁰ 1796 yılına ait bir belgede, Rusçuk'ta ikamet eden Yahudilerin bir talebine rastlanmaktadır: Buna göre, Yahudilerin ibadet ettikleri havraları uzun bir süredir tamir yüzü görmediğinden tamire muhtaç hale gelince bu işin görülmesi için izin istenir. Talebe verilen cevapta, şer'an caiz görülen şekilde tamir edilmesine müsaade edilir ve kimsenin rencide edilmemesi vurgulanır. Bkz. DAB-HAT, 1462-65.

rekiyorken eğer yapının genişletilmesine veya büyütülmesine ihtiyaç duyuluyorsa mahalle halkı mescidi büyütebilir. Hatta hasar bulunmasa dahi yine aynı ihtiyaç varsa mahalleli bu yapıyı yıkıp genişletebilir. Mescidi ilk yapan kişi veya vârisleri mahalle halkının mescidi yıkıp büyütmesine mani olamaz.¹⁴¹

Mescidin yenilenmesi işinde fukahanın öne çıkardığı kriter ise yarardır. Yani mescidin yararına olan şeyler mescit tamir edilirken yahut yeniden inşa edilirken mescide eklenebilir, yapının mevcut durumunda değişiklik de yapılabilir.¹⁴² Mesela mahalle halkı mescidin kapısının yerini değiştirebilir; hiçbir surette vakfa bir zarar yoksa ve insanların abdest almasını veya su içmesini sağlamak gibi bir fayda varsa su çıkarmak için mescit arazisinde bir kuyu kazdırabilir. Mescit yenilenirken tekrar hasırların serilmesi ve kandillerin asılması gerekir. Önceden yapılmamışsa bile su içmek ve abdest almak için şadırvan da yapılmalıdır.

Yenileme esnasında mescidin yararına olan şeylerin inşa edilmesi hakkında fukaha, yapıya ek bir yer yapıldığında yapının hangi kısmının vakıf hangi kısmının mülk olduğu meselesini de tartışmaktadır. Bu noktada mescit ilk kez yapılırken o arazide vakfedenin inşa ettiği şeylerden neyin vakıf ve neyin mülk olduğu önemlidir. Zira yenileme sonucunda bu yerlerin akıbeti hakkında hüküm verilmesi gerekmektedir. Eğer ihtiyaç varsa, vakfedenin Mescid-i Aksa'da olduğu gibi mescidin yararı için yapının altına suyu serin tutmak vb. amaçlarla oda (*sirdâb*) yapması caizdir.¹⁴³ Fakat vakfeden mescidin yararı dışındaki bir amaç için yer altına oda yaparsa vakfeden o binanın mescit sayılmadığını işaret eder. Aynı hüküm, vakfeden mescidin üstüne bir ev yapıp mescidin kapısını

¹⁴¹ İbn Âbidîn, C.6, ss.546. Mescidin cemaatin mali kaynaklarıyla yenilenirken genişletilmesine ilişkin bir fetvaya rastlanmaktadır. Buna göre, bir mahallede bulunan eski bir mescit dar gelmekle mahallelilerin mescidi yıkıp kendi mallarıyla genişletmek istemeleri caizdir. Bkz. Yenişehirli Abdullah Efendi, s.274. Fetvanın ilk kısmının bir benzerine Minkârîzâde Yahyâ Efendi'ye (ö. 1088/1678) atıfla da rastlanmaktadır, bkz. **Câmiu'l-İcâreteyn**, v.9b.

¹⁴² Halebî, s.97.

¹⁴³ Mergînânî, C.4, s.446; İbn Nüceym, C.5, s.271; Zeylaî, C.3, s.330; Halebî, s.97; Ruhâvî, **Sefinetü'l-bihâr**, v.44a; Sun'ullah el-Halebî, v.262a.

yola açtığında ve böylece mescidi mülkünden ayırdığında da geçerlidir. Dolayısıyla yapanın o mülk kısmı satma ve miras bırakma hakları vardır. Ebû Yûsuf ise bu durumda o kısmı mescitten sayar yani vakıf olarak görür.¹⁴⁴ Bu görüş takip edilirse o evin vakıf olabilmesi için mescidin yararı amaçlanarak yapılmış olup olmaması arasında fark bulunmaz. Ancak şu vardır ki vakfeden o evi vakfiyede mescidin yararı için hususen şart etmediğinde, o evin mescit olma niteliğinin bulunmamasına sebep olacaktır.

Nihayetinde görüşler şöyle sıralanabilir: (i) Mescidin altındaki ve üstündeki yerler mescidin yararına uygun ise yapı tamamen mescittir yani vakıftır. (ii) O kısımlar mescit için vakfedilmişse o yapı tamamen vakıftır. Tercihe konu olan (*zâhirü'r-rivâye*) görüş ise mescidin yararı için vakfedilmiş yer altı odası ve üst katın mescit olduğudur. Çünkü yapının mescit olabilmesi için üstünün ve altının mescit olması şarttır. *Ve enne'l-mesâcide lillâhi* ("mescitler ancak Allah'ındır", Cin: 18) ayeti gereğince kul hakkı o yapıdan tamamen kalkmış olmalıdır. Mesela Beytü'l-Makdis'in altındaki oda böyledir.¹⁴⁵

Mescidin vakfiyeti ve mülkiyeti tartışması, mescidi ilk yapan kişinin uyması gereken bazı kuralları içermekle beraber mescidin yenilenmesi hakkında da yapılmaktadır. Sözelimi vakfedenin mescidi yaparken imamın oturmasını şart ederek mescidin üstüne bir ev yapmasında sakınca yoktur, zira o ev mescidin yararına olacaktır. Fakat mescit bir vakıf olarak tamamlanma şartlarını sağladıktan sonra vakfeden bu evi yapmak istese müsaade edilmez. Vakfeden mescidi baştan yaparken evi de yapmayı düşündüğünü söylese dahi artık hüküm böyledir. Vakfeden dışındaki kişilerin ise bu hakkı evleviyetle yoktur. Hal böyleyken ev sonradan yapılmış ise yıkılması gerekmektedir. O evden kira elde edilmesi, evin ödeme vesilesi yapılması ve evde oturulması caiz görülmemiştir. Burada ödeme vesilesi yapılmasından maksat, tamir ücretine mukabil kiraya verilmesi vb. şeylerdir. Bu ev mesken de yapılamaz. Bir görüşe göre mescit gelire ihtiyaç duyduğunda evin bir kısmından ihtiyaç karşılanacak kadar kira geliri elde edilmesine izin vardır. Fakat mescidin hava hakkına karşılık bir şey alınamayacağı prensibi sebebiyle bu görüş sahih

¹⁴⁴ Halebî, s.97.

¹⁴⁵ Mergînânî, C.4, s.446; İbn Âbidîn, C.6, ss.546-547. Mütevellide caminin bir kısmını bir kişiye kiraya verme yetkisi bulunmamaktadır, bkz. Yenişehirli Abdullah Efendi, s.259.

görülmeyip reddedilmiştir. Vakfedenin vakfından da olsa mescidin duvarları üstüne bir şey konamaz. Aynı nedenle, mescide komşu olanların ücreti mukabili de olsa mescidin duvarları üstüne bir şey yapmaları helal değildir. Mescitlerde mola yerleri yapma yasağı da bundan kaynaklanmaktadır. Zira pişirme, yıkanma vb. sebeplerle mescidin kirlenmesi muhtemeldir, yasaklamada böylesine doğrudan bir ilişki vardır.¹⁴⁶

2. Çalışanların Ücretleri

Vakıf malın harap olması nedeniyle zaruri tamir faaliyetini yürüten müteveli, tamir işinde çalıştırdığı kişilere ücret ödemekle yükümlüdür. Çalışanlar tamir işi için dışarıdan istihdam kişiler olabileceği gibi halihazırda vakfın gelirinden hak sahibi olan kişiler de olabilir. Tamir işi görülürken vakfiyede kendisine şart edilmiş ödemesi kesilmesi gereken kişiler istihdam edilmişse, onlara şart edilen meblağ değil yaptıkları işin karşılığı ödenecektir.¹⁴⁷

Eğer müteveli vakfın tamire ihtiyacı varken bu kişilere vakfiyede şart edilen meblağı öderse tazmin yükümlülüğü altına girecektir. Müteveli o kişilere şart edilen meblağı ödemekle aslında yetkisini nedensiz yere aşmış olur. Bu durumda o kişilere yaptığı fazla yahut tamamen haksız ödemeyi rücu etmek üzere talepte bulunamaz.¹⁴⁸ Tamir işinde çalışan kişiler mütevellinin emri altında çalıştıklarından ötürü rayiç bedellerle yaptıkları tamir işinden dolayı tazmin yükümlülüğü altına girmezler.¹⁴⁹

Müteveli de bizzat tamir işinde çalışmış olabilir. Bu durumda yaptığı işin karşılığı olan ücrete hak kazanacaktır. Müteveliye tevliyeti nedeniyle vakfiyede bir meblağ şart edilmiş olabilir fakat tamir işinde çalışmakla şart edilmiş meblağı değil tamir işinde

¹⁴⁶ İbn Âbidîn, C.6, s.548.

¹⁴⁷ İbn Âbidîn, C.6, ss.562-563.

¹⁴⁸ İbn Âbidîn, C.6, ss.564-565. Bu meselede rücu hakkı tanıyan bir fetva için bkz. Yenişehirli Abdullah Efendi, s.263.

¹⁴⁹ Tosyevî, v.91a; Feyzullah Efendi, s.165.

hak kazandığı ücreti alacaktır. Fukahaya göre mütevellinin tamir işinde çalışma karşılığında ücret alabilmesi için kadı emriyle çalışmış olması şarttır. Çünkü vakfın gelirinin kullanıldığı tamir işinde kendi kendisini istihdam edemez, onu birinin istihdam etmesi gerekir. Kadı, vakıfta nezaret sahibi bir kişi olduğundan mütevelliyi istihdam etme yetkisine sahiptir.¹⁵⁰

Osmanlı bürokratik yazışmalarından anlaşıldığı kadarıyla vakıf malın tamir edilmesi işi, hasarın büyüklüğüne göre değişen sayıda kişi tarafından bilfiil görülmektedir. Bu iş bir defalığına istihdam edilen kişiler tarafından görülebileceği gibi kendisine tamir vazifesi tevcih edilmiş bir kişi tarafından da görülebilir. Vakfın *meremmâtçı* adı verilen bir görevlisi de tamir işinde yer almış olabilir. Zira bu vazifenin tevcih edilmesi bazı yazışmalara yansımaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla vakıf malların rutin tamir işleri için bu kişi istihdam edilebilmektedir. Fakat her vakıf için böylesi bir vazife tevcih edilmesi yazışmalarda gözükmemektedir. Tespit edilen iki vaka, meremmatçının vazifesinden feragat etmesiyle alakalıdır.¹⁵¹ Bir vakada meremmatçının vefatı sebebiyle vazifenin başka bir kişiye tevcih edildiği tespit edilmektedir.¹⁵²

¹⁵⁰ İbn Âbidîn, C.6, s.565.

¹⁵¹ 1702 yılında yazılan bir arzuhale göre, Edirne’de bulunan Rakkas Sinan Bey vakıflarından mescit sınırı mezrasından almak üzere günlük 2 akçe ile meremmatçı olan İsmail Çelebi kendi rızasıyla görevinden feragat eder. Onun yerine Ahmet Kalfa’ya bu görevin tevcih edilmesini Babüssaade ağası Nezir talep eder. Bkz. DAB-AE.SMST.II, 18-1736. Bir diğer yazışmada Edirne Üsküdar’ında bulunan ve Evliya Sinan Paşa tarafından yaptırılan cami ve mektep vakfı mahsulünden almak üzere günlük 3 akçe cabi ve günlük 2 akçe ücretle meremmatçı olan Hafız Mehmet Kalfa, Mehmet b. Hacı Mehmet’e kendi rızasıyla feragat eder. Hafız Mehmet Kalfa artık işten el çektiğinden, yerine gelen Mehmet’e cabilik ve meremmatçılık beratının verilmesi İstanbul’dan bir arzuhal ile talep edilir. Buna binaen bir beratın hazırlanması 1790 yılında emredilir. Bkz. DAB-C.MF, 27-1348. İşkodra sancağındaki Podgoriçe Kalesi içinde bulunan Sultan Mehmet Vakfı’na ait caminin tamircisi ile Sultan Murat köprüsünün günlük ücretleri verilmediğinden ücretlerin gereği gibi ödenmesi hakkındaki 1760 yılına ait bir yazışma için bkz. DAB-C.EV, 94-4667. Son yazışmada tamirci ile kastedilen meremmatçı olmalıdır.

¹⁵² Nevrekop kazası kadısı Abdullah’ın 1747’de yazdığı arzuhale göre, bu kazada yer alan Karasu üzerindeki köprünün Yakup Paşa Vakfı’ndan almak üzere günlük 2 akçe ücretle beratla meremmatçısı olan Musli vefat eder. İşin muattal kalmaması için yerine Musli’nin evladından Mehmet Kalfa bu vazifeye her bakımdan layık ve müstehak olduğundan ona bu vazifenin tevcih edilmesi için berat hazırlanması İstanbul’dan talep edilir. Bkz. DAB-C.NF, 41-2050.

Tamir işinde görev alan bir diğer görevli de yazışmalarda *kâtib-i meremmât* olarak isimlendirilen kişidir. Bu kişinin göreviyle alakalı olarak yazışmalarda ayrıntılı bilgiler verilmemekle beraber tamiratın kalem kalem kaydının tutulmasında vazifeli olduğu düşünülebilir. Yazışmalarda bu kişinin göreve tevcih edilmesine veya görevden feragat etmesine ilişkin örneklere rastlanmaktadır.¹⁵³

Vakfın geliri kullanılarak harap vakıf malı tamir etmek mütevellinin bir yükümlülüğü olduğundan, tamir işini görmek ve tamirde çalışacak kişileri görevlendirmek de onun yetkisindedir. Vakfın diğer görevlileri kendi başlarına (*fuzûlen*) bu yetkiyi kullanamazlar. Bu kişiler vakıf gelirini mütevelliden izin almadan, imkan bulunamadığında kaddan izin almadan vakfın tamir işlerine harcarsa, müteveli vakıf malıyla yapılan bu harcamayı tazmin ettirme hakkında sahiptir.¹⁵⁴

Osmanlılarda tamir faaliyetinde bazen görev alanlardan biri de bina emindir. Bu görevli işin mali boyutunu takip etmek, tamir için gereken meblağı teslim alıp gereken yerlere ve kişilere ödemeleri yapmakla yükümlüdür. Bina eminin zikredildiği Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan 1766 yılına ait bir keşif raporunda harap vakıf malının durumu ayrıntılı olarak tasvir edilmekte ve maliyet tahmini sunulmaktadır. Bu rapor sayesinde vakıf malının tamirine ait süreç açık şekilde izlenebilmektedir.¹⁵⁵

¹⁵³ Müteveli Ayşe'nin 1706'da yazdığı arzuhale göre, Cedit Ali Paşa'nın Edirne'de bulunan vakfına günlük 4 akçe ücretle meremmat katibi olan Ahmet Mustafa işinin başındayken kendisine gazez duyan bazı kişilerin gadrine uğrar. Ahmet Mustafa'nın elinde olan berat tezkiresi gereğince vazifede kalması hakkında bir ferman yazılmasını müteveli talep eder. Bu talep gereğince vazifenin tevcih edilmesi için bir fermanın hazırlanması padişah tarafından emredilir. Bkz. DAB-İE.TCT, 18-2046. Edirne'de Gazi Mihal Bey Camisi ve İmareti vakıflarının meremmat kitabedinin 1764 yılında tevcih edilmesi hakkında bkz. DAB-C.BLD, 10-498. Cedit Ali Paşa'nın Edirne'deki vakfının meremmat katibinin feragati hakkında bkz. DAB-C.EV, 81-4011.

¹⁵⁴ Menteshâde Abdürrahim Efendi, s.459.

¹⁵⁵ Babüssaade ağası nezaretinde bulunan vakıflardan olup Edirne'de bulunan Yıldırım Beyazıt Camisi, Tabhanesi ve İmareti'nin tamir edilmesi görevi Edirne ayanından Mustafa Efendi'ye verilir. Cami ve içindeki hünkar mahfilinin yeniden yapılması, dışında bulunan büyüklü küçüklü müsakkafat ve diğer gereken yerlerin tamiri ve yenilenmesi, kubbe ve müsakkafatın serili kurşunlarının yeniden serilmesi, minarenin yenilenmesi gerekir. Bu yapıların keşfolunması için bir emrin çıkarılmasını Mustafa Efendi bir arzuhalle talep eder. Daha önce vakıf nâzırı tarafından Edirne bostancıbaşı ağa ve Mustafa Efendi'ye gönderilen mektup gereğince kadı ve diğerleri marifetiyle caminin üzerine

Mütevellinin vakıf malı ecr-i misil seviyesinde harcama mükellefiyeti genel bir prensiptir. Bu prensip vakıf malın tamirinde de geçerlidir. Fukahaya göre müteveli ecr-i misilden bir *dânık* fazla verdiğinde verdiğinin tamamını tazmin edecektir. Zira hizmet rayiç meblağ üzerinden gerçekleşmelidir. *Dânık* dirhemin altında biridir, insanların gabni farkedebileceği sınırdır, bundan daha aşağıdaki meblağda gabni farketmek mümkün olmaz. Mesela rayiç ücret bir dirhem iken müteveli vakıf malın tamiri için bir dirhem ve bir *dânık* karşılığında adam tutmuşsa verdiği ücretin tamamını kendi malından tazmin edecektir. Çünkü müteveli ücrete böylesi bir ilave yapmakla adamı kendi işi için tutmuş sayılır. Bu derecede gabin içeren ücret vakıf malını azalttığından müteveli ücreti tazmin edecektir.¹⁵⁶ Bu mesele Osmanlı dönemi fetvasında ele alınırken, mütevellinin “kadr-i maruf” derecede harcama yapma mükellefiyetinden bahsedilir. Söz konusu bedel, tamir edilen vakıf malın bulunduğu yerin örfünce kabul edilen piyasa fiyatı yahut rayiç bedel olarak nitelenebilir. Müteveli eğer kadr-i maruftan fahiş derecede fazla bir ücret vermişse bu durumda fazla kısmı tazmin etme yükümlülüğü altındadır. Yani gabin fark edilebilir derecede ise ücretin tamamı değil piyasa rayicinden fazla olan kısım mütevelliden tazmin edilir.¹⁵⁷

varılıp tamiri gereken yerler, su yolları, tabhane, imaret ve mülhakattan tamir ve yenilemeye muhtaç olan yerler muayene edilir. Neticede toplam 12.758,5 kuruş ile işin gerçekleşeceği keşif ve defteriyle ilam olunduktan sonra sâdır olan ferman gereğince Mustafa Efendi bina emini tayin edilir. Keşif neticesinde ortaya çıkan meblağ yeni nizam gereğince vakıf nâzırı tarafında muhafaza edilen akçeden tamamen alınıp da Mustafa Efendi’ye gönderilip tekml edildikten sonra tekrar keşif ve sonucu ilam olunmak üzere yapı işine mübaşeret için 1766’da emir verildiği küçük evkaf muhasebesinde derkenar olunmuştur. Tamir ve yenileme gereken yerler işin başında kadı ve diğerleri marifetiyle o miktardaki keşif ve değerlendirme ile bulunan meblağ kendisine tamamen gönderilir. Paranın teslim alınmasına binaen bu meblağ ile gereği gibi iş tamamlanıp, bazı tamir olunacak yerler yenilendi diye gösterilmesine ve talep edilmesine müsaade verilmemek şartıyla, mutat olduğu üzere iş bittikten sonra keşif ve muayene ile sonuç İstanbul’a ilam edilmek üzere emir kaleme alınır. Bkz. **VGMA**, 2098/2, 2098/20 ve 2098/21.

¹⁵⁶ Molla Hüsrev, C.2, s.174; İbn Âbidîn, C.6, ss.565-566. Bir *dânık*ın Türk Lirası karşılığı 2019 sonu itibarıyla yaklaşık olarak 1,65 TL’dir.

¹⁵⁷ Tosyevî, v.92a-b; Yenişehirli Abdullah Efendi, s.263.

Mütevelli yaptığı masrafın hesabını daha sonra teftiş esnasında ayrıntılı biçimde vermekle yükümlüdür. Fakat vakfın muhasebesinin görülmesi için talepte bulunan mütevelli, eğer dürüst ve kendisine güvenilir (*emin*) bir kişi ise teftişle görevli kişi tarafından makul süre içinde muhasebe edilmemesi durumunda ileriki yıllarda ayrıntılı bir tamir hesabı veremese de tamir için yapılan toplam masrafı beyan etse yeterlidir.¹⁵⁸ Bu durumda mütevelli kadı tarafından ayrıntılı bir beyanda bulunmaya zorlanamaz. Bunun anlamı, mütevellinin bir tamir ihtiyacı belirlediği zaman bu işi görmesinin ne kadar hayati önemde olduğudur. O kadar ki, mütevelli tamirin hesabını kendi kusuru olmayan bir sebeple tafsilatıyla veremediği durumda dahi tevliyetine aykırı bir iş yapmamaktadır.

B. Vakfın “Manevi” Tamiri: Vakıf Çalışanlarına Yapılacak Ödeme

Zaruri tamirden artan vakıf gelirin harcanma yeri, vakfın çalışanlarıdır (*şe'âir*). Bir yıl içinde tamir işi yapıp bitirildikten sonra elde gelir kalırsa öncelikle onlara ödeme yapılır. Yine vakfeden vakfiyesinde tamir işi için belli bir meblağın hazır bulundurulmasını şart etmişse, bu şarta uygun olarak tamir işi için ayrılan fakat o yıl tamir ihtiyacı oluşmadığından harcanmayan meblağ ile beraber vakfın gelirinden öncelikle çalışanlara ödeme yapılır.¹⁵⁹

1. Çalışanların Kapsamı

Vakıf çalışanları, fukaha tarafından vakfın yararına en uygun olan harcama yeri olarak nitelenmektedir. Çalışan kapsamındaki kişiler, kendilerine yapılacak harcama keşildiğinde vakfın zararı oluşacak kişilerdir. Dolayısıyla çalışanlar, vakfın tamirine en yakın harcama yeri olarak gösterilmektedir. Bu harcamanın adı vakıf çalışanlarının deva-

¹⁵⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.253.

¹⁵⁹ Kudûrî, s.128; Mergînânî, C.4, ss.440-441.

mını sağlamak şeklindeki “manevi” tamirdir. *Şe ‘âir* burada vakfın amacını yerine getirebilmesi için çalışması gereken kişilere fukahaca verilen bir isimdir. Bu kişilerin ödemesi kesildiğinde vakfın zararı ortaya çıkacağından tamir zamanında onların ödemesi tamamen kesilmez. Çünkü vakfın zarara uğramaması önemli bir esastır. Mesela bir mescidin zaruri olarak tamir edilmesi gerekiyorsa, mescidin imamına veya müezzine dahi ödeme yapılmaz. Tamirden sonra bir şey arta kalmışsa, ödemesi kesildiğinde mescidin zararı ortaya çıkacak kişilere yani tamir işine en yakın olana verilir.¹⁶⁰ Medresenin tamirinde ise müderris vakıf çalışanlarındandır. Tamir işine yakın olan harcama yerleri, vakfın “manevi tamiri”, vakıftan yararlanan diğer kişilere göre öncelikli kategoriye dahil edilir.¹⁶¹

Bir vakfa ait malın zaruri tamirinde o vakfın gelirinin kullanılması ve gelirden artan kısmın çalışanlara harcanması dışında daha karmaşık durumlar da olabilir. Mesela bir kişi bir amaç için birden fazla mal vakfettiğinde iki maldan birinin harap olması sebebiyle vakıfta hak sahibi olanların payı azalabilir. Bu durumda diğer malın fazla gelirinden aktarım yapma hakkı kadıdadır. Zira bu durumda iki vakıf tek vakıf gibi düşünülür. Bu modele göre bir kişi iki malını vakfedip bir malının gelirini bir mescidin tamir edilmesi için ve başka bir malını da o mescidin imamı veya müezzininin oturması için şart ettiğinde, imam veya müezzin vakfın geliri az olduğu için orada ikamet etmiyorsa, bu iki vakfı bir kişi kurduğundan mahalle halkından olan *ehl-i salâh*ın tasvibiyle kadı, mescidin tamiri için kurulan vakfın fazla gelirinden imam ve müezzine harcama yapma hakkına sahiptir.¹⁶²

Mescit ve medrese örneklerinde olduğu üzere vakıftan yararlanan insan grubunun tayin edilmemiş olduğu vakıflarda imam, müderris vb. kişiler gibi tamir işine en yakın şey için harcama yapılır. Altsoy veya fakirler için bir evin vakfedilmesinde olduğu

¹⁶⁰ İbn Âbidîn, C.6, ss.564-565. Bir fetvada caminin imamı, tamirden artan gelirden alma hakkına sahip kişi olarak gösterilmektedir, bkz. *Câmiu'l-İcâreteyn*, v.10b-11a.

¹⁶¹ İbn Âbidîn, C.6, ss.560-561.

¹⁶² İbn Âbidîn, C.6, s.551.

gibi vakıftan yararlananlar tayin edilmişse, tamirden sonra vakfin artan geliri vakfedenin tayin ettiği kişiler için ve biri diğerine öncelikli olmayacak şekilde harcanır.¹⁶³

2. Ödemenin Sınırı

Zaruri tamir yapıldıktan sonra artan gelirden çalışanlara yapılacak ödemenin miktarı konusunda çerçevenin gösterilmesi gerekir. Bir defa çalışanlara zaruri tamirden artan gelir “yeterli” miktarda verilir. Vakıftan yararlanan kişilerin alması gereken meblağ vakfiyede tayin edilmemişse “yeterli” miktar ile “şart edilmiş” miktar arasında bir uyumsuzluk doğmayacaktır. Fakat vakfiyede çalışanların alması gereken miktar tayin edilmişse bir uyumsuzluk doğabilir. Çünkü prensip, çalışanlardan her bir hak sahibi için vakfedenin tayin ettiği miktarda ödeme yapılmasıdır. Vakıf mal harap olduğundan zaruri olarak tamir yapılması gerekiyorsa, tamirden artan gelir kullanılarak çalışanlara “yeterli” miktarda ödeme yapılmalıdır. Yani “yeterli” meblağ “şart edilmiş” meblağdan az olduğunda zaruri tamir zamanında kendilerine şart edilmiş miktarın ödenme zorunluluğu yoktur. Çünkü hak sahiplerinden başka bir kişinin ödemesini kesmeye yol açan bu fazla kısmın ödenmesi zarureti yoktur. Fazlalık hak sahiplerinden kime aitse ona verilir.¹⁶⁴ Elbette burada da çalışanların diğer hak sahiplerine göre önceliği vardır. Bir bürokratik yazışmada bir hak sahibinin zaruri tamir ihtiyacı varken yeterli miktardan fazlasını alması ve bunu haber alan çalışanların fazlalığa mani olmak istemesi konu edilmektedir.¹⁶⁵ Vakfeden gelirin

¹⁶³ İbn Âbidîn, C.6, s.561.

¹⁶⁴ İbn Âbidîn, C.6, s.565.

¹⁶⁵ Yergöğü’nde 1703 yılında kadı İbrahim’in kaleme aldığı bir arzuhale göre, merhum Ahmet Yergöğü’nde padişahın izniyle yeniden inşa ettirdiği cami için aynı kasabadaki dört adet dükkanı vakfedip dükkanların gelirini cami için harcanmak üzere şart eder. Cami halihazırda hasara uğradığından tamire şiddetle ihtiyaç duyulur. Arzuhale göre tamir işi cami için öncelikli olarak görülmesi gereken bir masraf kalemi olmasına rağmen caminin vaizi Mehmet, kendisine verilen ücret yeterli iken tamah gösterip vakfedenin şartına muhalif olarak dükkanların gelirlerinden ilaveten vazife alabilmek için bir şekilde berat edinir. Mehmet vefat ettikten sonra oğlu Ahmet de aynı beratı edindiğinden vakfin zararı ortaya çıkar. Tamir edilemezse caminin tamamen yıkılması ihtimali belirir. Caminin imam, hatip, müezzin vb. görevlileri ile cemaat bu durumu nazara alarak kadıya başvurur. Dükkanların gelirlerinin caminin tamirine harcanabilmesi için mütevelliyeye bir beratın tevcih edilmesi hakkında İstanbul’a bildirim yapılmasını isterler. Arzuhaldeki talep

tüm hak sahipleri arasında payları oranında taksim edilmesini veya her birine bir miktar verilmesini şart etmiş olsa dahi tamirden artan gelir çalışanlara “yeterli” miktarda ödeme yapmaya öncelik verilecek şekilde paylaşılır. Nihayetinde ödenecek miktarın vakfiyede tayin edilmesiyle edilmemesi arasında bir fark olmadığı iddia edilebilir.¹⁶⁶

Tamir ihtiyacı mevcut olsa da olmasa da prensip olarak vakfedenin vakfiyede şart ettiği ne ise çalışanlara o ödenmelidir. Vakfedenin şart ettiği meblağdan anlaşılması gereken şey ise aslında o kişiye “yeterli” olan meblağdır. Çünkü vakfedenin şart ettiği meblağ yetersiz olsaydı ve yeterli olan miktar ödenmeden çalışanlar işini yapamıyor olsaydı miktarın zaten artırılması gerekirdi. Fukahanın yedi halde vakfedenin şartına muhalif olunabileceğini tecviz etmesi de bu hükmü kuvvetlendirmektedir. O hallerden biri de şudur: Bir mescidin imamı için vakfiyede yetersiz bir miktar şart edilmişse, şarta muhalefet edilebilir.¹⁶⁷ Bu hüküm dolayısıyla mesela bir mescit söz konusu iken vakfedenin

padişah tarafından uygun görülür. Esasen padişaktan böylesi bir beratın alınması bir mecburiyet olmasa da vakfedenin şartı hilafına elinde vakıf malı bulunduran bir kişiden tahsilatın gerçekleştirilmesini oldukça kolaylaştıracak bir emrin mübaşir ve kadı eliyle tatbik edilebilmesini nazara almak gerekir. Bkz. DAB-AE.SMST.II, 106-11534.

¹⁶⁶ İbn Âbidîn, C.6, ss.560-561. Bir vakıf mütevellisi vakıf maldaki hasar nedeniyle gelirden azalma olduğunda, sırf gelirin azalmasını gerekçe göstererek tamirden artan gelirden vakıf çalışanlarının hakkı olan “yeterli” miktardaki ödemeyi kısımaz veya kesemez. Bkz. Tosyevî, v.96a. Aynı fetva başka bir kaynakta Halîlefendizâde Mehmed Saîd Efendi’ye atıfla geçmektedir, bkz. *Neîcîtü’l-Fetâvâ*, s.158.

¹⁶⁷ Diğer şartlar ise şöyledir: (i) vakıf malın istibdal edilmemesi; (ii) kadıya nazırı azletme yetkisi tanımama (kadı ehil olmayan mütevelliyi bu şarta rağmen azledebilir); (iii) vakıf malın bir yıldan fazla kiraya verilmemesi (insanlar bir yıllığına malı kiralamaya tevccüh göstermiyorlarsa veya bir yıldan fazla süreyle kiraya vermekte fakirlerin menfaati varsa kadı bu şarta uymayabilir, mütevellî ise uyacaktır); (iv) mezar başında Kur’an okunmasının mekruh olduğu görüşüne göre vakfedenin kendi mezarı başında Kur’an okunması (muhtar olan görüş ise bunun mekruh olmamasıdır); (v) vakfın gelirinin fazlasının yalnızca belli bir mescitte dilenenlere sadaka olarak verilmesi (bu fazlayı başka mescitte dilenenlere veya bu mescit dışında dilenenlere veya dilenmeyenlere sadaka olarak verme yetkisi mütevellide vardır); (vi) vakıftan yararlananlara her gün belli miktarda ekmek ve et verilmesi (mütevellide bunların bedelini nakit olarak verebilme yetkisi vardır). İrsad hakkında bu şartlara bir ilave yapılır: Vakfın aslı beytülmale aitse devlet başkanının vakfedenin şartlarına muhalefet etmesi caizdir. Bkz. İbn Âbidîn, C.6, ss.587-588. *Türk Medeni Kanunu*’nda vakıf senedinde gösterilen amacın ve bazı şartların değiştirilebilmesine yani vakfedenin şartlarına muhalefet edilmesine imkan tanınmıştır (md. 113): “Durum ve koşullardaki değişimler yüzünden vakıf senedinde yazılı amaca bağlı kalınması vakfedenin arzusuna açıkça uymayacak hâle gelmiş ise mahkeme, vakfın yönetim organı veya denetim makamının başvurusu üzerine diğerinin yazılı görüşünü aldıktan sonra vakfın amacını değiştirebilir. Amacın gerçekleşmesini önemli ölçüde güçleştiren veya engelleyen koşulların ve yükümlülüklerin kaldırılmasında veya değiştirilmesinde de

şartı üzere imama veya hatibe yapılan ödeme onlara yetmiyorsa kadı bu miktarı artırabilir. Harcaması kesildiğinde vakfın zararı ortaya çıkacak her kimse hakkındaki hüküm böyledir. Bu hüküm tamirde de geçerlidir. “Yeterli” ücretin verilmesi prensibinin bir yansıması olarak tamir işinde çalışan ve yaptığı tamir işi mukabilinde ücret alan çalışanların ücretinin, vakfiyede kendisine şart edilen düzeyden işin karşılığı olan düzeye yükseltilmesi zikredilebilir.¹⁶⁸

C. Zaruri Olmayan Tamir

Gerçekleştirilmeyince vakıf malın harap olmasına neden olmayacak nitelikteki tamir işi, zaruri olmayan tamirdir. Eğer mütevellî tamir yapmadığında vakfın zarar göreceğinden endişe etmiyorsa, zaruri olmayan bu işi gelecek yıla ertelemelidir. Gelecek yılın geliriyle tamir etmek üzere işi erteleyen mütevellî, içinde bulunduğu yılın geliri harcarken

aynı hüküm uygulanır.” İrsad hakkında yapılan ilave, yürürlükteki *Medeni Kanun*’daki şu ifadeyle benzerlik taşımaktadır (md. 117/2): “Kamuya yararlı veya özel kanunlarla kurulan vakıflar hakkındaki özel hükümler saklıdır.” Yani kanunkoyucu kamuya yararlı vakıflar hakkında *Medeni Kanun*’dakinden farklı özel hükümler getirmiş olabilir, bu hükümlere itibar edilir.

¹⁶⁸ İbn Âbidîn, C.6, s.562. Osmanlı bürokratik yazışmalarında vakfiyede kendisine şart edilen miktarı haksız yere yükseltiren bir hak sahibi konu edilmektedir: Kırklareli kadısı Abdullah’ın 1713’te yazdığı arzuhalde göre şehirde bulunan ve Hızır Bey’in yaptırdığı Eski Hamam’dan elde edilen kira gelirinden vakfiye gereğince yine Hızır Bey’in yaptırdığı camide müezzin olanlara günlük 2 akçe ve caminin hafızına aylık 36 akçe tayin edilir. Caminin halihazırdaki müezzini Hüdaverdi, vakfiyeye aykırı olarak vakfın gelir fazlasından kendisine müezzinlik için 3 akçe, sermahfillik için 2 akçe almak üzere bir şekilde berat ettirir. Hatta vakfın mütevellisi Salih’ten vakfiyeye aykırı olarak 5 akçe fazla ücret talep eder. Mütevellî, bu 5 akçe vakfın aslından olmayıp uydurmadır diye arzuhal yazınca bu 5 akçenin mütevelliden istenmeyeceği yönünde bir ferman sadır olur. Vakfiyeye bakıldığında müezzinin öne sürdüğünün aksine vazifelerin ve fazla ücretlerin düzenlenmediği görülür. Yine vakfın gelir getirici malları köyler ve tarlalar değil müsakkafat olduğundan vakıftaki fazla gelirin böylesine harcanmasına imkan olmadığı, gelir fazlasının tamire şart edildiği, caminin eski olması hasebiyle tamir işi için paraya şiddetle ihtiyaç duyulduğundan gelirin mürtezika ile tamirata ancak yettiği pek çok insan tarafından kadıya haber edilir. Dolayısıyla gelir fazlasının müezzinin öngördüğü şekilde harcanmasını talep etmesi yasaklanır ve bu husus tescil edilir. Kadı söz konusu arzuhal vasıtasıyla bu tescil işlemini İstanbul’a bildirir. Bkz. DAB-C.BLD, 148-7353.

Çalışanlara yapılacak ödemeyi ncelemelidir.¹⁶⁹ Dolayısıyla zaruri nitelikteki tamir ile çalışanlara yapılacak ödeme, gelirin harcanmasında öncelik sahibidir ve vakfın zaruri nitelikteki amaçlarıdır. Bunların arkasında kalan tamir kategorisi ise zaruri değildir. Fakat zaruri tamirden artan gelir yeterliyse müteveli hem çalışanlara hem de zaruri olmayan tamire harcama yapacaktır. Yine gelir yeterli ise zaruri olmayan tamir söz konusu iken vakfın geliri bu tamir ile vakfın diğer harcama yerleri arasında paylaştırılır. Ancak açıktır ki ihtiyaç olduğunda zaruri tamirin yapılabilmesi için diğer her şeyden kesinti yapılır. Çünkü zaruri tamir vakfın tüm amaçlarından önce gelir.¹⁷⁰

D. Diğer Harcama Yerleri

Vakıf gelirinin harcanmasında son sırada vakfın amacını gerçekleştirmek için yapılacak harcama yerleri vardır. Tamiri gerçekleştirebilmek adına vakfın amacı için yapılan bu harcamadan kesinti yapılır, fakat vakfın bir zararı ortaya çıkacaksa yine kesinti yapılmaz. Bunun anlamı, vakfın amacı için yapılacak harcamanın tamir esnasında yasaklanmasıdır.¹⁷¹ Vakfın amacını oluşturan harcama grubu ise çalışanlar dışında kalan hak sahipleri ile vakfın yararı için masraf yapılması gereken yerlerdir.

1. Vakıf alışanı Olmayan Meşrut Sahipleri

Tamir ihtiyaı varken vakıf çalışanları dışında kalan hak sahiplerine yapılacak ödeme kesilir. Bu kişiler vakfiye gereği kendi vazifelerinde çalışmaya devam etse dahi

¹⁶⁹ İbn bidīn, C.6, ss.564-565.

¹⁷⁰ İbn bidīn, C.6, s.562.

¹⁷¹ İbn bidīn, C.6, s.562.

kendilerine şart edilmiş veya yeterli miktardaki ücretlerini alamazlar.¹⁷² Fakat tamirden ve çalışanlardan bir gelir artarsa, müteveli vakfedenin şartına bakarak bu fazlayı o yıl fakirlere veya şart edilen başka yerlere harcayabilir.¹⁷³ Yine zaruri tamir ihtiyacı yoksa o yılın gelirinden hak sahiplerine harcama yapmak caiz görülmüştür. Ancak müteveli bu harcamayı yapmak zorunda değildir. Gelecek yıla ertelediği zaruri olmayan tamirin selametinden endişe duyuyorsa, zaruri tamirden ve çalışanlardan arta kalan gelirin tamamını kalan hak sahiplerine harcayabilir. Yani bu halde bu harcama türü emredici nitelikte değildir, mütevellinin takdirindedir. Bu gruptaki bir kişi vazifesine vakıf tamire muhtaç iken yeni başlamış olsa dahi hüküm budur.¹⁷⁴

Kimin vakıf çalışanı sayılması kimin sayılmaması gerektiği konusunda fukahanın standart bir listesi bulunmamaktadır.¹⁷⁵ Fakat şu prensip kabul edilmiş gibi görünmektedir: Ödemesinde kesinti yapılırken vakfın zararı ortaya çıkmayacak kişiler için yapılacak harcamada kesinti yapılır. İşte bu gruba dâhil olan kişiler çalışanlar dışında kalan hak sahipleridir. Müteveli çalışanlar içinde sayanlar kadar saymayanlar da vardır.¹⁷⁶ Osmanlı dönemine ait bir fetvada ise müteveli çalışanlarla aynı kategoride geçmektedir. Fetvada vakfın gelirini zaruri tamir işi yerine hak sahipleri için harcayan mütevellinin tazmin yükümlülüğünden bahsedilmektedir: Müteveli kendisine ve harcaması kesildiğinde vakfın zararı ortaya çıkacak kişilere ecr-i misil derece yapılacak ödemeler dışında tamire yetecek kadar bir meblağı tazmin etmekle yükümlüdür.¹⁷⁷

¹⁷² İbn Âbidîn, C.6, s.565. Mehmed Fıkhî el-Aynî (ö. 1143+) bir fetvasında geliri tamire değil de vazife sahiplerine sarf eden mütevellinin tazmin yükümlülüğünü teyit etmektedir, bkz. *Ecvibetü'l-kâni'a ani'l-es'ileti'l-vâkı'a*, Yazma Eser Koleksiyonu (176), Müftülük Kütüphanesi, İstanbul, ty, v.41a.

¹⁷³ Haskefî, C.1, s.299.

¹⁷⁴ İbn Âbidîn, C.6, ss.564-565.

¹⁷⁵ Zikri geçen vakıf çalışanları için bkz. İbn Âbidîn, C.6, ss.566-567.

¹⁷⁶ İbn Âbidîn, C.6, s.566 ve s.562.

¹⁷⁷ Yenişehirli Abdullah Efendi, ss.262-263.

2. Vakfın Yararına Olan Şeyler

Vakıf çalışanı olmayan hak sahipleriyle aynı harcama sırasında bulunan bir diğer harcama yeri de vakfın yararına olan şeylerdir. Bu yerler vakfedenin şartına konu olmuşsa, tamir işi ve çalışanlardan sonra gelir arttığında tayin edilen bu yerlere harcama yapılır. Eğer vakfın yararından olup vakfiyede şart edilmemiş bir yer varsa, şart edilmiş yere öncelik tanınır.¹⁷⁸ Mesela mescidin lambası, halısı vb. şeyler böyledir. Fakat harcama yeri sadece sayılan materyalle sınırlı değildir. Bu örnekte lamba aynı zamanda lambayı yakmaya yarayan şeylerin masrafını ve lambayı yakmakla sorumlu kişinin ücretini de kapsar. Halı ise halıyı temizlemekle görevli olan kişiyi de içerir.

Tamire ihtiyaç varken mütevellî vakıftan yararlananlara ödeme yapamayacağı gibi vakıf için mal da satın alamaz. Çünkü mütevellînin vakfın gelirini kullanarak vakıf için olmak üzere mesela bir ev satın alması, vakfın tamiri kabilinden olmayacaktır. Diğer yandan, vakfın yararına da olsa bu gibi bir işlemi mütevellî ancak vakfın tamire ihtiyacı yokken gerçekleştirebilir.¹⁷⁹

Vakfın tamiri bir yıl içinde bitirildiğinde ve çalışanlardan veya diğer harcama yerlerinden kesinti yapıldığında, bu kesintiler kendiliğinden düşer. Yani yapılan kesinti vakfın onlara bir borcu değildir çünkü tamir zamanında bu ödemeye zaten hak kazanmazlar. Hatta sonraki yıl vakfın gelirleri o yıl için hak sahiplerine sarf edildikten sonra bir şey arttığı durumda, önceki sene yapılan kesinti karşılığında fazlanın onlara verilmesi gibi bir husus söz konusu değildir.¹⁸⁰ Fakat bu kişilere tamir zamanında vakıf dışı kaynakların

¹⁷⁸ İbn Âbidîn, C.6, ss.560-561.

¹⁷⁹ İbn Âbidîn, C.6, s.627. Vakfın tamire ihtiyacı yokken yeni vakıf malın satın alınması hakkında bir yazışmaya rastlanmaktadır. Buna göre Darüssaade ağası Beşir Ağa, Tuna sahilindeki Sünne Boğazı denilen yerde, içinde büyükçe bir fener bulunan bir kule yaptırıp vakfeder. Bu boğazdan geçen gemilere yardımcı olmak için tombaz ve duba adı verilen kayıklar vakıf tarafından yaptırılıp tamir edilirken kayıkların sayısı yeterli gelmediğinden yenilerinin yaptırılması hakkında İsmail Kalesi emini Numan Bey'e ve Sünne Boğazı'nı idare etmekle görevli Mustafa Ağa'ya 1793'te yazılan hüküm için bkz. DAB-C.BH, 31-1464. Aynı yıl kule fenerinin tamir edilmesi hakkındaki yazışma için bkz. DAB-C.BH, 35-1641.

¹⁸⁰ İbn Âbidîn, C.6, s.565.

bulunması mümkündür. Bir yazışmada vakıf çalışanı olmayan bir kişiye ödeme yapılması üzerine bu kişinin başka bir yerden kendisine ücret bulmaya çalışmasına rastlanmaktadır. Dolayısıyla vakfın geçmiş yıllarda yaptığı kesintilerin kendisine verilmesi mümkün olmadığından ve vakıf malda hasar devam ettiğinden başka bir gelir kaynağından ödeme yapılabilir. Beytülmalin gider kalemlerinden biri de mescitlerin yararınadır, cizye malından ve mahlulattan bu kişiye uygun bir meblağ tevcih edilebilir.¹⁸¹

II. VAKIF GELİRİNİ TAMİRDE KULLANMAYAN MÜTEVELLİNİN AZLEDİLMESİ

Harap vakıf malı vakıf geliriyle tamir etmek mütevellinin yükümlülüğü olduğundan, bu işi yapmaktan kaçınan müteveli tevliyetten azledilir. Fukahaya göre mütevellilikten azledilmeyi gerektiren durumlar vardır. Bunlardan biri varsa mütevelliyi azletmek gerekir: (i) Emin sıfatına sahip olmamak, (ii) âciz olmak, (iii) şarap içmek gibi bir fıskı olmak. Bunlardan birincisi, vakıf malın ve gelirin kendisine güvenilir bir kişiye emanet edilebilmesini ifade eder. Yani vakıf malı ve geliri vakfın amacı için, vakfın zararına olmayacak şekilde ve vakıftan yararlananların lehine kullanacak bir kişi müteveli olmalıdır. Diğer yandan mütevellinin bu işin altından kalkabilecek durumda olması gerekir. Başka bir deyişle, yaş veya sağlık açısından ehliyetine halel getirecek bir probleminin

¹⁸¹ Şeyh Mehmet Divan-ı Hümayun'a gönderdiği arzında Edirne'de Eski Cami'de doksan seneden fazla dedesi Yahya'dan beri vird okumakta olduklarını ve karşılığında Abdülbaki Paşa'nın vakfedip şart ettiği 10 akçe ücreti aldıklarını beyan eder. Fakat vakıf harap olduğundan Şeyh Mehmet on seneden beri ücretini alamadığından mağdur olduğunu bildirir ve başka yerden kendisine ücret tahsis edilmesini Edirne kadısı vasıtasıyla talep eder. Buna binaen, Erzurum gümrüğünden 13 akçeye tasarruf eden Abdülkadir Ali mahlulünden kalan 8 akçe ve Diyarbakır gümrüğünden 12 akçeyi tasarruf eden Mehmet Süleyman mahlulünden kalan 2 yani toplam 10 akçenin Edirne'nin kaytan cizyesinden almak üzere Şeyh Mehmet'e tevcih olunması 1711'de ferman edilir. Aynı belgede bulunan diğer yazıyı ise Edirne kadısı Mehmet 1720'de kaleme almıştır. Buna göre Eski Cami'de sabah namazından sonra vird okuma karşılığında Edirne kaytan cizyesi malından olmak üzere 10 akçelik görevi ifa eden Şeyh Mehmet kadı huzuruna gelip beyanda bulunur. Şeyh Mehmet, içinde bulunulan senede hak kazandığı 3.600 akçeyi cizyedar ağadan tamamen aldığını Ahmet, Hasan ve Ali ağalar, Ali Efendi ve diğer kişiler önünde ikrar eder. Bkz. DAB-AE.SAMD.III, 11-992.

olmaması gerekir. Zira vakıf mala ve gelirlere tevliyet etmek küçük veya çok ileri yaşlarda bir insanın yahut sağlık problemi olan bir kişinin zorlanacağı bir iştir. Vakfın işleyişini organize etmek, gerektiğinde vakfı müdahalelere karşı korumak ve müdahale olduğunda kadı ve diğer idari görevlilerle ilişki kurmak kolay bir iş sayılmaz.

Fâsık bir kişinin tevliyet sahibi yapılması yahut sonradan mütevellinin fâsık duruma gelmesi de tevliyetin kendisinden alınmasının bir nedenidir. Nihayetinde vakıf bir sadakadır, bu dünyaya bakan yönleri olduğu gibi sonraki hayata ilişkin bir boyutu da vardır. Dini bir mahiyeti de bulunan böylesi bir işi kendi hayatında günah işlemeyi âdet edinmiş bir kişiye yüklemek hem yakışık almayacaktır hem de vakıf görünümündeki bu sadakanın gereği gibi toplanıp harcanması noktasında güvensizlik yaratacaktır. Son olarak fukahânın simya ilmiyle uğraşma yaşağını yorumlamak gerekir. Neticede bu ilimle uğraşan kişiler çok sayıda olamaz. Fakat burada zikredilmesinin nedeni, mütevellinin tevliyetin gereği olan işlerden artan zamanda bu dünya için getirisi olmayan şeylere vaktini, emeğini ve malını harcamaması gerektiğidir. Dolayısıyla fâsık olmama ve simya ile uğraşmama, mütevellinin dünyevi ve uhrevi anlamda nafile işlerle uğraşmaması demektir. Tüm bu şartlar birer temenni değil, kadı tarafından gözetilmesi gereken şartlardır.¹⁸²

Vakfeden vakfiyede kendisini müteveli tayin etmişken mütevellilikten azledilemeyeceğini veya kendisini kadı yahut devlet başkanının azledemeyeceğini şart etse dahi bu şartlardan biri varsa onun azledilmesi zorunludur. Zira vakfedenin bu şartı şer'i hükümlere aykırı olduğundan bâtıldır, itibar görmez. Eğer müteveli şer'i şartları sağlıyorsa kadı tarafından azledilip başkasının tayin edilmesi sahih görülmemiştir. Yani şartları sağlayan müteveli tevliyetinden kendi iradesiyle ayrılana veya vefat edene kadar göreve devam eder. Söz konusu şartları sağlamadığı konusunda kendisine yalnızca ithamda bulunmuş bir mütevelliyi kadı azledemez. Fakat müteveli emanete aykırı bir iş yaparsa, tevliyet etmeye güç yetiremiyorsa, bir fıska görülmüşse yahut malını beyhude yere harcayıp bitirmişse, şer'an bir delille bu durumlardan biri ispat edilebilmişse işte o zaman ka-

¹⁸² İbn Âbidîn, C.6, s.578. Müellif, metinde geçen "kimya" ilmiyle meşgul olmayı haşiyesinde "simya" şeklinde düzeltmiştir.

dıda azletme yetkisi vardır. Fukaha bu durumda mütevellinin “hıyanetinden” bahsetmektedir. Mütevellinin hıyanet etmesi, tevliyetini kullanarak vakfa, vakıftan yararlananlara ve vakıf Müslümanlara yararlı olduğundan nihayetinde ümmete hıyanet etmesi anlamına gelir. Tamirden kaçınan müteveli fukahaya göre hıyanet etmiştir.¹⁸³ Zira kendisine emanet edilen vakıf gelirini vakfın tamiri için kullanmayı ihmal etmiştir. Diğer yandan mütevellinin bu yükümlülüğü, vakıf geliri yetersiz olduğunda da geçerlidir. Daha sonra bahsedileceği üzere, gelir yetersizken vakıf malın tamir edilmesi için finansman aramak zordur.¹⁸⁴

Osmanlı bürokratik yazışmalarından anlaşıldığı kadarıyla vakıf malı tamir etmekten kaçınan müteveli sırf bu nedenle derhal azledilmemektedir. Tamirden kaçınan mütevelliyi konu edinen yazışmalara genel olarak bakıldığında, böylesi bir durum kadı tarafından İstanbul’a iletildiğinde öncelikle mütevellinin tamirat yapması için emir gönderildiği gözlenmektedir. Buna rağmen tamir yapmayan müteveli tekrar tenbih edilebilmekte yahut yanına tamir işini görmek üzere bir kaymakam tayin edilmektedir. Birinci veya ikinci tenbihe rağmen tamir işini görmeyen mütevellinin azledildiği de vakidir.

Öncelikle vakıf maldaki hasarı o yerin ahalisinden ileri gelenler kadıya bildirmekte ve mütevellinin malı tamir etmesi için tenbih edilmesini istemektedirler. Kadı bu talebin hakikatini dilerse soruşturduktan sonra İstanbul’a iletebilir veya ilk soruşturmayı

¹⁸³ İbn Nüceym, **Bahr**, C.5, ss.265-266; İbn Âbidîn, C.6, ss.578-580. Bir yazışmada vakıf malın zarar görmesi karşısında âciz kalan bir müteveli konu edilmektedir: Karaferye’de bulunan Tuzcu Sinan Bey Vakfı’nın günlük 10 akçe ile vazifeli ve evladiyet üzere mütevellisi olan Abide Hatun vakıf işlerini bizzat görmekte yetersiz kalır ve yabancılara vakıf mallarını tasarruf ettirerek vakfa zarar verir. Bu sebeple tevliyetin kendisinden alınıp yine vakfedenin evladından olan Afife Hatun’a aynı ücretle verilmesi uygun görüldüğünden, İstanbul’dan bu yönde bir tevcih talep edilir. Bkz. DAB-AE.SAMD.III, 65-6525.

¹⁸⁴ Günümüzde vakıf yönetiminin azledilmesi ve yeni yönetim seçmesi *Türk Medeni Kanunu*’nda düzenlenmiştir (md. 112): “Haklı sebepler varsa mahkeme, vakfın yönetim organı veya denetim makamının istemi üzerine diğerinin yazılı görüşünü aldıktan sonra vakfın örgütünü, yönetimini ve işleyişini değiştirebilir. Mahkeme, denetim makamının başvurusu üzerine, duruşma yaparak yöneticileri görevden alabilir ve vakıf senedinde başka bir hüküm yoksa yenisini seçebilir.” Medeni hukukta vakıf yönetim organı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M.Ö. Avcı, **Türk Medeni Kanununa Göre Vakıf Yönetim Organı**, İstanbul: Beta, 2006.

yapmadan talebi doğrudan İstanbul'a bildirip gelecek emre göre davranabilir. Karşılaşılan vakalarda taleplerin reddedildiğine rastlanmamıştır. Bu nedenle her zaman belirtilmese de kadıların talebin gerçekliğini yerinde keşif yoluyla tespit ettiği varsayılabilir. Yine keşif yoluyla olmasa da talep sahibinin kimliği nedeniyle kadı talebin gerçekliğinden kuşkuya düşecek olursa sözüne güvenilir kişilerden durumu sorguladıktan sonra İstanbul'a talebi iletmış olabilir.¹⁸⁵

Bir vakada ise vakıf hamama mutasarrıf olan kişi, hamamın tamir edilmesi için mütevellinin tenbih edilmesinden başka, tamirata nezaret etmesi için bir kişinin görevlendirilip İstanbul'dan gelmesini istemektedir. Mutasarrıf tamir işinin mütevellinin insafına kalmasının ve tasarruf ettiği vakıf malın daha fazla harap halde kalmasının önüne geçme niyetindedir. Yalnızca sözlü olarak tamir emri değil fiilen tamire nezaret eden kişi de mütevelliyi zorlayıcı olacaktır.¹⁸⁶

Bazı yazışmalarda bu taleplere binaen mütevellinin vakıf malı tamir etmesi için tenbih edildiğine rastlanmaktadır. Tamir emrini alan kadı, mütevelliyi harap vakıf malı tamir etmesi için zorlama yetkisine sahiptir.¹⁸⁷ Bir yazışmadan anlaşıldığı kadarıyla kadı,

¹⁸⁵ Babaeski kadısı Hüseyin, kaza sakini ulemadan kişilerin talebiyle 1778 yılında bir arzuhal kaleme alır: Bu kişilerin arzda ifade ettiklerine göre, Eyüpsultan'da medfun Cedit Ali Paşa'nın Babaeski'de yaptırdığı camideki şadırvan ile kazanın çarşısındaki büyük çeşme ve hamam harap olduğundan camide farz namazları kılma imkanı kalmaz. Şadırvan yıkık ve suyu kesik, çeşmenin su yolları harap ve suyu kesik, hamamın kurşunları ve su yolu harap ve yıkık vaziyettedir. İnsanların bu sayılan yapılara şiddetle ihtiyacı olmasına rağmen vakıf mütevellisinin tamahkarlığından vakıf zarar görür. Sayılan yerlerin vakıf malından tamir edilmesi için mütevellinin zorlanması amacıyla İstanbul'dan bir emir yazılması talep edilir. Kadı da durumun kendisine anlatıldığı gibi olduğuna kanaat getirdiğini arzuhale ilave eder. Belgenin arka sayfasında arzuhal eden kişilerin isimleri ve hangi meslekten oldukları tek tek gösterilmekte ve mühürlerine yer verilmektedir. Bkz. DAB-C.EV, 458-23191. 1703 tarihli bir yazışmada ise Gazi Mustafa Paşa Vakfı'na ait Üsküp'teki mallardaki hasara binaen tamir ihtiyacından bahsedilmektedir, bkz. DAB-C.EV, 556-28061. Yeniceivardar üzerindeki Evranoszadeler Vakfı'na ait köprü harap olunca, Selanik'teki peştamalcıların ahi babaları müteveli olageldiklerinden onların bu köprüyü tamir ettirmesi gerektiği meselesi 1789 yılına ait bir yazışmada göze çarpmaktadır, bkz. DAB-C.NF, 1-5.

¹⁸⁶ DAB-AE.SMST.III, 128-9917.

¹⁸⁷ Vize kadısı tarafından 1739'da yapılan ilam neticesinde anlaşılmaktadır ki kazada bulunan Hatice Sultan Türbe ve İmareti harap olduğundan tamire ihtiyaç duyar. Vakfa nezareti sebebiyle Enderun başkilercisi Ali bir arzuhal yazar. Mütevellinin elinde bulunan vakıf geliri kullanılarak ve bevvap mübaşiri denetiminde tamir yapılması hakkında bir

mütevellinin emir gereğince tenbih edildiğini İstanbul'a bildirmektedir. Böylece mütevellinin emri tebellüğ ettiği ve tenbih gereğince davranmadığı takdirde sorumluluğunun doğacağı sabit olacaktır.¹⁸⁸

Mütevelli vakfiyede vakıf malın tamir edilmesine ilişkin bir şart bulunmasına rağmen tamirden kaçınmış olabilir. Buna ilişkin bir yazışmada mütevelli tamir yapmak üzere tenbih olunmaktadır. Bu örnekte İstanbul'dan gelen tamir emrine göre tamirden sonra işin gereğince yapılıp yapılmadığının kadı tarafından keşfedilerek neticenin İstanbul'a bildirilmesi kadıdan istenmektedir. Fakat tamir emri henüz kadıya ulaşmadan önce mütevellinin kadı huzuruna çağrılarak kendisine vakfiyedeki tamir şartının hatırlatılması dikkat çekmektedir. Kadı böyle davranmakla, yer bakımından yetki alanı içerisindeki vakıfların vakfiyeye uygun şekilde işlemlerini sağlama görevini yerine getirmiş olmaktadır. Zira vakıf malın tamir edilmesi vakfiyede şarta konu olmuşsa, şarta muhalefet edilmesi nedeniyle zarar görecekt kişilerin hakkını o yöredeki vakıflara nezaret etmekle yükümlü olan kadı korumaktadır.¹⁸⁹

emrin yazılmasını talep eder. Padişah da bu talebe binaen tamir işinin vakıf malıyla yapılması hakkında bir hüküm yazılmasını emreder. Bkz. DAB-C.BLD, 93-4626. 1789'da yazılan bir arzuhale göre Edirne'deki Eski Cami'de imam olanlara şart olan evi harap olmasına rağmen mütevellinin uzun yıllardır tamir etmemesi üzerine tamiratın yapılması için bir hüküm yazılması emredilir, bkz. DAB-AE.SABH.I, 99-6757. 1715 yılına ait bir yazışmada, Sultan Süleyman'ın vakıflarından Rumelihisarı'ndaki çeşmelere ait su yollarının harap olduğunun haber edilmesine binaen tamiratın vakıf mütevellisi tarafından görülmesi emredilir, bkz. DAB-C.BLD, 114-5682. Bergos kazası dahilindeki bir köprü ile Edirne'den İstanbul'a kadar olan kaldırımların vakıfları tarafından tamir ettirilmesi ve gereken kontrolün İstanbul'dan yapılmasına ilişkin iki örnek için bkz. DAB-AE.SABH.I, 66-4639 ve DAB-C.NF, 14-672. 1724'te İstanbul'a yazılan bir arzuhalde, Edirne'de bulunan Sultan Murat Vakfı'nın mukataalarından İslimye mukataasının semavi afet sebebiyle zarar görmesi sebebiyle gelir elde edemediğinden ve bundan sonra zarar bahane etmemesi şartıyla tevliyetin yine mütevellide kalmasından bahsedilmektedir, bkz. DAB-AE.SAMD.III, 83-8357.

¹⁸⁸ Rodosçuk kadısı Abdurrahman'ın yazdığı bir arzuhale göre Hüsrev Paşa Vakfı'na ait han tamire muhtaç durumdadır. Gelip geçen hacılar ve diğer yolcular kalacak başka yer olmadığından zorluk çeker. Durum İstanbul'a iletilince, vakfın mütevellisi Emine'nin hanı tamir etmesi hakkında bir emir yazılır. Kadı, bu emrin Emine'ye tebliğ edildiğini ve tamir işinin başladığını yetkililerden haber alır ve durumu 1719'da İstanbul'a bildirir. Bkz. DAB-C.BLD, 68-3367.

¹⁸⁹ Babaeski kadısı Abdüssamet'in 1746'daki arzuhaline göre, Cedit Ali Paşa'nın yaptırdığı cami, şadırvan, hamam ve çeşmelerin su yolları ve kurşunları bozulup haraba müşrif olur. Bu yerlerin tamir edilmesi için kasaba ahalisi toplanıp kadı huzuruna gelir, kadı da bu talebi İstanbul'a bildirir. Buna binaen vakfın mütevellisi Ahmet mahkemeye çağrılır,

Mütevellinin tenbih edilmesinden sonra tamiratın yine yapılmamasına rağmen azlin gerçekleşmediği bazı yazışmalardan anlaşılmaktadır. Söz konusu vakalarda tamir işini görmek üzere bir müteveli kaymakamı tayin edilmektedir. Tamirat bittikten sonra kaymakamlığın kaldırılarak mütevellinin görevine devam etmesi uygun görülmektedir.¹⁹⁰

Emanet sıfatına halel getirecek davranışta bulunan mütevellinin azledilmesi yönünde talepler içeren yazışmalar da bulunmaktadır. Talep, vakıftan yararlanan kimlerden gelebildiği gibi vakıf malın bulunduğu yerde yaşayan ve farklı toplumsal katmana mensup kişiler tarafından gelebilmektedir. Yazışmalara göre sadece mevcut mütevellinin azli değil, talep sahiplerinin müteveli olmaya uygun gördüğü belli bir kişinin göreve gelmesi de istenmektedir. Kadı bu talepleri İstanbul'a iletmektedir.¹⁹¹

vakfedenin şartı gereği vakıf malların tamirinin vakıf gelirinden karşılandığı kendisine hatırlatılır. İstanbul'dan gönderilen hükümde ise tamirin icrası emredilir. Bkz. DAB-C.BLD, 95-4704.

¹⁹⁰ Babüssaade ağasının 1794 yılında kaleme aldığı bir arzuhale göre ağanın nezareti dahilinde olan yerlerden, Tırnoy'da bulunan Firuz Bey Vakfı'nın meşrutiyet üzere tevliyeti, Firuz Bey'in evladından Mehmet Kalfa'nın beratla üzerindedir. Birkaç sene önce şiddetli yağış sebebiyle taşan nehir vakfa ait köprüyü tamamen yıkınca yolcular şikayette bulunur. Zira müteveli köprüyü onarmaktan kaçınır, kendisine tenbih olunmasına rağmen kaçınmakta ısrar eder. Buna binaen tamir için Ali Kalfa müteveli kaymakamı tayin edilerek köprü tamir edilir. Babüssaade ağası, mütevelliliğin eskiden olduğu gibi devam etmesini ve kaymakamlığın kaldırılarak her sene muhasebenin görülmesi şartıyla Mehmet Kalfa'nın berat gereğince görevine devam etmesini padişahın talep eder. Bu talep kabul görür. Bkz. DAB-C.NF, 5-206. Bir örnekte de tamirden kaçınan mütevellinin yanına bir kaymakam tayin edilmekle beraber mütevellinin göreve devam etmesi öngörülmektedir, bkz. DAB-C.NF, 5-206.

¹⁹¹ Eskizağra'da 1727'de geçen bir vaka, yine şehrin kadısının yazdığı bir arzdan takip edilebilmektedir: Şehir sakinlerinden merhum İsmail Efendi'nin yaptırıp vakfettiği dört adet çeşmeye gelen Tokmakali suyunun fazlasına, vakfiye gereğince bazı kişiler mâliktir. Fakat gün geçtikçe çeşmeler harap olduğundan *mütedeyyin* bir nâzıra ihtiyaç duyulur. Şehir sakinlerinden Ahmet Ağa'nın daha evvel nezaret işiyle ilgilenmesi ve kendisinin istikamet sahibi bir kişi olması hasebiyle nâzır tayin edilebileceği yönünde kadıya güvenilir Müslümanlar tarafından bilgi verilir. Bu bilgiye dayanarak Ahmet'in nâzır olması için beratının verilmesi talebi İstanbul'a arz edilir. Belgede halihazırda vakfın bir mütevellisinin olup olmadığı yahut varsa mütevellinin bir ihmalinin olup olmadığı noktasında bir açıklık bulunmamaktadır. Bkz. DAB-C.BLD, 64-3200.

Nihayet, vakıf malı tamirden kaçınan mütevellinin azledilip yerine başkasının getirildiğine yönelik yazışmalar da bulunmaktadır.¹⁹²

III. GELİRİ TAMİRE HARCAYABİLME YÖNÜNDEN HAKİKATEN, HÜKMEN VE MANEN VAKIF

Vakfın geliriyle tamir yapılmasında en çok karşılaşılan ve üzerine hüküm bina edilen durum, bir kişinin bir amaç için bir malını vakfetmesiyle alakalıdır. O amaç için kullanılan malın tamir edilmesinde vakfın geliri sarf edilecektir. Yukarıda bahsedilen harcaması sırası meselesinde aslında bu basit durum ele alınmıştı. Bir kişi bir amaç için birden fazla mal vakfetmiş de olabilir. Mallar farklı olsa da bu durumda iki vakıf değil bir vakıf var olarak hüküm verilir. Vakıf gelirinin tamire sarf edilmesine ilişkin hükümler bu durumda da geçerlidir.¹⁹³

İki kişinin aynı amaç için birer vakıf kurmasında ve gelirleri bu amaç için şart etmelerinde ise vakfeden ve vakıf mallar bakımından farklılık vardır. Bir amaç için farklı malların şarta konu olduğu böylesi bir vakfın gelirlerinin hepsini mütevellinin birbirine katmasında bir engel yoktur. Bu vakfa ait bir gelir getirici mal harap olduğunda bu vakfa

¹⁹² Hanya kadısı Hüseyin'in yazdığı arza göre Sultan Ahmet'in Hanya civarındaki Sude Kalesi içinde yaptırdığı caminin mürtezika ve kale sakinleri olan askerler, cami vakfının mütevellisi olan Mustafa'nın icraatlarını Hanya muhafızı Vezir Ali Paşa'ya bildirir. Buna göre Mustafa, mütevellilik işinin gereğini yerine getirmekte ihmalkar davranır, mesela caminin daha evvel yıkılan minaresi az bir masrafla tamir edilebilecekken her defasında tamir ettirmez ve caminin müştemilatı harap olur. Hatta mürtezikanın alacağı ücretin yarısına gayrimeşru el koyarak hıyanetini ve emin bir kişi olmadığını izhar eder. Kadı Hüseyin bu hususu kendi huzurunda da zikredilen kişilerden dinler. Mustafa'nın mütevellilikten azledilip yerine Ahmet adlı güvenilir bir kişinin tayin edilmesi talebini İstanbul'a iletir. Talep kabul edilir. Bkz. DAB-C.EV, 230-11474. 1713 yılına tarihlenen bir arza göre, Eğridere'deki mevlevihanenin şeyhleri aynı zamanda mevlevihane vakfının da mütevellisi iken Şeyh Derviş Ali, vakfın gelirini telef ve zayi ederek mevlevihaneyi harap ettiğinden azledilerek yerine Derviş Nuh gelmiştir, bkz. DAB-C.EV, 430-21752.

¹⁹³ İbn Âbidîn, C.6, s.551.

ait başka bir gelir getirici malın geliriyle tamir yapılabilir. Zira bunlar her ne kadar başka başka vakıflar olsalar da amaçları bir olduğundan hepsi manada tek vakıftır.¹⁹⁴

Vakfedenler, vakıf mallar ve amaçlar birbirinden farklı olduğunda ne hakiki olarak ne de manada tek vakıftan bahsedilebilir. Mesela iki kişi birer mescit inşa edip mallarını mescitlerinin ihtiyaçları için şart ettiklerinde her bakımdan farklılık vardır. Böyle bir farklılık varken bir mescidin gelirinden diğer mescit için harcama yapmak fukaha tarafından caiz görülmemiştir.¹⁹⁵ Bu harcama yasağına vakıf malın tamiri de girer. Dolayısıyla böylesi bir durumda bir vakfın geliriyle diğer vakfın malı tamir edilemez. Bir kişi bir malının gelirini bir mescidin belli bir ihtiyacı için şart etmişken, başka bir kişi o mescidin başka bir ihtiyacı için bir malının gelirini şart ettiğinde de aynı yasak söz konusudur. İki vakfın mütevellisi aynı kişi olsa da bir maldan diğerine aktarım yapan bu müteveli yasağa aykırı harcama yapmış olur ve tazmin borcu altındadır.¹⁹⁶ Bu meseleyi konu edinen bazı fetvalarda bir mescidin mütevellisi, yakınlarda bulunan bir vakfın gelir getirici malını mescidin tamiri için kullanmak üzere talepte bulunmaktadır. Fakat bu talebi karşılanmayacaktır zira mescidin tamir edilmesi vakfiyede yer alan bir şart değilken birinden diğerine gelir aktarımı yapılmasına izin verilemez.¹⁹⁷

Vakfeden aynı iken vakıf mallar ve amaçlar farklı olduğunda yine harcama yasağı mevcuttur. Mesela bir kişi bir mescit ile bir medrese inşa edip bunlar için ayrı ayrı mallarının gelirlerini şart etmişse, mescidin ihtiyacı için medresenin geliri kullanılmaz.¹⁹⁸ Vakfedenin müşterek olması böylesi bir kullanımı serbest kılmaz. Harcama yasağı vakıf malın tamir edilmesi için gerekli olan harcamayı da elbette kapsamaktadır.

¹⁹⁴ İbn Âbidîn, C.6, s.653.

¹⁹⁵ Molla Hüsrev, C.2, ss.169-170; İbn Âbidîn, C.6, s.551; Muhammed b. Yûsuf, v.369a.

¹⁹⁶ Feyzullah Efendi, s.172.

¹⁹⁷ Feyzullah Efendi, s.159 ve Yenişehirli Abdullah Efendi, s.272.

¹⁹⁸ Molla Hüsrev, C.2, ss.169-170; İbn Âbidîn, C.6, s.551. Bu durumda yasağın varlığını teyit eden fetvalar için bkz. Feyzullah Efendi, ss.167-168; Tosyevî, v.88a-b; Yenişehirli Abdullah Efendi, s.257.

Zikredilen farklı durumlardan anlaşıldığı kadarıyla vakfedenler veya vakıf mallar farklılaşsa da bir malın gelirini başka bir vakıf için harcayabilmenin asıl kriteri, vakıfların aynı amaç için kurulmuş olmalarıdır. Amaç aynı ise şart edilmemiş dahi olsa tamir ihtiyacı veya vakfın başka bir yararı için diğerinden gelir aktarımı yapılabilir. Bir kişi bir amaç için bir mal vakfettiğinde bu durumda *hakikaten* tek vakıf vardır. Bir kişi aynı amaç için birden fazla malını vakfettiğinde ise *hükmen* tek vakıf mevcuttur. İki kişi aynı amaç için birer malını vakfettiğinde ise hakikatte tek vakıf yoktur fakat *manen* tek vakıf vardır. Hakikaten, hükmen veya manen bir vakıf varsa, harcama yasağı söz konusu değildir. Amaçlar farklılaştığında ise vakfeden bir kişi de olsa birden fazla da olsa harcama yasağı ortaya çıkar. Bu durumda ancak bir vakfın vakfiyesinde yer alan harcama yerleri arasında diğer vakfın yararı olan bir şey (tamir, hak sahiplerine yapılacak ödeme vb.) sayılmışsa yasak söz konusu olmaz. Amaç olarak tamirin şart edilmesi hem fukahenin hususen ilgilendiği bir meseledir hem de bürokratik yazışmalarda bu meseleye ilişkin vakaların sayısı az değildir.

IV. VAKFİYEDEKİ TAMİR ŞARTI

Mütevelli, vakfedenin şartı varsa vakfın belli miktardaki gelirini muhafaza etmekle mükelleftir.¹⁹⁹ Bu mükellefiyetin birkaç hususiyetinden söz etmek gerekir: Her şeyden önce, bu hazırlığın mütevelli açısından bir mükellefiyet olabilmesi için, vakfeden

¹⁹⁹ Haskefi, C.1, s.299. Bu mükellefiyete bir yazışmada rastlanmaktadır: 1790 yılına ait belgede geçtiğine göre, Yahya Sait isimli bir şahıs Gelibolu şehrindeki su yollarına ait vakfın günlük 20 akçe ile tevliyetine sahiptir. Yahya Sait arında çocuk bırakmadan vefat edince, yerine hattühümayun gereğince Enderun kiler ağalarından Hasan geçer. Hasan'ın Gelibolu mahkemesine gelerek verdiği beyan, kadı Şerif İbrahim tarafından İstanbul'a yazılan arzda özetlenmektedir. Buna göre, Gelibolu su yolları vakfının mütevellisine ödenmesi gereken meblağ dışında kalan tüm vakıf geliri, Gelibolu'daki çeşme ve su yollarının ihtiyaçları için harcanacaktır. Yaptığı denetimde söz konusu şartı tespit eden Hasan, bu durumdan haberdar olan kişilerden işin gerçekten de böyle olup olmadığının sorulup kaydedilmesini talep eder. Kadı, bu talebe binaen Gelibolu'da yaşayan ve kendisine güvenilir Müslümanlar üzerinden soruşturma yapar. Gerçekten de Gelibolu çarşısında yer alan ve kendilerine büyük ihtiyaç duyulan çeşmelere ait su yollarına vakfın gelirinin harcanmasının zaruri olduğunu vukufiyeti olan bu kişilerin bilgisine dayanarak İstanbul'a bildirir. Bkz. DAB-HAT, 1397-56041.

bunu bir şart olarak zikretmiş olmalıdır. Aksi takdirde mütevelliyi bu yönde zorlama imkanı bulunmaz. Diğer yandan, müteveli her sene tamire yetecek seviyedeki bir meblağı hazır bulundurur. Zira vakıf malın tamirini gerektirecek bir hasar ortaya çıktığında, vakfın arazilerinden gelir elde edilememesine sebep olan bir durum da varsa; vakfa, vakıf mala ve elbette vakfın gayesine zarar gelme ihtimali yüksektir.

Mütevellinin mükellefiyetinin sınırını çizmek gerekir, zira mütevellinin hazır bulundurması gereken meblağın miktarının objektif olarak mı yoksa sübjektif olarak mı tayin edilmesi gerektiği bir meseledir. O sene tamire yetecek meblağ, mütevellinin ihtiyaç duyulacağını *düşündüğü* meblağdır. Dolayısıyla, vakıf mala müteveli olmakla malın idaresinden birinci derecede mesul olan müteveli, vakıf malın halihazırdaki durumunu güncel ve etraflıca bilmesi beklenen kişidir. Bu yönüyle, vakıf malın türlü özelliklerini (eskime, yıpranma, kullanma, çevresel durum vb.) nazara alarak o yıl ihtiyaç duyulacağını tahmin ettiği meblağ ne ise müteveli onu hazır bulundurur. O yıl gerçekleşeceğinin tahmin edilmesi mümkün olmayan bir halden ötürü (deprem gibi bir doğal afet) müteveli mükellefiyeti dahilinde mesul tutulamaz. Fakat o yıl yaşanacağı göz önünde tutulması gereken bir halden ötürü (yağmur gibi bir hava olayı) vakıf mala gelecek hasar neticesinde vakıf malın tamir edilmesi için hazırda bir meblağ bulundurmaması, mütevellinin mesuliyetini gerektirir. İşte bu meblağ vakfın gelirinden mahsup edildikten sonra kalan miktar, vakfedenin şart ettiği diğer yerlere harcanır.²⁰⁰

Mütevellinin gelir ayırma mükellefiyetinin en esaslı unsuru şudur: Müteveli, ancak vakfeden vakıf malın tamirinin gerektireceği bir halin gerçekleşmesi ihtimaline binaen gelir ayrılmasını şart etmişse bu tedbirle mükelleftir.²⁰¹ Dolayısıyla, şartın varlığı ile yokluğu arasında fark vardır. Fakat vakfedenin gelir ayrılmasını şart etmesinin farkı, aslında vakıf malın tamire ihtiyaç duyması anında ortaya çıkmaz. Çünkü vakıf mal tamire muhtaç ise vakfedenin şartına müracaat etmeye gerek yoktur, mütevellinin yapması ge-

²⁰⁰ İbn Âbidîn, C.6, s.566.

²⁰¹ Haskefî, C.1, s.299.

reken şey zaten tamir işini icra etmektir. Vakfeden tamir için gelir ayrılmasını şart etmişse, tamir ihtiyacının ortaya çıkmadığı durumda tamir için para ayrılmaz ve gelir doğrudan vakfedenin şart ettiği yerlere harcanır. Vakfeden tamiri şart etmişse, öncelikle o yıla ait tamir işini icra etmeye yetecek kadar bir meblağ ayrılır, ardından vakfedenin şart ettiği yerlere harcama yapılır.²⁰²

Bir vakıf malın tamir işinin görülmesi, başka bir vakfın amacı olabilir. Böyle bir amaç vakfiyede şarta konu olduğunda şart da vakıf da geçerlidir.²⁰³ Bu durumda ikinci vakfın elde ettiği gelirle ilk vakfın tamir edilmesi, ikinci vakfın vakfiyesindeki şarttan doğan bir mesuliyettir. İkinci vakfın mütevellisinin yukarıda izah edildiği şekilde gelir ayırma yükümlülüğü vardır. İkinci vakfın tek amacı ilk vakıf malın tamir edilmesi olmayabilir; ilk vakfın veya başka vakıfların tamir dışı yararları için de gelir şart edilmesi geçerlidir.²⁰⁴ Bu durumda, tamir ihtiyacı olduğu zaman tamir için muhafaza edilmesi şart olan gelirin harcanmasına öncelik verilmelidir. Hatta vakfeden öncelikle tamir dışındaki amaçlar için harcama yapılmasını şart etmiş de olsa tamire öncelik verilir. Çünkü zaruri tamir işi yapılması gerekiyorsa vakıf gelirinden öncelikle tamir için harcama yapılır. Yine ikinci vakıf kendi malının tamir edilmesi veya yararı için şart edilmiş gelire sahip olabilir. Bu iki vakfın gelirleri zaten birbirine katılabilir olduğundan, iki vakfın tamir işleri de gelirde önceliklidir.

Bir vakıf malın başka bir vakfın geliriyle tamir edilmesinde vakfedenin vakfiyede tamir şartını açıklıkla zikretmesi aranan bir husustur. Aksi takdirde, hükmen veya manen tek vakıftan bahsedilemiyorsa, bir vakıftan diğerine tamir masrafını karşılamak üzere aktarım yapmak mümkün değildir.²⁰⁵ Vakfiyedeki tamir şartının varlığından bazı

²⁰² İbn Âbidîn, C.6, s.566. Bu hükmü teyit eden bir fetvaya göre bir kişi malını vakfedip geliri daha evvel vakfettiği bir malın tamirine, gelirin tamir artan kısmını da başka bir amaç için şart ettiğinde, malın tamire ihtiyacı varken müteveli geliri tamirde kullanmak yerine diğer amaç için harcayamaz, bkz. Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.459.

²⁰³ Mostarî, v.51b ve v.54b.

²⁰⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.233.

²⁰⁵ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, ss.458-459; Tosyevî, v.95a-b; Feyzullah Efendi, s.167.

bürokratik yazışmalar vesilesiyle haberdar olunmaktadır. Karşılaşılan vakaların neredeyse tamamı köprü, çeşme ve su yolu ile yol ve kaldırımların tamiratını şart eden vakıfları içermektedir. Bu örneklerde geliriyle tamir yapılacak mallar ise değirmen, dükkan, tarla ve nakit para cinsindendir.²⁰⁶

Vakfiyedeki şart gereği geliri tamir için harcamakla yükümlü olan müteveli, tamir zamanında şartın gereğini yerine getirmemezse tazmin edilir. Bu geliri kendisi için harcaması durumunda zaten bizzat tazmin sorumluluğu ortaya çıkar.²⁰⁷ Böylesi bir sorumluluk doğuran usulsüz harcama örneğine bürokratik yazışmalarda rastlanmaktadır.²⁰⁸ Müteveli geliri kendisi için değil şart hilafına başka bir yere de harcarsa yine tazmin sorumluluğu vardır. Fiili sabit olduğunda mütevellinin harcama yaptığı yerden değil kendisinden bu meblağ tahsil edilecektir.²⁰⁹

²⁰⁶ Bunlardan birinde Zekeriya adlı bir kişi arzuhal yazdırarak Edirne ve Dimetoka yolları üzerindeki köprülerin tamir edilmesinde benzer bir usulün teşhis edilmesine yardımcı olmaktadır. Buna göre, söz konusu köprülerin tamiri için Cizyedar Hüseyin Ağa'nın vakfettiği Kask/Kısıq Değirmeni'nin gelirlerinin kullanılması şarttır. Belgedeki olaylar bu vakfın mütevellisi olan İbrahim'in ardında çocuk bırakmadan vefat etmesi sebebiyle tevliyetin Zekeriya tarafından üstlenilmek istenmesiyle alakalıdır. 1790'da yazılan emirde ise Zekeriya'nın bu işi üstlenmesine müsaade edildiği ve beratının verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bkz. DAB-C.NF, 21-1031. Aynı vakıfla alakalı olarak 1768 tarihli bir yazışma için bkz. DAB-C.EV, 351-17811. Çeşitli meseleleri konu edinen birçok yazışmada gelirin bir vakıf malın tamiri için harcanması gerektiğine dair şart gösterilmektedir, bkz. DAB-AE.SMHD.I, 28-1691; DAB-C.BLD, 19-940; DAB-C.BLD, 15-729.

²⁰⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.459.

²⁰⁸ Hayrabolu'da geçen bir vaka üzerine, Çene köyünde Fatma Hatun'un yaptırdığı çeşmenin tamirine meşrut olan vakıf paranın mütevellisi olan Mehmet 1707 yılında bir arzuhal kaleme alır: Vakfın nâzırı Mahmut 1694-1695 yılından beri vakıf paranın istirbah edilmesinden elde edilen parayı kendisi için harcamakta hatta sırf nâzır olması hasebiyle berat almadan vakfın tevliyetini de zaptetmektedir. Vakfın asıl parasından 89 kuruşu da böylece harcayan Mahmut mahkemeye gelmeyerek firar eder. Müteveli Mehmet, bir mübaşir tayin edilerek kadı eliyle Mahmut'un yaptığı harcamaların muhasebesinin görülmesini, zimmetinde sabit olan meblağın ondan tahsil edilmesini emreden bir fermanın ısdar edilmesini talep eder. Mehmet'in talebi uygun görülür ve bir ferman yazılması buyrulur. Bkz. DAB-AE.SAMD.III, 161-15821.

²⁰⁹ Bir vakıf mütevellisinin 1708'de yazdığı arz, bu meseleyi konu edinir: Siroz şehrinde bulunan Abdülbaki Efendi, bir kagir köprü ile Abdizade Camisi yakınında bir imaret ve bir mescit inşa edilmesi için 20 kese vakfeder. Aynı zamanda bu binaların tamiri için dört bahçe, değirmen ve bir hanı vakfedip buraların gelirlerini şart eder. Vakfın mütevellisi Kadı ve Şeyh Zeynizade Mehmet vakfedenin şartı hilafına bir miktar malı Karasu üzerine ağaçtan bir köprüünün



inşası ve tamiri için harcar. Bir miktar mal ile de imaret inşa eder fakat vakfedenin şartının hilafına fakirler yararına kullanmaz. İmaret için yaptığı masrafin hesabını Müslümanlar huzurunda tutmayan müteveli, bir kadı bulup yaptığı harcama hakkında bir hüccet yazdırır. Müteveli Mehmet elinde bir miktar mal varken vefat edince tevliyet mevcut müteveli Abdülbaki'ye tevcih edilir. Bu mallar Mehmet'in yine kadı olan çocukları Hafız Mustafa, Abdülkadir ve Zekeriya'dan kadı huzurunda talep edildiğinde vermemekte ısrar ederler. Müteveli Abdülbaki, merhum müteveli Mehmet'ten kalan 7 kese akçenin tahsili ile Mehmet'in on sekiz yıl boyunca vakıf gelirlerinden aldığı meblağın hesap edilerek tahsili için Rumeli valisinin mübaşirleriyle Siroz kadısına hüküm yazılmasını talep eder. Talep padişah tarafından haklı görülür. Bkz. DAB-C.EV, 356-18053.

BÖLÜM 3: TAMİRLE MÜKELLEFLER KİŞİLER

Vakıf malın tamir edilmesinde vakıf gelirine başvurulmasını engelleyen bazı hallerden söz edilebilir. Bu haller tespit edildiğinde mütevellî gelir ile tamir yapma yükümlülüğü altında olmaz: (i) Vakıf malda vakfiye gereği bir oturma (*sükna*) hakkı tesis edilmişse veya (ii) vakfiyede bir kişiye vergi muafiyeti mukabilinde vakıf malın tamir edilmesi yüklenmişse yahut (iii) bir kişinin haksız fiili nedeniyle vakıf mal harap olmuşsa, vakıf geliri tamirde kullanılmaz. Zikredilen kişilerin sorumluluğu vardır.

I. OTURMA (*SÜKNÂ*) HAKKI SAHİBİ

Bir ev vakfedildiğinde, ya o evde oturma hakkı birileri için şart edilir veya evin kiraya verilip gelirin vakfın amacı için harcanması şart edilir. Bu ikisinin karma şekilde düzenlenmesi de mümkündür. Bir kişinin ve altsoyundan belli kişilerin vefat edene kadar evde oturması daha sonra evin kiraya verilmesi gibi. İşte fukaha, evin harap olması durumunda vakıf evde oturma hakkı vakfiyede kendisine şart edilmiş kişi için tamir mükellefiyetini tespit etmektedir. Vakıf evin kira gelirinden yararlanan kişinin tamir mükellefiyeti hakkında ise genellikle olumsuz cevap verilmektedir.

A. Tamir Mükellefiyeti

Bir vakıf evin tamir edilmesi işi, o evde oturma hakkı vakfiyede şart edilmiş olan kişinin üzerindedir.²¹⁰ Fukahanın izahına göre oturma hakkı sahibi olan kişinin fiilen evde

²¹⁰ Kudûrî, s.127; Mergînânî, C.4, s.439; İbn Nüceym, **Bahr**, C.5, s.234; Zeylâî, C.3, s.327; Haskefî, C.1, s.299; Debbağzâde Mehmed Efendi, v.251a; A'reczâde, v.76a; Ruhâvî, **Sefînetü'l-bihâr şerhu Mülteka'l-ebhur**, Nuruosmaniye Koleksiyonu (1631), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty, v.43b; Muhammed b. Yûsuf, v.367b; Sun'ullah el-Halebî, v.261b.

oturup oturmadığına bakılmaz. Dolayısıyla hak sahibi birden fazla iken bazısı evde oturuyor dahi olsa tamir işini hepsi birlikte gerçekleştirmekle yükümlüdür. Çünkü bir kişinin sahip olduğu oturma hakkını kullanmaması, onun vakıf evden yararlanma hakkını düşüren bir husus değildir. Evde oturmayan kişi, evde oturanlarla birlikte tamire katılacak ve herkes kendi mali kaynaklarını kullanacaktır.²¹¹ Oturma hakkı varken vakıf geliri tamir için harcanamaz, vakfedenin başka vakıflarının gelirlerine başvurulamaz.²¹² Osmanlı bürokratik yazışmalarında vakfiye gereği evde oturan kişinin tamir yükümlülüğüne ilişkin doğrudan vakalara rastlanmamıştır fakat dolaylı olarak bu yükümlülüğün bahsedilen bir mahkeme kaydı bulunmuştur.²¹³

Oturma hakkı sahibi varken, vakıftan elde edilen gelir tamirde kullanılamaz zira fıkıhtaki prensibe göre zarar menfaat ile karşılanır.²¹⁴ Oturma hakkına sahip olma nimesine karşılık evi tamir etme külfeti vardır. Fakat bu prensibin istisnasını zikretmek gerekir: Fetvalardan anlaşıldığı kadarıyla vakfiyede vakıf evin tamiri için gelir harcanması şart edilmişse tamir masrafının öncelikle gelirden görülmesi gerekir. Vakfiyedeki şart gereği oturma hakkı sahibi olan kişinin tamir mükellefiyeti bunun ardından gelir. Çünkü müteveli tamir şartı gereğince belli bir meblağı hazırda bulundurmakla mükelleftir. Vakıf evin tamiri için önce bu meblağ harcanır. Eğer vakfiyede böylesi bir şart yoksa oturma hakkı sahibi vakıf gelirini tamirde kullanması için mütevelliyi zorlayamaz.²¹⁵ Oturma hakkı söz konusu değilken vakfiyede tamir için gelir ayrılması şartının olup olmaması daha önce bahsedildiği gibi tamire ihtiyaç duyulan zamanda fark etmemektedir. Fakat üzerinde

²¹¹ İbn Âbidîn, C.6, ss.568-569.

²¹² Feyzullah Efendi, s.163 ve Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.457.

²¹³ Rodosçuk sicillerinde rastlanan 1724 yılına ait bir vakfiyede, vakıf evde oturma hakkı sahibi olan kişilerin eve mutasarrıf iken evi tamir etme yükümlülüğünden bahsedilmektedir, bkz. MK-RM, 1647/107b.

²¹⁴ İbn Âbidîn, C.6, ss.568-569. Bu prensip *Mecelle*'deki "Mazarrat, menfaat mukabelesindedir" (md. 87) ve "Bir şeyin nef'i, zamamı mukabelesindedir" (md. 85) ifadelerinde de görülmektedir.

²¹⁵ Feyzullah Efendi'ye atıfla *Ne'îcetü'l-Fetâvâ*, s.150; Tosyevî, v.87b; Yenişehirli Abdullah Efendi, s.275.

oturma hakkı bulunan bir evin tamir edilmesi gerektiğinde bu şartın farkı ortaya çıkmaktadır.

Oturma hakkına sahip olan kişi vakıf evi tamir etmekten kaçınıyorsa veya tamir işini görmekten âcizse yahut fakirse, tamir işini görmesi için mütevellî veya kadı tarafından zorlanamaz.²¹⁶ Fakat bazı sonuçlara katlanacaktır. Kadı, tamirden kaçınan o kişiye veya bir başkasına evi kiralayıp kira bedeliyle evi vakfedenin yaptığı hal üzere tamir eder.²¹⁷ Kadı tarafından kendisine oturduğu ev kiralanan oturma hakkı sahibi, kira bedelini vermezse tazmin sorumluluğuna sahip olur. Kadı evi başka bir kişiye kiraya verirse, oturmakta olan sükna sahibi evden ayrılmak zorundadır. Zira evin tamir edilmesi için yapılacak masrafın tahsil edileceği ana kadar kiracının vakıf evde oturmasına katlanmalıdır. Birden fazla oturma hakkı sahibi söz konusu ise kaçınan kişi ya da kişilerin payları kadı tarafından kiraya verilir.²¹⁸ Kira bedeli ile tamirâtı bitiren kadı, ödediği bedelin karşılığı olan sürede evde oturan kiracıdan sonra evi tekrar oturma hakkı sahibine iade eder.²¹⁹ Zira evde hem vakfedenin hem de oturma hakkı sahibinin hakkı vardır. Kadı bu haklara riayet ederek evi oturma hakkı sahibine verir.²²⁰ Ev tamir edilmezse oturma hakkı sahibinin hakkını kullanması mümkün olamaz. Ancak tamir masrafını çıkarmak için evi kadı yerine onun kiraya verme yetkisi yoktur.²²¹

²¹⁶ Mergînânî, C.4, s.440; Molla Hüsrev, C.2, s.172; Haskefi, C.1, s.299; Debbağzâde Mehmed Efendi, v.251a.

²¹⁷ Kudûrî, s.127; Mergînânî, C.4, s.440; Sadrüşşerîa, C.3, s.290; İbn Nüceym, **Bahr**, C.5, s.236; Zeylaî, C.3, ss.327-328; Molla Hüsrev, C.2, s.172; Halebî, s.96; Haskefi, C.1, s.299; Debbağzâde Mehmed Efendi, v.251a; A'reczâde, v.76a-b; Ruhâvî, **Sefînetü'l-bihâr**, v.43b; Muhammed b. Yûsuf, v.368a; Sun'ullah el-Halebî, v.261b.

²¹⁸ İbn Âbidîn, C.6, s.569.

²¹⁹ Kudûrî, s.127; Sadrüşşerîa, C.3, s.290; Ruhâvî, **Hâşiye ale'l-Vikâye**, Molla Murad Koleksiyonu (797), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty, v.153a; Molla Hüsrev, C.2, s.172; Halebî, s.96; Haskefi, C.1, s.299; A'reczâde, v.76b; Ruhâvî, **Sefînetü'l-bihâr**, v.43b; Muhammed b. Yûsuf, v.368a; Sun'ullah el-Halebî, v.261b.

²²⁰ Debbağzâde Mehmed Efendi, v.251a.

²²¹ Mergînânî, C.4, s.440; Molla Hüsrev, C.2, s.172; Haskefi, C.1, s.299; A'reczâde, v.76b; Muhammed b. Yûsuf, v.368a; Sun'ullah el-Halebî, v.262a.

B. Mala Yapılan İlaveler

Oturma hakkı sahibi yerine kadı tamir yapacaksa, hak sahibinin rızasını almadan mala ilave yapamaz.²²² Oturma hakkı sahibinin yapması gereken tamir faaliyeti ise bazı meseleler içermektedir. Her şeyden önce, bu kişi evi tamir ederken eve eklemeler yapmışsa yahut öncekine nazaran daha kaliteli malzeme ile tamirat yapmışsa, eklerin ve fazlalıkların kime ait olduğu sorusuna cevap verilmelidir. Fukahaya göre vakıf mal zarar görmeden bunların sökülmesi mümkünse, oturma hakkı sahibi vefat ettiğinde bunlar sökülerek vârislere iade edilir. Çünkü vefat eden kişiden sonra vakfiye gereği oturma hakkı sahibi olacak kişinin bu ek ve fazlalıkları nedensiz yere temellük etmesine izin verilemez.

Oturma hakkı sahibi böylesi bir tamirat yaptıktan sonra vefat ettiğinde bu eklerin ve fazlalıkların sökülmesi mümkün değilse, vârislerin sökme hakkı yoktur. Bu nedenle oturma hakkı sahibinin yaptığı eklerin ve fazlalıkların kıymeti vârislere tazmin edilecektir. Tazminin yolu ise şudur: Ev kiraya verilir, elde edilen gelir bu eklerin ve fazlalıkların kıymetine ulaşana kadar ev kirada kalır. Tahsilat tamamlandığında vakfiyedeki şartta gösterilen sıraya göre oturma hakkı sahibi olan kişiye geri verilir. Oturma hakkının kesintiye uğramaması maksadıyla, bu kişinin yapılan ek ve fazlalıkların yıkılıp kaldırılmasını isteme hakkı yoktur. Yine bunların kaldırılması için rızasının alınması zorunlu değildir.

Ev tamamen harap olduktan sonra oturma hakkı sahibi kendi mali kaynaklarını kullanarak ve kendisi için bir bina yapmış olabilir. Oturma hakkı sahipliği vakfiye gereğince el değiştirdiğinde, eski hak sahibi binanın kaldırılması vakfa zarar vermiyorsa binayı kaldırma hakkına sahiptir. Yeni hak sahibi binanın kaldırılmış (enkaz) haliyle kıymetini eski hak sahibine ödmeden bilabedel binayı zapt edemez. Ödeme yapmayı tercih ederse, vakfin bu işte menfaati bulunduğundan eski hak sahibi binayı artık kaldıramaz.²²³

²²² Haskefî, C.1, s.299.

²²³ Tosyevî, v.88a; Feyzullah Efendi, s.157.

Yeni hak sahibi eskisinin aynı zamanda vârisi ise vefat gerçekleştikten sonra binayı temellük etmesine engel olunamaz. Vefat eden kişi müflisen vefat etmişse, vâris alacaklılara binanın kıymeti kadar ödeme yapınca binaya mâlik olur.²²⁴

Oturma hakkı sahibi eve ekleme yapmadan veya daha kaliteli malzeme kullanmadan tamirat yaparsa, onun vefatından sonra vârislerin bu yapılanların kıymetini vakıftan isteme hakkı yoktur. Çünkü oturma hakkı sahibinin yaptığı bu tür tamir, vakıf malın aynına dâhildir. Vakıf malın aynı ahzedilemez, bu nedenle oturma hakkı sahibinin yaptığı masraf vakfın aynına dönüşerek ortadan kalkmış hükmündedir. Oturma hakkı sahibi bir seferde evin bazı yerlerini genişleterek bazı yerlerini ise genişletmeden ve bazı yerlerde eskisinden daha kaliteli malzeme ile bazı yerlerde ise eskisiyle aynı malzeme kullanarak tamir yaparsa, tamir edilen her bir kısım için ayrı ayrı hüküm verilecektir.²²⁵

C. Geliri Şart Edilmiş Ev

Bir kişiye vakıf evde oturma hakkı değil de evin geliri şart edilmişse, ev harap olduğunda o kişinin evi tamir etme yükümlülüğü yoktur. Bu durumda, “vakıf gelirinden öncelikle vakıf malın tamiri için harcama yapılır” prensibine dönmek gerekecektir.²²⁶ Bu hükme muhalif bir görüşe göre ise gelirden hak sahibi olanın tamir mükellefiyeti olması, tamir için gelirden harcanması anlamına gelecektir; gelir bir kişinin olunca tamir işi de onun olmalıdır.

Oturma hakkı veya kira gelirinden yararlanma hakkı bir kişi için vakfiyede şart edildiğinde, diğer hakka sahip olabilmesi fukahânın tartıştığı bir meseledir. Tamir meselesiyle bağlantılı olarak şu söylenebilir: Bir evde vakfiye gereği oturma hakkı varken vakıf geliriyle evin tamiri yapılamaz. Zira oturma hakkı sahipleri vakfın kira gelirine sahip

²²⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.241.

²²⁵ İbn Âbidîn, C.6, ss.568-569.

²²⁶ Haskefi, C.1, s.299; İbn Âbidîn, C.6, ss.570-571.

değildir. Bu görüş hakkında ihtilaf bulunmamaktadır. İhtilaf konusu olan ise bunun tersidir: Kira geliri kendisine şart edilmiş kişinin oturma hakkına sahip olması, tercihe şayan görülmüştür.²²⁷ Tercih edilmeyen görüş ise gelirden hak sahibi olan kişinin oturma hakkının bulunmadığı yönündedir. Bu görüşte vakıf evden yararlanma dar yorumlanmakta, evde oturma hakkı değil vakfın gelirinden alma hakkı tanınmaktadır.

Özetlemek gerekirse, vakfiyede oturma hakkı sahibi gösterilmemiş bir vakıf maldan elde edilen gelirden payı olan kişi, aynı zamanda malda oturma hakkına sahiptir. Çünkü onun vakıf malda oturması, oturma hakkı sahibinin oturmasından farklı değildir. Bu kişinin vakıf malda oturması başkasının hakkına da mani olmaz zira mal üzerinde zaten oturma hakkı sahibi kimse bulunmamaktadır. Bunun tersi ise böyle değildir, yani bir vakıf malda oturma hakkı sahibi kılınmış kişinin vakıf gelirinde hakkı olmaz. Zira vakıf gelirinde başkasının hakkı vardır ve oturma hakkı sahibi o hakkı eksiltemez.

Evin geliri kendisine vakfedilmiş kişi eğer evde oturuyorsa kira vermesi elbette gerekmez çünkü bu ödemenin bir faydası yoktur. Gelirden hakkı olan başka kişi mevcut olmadığından, ondan alınacak kira yine ona ödenecektir. Fakat bu ev tamire muhtaç olduğunda, müteveli o kişiden kira alıp kira bedeliyle evi tamir etmelidir. Zira bu kişi evde oturmasaydı da tamir ihtiyacı varken kendisine verilecek gelirden kesinti yapılacaktır.

Geliri için vakfedilen bir evde müteveli kiracı olarak oturuyorsa, fukahaya göre kira bedeli kullanılarak evin tamir edilmesi için mütevellinin kadı tarafından zorlanması mümkündür. Müteveli bu durumda tamiri gerçekleştirmezse, bir görüşe göre kadı evi tamir etmek amacıyla başka birini müteveli olarak tayin eder. Buna karşın yeni bir müteveli tayin etmeye ihtiyaç olmadığı da ifade edilmektedir zira oturma hakkı sahibi olan kişi tamirden kaçınırsa veya tamirden acizse evi kadı tamir edecektir.²²⁸ İlk görüşü şu şekilde anlamak ve tadil etmek de mümkündür: Müteveli oturmakta olduğu vakıf evi tamirden kaçındığı bu durumda, kadı tarafından bir müteveli kaymakamı tayin edilerek

²²⁷ İbn Âbidîn, C.6, s.569.

²²⁸ İbn Âbidîn, C.6, ss.569-571.

tamir işini onun görmesi sağlanır. Osmanlılarda kaymakam tayinine ilişkin misallerden bahsedilmişti.

Vakfedenin evin oturulmak için mi yoksa kira geliri elde edilmesi için mi şart ettiği hakkında vakfiye bir şey demezse, ortaya bir mesele çıkar: Bu ev hangi surette kullanılacaktır ve harap olduğunda tamir yükümlülüğü kimde olacaktır? Bir görüşe göre bu durumda ev kira geliri için şart edilmiş olur. Yani vakfeden mutlak olarak vakfi kurduğunda vakıf mal oturmak için değil geliri için kullanılır. Buna muhalif olan görüşe göre ise bir kişi ev vakfettiğinde eğer bir şey kararlaştırmamışsa evin gelirinden yararlanılabileceği gibi oturulabilir de. İlk görüş uygun bulunmuştur, yani vakfeden mutlak olarak vakıf kurduğunda veya evin kira geliri için kullanılacağını şart ettiğinde ev kira geliri için kullanılır. Fakat vakfeden evde oturma hakkı olduğunu kayıtlandırırsa ev oturulmak içindir. Eğer vakfeden açıkça iki şekilde de kullanılabileceğini söylemişse bu şart geçerlidir.²²⁹

Vakfedenin evin gelirini kendisine, tamir masraflarını da içerecek şekilde evin masraflarını oturma hakkı sahibine şart etmesi fukaha tarafından sahih görülmektedir. Zira burada vakfeden kendini vakıftan yararlananlar kategorisine almıştır, vakıf da bu şart da sahihtir. Şartın sahih olmadığı hakkında bir görüş de bulunmaktadır: Bu görüşe göre vakıf bu şart varken caizdir fakat bu vakfın geçerli olması bu şartın sahih olmasını gerektirmez. Bu durumda oturma hakkı sahibi evi tamir etmek için zorlanamaz. İlk görüşün bir izahına göre oturma hakkı sahibi, evin tamiri için zorlanabilir. Bunun dayanağı ise o kişinin oturma hakkı kapsamında vakıftan yararlanıyor olmasıdır. Fakat başka bir izaha göre tamirden kaçınan kişi zorlanmamalıdır. Çünkü onun malı itlaf edilemez. Bu izahdaki hüküm, vakfiyede oturma hakkı sahibinin evi tamir etmesi şart koşulmuş olsa da olmasa da böyledir. Zira bu yükümlülüğü tanınmış iken zorlanması, malının itlaf edilmesi anlamına gelir. Bu izaha yönelik bir itirazda, tamir şartının geçerli olmasının anlamı zaten o

²²⁹ İbn Âbidîn, C.6, ss.570-571.

kişinin zorlanabilmesidir denmektedir. İtiraza göre aksi takdirde o kişi evden yarar sağlayamayacaktır.²³⁰

Kiracı, malın tamir edilmesi mükellefiyetini taşımaz.²³¹ Vakıf geliriyle tamirat yapılır yahut müteveli malı tamir etmenin başka bir yolunu bulur. Bir arzuhalde içinde kiracı bulunan ve vakıf tarafından tamir edilmeyen bir vakıf maldaki hasardan bahsedilmektedir.²³²

II. VERGİ MUAFİYETİ SAHİBİ

Oturma hakkı sahibinin tamir yükümlülüğü gibi vakfiyedeki bir şart nedeniyle tamirle yükümlü olmanın daha özel bir versiyonu mevcuttur: Osmanlılarda vakfeden padişah iken, vakıf malın bulunduğu yerde yaşayan kişilerin vakfiyedeki şart gereği belli vergi yükümlülükleri hafifletilerek yahut kaldırılarak vakıf malı tamir etmekle mükellef kılındığına rastlanmaktadır. Bürokratik yazışmalar üzerinden ayrıntısına ulaşılabilen bu usul, görüldüğü kadarıyla Osmanlı sultanlarının kurdukları vakfa ait malların tamir işinin görülmesini kolaylaştırmak için yürütülmüştür. Buna göre, bir vakıf mal tamir ihtiyacı duyacak şekilde türlü sebeplerle harap olduğunda, vakıf malın bulunduğu yerin sakinleri vakfiyede belli örfi vergilerden muaf tutularak yahut vergi yükümlülükleri hafifletilerek o malı tamir etmekle yükümlü tutulmuş olabilir.

²³⁰ İbn Âbidîn, C.6, ss.571-572.

²³¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.460.

²³² Niş kadısı Mehmet'in 1740'ta kaleme aldığı arzuhale göre Niş Kalesi'nde sercebeciyan Hacı Mehmet Ağa kadı huzuruna gelerek ifade verir. İfadeye göre kalede yer alıp cebehane mühimmatı konulan ve kirası miriden verilen vakıf han haraptır. Yağmur yağınca mühimmatın muhafaza edilmesi mümkün olmayan bu hanın tamiri için oldukça fazla masraf edilmesi gerekir fakat vakıfta bu işi görmeye yetecek gelir bulunmaz. Mehmet Ağa, daha önce ordu için satın alınan zahirenin konulması için yapılan miri ambar halihazırda boş olduğundan, mühimmatın bu ambara nakledilerek muhafaza altına alınmasını kadıdan talep eder. Kadı, durumun gerçekten de Mehmet Ağa'nın anlattığı şekilde olduğunu söyleyerek talebin karşılanmasını İstanbul'dan ister. Bkz. DAB-C.AS, 321-13298.

On sekizinci yüzyıl Osmanlı bürokratik yazışmalarında bunun örneklerine rastlanmaktadır. Bu örneklerden biri hariç²³³ hepsi padişahların kurdukları vakıfların mallarıyla alakalıdır. Söz konusu meselenin yazışmalara yansımalarının arkasında bazı sosyal nedenlerden bahsedilebilir. İlk olarak, bu vergi muafiyetine rağmen tamirle yükümlü olan kişilerden vergi almaya çalışanlar hakkında şikayetlere rastlanmaktadır.²³⁴ Bazı yazışmalar ise muafiyetin varlığına rağmen verginin tahsil edilmiş olması nedeniyle muafiyet sahiplerinin yaşadıkları finansal durumu konu almaktadır.²³⁵

Bazı yazışmalarda muafiyet sahiplerinin tamiri gerçekleştirmelerine mani olan bir neden gösterilmektedir. Bu örneklerde tamir edilmesi gereken vakıf malın aynı zamanda harap olduğu da gözlenmektedir. Bir yazışmada tamirle mükellef tutulmuş kişiler muafiyetlerine aykırı olarak vergiye tâbi kılınırlar. Kendilerinden vergi tahsil edildiğinden vakıf mal harap hale gelir.²³⁶

²³³ Zağnos Bey Vakfı hakkındaki yazışma için bkz. DAB-C.BLD, 97-4803.

²³⁴ Ferecik kazasının Yahşibey köyünün sakinleri bir arzuhal kaleme alarak durumlarını anlatmaktadırlar: Köyleri İstanbul'a giden yol üzerinde Tunca-Arda-Meriç ile Ergene-Kızıldeli nehirlerinin karıştığı yerde bulunduğundan nehri yürüyerek geçmek mümkün değildir. Sultan Murat bir gemiyi vakfedip insanların bununla karşı kıyıya geçebilmesini gaye edinir. Bu geminin gerektiğinde tamir edilmesi işi, avarız ve diğer örfi vergilerden muafiyet karşılığında köy sakinlerine şart ve havale edilmiştir. Belgenin devamında, yörenin ayanının muafiyete rağmen köylülere avarızhane yüklediğinden, köylüler buna dahi razı iken ilaveten ayanın başka örfi vergiler tahsil etmeye çalıştığından şikayet edilmektedir. Bkz. DAB-C.NF, 1-14.

²³⁵ 1740'ta İstanbul'a hitaben yazılmış bir arzuhale bakıldığında görülmektedir ki, Edirne eyaletindeki Ferecik nahiyesinde Meriç Nehri üzerinde Yıldırım Beyazıt'ın vakfettiği geminin gerektiği zaman tamir edilmesi ve yeniden inşa edilmesi işleri ile insanların gemi vasıtasıyla karşı kıyıya bilabedel geçirilmesi gemici taifesinin üzerindedir. Buna mukabil bu işi gören kişilere öşürden muafiyet tanınmıştır. Hal böyleyken Ferecik ayanı Ali Rıza Ağa vakfın bu şartına muhalif olarak iki sene boyunca 6.000 kuruşluk aşar ve rüsum toplar. Şarta mugayir bu hareketten dolayı gemicilerin şikayette bulunması üzerine kuyud-ı hakanideki şartın ne olduğu araştırılır: Padişahın Meriç Nehri üzerindeki Paranfi geçidinde vakfettiği gemide hizmet eden Sevilmişyahşi köyündeki 18 ve Sofularmehmedi köyü arazisindeki 18 çiftliğe mutasarrıf olan kişilerin öşrün yarısını kendilerinde tutup harcamaları, öşrün diğer yarısını ve diğer resimleri vakfa teslim etmeleri öngörülmektedir. Belgenin devamında gerçekten bu şarta uygun vaziyette iş yapılıp yapılmadığının tespit edilmesine yönelik olarak İstanbul'dan bir ferman gönderilmesi talep edilir. Bkz. DAB-C.EV, 208-10397.

²³⁶ 1711'de İstanbul'a yazılan bir arzuhale göre, Sultan Selim'in vakıflarından, Varna kazasına bağlı Dervişbevvap köyünün sakinleri eskiden beri Kamçı Nehri üzerindeki köprüyü tamir etmek üzere derbentçi ve köprücü olagelmıştır. Fakat sonradan vergiye tabi hane olarak kaydedildiklerinden köprünün tamiri gerçekleştirilemez ve köprünün bir kısmı

Dikkat çeken birkaç yazışma ise muafiyet sahiplerinin mallarının gasp veya itlaf edildiğine dair bilgi içermektedir. Malları ortadan kalkan bu kişiler vakıf malı tamir etmekten âciz kalmaktadır. Bir yazışmada düşman istilasını sebebiyle tamir gerçekleştiremeyen köylülerin durumundan bahsedilirken,²³⁷ bir diğer yazışmada mütegalibeden bir kişinin eylemleri neticesinde muafiyet sahibi kişilerin tamir işini yapamamaları anlatılmaktadır.²³⁸

Vakıf kayıkların harap olduğu anlaşılan bir yazışmada vergi muafiyeti karşılığında insanları karşı kıyıya geçirmekle yükümlü kişilerin tamir yükümlülüğünden açıkça

yıkılınca karşıya geçmek imkansız hale gelir. Durum İstanbul'a bildirilir, köprü tamiri edilir fakat köylüler henüz eskisi gibi köprücü ve derbentçi yazılamazlar. Bu durum arzuhale konu edilir, durumun değerlendirilmesi neticesinde padişah arzuhaldeki talebin yerine getirilmesini aynı yıl emreder. Bkz. DAB-İE.EV, 70-7601. Köprü tamiri mükellefiyeti sebebiyle vergi muafiyetin bulunduğu başka bir örnek için bkz. DAB-AE.SMHD.I, 67-4368.

²³⁷ Teşene kadısı Derviş Ahmet'in 1723'te kaleme aldığı bir arzuhale göre, Bosna sancağına bağlı Teşene kazasının Jayçe kasabası yakınında Sultan Süleyman'ın vakıflarından olan, Bosna Nehri üzerindeki gemi ile Grab Nehri üzerindeki köprünün tamiri işinin görülmesine Bestriçe ve bağlı köylerin sakinleri tayin edilmiştir. Sakinler kadı huzuruna gelerek durumlarını izah eder. Bundan bir süre önce (1715-1718 Osmanlı - Avusturya/Venedik Savaşı'nda) Avusturya ordusu köylerinden geçerek neleri varsa harap eder ve kimi köylüleri esir, kimilerini de perişan eder. Dolayısıyla köylüler gemi ile köprünün tamir vazifesini göremeyecek derecede fakir düşer. İstanbul'a iletmek istedikleri talep ise verdikleri cizyenin hafifletilmesi böylece tamir işlerini görmek üzere ellerinde gelirin kalmasıdır. Bkz. DAB-İE.EV, 40-4538.

²³⁸ Sofya kadısı Veliyyüddin'in yazdığı 1795 tarihli arzuhale göre Sofya'nın ileri gelenleri kadı huzuruna gelir ve şöyle bir hususu anlatır: Sofya yakınlarındaki Yukarıbana köyü esasen Zağnos Bey Vakfı'na ait olup köydeki ılıcaı tamir etmek şartıyla köy halkı avarız-ı divaniye ile örfi mükellefiyetlerden muaf tutulmuştur. Fakat uzun yıllar önce artık dayanamayacakları kadar mükellefiyet kendilerine yüklenmiştir. Sofya'nın Hocamansur Mahallesi sakinlerinden Şerife Hatice'nin mezkur köyde kurduğu vakıf çiftlik ile diğer vakıf müsakkafatını tasarruf edenler bir miktar köylüyü oraya çeker ve köyün arazisini ektirip biçtirir. Mutasarrıflar daha sonra köyün tüm arazisinin çiftliğe dahil vakıf olduğunu iddia ederek zaptederler. Köydeki arazilerin gelirlerine böylece el koyulduğundan, ılıcanın gereken tamir işleri görülmez ve harap vaziyete gelir. Buna binaen, bu iki vakfın kayıtları gözden geçirildiğinde bunların ayrı ayrı iki vakıf olduğu tespit edilir. Şerife Hatice'nin diğer vakfın mallarını fuzuli yere tasarruf ettirdiği sabit olur. Diğer yandan, Zağnos Bey Vakfı'na bir müteveli tayin edilmesi gerekir. Bu işe layık bir kişi olarak ulemadan İbrahim Efendi'nin oranın ileri gelenlerinin muvafakatiyle müteveli olması talep edilir. Böylece ılıcanın tamir edilmesi işi mütevellinin de devreye girmesiyle kolaylaşacaktır. Bkz. DAB-C.BLD, 97-4803.

bahsedilmemekle beraber benzer yazışmalar nazara alındığında onların da tamirle yükümlü kişilerden olduğu varsayılabilir.²³⁹

III. MALI HARAP EDEN KİŞİ

Vakıf malı kasten tahrip eden kişi veya görevini ihmal ettiğinden vakıf malın harap olmasına sebep olan mütevellî tamir bedelini tazmin edecektir. Malın bu şekilde harap edilmesi, vakıf geliriyle malın tamir edilmesine mani olur. Bunun yanında vakfî tahrip edenin sorumluluğu, oturma hakkı sahibi olan yahut vergi muafiyeti mukabilinde tamirle yükümlü olan kişilerin sorumluluğundan da önce gelir.

A. Malın Tahrip Edilmesi

1. Tazmin Yükümlülüğü

Vakıf malın tamir edilmesinde genel prensip şudur: Birisi tahrip etmediği müddetçe, tamir masrafı vakıf geliriyle görülecektir. Diğer bir deyişle vakıf malı tahrip eden kişi, zararı tazmin etmekle yükümlüdür. Bu hükmün bir uygulaması aynı kaynakta zikredilen şu örnekte açıktır: Bir kişi vakıf evi kiralayıp mütevelliden izin almadan evin direğine hayvanını bağlamak suretiyle eve zarar vermişse tazmin borcu altına girer.²⁴⁰ Mütevelliden izinsiz yapılan bu eylem vakıf malı harap ediyorsa kiracı sorumludur. Tazmin

²³⁹ Avarız ve nüzülden muafiyet mukabilinde gemicilerin Tunca Nehri üzerinde ücret almadan yolcu taşımacılığı yapma mükellefiyetlerinden bulunduğu bir vakıf kayığın tamire ihtiyaç duyması da Ferecik kadısına yazılan hükümden anlaşılmaktadır, bkz. DAB-AE.SSLM.III, 213-12553.

²⁴⁰ İbn Âbidîn, C.6, s.560.

bedeli vakıf malı eski haline getirecek kadar gerekli olan meblağdır. Fakat tazmin bedelinin sulh yoluyla tayin edildiği 1795-1796 yıllarına tarihlenen bir vakayı da zikretmek gerekir.²⁴¹

Vakfı harap eden kişinin vakfedenin evladı, mütevellî veya gelirden yararlanan kişi olması farklı sonuç doğurmamaktadır. Yine mesela bir mescitteki hasar imam ve müezzinin elinden gerçekleşmiş dahi olabilir. Bu kişiler tazmin sorumluluğuna sahiptir. Hayattayken bu kişilerden tazmin bedeli tahsil edilemese de terekelerine başvurulabilir.²⁴²

²⁴¹ On yapraktan müteşekkîl ve içinde birçok yazışmanın bulunduğu belgelere göre, eski Darüssaade ağası Yusuf Ağa ile dedesi ve Babadağı eski seraskeri Yusuf Paşa'nın (bugün Ukrayna sınırları içinde kalan ve Tuna Nehri'nin sol kıyısında yer alan) İsmail'de bulunan vakfının evladiyet şartı gereği mütevellisi Ayşe Hanım'dır. Vakıf olan caminin müsakkafatından bir han İsmail Kalesi'nin binasına herhangi bir zarar vermiyor durumdayken kalenin eski bina emini Numan Bey kale yapımında kullanmak üzere çevreden toplamak zorunda olduğu büyük taşları elde etmede zorluk çekmemek için hanı ve birkaç dükkanı tamamen yıktırır. Enkazı kullanan Numan Bey bunun karşılığında vakfa bir şey vermez. Bu han ve dükkanlardan elde edilen kira geliri kesildiğinden vakfın mürtezıkası mahrum kalır, buna binaen Ayşe Hanım vakfın hakkını hazineden talep eder. Durumun gerçekten böyle olduğunu kalenin mevcut bina emini Raşit Efendi de teyit eder. Ancak bu han ve dükkanlar yıkılırken keşif yapılmaz, ne büyüklükte ve değerde yerler oldukları tespit edilmez. Dolayısıyla ne kadar taşın kale için kullanıldığı hakkında bir miktarın tespit edilmesi işi bir ferman ile mimar ağaya havale edilir. Mimar ağa, vukufiyeti olan kişiler vasıtasıyla yaptığı araştırma neticesinde şu bilgiye ulaşır: Vakfın vakfiyesine göre eski Darüssaade ağası Yusuf Ağa ve mütevellinin dedesi Yusuf Paşa Vakfı'ndandır. 1693-1694 tarihinde Yusuf Ağa tarafından yaptırılan ve kiraya verilmek üzere mütevellîye teslim edilen han odaları aylık olarak kiraya verilir. Kira geliri İsmail'deki caminin hizmetlileri ve Babadağı'ndaki Sultan Beyazıt Camisi ile İstanbul'daki Valide Camisi'ndeki cüzhan ve sair mürtezikanın yıllık vazifeleri için harcanır. Hanın tahminen ne büyüklükte olduğu mimar ağa tarafından tahmin edilir. Vukufiyeti olan kişilerin beyanına göre hanın yarısı zaten düşman istilasında yani 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yıkılır, diğer yarısı da daha sonra kale emini tarafından yıktırılır. Belgelerde açıkça belirtilmese de savaştan sonra Osmanlılara iade edilen kalenin fiziki ikmalî maksadıyla hanın yıkılarak taşlarının kullanıldığı tahmin edilebilir. Tespit neticesinde Ayşe Hanım'ın arzuhalinin gerçeğe uygun bir anlatım içerdiği anlaşılır. Ayşe Hanım ve vakfın katibi çağrılarak ne kadar bir miktara razı gelecekleri kendilerine sorulur. Kalede kullanılan enkazın 30.000-40.000 kuruş edeceğini söyleyen mütevellî ve katip, 10.000 kuruş tahsil edilirse razı geleceklerini beyan eder. Buna binaen kendilerine bu miktarın verilmesi hususunda bir emrin yazılması için kaleme alınan ilam merkeze gönderilir. Ardından ödemenin yapılması için bir hüküm yazılması İstanbul'dan emredilir. Bkz. DAB-C.AS, 675-28337.

²⁴² Müftizâde Ahmed Efendi'ye (ö. 1206/1791) atıfla **Netîcetü'l-Fetâvâ**, ss.153-154.

Vakıftan yararlanan kişi vakıf malı harap ettiğinde, tamir işinden artan gelirden pay almaya hakkı olan kişiler arasında olsa dahi ona yapılacak ödeme kesilecektir.²⁴³ Aksi takdirde vakıf geliriyle mal tamir edilmiş olacaktır ki bu durumda harap edenin sorumluluğu ortadan kalkar. Bir bürokratik yazışmada mütevellinin vakıf malı harap etmesi vakası yer almaktadır.²⁴⁴

Tazminat hükmünün dayanağı fıkıhtaki “vakfin muhafaza edilmesi” prensibidir. Bu prensip gereğince, vakfin gelir getiren malı veya vakfin menfaati gasbedilirse yahut mal itlaf edilirse, tazminat ödenmesi gerekir.²⁴⁵ Vakfa zarar vermek türlü şekillerde gerçekleşebilir: Mesela bir vakıf malda izinsiz oturan kişi veya mütevellinin orada kira almadan oturduğu kişi, o mal kira elde edilmek üzere vakfedilmiş olmasa dahi ecr-i misil ödemekle yükümlüdür. Vakıf arazi üzerinden su geçirip oranın artık tarıma elverişsiz olmasına neden olmak da vakıf malın gasp edilmesinin bir örneğidir. Bu meseleyle alakalı bir diğer prensip de ulemanın ihtilaf ettiği bir meselede vakfa en faydalı olan görüşle fetva verilmesidir. Bu prensip öyle güçlüdür ki, mesela kira bedeli fahiş miktarda arttığında kira sözleşmesi bozulabilir. Çünkü vakfin lehine olan yöne bakılmalıdır. Böylece vakfin ve Allah'ın hakkı korunmuş olacaktır. Dolayısıyla vakıfla alakalı bir meselede iki sahih görüş varken hüküm bu prensibe dayanmalıdır. Mesela vakıf malın gasbedilmesinde tazminatla fetva verilir. Halbuki Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'un görüşünde tazminata hükmedilmemiştir. İmam Muhammed, Züfer ve İmam Şâfi'nin görüşü bu meselede fetvaya esas

²⁴³ İbn Âbidîn, C.6, s.562.

²⁴⁴ Donanma-yı Hümayun kadısı Ebubekir'in 1733'te kaleme aldığı bir arzda rastlanmaktadır: Donanma Lapseki kasabası önünde demirli iken kasabadaki hayır ehlerinden Şeyh Abdurrahman Efendi'nin yaptırdığı mescidin imamı, müezzini ve sıbyan muallimi olan Ahmet vakfiyedeki şartın hilafına bu vazifeleri kendisinde toplar. Kendisine güvenilir ve vukufiyeti olan Müslümanların bildirdiğine göre Ahmet hile yapmakta oldukça mahir, türlü türlü yalanı ve fesadı zahir olan bir kişidir. Daha evvel birkaç kötü adamla ittifak eder hatta yalan beyanda bulunarak Lapseki naibi Hacı Ahmet Efendi eliyle vakfin tevliyetini kendi üstüne aldırır. Böylesi kötü işleri olan, istikamet ve emanet sahibi olmayan Ahmet vakfı harap da eder. Bu sebeplerle Ahmet'in mütevellilikten azledilmesi oldukça gerekli ve önemlidir. Zikredilen Müslümanların onun yerine vakfin yararına olmak üzere istikamet sahibi ve mahir bir kişi olan Mehmet'in müteveli yapılmasını İstanbul'a arz etmesi için kadıdan talepte bulunurlar. Mütevellinin değiştirilmesinden başka zararın karşılanmasına yönelik olarak belgede açık bir ifade geçmemektedir. Bkz. DAB-C.BH, 148-7065.

²⁴⁵ Molla Hüsrev, C.2, s.174; Halebî, s.97; Debbağzâde Mehmed Efendi, v.252b.

alınmıştır.²⁴⁶ Yalnızca Müslümanlara ait vakıflar değil, gayrimüslimlere ait mabetler de harap edildiğinde tazmine konu olabilir.²⁴⁷

Vakfı harap eden kişiden vakıf maldaki zarar karşılığında tazmin edilen meblağ vakıftan yararlananlar için harcanmaz. Tazmin bedeli tahribatın giderilmesi yani vakıf malın tamir edilmesi için sarf edilir. Çünkü alınan tazmin bedeli, harap olmakla eksilen vakıf malın yerine geçer. Vakıftan yararlananların hakkı ise vakıf malın kendisinde değildir, o maldan elde edilen gelirdedir.²⁴⁸ Mütevelliden veya kadıdan bedelin öncelikle kendilerine verilmesini istediklerinde talepleri reddedilir. Vakıf malı harap edenin fiili sabit olup tazminat ödemesi kararı verildiğinde, tazminat bedeliyle satın alınan mal, ilk malın mukabilinde yani aynı şartlarla vakıf mal olur. Başka bir deyişle, vakıf kurulduktan sonra vakfın geliriyle satın alınan bir mal statüsünde olmaz, vakfiyede gösterilen ve harap olan vakıf malın yerine geçer.²⁴⁹ Bir yazışmada vakıf malın tahrip edilmesi hakkındaki vakalar gösterilmekte ve verilen hasar keşfedilerek rapora konu olmaktadır.²⁵⁰

²⁴⁶ İbn Âbidîn, C.6, ss.615-616.

²⁴⁷ Boğdan'da Yahudi mabetlerinin yıkılması hakkında bkz. DAB-İE.HR, 12-1135.

²⁴⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.256; İbn Âbidîn, C.6, s.574.

²⁴⁹ İbn Âbidîn, C.6, s.667.

²⁵⁰ Atina'da gerçekleşen bir vakadan bahseden 1789 tarihli bir keşif ilamında vakıf malına verilen zararlarla alakalı olarak oldukça ayrıntılı bilgilere rastlanmaktadır: Atina'nın ileri gelenleri kadı huzurunda uzunca bir beyanatta bulunur. Buna göre, Atina mukataalarının iştiraken mutasarrıfı Haseki Hacı Ali Ağa, Atina kazası ve köylerinde bulunan zeytin ağaçlarını, bağ, bahçe ve bostan yerlerini, zeytinyağı değirmenini, han, dükkân ve evlerini ve mülkiyeti dahilinde Atina kasaba ve köylerinde nesi varsa Mekke ve Medine için vakfeder. Bazı işlerini görmek üzere dört sene boyunca İstanbul'da ikamet edecek olan Ali Ağa, vakfın cabisi Puradezade Molla Mustafa ile adamı Mülkzade Molla Muhammet'e vakfın işlerini görmek üzere yetki verir. Vakfın gelir getirici mallarından elde edilen iki senelik gelir Molla Mustafa ile Molla Muhammet'in elinde iken Atina voyvodası Bozcaadalı Silahtar Halil adlı kişi, yanına bazı kötü adamlar alarak bu geliri zorla ellerine geçirir ve adamları ile paylaşır. Halil ve adamları bununla da kalmayarak vakıf evlerindeki bazı eşyayı yağma eder, zeytin ağaçlarını keser. Bahçelerdeki diğer ağaçları kökünden söküp bahçecilik aletlerini yağma eder, bir ahırını yıktırır evlerin içinde bulunan keresteleri de talan eder. Bu kişiler keresteleri kendileri için dükkân yapmak üzere kullanır, evdeki eşyayı yağma edip evi yıktıktan sonra enkaz dahilindeki keresteleri de alır. Halil hattı-hümayunla voyvodalık vazifesinden azledildikten sonra adamlarıyla beraber mahkemeye davet edilir. Atina'nın ileri gelenleri kadı önünde hazırken Molla Mustafa, Halil ve adamlarının yaptıklarından dolayı davacı olur. Halil ve adam-

2. Vakıf Olduğu Ortaya Çıkan Mülk Maldaki Hasar

Vakıf malın tahrip edilmesi çerçevesinde fukahenin tartıştığı bir mesele de satımından bir süre sonra bir mülk malın aslında vakıf olduğunun ortaya çıkmasıdır. Satımdan sonraki süreçte o mala kendini mâlik zanneden kişinin hasar vermesine binaen hüküm verilmesi gerekmektedir. Öncelikle, daha önce satım konusu olmuş bir yerin mülk değil vakıf olduğu şer'an sabit olduğu zaman satım akdi bozulmalıdır. Satın alan kişi kendi malıyla arazi üzerine bina yapmış veya ağaç dikmişse, vakfın mütevellisinde o arazinin ecr-i mislini alma hakkı mevcuttur. O bina veya ağaçlar ise satın alanındır, bina ve ağaç vakfa en faydalı şekilde muamele edilmelidir.

Eğer satın alan kişi binayı vakfın enkazıyla yapmışsa bina vakfa ait olur ve satın alan orayı yıksa bile vakfa ait olarak kalır. Enkaz kullanılarak binanın aynen iade edilmesi mümkünse, satın alanın binayı vakfa eski haliyle iade etmesi gerekir. Eğer enkaz, binanın aynen iade edilmesini mümkün kılmıyorsa, kadı iki seçenekten birini tercih eder: Dilerse satıcıya enkazın kıymetini tazmin ettirir, böylece satım sözleşmesi yürürlükte olur; yahut kadı enkazın kıymetini satın alan kişiye tazmin ettirir, satım sözleşmesi artık yürürlükte kalmaz. Bu durumda satın alan kişi tazminat ödemekle enkaza mâlik olur. Tazminat da

ları fiillerini itiraf eder. Sebep oldukları zararı karşılamaları kadı tarafından kendilerinden istenir. Fakat Halil ve adamları mahkemede herkesin önünde açıkça “kanlar dökülmeyince bir pare ve bir habbe vermeyiz” deyince, durumun ciddiyeti sebebiyle Molla Mustafa ile Ali Ağa İstanbul’a bizzat bildirim yapmak üzere gönderilir. Darüssaade ağasının arzına binaen 1789’un başlarında ısdar olunan bir emirle zararın karşılanması buyrulur ve Ali Ağa da Atina kazalarının muhafızı tayin edilir. Ali Ağa vakfın zararını tespit ettikten sonra Atina’nın ileri gelenlerini mahkemeye çağırır ve İstanbul’dan yazılan emri kadı huzurunda okur. Ali Ağa bu zarara kimlerin sebebiyet verdiğini bu kişilerden kadı ve mübaşir eliyle sorup öğrenir, hep birlikte hasar gören yerlere giderek zararın ne olduğunu görür. Ali Ağa bu zararın sorumlu kişilerden tahsil edilmesini talep eder. Halktan ileri gelen kişiler zararın çok büyük olduğunu, hatta öyle ki sancak çapınca bu olayın kimler tarafından gerçekleştirildiğinin bilindiğini söyler. Daha evvel Halil ve adamlarının mahkeme önündeki beyanlarına da şahit olan bu kişilere göre zararın tazmini gerekir. Buna binaen kazanın muhammini ve ileri gelenler, kadı ve mübaşir eliyle zararı tahmin ederek tek tek kayıt altına alırlar. Bu kayıtlardan hareketle resmen sabit olan zararın artık Halil ve adamlarından tahsil edilmesi için bir emir ısdar olunmasını Atina ileri gelenleri İstanbul’dan bu arzuhal vasıtasıyla talep eder. Arzuhal kaleme alan kadı da zarara bizzat şahadet ettiğini ve bu talebin gerçeğe uygun olduğunu bildirir. Bkz. DAB-AE.SABH.I, 220-14567. Bir keşif emri için bkz. DAB-İE.EV, 57-6313.

vakıftan yararlananlara değil vakfa ait olacaktır. Önceki halin iade edilmesi hükmü, kasten vakıf malı harap eden kişi hakkında da geçerlidir. Vakıf malı tahrip eden kişi her zaman para borcu ödemekle yükümlü tutulmayabilir, bu kişi vakıf malı önceki haline iade ederek de tazmin etmiş olur.²⁵¹

Satın alan kişi binayı yıkıp yerine başka nitelikte bir bina yaparsa ve bu bina vakfa faydalı değilse, bina kaldırılmalıdır. Vakfa daha faydalı olmasından kasıt, mesela ilk binaya göre daha fazla gelir getirmesidir. Satın alan kişi bu durumda yaptığı binayı yıkmak ve ilk binayı teslim aldığı haliyle vakfa iade etmek mecburiyetindedir. Binanın kaldırılması vakfa zarar da vermemelidir. Satın alan kişi vefat etmişse, binanın kaldırılması ve ilk haliyle yapılması için gereken bedel terekeden tahsil edilir.²⁵² Vakıf malı harap eden kişinin yaptırdığı ve vakfin amacına uygun olmayan binanın kaldırılması emrine bir bürokratik yazışmada rastlanmaktadır.²⁵³ Eğer yeni bina vakfin amacına uygun ve daha faydalıysa kadı evden kira alır. Satın alan kişinin tamir için yaptığı masraf teberru olur.²⁵⁴ Vakıf malın kasten harap edilmesine ilişkin Osmanlı bürokratik yazışmalarında rastlanan bir vakada mütevellî tazminat talep etmez, yeni yapıların vakfa geçmesini yeterli görür.

²⁵¹ *Câmiu'l-İcâreteyn*, v.10a-b. Fetvaya göre vakıf malı yıkan kişi tazir-i şedit de görecektir. Anlaşıldığı üzere vakıf mala zarar veren kişinin tazmin borcu altına girmesi ile bu fiilinden dolayı tazire maruz kalması birbirinden ayrı iki yaptırımdır.

²⁵² *Tosyevî*, v.102b.

²⁵³ Bu mesele Varna'dan İstanbul'a yapılan ihbar neticesinde 1712 yılına ait bir hükme konu olmuştur. Varna sakinlerinin yazdığı arzuhale göre Piri Paşa Varna'da beş adet çeşme ve bir adet hamam yaptırıp vakfeder ve hamamdan elde edilecek kira gelirinden çeşmelerin tamir edilmesini şart eder. Hamamın halihazırdaki kiracısı olan Pazaroğlu Ebubekir çeşmelerin su yollarını bozar. Bununla da kalmayıp tamir için harcanması gereken parayı tutar ve çeşmelerin üzerine dükkanlar yaptırır. Su yollarından artık su akmadığından halk çeşmelerden faydalanamayınca durum İstanbul'a bildirilir. Daha önce olduğu gibi suyun akması için gereken masrafın hamamın kiracısından alınması ve Ebubekir'in yaptırdığı binaların kaldırılması emredilir. Mahkeme tarafından bu emre binaen hüccet verilmesine rağmen Ebubekir eski hali iade etmeye yanaşmaz. Arzuhali yazdıran kişiler, mevcut hüccet gereğince Özü valisinin öncülüğünde bir işlem yapılmasını İstanbul'dan talep ederler. İstanbul'dan Varna kadısına yazılan hükümde ise bu talebin icabının yerine getirilmesi emredilir. Bkz. DAB-C.BLD, 125-6211.

²⁵⁴ *İbn Âbidîn*, C.6, ss.667-668.

Dolayısıyla tahrip edilen vakıf malın yerine haksız yere inşa edilen mal, tahrip olan malın yerine vakıf olarak geçmektedir.²⁵⁵

Vakfın amacını yerine getirmek için vakıf malı tahrip etmek zorunda olan vakıf görevlisi, kendi malıyla malı tamir etmek için mütevelliden hususen izin almak zorunda değildir. Fetvaya göre bir mescidin kayyımı ve müezzini, mescidin anahtarını kaybeder. Mescidin açılması gerektiğinde kilidi bozup mescidi açar, sonrasında kilidi tamir ettirir. Mescidin mütevellisi bu durumu öğrenince, kendisinden izinsiz olarak bu işi yapan müezzini azlettirmek istese de buna yetkili değildir. Zira mütevelliden izin almak için geçecek sürede mescidin hizmet vermesi mümkün olmayacaktır. Diğer yandan müezzin yeni kilidi kendi malıyla yaptırarak hem bozduğu kilidi hem de kaybettiği anahtarı tazmin etmiş olur. Vakfın bir zararı ortaya çıkmadığından, müezzinin azledilmesi haksız olurdu.²⁵⁶

²⁵⁵ Varna kadısı Halil'in 1725 yılında yazdığı bir arza göre, İstanbul'da ikamet eden İbrahimhanzade İsmail'in mütevellisi olduğu, eski sadrazamlardan Şehit Mehmet Paşa'nın Varna'daki vakıfları dahilindeki müsakkafattan olan sekiz bap dükkan çift kira (*icâreteyn*) sözleşmesi ile Ebubekir'in elindedir. Fakat Varna sakinlerinden ve eski serdarlardan mütegalibe Eyüboğlu Mehmet bu dükkanları sebepsiz olarak yıkar. Arsasına bazı binalar ve üç dükkan yapıp vakfeder. Daha önce gönderilen bir fermana konu olan bu husus yerinde soruşturulur ve dükkanların ilk vakfa ait olduğuna dair hüccet verilir. Bu işlemler birkaç defa daha gerçekleşmesine rağmen Eyüboğlu ikna olmaz ve eski hali iade etmez. Bu sırada Ebubekir vefat edince, intikal-i adi sebebiyle kızları Ayşe ve Rukiye dükkanların mutasarrıfı olmaya hak kazanır. Mutasarrıflar kadı huzurunda ellerindeki senedi ibraz eder ve Eyüboğlu'nun tasarrufları hakkında şikayetçi olurlar. Buna binaen Hezargrad müfettişi, Hacıpazarioğlu kadısı ve Özü valisi marifetleriyle dükkanlar üzerinde keşif yapılır. Keşif neticesinde Eyüboğlu'nun vakıf binaları yıkmasının meşru olmadığı, arsa üzerine bina yapmasının şer'an mesnetsiz olduğu ve kurduğu vakfın caiz olmadığı tespit edilir. Evkaf müfettişi Ahmet tarafından yazılan ilama göre Eyüboğlu Mehmet'in bu binalardan el çekmesi gerekir. Yine ellerinde bulunan hüccet, ilam ve müteveli temessükü gereğince Ayşe ve Rukiye'nin eskiden olduğu gibi tasarrufa devam etmesi ve eğer Eyüboğlu'nun tayin ettiği müteveli olan Arap Hafız Mehmet ısrar ederse İstanbul'da duruşma yapılması gerekir. Eyüboğlu Mehmet ve mütevellisi mahkemeye çağrılarak ilam kendilerine okunur. Buna mukabil ikisi de durumun gerçekten de ilama konu olduğu şekilde gerçekleştiğini ikrar eder. Hatta dükkanları haklı mutasarrıflara iade etmeyi ve İstanbul'da ayrıca bir dava peşinde olmayacaklarını taahhüt eder. Eyüboğlu'nun yaptığı işlemler sebebiyle münhasıran bir tazminata mahkum edildiğinden belgede bahsedilmez fakat mevcut binaların olduğu gibi eski vakfın malı yerine geçtiği ve haklı mutasarrıfların artık o binalarda tasarruf edecekleri hüküm altına alınır. Dolayısıyla Eyüboğlu'nun binaları yaparken ettiği masraf aynı zamanda vakıf mala verdiği hasarın bir tazmin bedeli olarak düşünülmelidir. Bkz. DAB-C.EV, 324-16473.

²⁵⁶ Ebüssuûd Efendi'ye atıfla *Câmiu'l-İcâreteyn*, v.9a.

On sekizinci yüzyıl Osmanlı Rumeli'sinde tazminatla alakalı ayrıntılı bilgi edilememeyen fakat vakfın harap edildiğini işaret eden bazı vakalar görülmektedir. Bunlar daha ziyade vakfa zarar verici eylemin sona erdirilmesine ilişkindir.²⁵⁷

Malın tahrip edildiği iddiası her zaman doğru çıkmayabilir. Bir yazışmada aslında vakıf malı tamir etmekte ihmali olan mütevellinin iftirasına uğrayan kişi konu edilmektedir. Her ne kadar mütevellinin akıbeti yazışmada konu edilmese de iftiraya uğrayan kişinin vakıf maldaki hasarla bir alakasının olmadığı kadı huzurunda sabit olur.²⁵⁸

B. Mütevellinin İhmali

²⁵⁷ 1778'de Eskizağra'da gerçekleşen bir olayın takip edilebildiği bir arza göre Bozdoğan köyü, Babüssaade ağası Mehmet'in nezareti altındaki vakıflardan Eskizağra kazasına tabi Naldöken köyünde bulunan Mustafa Bey adlı hayır sahibi kişinin vakfına ait köylerdendir. Mehmet Emin adlı kişi elinde bir senet yokken bu köyde sonradan çiftlik inşa ederek vakıf malı harap eder. Vakfın mütevellisi Reşit İbrahim Edirne bostancıbaşısının eliyle Edirne'de Haremeyn müfettişi hazır iken Mehmet Emin ile kadı önüne gelir. Zararı sona erdirmek üzere bir emrin gönderilmesini İstanbul'dan talep etmesi yönünde kadıdan bir arz yazmasını ister. Bu olayda hususen ortaya çıkan zararın Mehmet Emin'den talep edilmesinden bahsedilmemekle beraber vakıf mala zarar veren kişinin tazmin mesuliyeti bu vaka için de geçerlidir. Bkz. DAB-C.EV, 366-18596. Bir vakıf korudaki ağaçların kesilmesinin önlenmesi hakkında bkz. DAB-AE.SABH.I, 87-5996. 1734'da Prizren'de vakıf yaylak, tarla ve çayırın zeptedilmesine mani olunması talebi hakkında bkz. DAB-C.NF, 31-1516. Dimetoka'da İsfendiyaroğlu Mahmut'un vakfından olan bazı köyleri Mahmutbeyoğlu Hacı Ahmet Paşa Vakfı mütevellisinin zaptetmesi ve zaptın men edilmesi hakkındaki 1785 yılına ait yazışmalar için bkz. DAB-C.EV, 191-9514.

²⁵⁸ Bir vakada ise mütevellinin ihmali kadı tarafından tespit edilerek tamir ihtiyacı merkeze bildirilmektedir. Tırhala kadısı Halil'in 1761'de yazdığı arzuhale göre, bu kazada bulunan Gedik Bey Vakfı'nın mütevellisi Derviş Ali'nin ricasıyla sâdır olan ferman, sadrazam çuhadarlarından Mehmet Ağa'nın eliyle kadıya ulaşır. Fermanın içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla vakfiyede kayıtlı akarattan olan ve vakıf tarafından senede iki yüzer kuruşa kiraya verilen bir hamamı Tırhala sakinlerinden ve mütegalibeden olup ayanlık iddiasında olan Hasan'ın 1751 yılından beri fuzulen zaptettiği ve vakfa tamamen zarar verdiği mahkemece sabittir. Hasan'ın zimmetinde biriken kira bedellerini müteveli vekiline ödemesi hakkında emir verilir. Emri müteakip Mehmet Ağa'nın ön ayak olmasıyla Hasan mahkemeye getirilerek kasabanın ileri gelenlerinin huzurunda durum kendisine sorulur. Fakat Hasan'ın bu hamamla bir ilişkisi olmadığı ve mütevellinin kendisine iftira attığı anlaşılr. Dahası, mütevellinin o sene kasabaya geldiğinde vakıf mal tamire muhtaç durumda iken malı tamir ettirmediği belli olur. Bir buçuk sene sonra ufak tefek tamiratlar yapsa da halihazırda hamam tamire muhtaç durumda olup kişinin rağbet etmediği bir yerdir. Kadı bu durumun gerçek olduğunu belirterek tamir ihtiyacını İstanbul'a bildirir. DAB-C.BLD, 58-2884.

Vakıf malın harap olması durumunda mütevellinin tazmin borcu altına girmesinden bahseden bazı hükümler vardır. Fukahanın verdiği bir örneğe bakılırsa, müteveli ihmalkarlık gösterip vakfa ait kerestenin zayi olmasına sebep olursa keresteyi tazmin edecektir. Bu mesele sadece vakfın kerestesiyle alakalı değildir, vakıf malın kendisi hakkında kusurlu olan mütevellinin de tazmin borcu vardır. Buradan anlaşılan, mütevellinin ihmali sonucunda vakıf malın ortadan kalkmasıdır. Yine, eğer müteveli ücret alıyorsa, mesela ihmal ettiği mescidin halısını böcekler yiyip bitirirse, o halıyı tazmin etmekle mükelleftir. Kendi zimmetindeki malın “aynı” hakkında mütevellinin bir tazmin borcu elbette olmayacaktır. Yani aynen tazmin söz konusu değildir. Vakıf kitapların kütüphanecisi ve sarraf da benzer bir mesuliyet altında görülmüştür.²⁵⁹

Müteveli, belli bir yerde saklanması vakfiyede şart edilmemiş bir vakıf malı, hayatın olağan akışı içerisinde normal sayılabilecek bir yerde saklıyorsa, o mal zayi olursa mütevellinin ihmalden bahsedilemez. Müteveli zaten harap olmuş vakıf malı tamir etmeyi ihmal ettiğinde ise tazminat ödeme borcu altına girmez. Daha önce bahsedildiği üzere, tamirden kaçındığı için görevinden alınacaktır.²⁶⁰

Bir yazışmada vakfın muhasebesini görmekten uzun zamandır kaçınan ve böylece vakıf malda hasara neden olan mütevellinin muhasebesi talep edilmektedir. Böylece ihmalinin olup olmadığı konusunda duruma netlik kazandırılmak istenmektedir.²⁶¹

²⁵⁹ İbn Âbidîn, C.6, ss.656-657.

²⁶⁰ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.457.

²⁶¹ DAB-C.EV, 475-24009.

BÖLÜM 4: VAKIF GELİRİ DIŞINDAKİ KAYNAKLARLA TAMİR

Vakıf mal harap olduğunda tamir masrafı bir kişinin zimmetinde değilken mütevellî vakıf geliriyle tamirat yapmakla görevlidir. Fakat vakıf geliri tamir işini görmeye yetmeyebilir hatta vakfın zaruri tamiri görmek için hiç geliri bulunmayabilir. Mütevellî, böyle bir durumda da görevi gereğince malın tamir edilmesini sağlamakla yükümlüdür. Dolayısıyla şer'an caiz olan bazı usulleri işletmek zorundadır. Bu noktada mütevellînin en başta gözetmesi gereken yol, (i) tamir masrafını üçüncü kişilere yüklemektir. Bu yolları işletemezse, (ii) varsa vakfın başka uygun bir malını tamirde kullanabilir. Hâlâ tamir yapamayan mütevellî, (iii) nihai olarak vakfı bir para veya edim borcu altına koyarak tamir masrafını karşılamalıdır.

I. ÜÇÜNCÜ KİŞİLERİN TAMİRİ

Harap olmuş vakıf malın tamir edilmesi gayesiyle mütevellî vakfı borç altına koymadan bazı yollara başvurabilir: Bir kişiden tamir masrafını görmek için bağış alabilir, kendi malıyla ve karşılıksız (*teberru*) olarak tamir yapabilecek bir kişi bulabilir yahut hazine yardımına başvurabilir.

A. Hibe

Vakfa borç yüklemeyen ilk ve en basit usul vakfın bağış kabul etmesidir. Geliri olmayan bir vakfın mütevellîsi zaruri tamir işini hibe yoluyla alınan meblağ ile görmelidir. Yerel veya merkezi bürokrasinin müdahalesini veya onayını gerektirmeyecek böylesi

bir usulün Osmanlı bürokratik yazışmalarına fazla yansımaması tabiidir. Fakat bir vaka tespit edilebilmiştir.²⁶²

B. Teberru

Vakıf malın karşılıksız olarak tamir edilmesiyle ilgili olarak fukaha bir mescidin yıkılıp yeniden yapılmasını tartışmıştır. Bir mahallede yaşayanlar mescitlerini yıkıp yerine daha sağlamını yapmak istediklerinde, binayı mahalle sakinlerinin yapma hakkı vardır, mahalle sakini olmayanın hakkı yoktur. Bir görüşe göre bir kişi bir mescidi yıkıp daha sağlamını yapmak istese yapamaz, zira kendi başına bunu yapmaya yetkisi bulunmamaktadır, mescidin yıkılmasından korkuluyorsa yapabilir. Eğer mescidi yıkıp yapacak olan kişi o mahalleden değilse, mahalle halkının kendi malını kullanarak mescit binasını yıkıp yeniden yapması gerekir, kadı izin verirse harcamayı mescidin malından yapabilirler. Bu hükümler mescidin ilk yaparı bilinmiyorsa böyledir, eğer biliniyorsa, onun yapması evladır.²⁶³

²⁶² Kandiye kadısı Mustafa'nın 1723'te kaleme aldığı hüccete göre, Kaptanıderya Mustafa Paşa'nın ecdadından İbrahim Paşa'nın Girit Adası'ndaki Kandiye Kalesi içinde yaptırdığı caminin ait olduğu vakfın mütevellisi Zekeriya, Kandiye muhafızı ve Girit Eyaleti mutasarrıfı Vezir Hacı İbrahim Paşa'nın açtığı divanda şunu beyan eder: Zekeriya'nın mütevellisi olduğu caminin duvarları, çatıları, dört duvarı ve bazı yerleri harap olduğundan tamire şiddetle ihtiyaç duyulur. Vakada menfaati bulunmayan ve tamir işinin ehli olan Müslümanlar ile hassa mimar vekili mahkeme tarafından görevlendirilerek keşif ve tahmin yapılır. 671 kuruş 16 para ile tamiratın gerçekleştirilebileceği anlaşılır. Fakat vakıfta bu masrafı görmeye yetecek gelir bulunmadığından, keşif defteri Kaptanıderya Mustafa Paşa'ya "müsaade ricasıyla" gönderilir. Mustafa Paşa da ecdadının yaptırdığı caminin tamirini üstlenir. Defterde gösterilen meblağı Kandiye muhafızı Vezir İbrahim Paşa'nın Kandiye'de mütevellisi Zekeriya'ya teslim etmesi için İstanbul'da vakıflarının mütevellisi Ali Ağa'ya süftece yoluyla teslim eder. Ali Ağa havale işlemini yapar. Kandiye muhafızı Vezir İbrahim Paşa kurduğu divanda havale olunan meblağı mütevellisi Zekeriya'ya teslim eder. Bu teslim işlemi Zekeriya'nın beyanını içeren bir hüccet formunda ve şahitler huzurunda kadı tarafından düzenlenir. Böylece kimsenin bir mesuliyeti olmadan harap olan vakıf malın tamir edilmesi işi, geliri yetersiz olan vakfa yapılan bu bağışla karşılanacaktır. Bkz. DAB-İE.ADL, 10-664. Eğer bağış kapsamında değerlendirilebilirse, 1757 yılından sonra Osmanlı ülkesinde harap olan vakıf malların padişahın kendi malından tamir edilmesi imkanının son bulmasından 1769 yılına ait bir fermanla bahsedilmektedir, bkz. DAB-C.EV, 393-19913.

²⁶³ İbn Âbidîn, C.6, ss.546-547.

Mescitler için ortaya konan bu görüşler, mescit dışındaki vakıf mallar için de geçerlidir. Zira geliri bulunmayan veya yetersiz olan vakfa ait malın karşılıksız olarak tamir edilmesi vakfedenin amacına ve vakfın yararına uygundur. Osmanlı bürokratik yazışmalarında rastlanan bir keşif işleminde tamir masrafını dönemin sadrazamı yüklenmektedir.²⁶⁴ Diğer bazı örneklerde tamir masrafını kendi malından görenlerin yer yer “ağa” ünvanlı kişilerden olması ve bu kişilerin mescit tamir etmeleri dikkat çekicidir. Yazışmalarda mescitlerin eski haliyle yeniden yapılması kadar büyütülerek tamir edilmesine de rastlanmaktadır.²⁶⁵

²⁶⁴ İstanbul ile Edirne arasındaki yolda bulunan köprülerin durumu kadı marifetiyle keşfedilir. Eskiden beri bu yapılar miri malıyla ve vilayet idaresi tarafından tamir edilegelirken bu defa sadrazam tarafından tamir edilmeleri ve yenilenmelerine dair bir iradenin sâdır olmasına binaen hassa başmimarı Ebubekir tarafından keşif yapılır. 1787 tarihli keşif raporunda ayrıntılı olarak hasar durumu ve kalem kalem tahmini tamir masrafı gösterilmektedir. Bkz. DAB-C.NF, 40-1995.

²⁶⁵ Kadı Mehmet Salih’in 1719 yılında kaleme aldığı arzuhale göre Silistre’de Şeyh Nasuh diye bilinen mescit tamamen harap olur ve sadece arsadan ibaret hale gelir. Silistre ahalisinden ve hayır ehlerinden Hacı Memiş Ağa isimli bir kişi mescidi kendi malıyla yeniden yaptırır, o şehirde bulunan beş adet mülk mahzenini vakfeder. Mahzenlerden elde edilecek gelirleri de o mescidin imam, müezzin, kayyım vs. mürtezikasına, vakfın nezaretini ise günlük 2 akçe ile Silistre’de müftü olan kişilere şart eder. Silistre’ye müftü olan Ali Efendi, vakfedenin bu şartına binaen nezaretin kendisine tevcih edilmesini ve berat tevdi edilmesini talep eder. Bu talep İstanbul’da müspet karşılanır ve bir berat hazırlanması emredilir. Bkz. DAB-C.EV, 501-25338. Bir diğer yazışmaya göre, Babadağı’nda Karanasuh Mahallesi’nde bulunan mescit tamamen harap vaziyettedir ve vakfın mescidi tamir etmeye yeterli geliri de yoktur. Çarşı yakınlarında bulunan bu mescit içinde Cuma namazı kılabilmenin şartlarının mevcut olması gerektiğinden Müslümanlar mescide şiddetle ihtiyaç duyar. Sultan Beyazıt vakıflarından Babadağı merkez ve bağlı köylerde müteveli olan Ahmet Ağa kendi malıyla bu mescidi yenilemek ve bir cami haline getirmek gayesindedir. Cami yapıldıktan sonra bir minber konması, Cuma ve bayram namazlarının kılınmasına izin verilmesi için Babadağı kadısı Ömer tarafından 1723 yılında bir arzuhal kaleme alınır. İstanbul’dan bu talebe binaen izin verilir. Bkz. DAB-İE.EV, 58-6359. Rodosçuk’ta Hacıhürmüz Mahallesi’nde İbrahim Bey Mektebi’ni tamir eden Ali Ağa hakkındaki 1731 yılına ait yazışma için bkz. DAB-C.MF, 154-7697. Venediklilerin istilası neticesinde tahrip edilen ve İstefeli diye meşhur olan ümera-yı deryadan Hacı Hasan Paşa’nın yeniden yaptırıp masrafları için İstefe civarındaki bir değirmeni vakfettiği Ağrıboz Kalesi içindeki mescit hakkında bilgi veren Ağrıboz kadısı Sunullah’ın 1708’de yazdığı iki arzuhal için bkz. DAB-C.EV, 86-4279 ve DAB-C.EV, 389-19704. Kadı Ahmet Kefevi’nin 1707’de kaleme aldığı ve Abdullah Kalfa’nın hatip tayin edilmesi hakkındaki arzuhale göre Leskofça kasabasında bulunan ve Sultan Beyazıt’ın yaptırdığı cami, düşman istilasında yanarak harap olup kullanılamaz hale gelince Belgrad muhafızı Vezir el-Hac İbrahim Paşa tarafından tamir edilir, bkz. DAB-İE.EV, 49-5460. Bazı has mukataalarının bir vakfa tahsis edilmesi hakkındaki 1744 yılına ait yazışmaya göre

Harap vakıf malı kendi malıyla tamir edecek kişilere vakfın tevliyetinin vaat edildiği vakaları da zikretmek gerekir. Buna ilişkin birkaç örneğe bürokratik yazışmalarda tesadüf edilmektedir. Örneklere bakılırsa, vakıfta tamir işine yetecek gelir bulunmadığı durumda, finansal kaynakları yeterli olan kişileri vakıf malı tamir etmeye teşvik etmenin bir yolu olarak tevliyetin tevcih edilmesi etkili bir usuldür. Bazı örneklerde mevcut mütevellinin vakıf malı tamir etmekten kaçınması nedeniyle hıyaneti söz konusu olmakta ve tevliyeti sona erdirilmekte, kendi finansal kaynaklarıyla ve geri ödeme şartı olmadan vakıf malı tamir edecek kişiye ise tevliyet tevcih edilmektedir.²⁶⁶ Birkaç örnekte ise türlü nedenlerle vakfın mütevellisi bulunmamaktadır, vakıf malın tamir edilmesi zaruri olduğundan malı tamir eden kişiye tevliyetin tevcih edilmesi kadı tarafından talep

sadaret kethüdası Şerif Halil, Şumnu'da babası Ali Bey ve dedesi Şaban Bey'in harap mescitlerini büyüterek camiye çevirtir, bkz. DAB-C.BLD, 97-4805.

²⁶⁶ Bir örnekte tamir işine talip olan kişiye tevliyetin verilmesi hakkında kadı tarafından müsaade talep edilmektedir. Dervişzade Halil'in 1785'te kaleme aldığı arzuhale göre Edirne'de Şah Melek Paşa Mescidi'nde Cuma namazının kılınması için Ayşe Hatun'un vakfettiği iki bap mahzenin günlük 1 akçe ücretle tevliyetine hüccet gereğince mutasarrıf olan Osman başka bir yerde ikamet eder. Daha evvel meydana gelen yangında mahzenler tamamen yanıp kül olmasına rağmen Osman vakıf hizmetlerini yerine getirmekten geri durur. Vakıfta tamir işi için yeterli gelir bulunmayınca, mahzenleri vakfa teberruan inşa etmek üzere Ebubekir adlı kişi talip olduğundan günlük 1 akçe ücretle ona tevcih edilmesi ve evkaf muhasebesine kayıt ve eline berat verilmesi İstanbul'dan talep edilir. Buna binaen eğer durum arzuhalde gösterildiği gibiyse beratın hazırlanması İstanbul'dan emredilir. Bkz. DAB-AE.SABH.I, 52-3716.

edilir veya talebe binaen tevliyetin verilmesi İstanbul'da uygun görülür.²⁶⁷ Bazı vakalarda ise halihazırda mütevellinin bulunup bulunmadığı açık değildir.²⁶⁸

C. Hazine Yardımı

Bir İslam devlet başkanı olması hasebiyle Osmanlı padişahı beytülmalin belli gelirlerini belirli yerlere sarfetmekle mükellefti. Devlet hazinesinin dört grup şer'i gelirlerine bakıldığında, bunlardan haraç, cizye, feyler, zimmi ve müstemen memurlardan alınan vergiler ile (ihtilafı olmakla beraber) darülharp mensuplarının devlet başkanına verdiği hediyelerin sarf yeri arasında mescit, köprü, imaret, ribat inşa etmek; imam, müezzın, muallim gibi görevlilerin maaşlarını vermek, medreselerin masraflarını karşılamak sayılmaktadır. Bu sarf yerleri daha ziyade ümmetin maslahatını görecekt işler olarak düşünülebilir. Şer'i vergiler haricinde devlet başkanının örfen mükellef tuttuğu, zamana ve zeminine göre miktar ve mahiyeti farklı olabilen vergilerin de yukarıda zikredilen ve vakıfla alakalı olan sarf yerleri için kullanılması mümkündür. Bu başlık altında Osmanlı bürok-

²⁶⁷ Feyzullah adlı bir kişinin 1720 yılına ait arzuhaline göre, Yanya'da Koniçe nahiyesine bağlı Hunrava adlı derbent köyü yakınlarındaki Sarında Nehri üzerinde ve Enyasne Mahallesi'nde Vis Nehri üzerinde Hanımoğlu Ali Bey'in yaptırdığı köprülerin tamiri defterhane-i amirede kayda göre vakfa nezareti şart olan altsoya aittir. Fakat nesil kesildiğinden bu köylerin mahsulünü toplama işini bazı kişiler tegallüben üstlenir. Dolayısıyla köprüler bakımsız kalır ve yolcular zahmete duçar olur. Feyzullah, vakfın nezareti sahipsiz kaldığından vakfedenin şartı gereği köprüleri tamir ederek kendisine berat tevcih edilmesini İstanbul'dan talep eder. Bkz. DAB-İE.MDN, 3-186. Hacı Ahmet'in 1729'da kaleme aldığı arzuhale bakılırsa, Pirlepe'de Gevher Sultan'ın yaptırdığı hamam ve yakınındaki bir mektebin mütevellisi yoktur. Hamam ve mektep harap durumdadır. Hacı Ahmet buraları tamir etmek ve yaptığı masrafı tahsil gayesinde olmadan vakfın mütevellisi olmak için İstanbul'dan ricada bulunur. Bu talep müspet karşılanır. Bkz. DAB-AE.SAMD.III, 158-15475.

²⁶⁸ 1760'ta Gümülcine'de Yunus Bey Camisi'nin bitişigindeki harap medrese odalarını kendi malıyla tamir etmek üzere Hacı İsmail'in caminin vakfına müteveli tayin edilmesi hakkında bkz. DAB-C.EV, 380-19255. Kırklareli'nde Hızır Bey Camisi'nin vakıflarından Atık Hamam diye bilinen hamam tamire muhtaç olmasına rağmen vakıfta yeterli gelir bulunmayınca kendi malıyla tamir edip ücrete 17 akçe ilave edilmesi şartıyla tevliyetin Mehmet Kisbi'ye tevcih edilmesi hakkındaki 1727 yılına ait yazışma için bkz. DAB-C.BLD, 113-5622. Son vakada ücrete yapılan ilave, yeni mütevellinin yaptığı masrafı tahsil edip etmediği konusunda soru işareti uyandırmaktadır.

ratik yazışmaları temelinde zikredilen harcama usulü tasvir edilecektir. Devlet hazinesinden tamir masrafinın görülmesi, bu gibi çeşitli vergi yahut irsad gelirlerinin vakıf malın tamiri için tahsis edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bazen de vakıf malın tamiri için yeni bir irsadin kurulduğu veya bazı kişilerin vergi muafiyeti karşılığında tamirle yükümlü kılındığı örneklerle rastlanmaktadır. Haremeyn hazinesinin vakıf malın tamirinde kullanılması da bu başlık altında zikredilecektir.

1. Cizye Geliri

Cizye gelirinin kullanılmasına ilişkin birçok vaka tespit edilebilmektedir. Bir örnekte vakfa her yıl ödenmek üzere cizye tahsis edilir, bu meblağ her yıl harap vakıf malın tamirinde kullanılacaktır.²⁶⁹ Bazı örneklerde ise ödemenin teslim alındığı vurgulanmakla

²⁶⁹ Köstendil kadısı Mustafa'nın 1710 yılında kaleme aldığı bir hüccete göre, Köstendil livasına tabi Eğridere kasabasında bulunan merhum Sadrazam Bayram Paşa'nın inşa ettirdiği cami, mektep, han ve hamam düşman istilası sebebiyle harap olur. Burada zikredilen istila, II. Viyana Kuşatması sonrasında Osmanlıların Kutsal İttifak'la yaptığı uzun mücadele esnasında (1683-1699) şehre yönelik taarruzlardır. Vakıf malların tamir edilmesine ve vakfın mürtezikasına ile masraflarının karşılanmasına şiddetle ihtiyaç duyulur. Bu sebeple, vakıf malın tamamen harap olmaması için hazineden yardım edilmesi talebi kasabanın sakinleri tarafından arz edilir. Buna binaen İstanbul'dan gönderilen fermana göre, kasabanın cizye malından her sene 150 kuruş verilmek üzere cizye kalemine kayıt düşülmesi ve zikredilen harcama yeri için her sene bu meblağın gereken yere teslim edilmesi emredilir. Bkz. DAB-AE.SAMD.III, 182-17707. Bu yazışmadan dört yıl sonra Köstendil kadısına ve cizyedarına gönderilen bir fermana göre, yukarıdaki ferman gereğince her sene 150 kuruş gösterilen yerlere harcanmaktadır. Fakat daha sonra gönderilen bir fermanla bu meblağın 30 kuruşu ayrılarak Eğridere tekkesinde bulunan fakirlere verilmek üzere tayin edilir, kalan 120 kuruşun yine eski harcama yerlerine sarf edilmesi emredilir. Fakat bu ferman kaybedildiğinden vakfın mütevellisi tekrar bir emir gönderilmesini talep eder. Buna binaen, hazine defterleri kontrol edilerek önceki emir tekrarlanır. Bkz. DAB-C.EV, 253-12854. Yine aynı vakıfla alakalı bir diğer fermanla ifade edildiğine göre, I. Ahmet tahtan indirilip yerine 3 Ekim 1730'da şehzade Mahmut padişah olunca, vakfın mütevellisi Hüseyin cizyeden yapılacak harcamayla alakalı fermanın yenilenmesini talep eder. Buna binaen Köstendil kadısına ve cizyedarına hitaben yazılan fermanla vakfın daha önce zikredilen harcama yerleri tekrarlanarak cizye malından 120 kuruşun harcanmasına devam edilmesi emredilir. Bkz. DAB-C.EV, 467-23648. Bu vakfın tamir masrafları ve mürtezikaya yapılacak ödemelerin teslim alındığına dair yazışmalara da rastlanmaktadır. Bunlardan 1783 tarihli olanına göre, yapılacak olan 120 kuruşluk ödeme artık Üsküp cizyesi malından ayrılarak teslim edilmektedir. Davutpaşa Mahkemesi'nde düzenlenen bir hüccette, vakfın mütevellisi fermanla gösterilen 120 kuruşluk ödemeyi Üsküp muhassıldan teslim aldığı ve muhassıldan bir alacağının kalmadığını ikrar eder. Bkz.

beraber cizye gelirinin her yıl mı gönderildiği yoksa yalnızca o yıl vakfın harap olan malı için kullanılması üzere mi teslim edildiği açık değildir.²⁷⁰

2. Örfi Vergi Geliri

Osmanlılarda vakıf malın tamiri için hazinece yapılacak ödemeler, devlet başkanının halka şer'an yüklediği vergilerden başka, ümmetin maslahatını görmek maksadıyla yüklediği diğer vergilerden de karşılanabilmiştir. Örfen konmuş bu vergilerden avarız, bedel-i nüzül, bedel-i ağnam, kahve tahmis ve kantar resmi gibi vergi gelirleriyle vakıf malın tamir edildiğine dair örneklerle Osmanlı bürokratik yazışmalarında rastlanmaktadır.²⁷¹

DAB-C.EV, 374-18959. Cizye malından aynı vakfın mütevellisine ödeme yapıldığına ilişkin 1755 yılına ait bir yazışma için bkz. DAB-AE.SOSM.III, 17-1153.

²⁷⁰ 1707'de Hersek livasındaki Kolaşın Kalesi'ndeki caminin tamiri için İstanbul cizyesinden (DAB-AE.SAMD.III, 145-14149), 1795'te Sarıhallı köyünde deprem sebebiyle zarar gören Sultan Selim Vakfı'ndan lağım ve kemerler için Edirne cizyesinden (DAB-C.ML, 468-19047), 1700'de Saraybosna'da Osmanlı - Kutsal İttifak Savaşları esnasındaki (1683-1699) düşman istilasına sebebiyle harap olan Fatih'in inşa ettirdiği caminin tamiri için Bosna cizyesinden (DAB-İE.EV, 32-3679) harcama yapıldığı tespit edilebilmektedir.

²⁷¹ 1705 yılında kaleme alınan bir hüccete göre, Ağrıboz muhafızı Osman Paşa'nın vekili olup Kapıcılar Bölükbaşı Mustafa Ağa ile Muhammet Ağa'nın şehadetleri ile vekaleti sabit olan Hasan Efendi, 1705 yılına mahsup olunmak üzere Ağrıboz sancağında bulunan bazı kadılıkaların sakinleri tarafından ödenmesi gereken bedel-i nüzül ve avarızları, İstefeli Hasan Paşa tarafından bu malın tahsildarı Hacı Abdullah Efendi'nin huzurunda vekaleten ikrar eder. Ağrıboz Adası'nda bulunan Kaptan Halil Paşa Vakıfları'nın gereken yerlerinin tamiri ve diğer masraflar için fermanla gösterilen yerlerin 1705 yılından mahsup olunmak üzere bedel-i nüzül ve avarızlarından 4.315,5 kuruşun harcanması emredilir. Abdullah Efendi bu meblağı Hasan Efendi'nin elinden tamamen alır, fermanın arka tarafına bu işlemin kaydedilmesi talep edilir. Kadı da bu talebe binaen bu hücceti kaleme alır. Bkz. DAB-İE.ADL, 8-490. 1781 tarihli bir belgede, Niğbolu sancağının Hezargrad kazasına bağlı Çerkona köyünde yaptırdığı cami, çeşme, köprü ve diğer vakıf malların tamiri için vakfa tahsis edilmiş olan avarız, nüzül, bedel-i ağnam vd. bazı vergilerden bahsedilmektedir, bkz. DAB-AE.SABH.I, 341-23811. 1745 yılında Samakov'da Sultan Murat Vakfı'na ait yerlerin tamiri için Samakov nezareti mukataası malından ödenmesi hakkında bkz. DAB-AE.SMHD.I, 244-19844 ve DAB-AE.SMHD.I, 244-19848. Bender Kalesi hakkındaki yazışmalarda da örfi vergiler zikredilmektedir: Bender Kalesi'ne akmakta olan ve Yusuf Paşa tarafından yaptırılan su yolu bozulup tamir edilemez duruma gelince o su yolunun kendi haline bırakılarak başka bir yerden su getirilip çeşmelere bağlanması, kalenin tahmis ve kantar rüsumunun da bu yeni su yolunun masrafı için tahsis

Osmanlı bürokratik yazışmalarında vakıf malın harap olması neticesinde vakıftan aldıkları ödeme kesilen kişilere miri gelir kaynaklarından aktarım yapılması hakkında bir örnek bulunmaktadır. Bu ödeme, fukahanın adlandırmasıyla vakfin “manevi” tamiri cümlesinden sayılırsa, bu masrafın hazine tarafından karşılandığını söylemek yanlış olmayacaktır.²⁷²

3. Çeşitli Şer’i Gelirler

Hazinenin bir diğer gelir kaynağı da mirasçı bırakmadan ölen kişilerin geride bıraktığı mallardır (*muhallefât*). Bunlar satılıp paraya çevrildikten sonra hazineye devredilirse, vakıf malın tamirinde kullanılabilir. Bir yazışmada rastlanan bir vakaya göre bir kişinin muhallefatı, camilerin tamir edilmesinde kullanılmıştır.²⁷³ Bir yazışmada

edilmesi hakkındaki 1776 yılında gerçekleşen yazışmalar için bkz. DAB-C.AS, 861-36890. 1779 yılına ait bir yazışmada ise Vidin eski muhafızı Ali Paşa’nın Bender Kalesi’nde yer alan Sultan Ahmet Camisi’nin hemen yanına inşa ettirdiği çeşmenin tamiri hakkındaki belgede, vakfin tamirinde kullanmak üzere elde ettiği gelirler arasında tahmis-i kahve ve resm-i kantar da sayılmaktadır, bkz. DAB-AE.SABH.I, 21-1800. Bender kadısı Feyzullah’ın 1797’de yazdığı arzuhal, Bender Kalesi’nde Dağıstanlı Ali Paşa’nın yaptırdığı çeşme ve su yollarının tamir edilmesi için kahve tahmis ve kantar resmi mukataasının harcanması hakkındadır, bkz. DAB-C.BLD, 99-4911.

²⁷² Eski sadrazamlardan Muhsinzade Mehmet Paşa’nın Hırsova’ya bağlı Terzi köyünde bulunan vakıflarının mahsulünden Şumnu’da yaptırdığı tekkeye tayin olunan günlük 30 akçe taamiye, köyün harap olması sebebiyle tahsil edilemeyince tekke sakinleri mağdur olur. Vakfin bu halde olması reva görülmediğinden, Esma Sultan’ın mâlikane olarak uhdesinde olan Biga ve bağlı yerlerdeki adet-i ağnam mukataası malına eklenmesi ile mukabili taamiye olmak üzere tekkede şeyh olanlara Varna gümrüğü mukataası malından yeteri miktarda vazife tayin edilmesi için halihazırda postnişini olan Şeyh Hüseyin Efendi 1784’te huzura gelip talepte bulunur. Bu talep İstanbul’a iletildiğinde kabul görür. Bkz. DAB-C.EV, 502-25392.

²⁷³ Gelibolu’daki depremde zarar gören camilerin tamiratından bahseden 1768 yılına ait bir yazışmaya göre, Gelibolu’da bulunan iki yeni caminin tamire ihtiyaç duyan yerlerinin daha önce İstanbul’dan tayin olunan mimar kalfası eliyle yapılan keşif neticesinde 2.600 kuruş masrafla tamir edilebileceği bir keşif defteriyle ilam edilir. Bundan sonra Gelibolu Baruthanesi eski nâzırı Abdülkerim Beyefendi’nin girişimiyle buraların tamir edilmesi ferman olunur. Bu camilerin keşif defteri gereğince tamirinin sona erdiğini Gelibolu naibi ilam edince, camilerin tamir masrafları için merhum Çuhadar Mehmet’in hazineye teslim edilen muhallefatından iki kerede 2.600 kuruş verildiğinin başmuhase-

ise geride mirasçı bırakmadan vefat eden kişilere ait olan ve mevcut haliyle beytülmale devredilen malların (*mahlûlât*) kullanılmasından bahsedilmektedir.²⁷⁴

4. Çeşitli Örfi Gelirler

Görüldüğü üzere vakıf malın tamir edilmesi hazinenin bazı gelir kalemleriyle sağlanabilmektedir. Bu yöndeki Osmanlı bürokratik prosedürünü gösteren örneklerde hazineden aktarılacak kaynağın mahiyeti açıkça gösterilebildiği gibi bazen yalnızca “miri malı” denildiği vakidir. Bu nedenle bazı örneklerde beytülmalin hangi geliriyle vakıf malın tamir edildiğine ilişkin ayrıntılı bilgi edinilememektedir.²⁷⁵

beden derkenar olunduğu bildirilir. Bu durumun yerinde kaydedilip bir suretinin gönderilmesi padişah tarafından emredilir. Naip, arzuhalinde tamirin bitirilmesinden dolayı ahalinin oldukça sevindiğini ve şükranlarını ilettiğinden bahseder. Bkz. DAB-C.EV, 426-21592.

²⁷⁴ 1768 yılında Edirne’deki Haremeyn müfettişi vekili ile mütevellî kaymakamına hitaben yazılan bir hükme göre Sultan II. Murat Vakfı’na ait cami tahminen 1758-1759’da meydana gelen deprem sebebiyle tamire muhtaç haldedir. Keşif sonucunda ortaya çıkan tamir masrafının mahlulattan görülmesi emredilir, bkz. DAB-C.EV, 586-29571.

²⁷⁵ Belgrad kadısı ile defterdarına hitaben yazılan 1765 yılına ait bir hüküm de miri malıyla bir cami tamiratını haber vermektedir: Belgrad Kalesi varoşunda meydana gelen yangında Hacı Ali adlı kişinin yaptırdığı cami ile cami görevlilerinin alacakları ücretler için vakıf olan dükkanlar yanar. Yanan yerleri tekrar yaptırmaya kimsenin gücü yetmediğinden, tamir işinin defterdar ve kadı nezaretinde yürütülmesi için keşif yapılması emredilir. 6.073 kuruş masrafla tamiratın gerçekleştirilebileceğini gösteren keşif defteri İstanbul’a gönderilir. Hassa mimarı Mehmet Tahir defteri inceledikten sonra 5.087,5 kuruşa işin görülebileceği sabit olur. Gönderilen hükümde bu rakam üzerinden tamiratın dik-katle, eksik yer bırakılmadan ve hızlıca yapılması emredilir. Defterdardan elinde olan miri malından harcama yapması, kadıdan da fermana uygun surette işin görülmesini temin etmesi rica edilir. Bkz. DAB-C.EV, 352-17880. Osmanlı bürokratik yazışmalarında miri malından tamir işinin görüldüğü pek çok örneğe farklı vesilelerle rastlanmaktadır. İne-bahtı muhafızına, kadısına ve İstanbul’dan bina emini tayin edilen kişiye 1761’da yazılan ve uygun miri maldan harcama yapılması emredilen bir hüküm için bkz. DAB-C.AS, 59-2782. Mora’daki Benefşe Kalesi’nin aşağısında Sultan Ahmet’in yaptırdığı cami harap olduğundan kale ile beraber muhassıllıktaki maldan harcanarak tamir edilmesi 1765 yılında emredilmektedir, bkz. DAB-C.AS, 66-3130. 1799 yılına ait bir belgede, Anabolu Kalesi’nde tamir edilmesi gereken su yolları için Mora’ya miri malından havale edilmesinden bahsedilmektedir, bkz. DAB-C.EV, 360-18295. Bosna’nın Maglay kasabasındaki Kalavat Yusuf Paşa Camisi’nin hizmetlilerine vazife tahsis edilmesi hakkındaki 1709 yılına ait bir belgeden, caminin ve caminin gelir kaynağı olan malların düşman istilasında harap olduğu ve caminin

Bir yazışmada tamirin miri malı ile ikmal edilmesi hakkında tekraren bir emir gönderilmiştir.²⁷⁶ Bir örnekte ise miri malıyla tamir edildikten bir süre sonra vakıf malın tekrar harap olması ve tamir edilmesi konu edilmektedir.²⁷⁷

5. Haremeyn Hazinesinin Geliri

Osmanlılarda Haremeyn vakıflarının gelirleri bir yerde toplanır ve Haremeyn için buradan harcama yapıldıktan sonra kalan miktar Haremeyn hazinesinde tutulurdu. Bu miktar padişahın izni ile harcanabilmekteydi. İşte bu harcama kalemlerinden biri de vakıf malların tamir edilmesi işiydi. Birçok vakada bu usulün izleri görülmektedir. Burada vakıf malın tamiri, Haremeyn için tahsis edilmiş vakıf ya da irsadın gelirlerinin dâhil

miri malıyla tekrar yaptırıldığı anlaşılmaktadır, bkz. DAB-C.EV, 93-4616. İnebahtı Kalesi ile Sultan Mustafa ve Be-yazıt'ın yaptırdığı camiler depremde zarar gördüğünden bu camilerin miri mal harcanarak tamir edilmesi 1762 yılına ait bir belgede konu edilmektedir, bkz. DAB-C.AS, 649-27288.

²⁷⁶ 1700 yılında vakıf nâzırı Abdullah'ın yazdığı arzuhalde miri maldan yapılacak tamiratın ikmal edilmesi talebine rastlanmaktadır. Pagodine kasabasında bulunan ve Derviş Bey Vakfı'ndan olan han, hamam ve cami Osmanlı - Kutsal İttifak Savaşları'nda (1683-1699) cereyan eden düşman istilası neticesinde harap olur. Bu yapıların tamir edilmesi için miri maldan 6 kese akçe verilir ve Semendire alaybeyi Ahmet Ağa hattühümayun ile tayin olunur. Fakat yapıların gereği gibi tamir edilmemesinden dolayı hasar devam eder. Nâzır, cami, han ve hamamın keşfedilmesini ve ardından gereği gibi tamir edilmesini İstanbul'dan talep eder. Buna binaen keşif işinin kadı marifetiyle görülmesi hakkında hüküm yazılması padişah tarafından emredilir. Bkz. DAB-İE.EV, 34-3868.

²⁷⁷ İnöz'de gerçekleşen tamir faaliyeti hakkında şehrin naibi İshak Necip'in 1766'da kaleme aldığı arzuhalde bilgi edinilebilmektedir: İnöz'de oturan yukarı ve aşağı tabakadan insanların kadı huzurunda bildirdiklerine göre 5 Ağustos 1766 günü meydana gelen depremde İnöz Kalesi'nde yer alan, içinde beş vakit namazlar ile Cuma ve bayram namazları kılınan Sultan Mehmet Camisi'nin duvarları çatlar, kubbesi tamamen yıkılır ve yeni minaresi çatlayıp yıkılmaya yüz tutar. İnöz'de aynı fonksiyonu gören başka bir cami bulunmadığından insanlar caminin tamir edilmesini ister, kadı da durumun böyle olduğunu teyit eder. Caminin tamiri için gelir şart edilmediği tespit edilir. Daha eski bir tarihte caminin tamir için keşif gerçekleştirildiğinde 2.759 kuruşa tamiratın yapılabileceği hesaplandığından Edirne'deki Üç Şerefeli Cami'nin bina emini Damat Mustafa Efendi eliyle caminin tamir edilmesi emredilmiştir. Bir yıl önce tamirat için 1.500 kuruş havale edilmiştir. Mustafa Efendi tamiratı yaptığını İstanbul'a bildirdikten sonra meydana gelen depremde ise caminin kubbesi yıkılmış ve bazı yerleri çatlamıştır. İlk tamirde 2.489 kuruş harcanmış, dolayısıyla ilk keşiften 270 kuruş eksik harcanarak iş görülmüştür. Mustafa Efendi kalan 989 kuruşu İstanbul'dan talep eder. İstanbul da bu meblağın havale olunmasıyla beraber ikinci tamirin Mustafa Efendi ve İnöz kadısı nezaretinde görülmesi için yıkılan yerlerin keşfedilmesini emreder. Bkz. DAB-C.EV, 622-31352.

edildiği hazineden artan gelirle karşılanmaktadır. Karşılaşılan vakalarda bu gelirle tamir edilen mallar padişahların yaptırdığı mescit, medrese, imaret gibi Müslümanların yararına olan yerlerdir. Bu gibi yerlerin tamir masrafı beytûlmalden karşılanabileceği gibi Haremeyn hazinesinin surre ile gönderilen kısmından artan geliriyle de karşılanabilir. Yazışmalarda bu usulün *şürût-ı mer'ıye-i mu'tâdeden* olduğu²⁷⁸ yahut *ber-mûceb-i şürût ve nizâm-ı müstahsene* olduğu²⁷⁹ belirtilmektedir. Yani böyle bir harcama yapma âdeti eskiden beri yürürlüktedir, bu âdet hoş görülmüş (*müstahsen*) bir uygulamadır.²⁸⁰ Haremeyn hazinesinin kullanıldığı bazı vakalarda, tamir işinin öncelikle başka kaynaklarla görülmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu kaynakların yetersiz kalması halinde Haremeyn hazinesinden yeterli miktarın harcanması söz konusu edilmektedir. Dolayısıyla Haremeyn hazinesi yardımcı alternatif bir kaynak ve destek mahiyetinde bir yardım olmaktadır.²⁸¹

²⁷⁸ DAB-C.EV, 586-29571.

²⁷⁹ DAB-HAT, 1462-70.

²⁸⁰ 1786 tarihli bir arza göre, Edirne'de Sultan Selim'in yaptırdığı cami, medrese, darülcürre ve vakfın müsakafatından haffahane, kapan hanı ve diğer gelir getirici yerler tamire muhtaç durumdadır. Tamir için izin verildikten sonra kadı ve vukufiyeti olan kişiler eliyle keşif yapılır. Ortaya çıkan tamir masrafı Haremeyn hazinesinden parça parça karşılanmak suretiyle hassa silahşorlarından Benlizade Ali Ağa tarafından tamir işinin görülüp iş bitirildikten sonra tekrar keşif yapıp iş bitirildiğinin İstanbul'a bildirilmesi hakkındaki bir emir bir önceki yıl sâdır olur. Ali Ağa tamir işine başlar ve ödemeyi teslim alır. İlk keşifte tamir edilmesi gereken yerlerden başka kubbe, iskele ve ilaveten yaptığı yerler için gerçekleşen masrafı kadı ile Edirne mimarı, mimar kalfaları, kurşuncubaşısı, başsuyolcusu ve diğer vukufiyeti olan kişiler eliyle tahmin ettirir ve ilave bir bedel tespit ettirir. Bu tahmin ve bedel Edirne Haremeyn müfettiş vekili Ali Efendi'nin verdiği ilamda gösterilir, Ali Ağa ilave bedeli de talep eder. İlâmın değerlendirilmesi neticesinde ikinci keşifte gösterilen meblağ geçersiz sayılır. İkinci keşifte yapılan işler gözetilerek ilk keşfe ilaveten fakat Ali Ağa'nın talep ettiğinden daha düşük bir meblağın daha ödenmesine ilişkin padişaha arz edilir. Padişah da arz edilen meblağdan da düşük bir bedelin Haremeyn hazinesinden ödenmesini emreder. Bkz. DAB-HAT, 1666-2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Haremeyn muhasebe ve varidat masarif defterlerinde Haremeyn hazinesinden yapılan harcamalar ayrıntısıyla gösterilmektedir. Buradaki 1780 yılına ait bir kayda göre, Beşinci Kadın hazretlerinin akaratından olan bir büyük değirmenin tamirâtı için hazineden 450 kuruş ödeme yapılmak üzere gönderilir. Bkz. VGMA, 2097/27.

²⁸¹ Gelibolu naibine ve vakıf mütevellisine hitaben yazılan 1775 tarihli bir hükümde de bu usulün bir örneğine rastlanmaktadır: Haremeyn vakıflarının nâzırı olan Darüssaade ağası Beşir Ağa Divan-ı Hümayun'a bir arzuhal göndererek Gelibolu'daki Sarıca Paşa Camisi'nin daha evvel (1766 yılı civarında) meydana gelen depremde tamamen yıkıldığını,

6. Kaynağı Açık Olmayan Gelirler

Bazı vakalarda ise tamir masrafının kaynağı açıkça söylenmemektedir. Neredeyse tüm vakalarda, camilerin harap olması ve tamir edilmesi konu edilmektedir.²⁸² Bazı

caminin kurşununun satılarak ahşap bir caminin inşa edilmesi talebinin kendisine iletildiğini belirtir. Buna binaen caminin kadı eliyle keşfedilmesi de talep edilir. Şehrin ayanı, eşrafı ve vakıf mürtezikaşı keşif için caminin yıkıldığı yere gelir. Hassa mimarı kalfası Abdullah ile beraber keşif ve tahmin faaliyeti icra edilir. Faaliyetin neticesi ayrıntılı olarak Gelibolu naibi Abdullah Efendi tarafından İstanbul'a bildirilir. Haremeyn nâzırı da bu keşfe binaen mütevellinin mevcut kurşunu rayiç bedelinden daha fazla bir bedelle satmaya çalışması, caminin inşası için gereken kereste vesaireyi bu bedelle satın alması ve kurşun bedelinden başka bir meblağ gerekmesi halinde Haremeyn'den talep edebilmesi için görevlendirilmesi hakkında mütevelliiye bir emrin yazılmasını padişah'tan talep eder. Bu talep uygun görülerek hüküm düzenlenmesi emredilir. Bu örnekte Haremeyn hazinesinden bir harcama yapılabilmesi, caminin kurşun bedeliyle tamirat yapılamamasına bağlıdır. Bkz. DAB-C.EV, 648-32680. Bu vakadan yirmi bir sene sonrasına ait bir vaka yine aynı cami ile alakalıdır: Sarıca Paşa Camisi bu sefer eskidiğinden harap olur. Gelibolu ahalisinin daha evvelki istidalarına binaen cami ile minarenin tamire muhtaç olan yerlerinin Gelibolu kadısı Hafız Ahmet Efendi'nin verdiği ilama göre tamir edilmesi için vakfın cabisi Hasan Efendi'nin yaptığı keşif neticesinde ortaya çıkan masrafın Haremeyn hazinesindeki vakıfların muaccelatından karşılanması hususu padişaha arz edilir. Bu talep olumlu karşılanır. Bkz. DAB-HAT, 1462-70.

²⁸² Mesela Bosna eyaletine bağlı Gölhisar Kalesi'nde bulunan ve II. Beyazıt'ın yaptırdığı cami, yedi sene önce yanmış ve kaza sakinleri namazlarını kılmaktan mahrum kalmıştır. Durum İstanbul'a iletilince caminin keşfedilmesi emredilir. Keşif neticesinde tamir için 537 kuruş harcanacağı belli olur. Caminin padişahların yaptırdığı binalardan olmasından ötürü tamir için müsaade verilmesi gereği hatırlatılır. Keşif defteri nazara alınarak tamiratın Bosna valisi Abdullah Paşa tarafından gördürülmesi için 1781 yılında müsaade verilir. Bkz. DAB-C.EV, 133-6646.

Gelibolu naibi, zâbitleri ve ayanına 1761 yılında yazılan hükme göre, Eceabat nahiyesinde Sultan Mehmet'in yaptırdığı ve Kilitbahir Kalesi içinde yer alan cami ile çeşmelerin su yolları tamirinin Gelibolu kadısı ve ehl-i vukuf marifetiyle görülmesi emredilir, bkz. DAB-C.BLD, 55-2730. Kandiye'de Sultan Mehmet Camisi'ndeki hasarın keşfedilmesi hakkında kadı Ahmet'in 1764 yılında kaleme aldığı arzuhal için bkz. DAB-C.EV, 556-28072. Büyükçekmece, Harami Deresi ile Bergos kazası arasında bulunan köprü harap olduğundan kaldırımlarının daha önce Ebubekir Ağa tarafından keşfedilmesi hakkındaki 1793 yılına ait emir için bkz. DAB-C.NF, 35-1707. 1756'da Niğbolu'da Hasan Paşa Camisi'nin tamir emri hakkında bkz. DAB-AE.SOSM.III, 57-4130. İstanbul'dan Edirne'ye kadar giden yol üzerinde bulunan köprü ve kaldırımların tamiri hakkındaki 1788 yılına ait emir için bkz. DAB-C.NF, 6-288. II. Murat'ın yaptırdığı Üç Şerefeli Cami harap olduğundan 1762'de tamir edilmesi hakkındaki emir için bkz. MK-EM, 169/77b. Edirne kadısı ile bostancibaşısına 1723'te yazılan, Gazi Mihal Bey Camisi'ndeki hasara binaen tamir edilmesi hakkındaki hüküm için bkz. MK-EM, 147/37b. Bir hattihümayuna göre Belgrad'da Emir Hasan Camisi yandıktan sonra Muhafız Hasan Paşa nezaretinde tamir edilir, bkz. DAB-AE.SMST.II, 140-15509. 1702 yılına ait bir belgeye göre Leş kazasındaki Zice palangasında bulunan ve Gazi Ferhad Bey'in yaptırdığı cami düşman istilasına sebebiyle yandığından tamir

yazışmalar ise hasarın tespiti ile keşif neticesinde ne kadar bir masrafın ortaya çıktığıyla alakalıdır. Masrafın ne şekilde görüleceğine ilişkin ayrıntı içermemektedir.²⁸³ Bir vakada ise daha önce yapılan keşif işleminin türlü nedenlerle yenilenmesi gerekmekte, buna ilişkin yazışmalarda ikinci defa keşif yapılması konu edilmektedir.²⁸⁴

için Bosna valisi Halil Paşa'ya belli bir meblağın havale edilmesi söz konusudur, bkz. DAB-İE.EV, 34-3959. Düşman istilası neticesinde yandıktan sonra yeniden inşa ettirilen Bosna'daki Brodi'ye bağlı Etrince kasabasındaki Sultan Süleyman'ın yaptırdığı cami için görevlilerin tayin edilmesinden 1710 yılına ait bir belgede bahsedilmektedir, bkz. DAB-C.MF, 127-6340.

²⁸³ Edirne kadısı ve bostancıbaşı ile Dergah-ı Ali kapıcıbaşlarından halen hassa mimarbaşı Ahmet'e 1762'de yazılan hükümde bir keşif emri yer almaktadır. Sultan Murat'ın Edirne'de yaptırdığı Üç Şerefeli Cami'nin büyük depremde kubbeleri ve minareleri yıkılır, bitişiğindeki medrese ve mektebin bazı yerleri çatlar, enkazı günden güne telef ve zayi olur, caminin başka yerleri de düşen yıldırım ve yağmurdan dolayı zarar görür. Bu hususları Edirne ahalisinin kadı eliyle İstanbul'a bildirmesini müteakip yazılan bu emirde, kadı nezaretinde mimarbaşının camiye keşfetmesi ve tahmini masrafı ayrıntısıyla kaleme alması istenir. Bkz. DAB-C.EV, 237-11813. Aynı yıl yazılan bir emirde III. Mustafa masrafın derkenar olunmasını ve bu yapılar için yapılacak harcamanın hangi vakıf mallardan karşılanacağını bildirilmesini istemektedir, bkz. DAB-HAT, 1449-5. 1780 yılında Saraybosna'da İsa Bey vakfına ait Mevlevi tekkesindeki hasara binaen keşfin gerçekleştirilmesi hakkındaki bir yazışma için bkz. DAB-C.EV, 160-7996. Edirne'de bostancıbaşına hitaben yazılan ve Edirne'deki depremde hasar gören Sultan Selim, İbrahim Paşa ve Defterdar camilerinin keşfedilip keşif raporlarının gönderilmesi hakkındaki 1781 yılına ait yazı için bkz. DAB-C.EV, 514-25953. 1768 yılında kaleme alınan bir belgeye göre ise Gelibolu mevlevihanesi depremde harap olduğundan tamir ihtiyacı duymaktadır; belgede hasarın keşfi ve tamir masrafının tahmini yer almaktadır, bkz. DAB-C.EV, 461-23342. Gelibolu'da zelzeleden yıkılan camilerin tamiri için 1766'da yapılan keşfin raporu için bkz. DAB-C.EV, 657-33149. Mora'da gerçekleşen depremde yıkılan camiler, su yollar ve diğer yerlerin tamiri için gereken harcama miktarını gösteren 1776 yılına ait ilk keşif defteri için bkz. DAB-C.AS, 927-40115. 1710 yılında Rodosçuk'a bağlı Banados köyünde bulunan ve Karasolak İlyas Bey'in yaptırdığı çeşmenin tamir edilmesi hakkında ayrıntılı biçimde gösterilen kalemler için bkz. MK-RM, 1636/72. İstanbul'daki Hacı Yusuf Efendi Vakfı'nın akarından Rodosçuk'taki yalı hamamı diye bilinen çifte hamamdaki hasara binaen icra edilen keşif neticesinde harap olan yerler ve tahmini tamir masrafları hakkındaki 1710 yılına ait rapor için bkz. MK-RM, 1636/91a-b.

²⁸⁴ Akkirman'ın ileri gelenlerinin 1777 yılında İstanbul'a gönderdiği arzuhale göre, Akkirman Kalesi'nin ve kale içindeki Sultan Beyazıt'ın yaptırdığı caminin ve diğer yerlerin keşif defteri neticesinde padişahın hasar hakkında ayrıntılı bilgisi olur. Ferman gereğince Ali ve hassa mimar kalfalarından Ebubekir Ağa bina emini tayin edilir. Bu kişiler 1776 yılında Akkirman'a varıp işe başlamak istediklerinde, daha önce hasarı keşfetmeye memur edilen Abdullah Kalfa'nın sıtımdan dolayı sağlığı bozulduğundan kalenin altındaki lağımın ile Turla (bugünkü Dinyester) Nehri tarafındaki kazıklar ile kagir rıhtımların tamire muhtaç olduğunu tespit edemediği belli olur. Diğer yandan, az bir onarımla işi görülecek bazı yerler ise kış mevsimi sebebiyle tamamen yıkılır. Bu sebeplerle keşif işleminin tekrarlanması için bir emir yazılması İstanbul'dan talep edilir. DAB-C.EV, 346-17593.

7. Yeni Bir İrsadın Geliri

Devlet başkanı harap olmuş bir vakıf malı tamir etmekle sınırlı olmak üzere yukarıda zikredilen şekillerde hazine gelirlerinden bir aktarım yapabileceği gibi, vakıf malın yararı için yeni bir irsad kurma yetkisine de sahiptir. Vakıf malın tamiri vakfa yararlı olduğundan, irsadin geliriyle vakıf malın tamiri gerçekleştirilecektir. Diğer yandan, vakıf malın tamirini açıkça şart ederek de bir irsad kurmuş olabilir, böylece hazinenin aktarılan gelirinin temin edilememesi gibi menfi bir halin ortaya çıkaracağı zarardan da kaçınılmış olacaktır. Nihayetinde vakıf mal harap olduğunda harcanmak üzere vakfın elinde gelir bulunması temin edilecektir. Kendi başına irsad kurma yetkisi, hazineden maaş alan devlet görevlilerinin de yetkisi dahilindedir. Bu usulün bir örneğine Osmanlı bürokratik yazışmalarında rastlanmaktadır.²⁸⁵

8. Vergi Muafiyeti

Vakıf malı tasarruf eden kişinin gelirinden alınacak vergi payının muaf tutulması usulü, daha önce zikredildiği üzere vakıf kurulurken tamir mükellefiyeti mukabilinde bir şart olarak düzenlenebildiği gibi vakıf malın harap olmasından sonra tamir edilmesi ve akabinde kullanılması hususunda halkı teşvik etmek maksatlı olarak da Osmanlı idarecileri tarafından tanzim edilebilmektedir. Osmanlı bürokratik yazışmalarında rastlanan üç

²⁸⁵ 1727 yılında yazılan bir hükümde ifade edildiğine göre Kaptanıderya Mustafa Paşa İstanbul'a bir arzuhal yazarak, Akdeniz'de Midilli Adası karşısındaki Anadolu yakasında Bababurnu adlı yerin tehlikeli bir yer olması hasebiyle gelip geçenlerin eşkıyadan emin olmaları için Hırzûlbahir Kalesi ile su yolu, liman ve iskele yaptırdığından bahseder. Zikredilen yerlerin tamiri ve orada bulunan caminin hizmetlilerinin ücretlerinin verilmesi için bir vakfın tayin edilmesine şiddetle ihtiyaç duyulur. Buna binaen Kütahya sancağındaki bazı arazilerden elde edilen gelirlerden hükümde sayılan yerlere ait olanlar bu yapıların tamirine ve cami görevlilerine harcanmak üzere şart edilir. Bu arazilerin neresi olduğu ayrıntılı olarak hükümde tarif edilmekte ve sayılmaktadır. Bkz. DAB-C.DH, 39-1944.

vaka bu usulü göstermektedir. Örnekler geliri bir vakfa tahsis edilen irsadları içermektedir.²⁸⁶

II. BİR VAKIF MAL İLE TAMİR

Tamir masrafını üçüncü kişilere yükleyemeyen müteveli, eğer mümkünse ve şartları uygunsa, tamir işinde vakfa ait başka bir malı sarf edebilir. Para vakfında zayı olan yahut harcanan paranın yerine konması (*rakabe*) meselesi ile harap olmuş malın enkazının vakfa ait başka bir malın tamirinde kullanılması bu başlık altında değerlendirilecektir.

A. Vakıf Paranın Rakabe Edilmesi

Vakıf geliriyle vakıf malın tamir edilmesinin özel bir görünümüne para vakıflarında rastlanmaktadır.²⁸⁷ Vakıf paralardan elde edilecek kâr ya da ribhin bir amaç için harcanması vakfiyede şart edilmişken vakfın amacı olan mal harap olduğunda asıl vakıf

²⁸⁶ Uzuncaabat kadısı Hüseyin'in 1702'de düzenlediği arzuhale bakılırsa, Uzuncaabadıhasköyü kazasında bulunan Siyavuş Paşa Vakfı'nın köylerinden Tırnoy adlı köyün reayasından birkaç kişi kadı huzuruna gelir. Bu kişilerin mahkemedeki beyanlarına göre üç gün önce çıkan yangında evler ve ambarlar yanar. Köylülerin ve hayvanların yiyecekleri hep yandığından köylüler perişan olur, kış gelmeden başka kazalara dağılmaya başlar. Köyde yedi kişi vardır fakat daha evvel tahrir yapılırken köye on avarızhane kaydedilmiş ve Edirne mübayaasından saman ve odun tevzi edilmiştir. Köylüler bu mükellefiyetleri yedi kişi olarak karşılayamayacaklarını İstanbul'a iletmesi için kadıdan rica eder. Kadı, bu işin gerçekten de beyan edildiği üzere olduğunu, başka çok sayıda insanın kendisine bu yönde haber verdiğini arzuhale ilave eder. Bkz. DAB-İE.EV, 36-4137. Mukataa zâbiti Hüseyin'in 1706 yılında yazdığı bir arzuhale göre mukataaya tasarruf edecek reayanın ağnam ve sair vergilerden muaf tutulması hakkında bkz. DAB-AE.SAMD.III, 51-5137. Karaferiye kadısı Hasan'ın 1799'da kaleme aldığı yazıda zafiyete uğrayan Ayanıkebir köyünden vilayet tarafından vergi tarh edilmeyip yüklenmeyeceği ve bir şey istenmeyeceği hakkında bkz. Bkz. DAB-C.EV, 523-26403.

²⁸⁷ Para vakıfları hakkında ve özellikle mudarebe sözleşmesi kapsamındaki değerlendirmeler için bkz. F. Gedikli, "İstanbul'da para vakıfları ve mudabere", **Osmanlı Hukuku: Makaleler** içinde, İstanbul: Gündoğan, 2012, ss.31-48.

paranın kullanılması akla gelmektedir. Burada tamirden arta kalan nakitlerden elde edilecek ilk kâr ya da ribhin, harcanan vakıf nakitlerin yerine konması gerekecektir. *Rakabe* adı verilen bu işlem vakıf malın tamiri başlığı altında değerlendirilebilecek bir işlem olarak nitelenebilir. Hatta burada iki ayrı tamir işlemi bulunduğu dahi söylenebilir: Birincisi, vakıf para harcanarak vakfın amacı olan malın tamir edilmesidir. Burada bir vakıf malın tamir işinde kullanılması açıkça görülmektedir. İkincisi ise ilk tamir işi bittikten sonra vakfiye gereği elde edilecek kâr ya da ribhin öncelikle eksilen vakıf parayı tamamlamak için muhafaza edilmesidir. Vakıf para da vakıf mal sayıldığından ve bu paradan eksiltme yapıldığından, vakıf malın harap olduğu ve tamir edildiğinden bahsedilebilir. Zira vakfın asıl nakitleri, vakfedenin ilk vakfettiği zamanki meblağa döndürülmeye çalışılmaktadır. Elde edilen gelir vakfın amacı için harcanmaz, asıl vakıf paranın ikmal edildiği meblağa ulaşılan kadar gelir vakıfta kalır. Ancak asıl vakıf para tamamlandığında vakfın vakfiyede gösterilen amacı için harcama yapılması mümkün olur.

Bazı fetva kitaplarında bu yolla tamir yapılmasının cevazına ve ardından rakabe yapılması gerektiğine rastlanmaktadır.²⁸⁸ Fetvada vurgulanan en önemli husus, asıl vakıf paranın ancak kadı izniyle tamirde kullanılabilmesidir. Vakıf paradan elde edilecek gelir bir malın genel olarak yararı veya özellikle tamiri için şart edilmişken ve vakıf geliri hiç yok yahut yetersizken, kadıdan izin alan müteveli vakıf parayı tamirde kullanabilir. Bu durumda tamir için harcanan ve rakabe edilmesi gereken meblağın mütevelliden tazmin edilmesi söz konusu değildir. Tüm fetvalarda mütevellinin tamirden sonra rakabe işlemi yapma yükümlülüğü istikrarlı olarak vurgulanmaktadır. Diğer yandan, fetvalarda mütevellinin vakıf paranın “bir kısmını” veya “bir miktarını” tamir için harcamasından bahsedilmektedir. Yani müteveli vakıf paranın tamamını tamir için harcayamaz. Aksi takdirde para vakfi tamamen ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla daha sonra rakabeyle tamamlanabilecek bir miktarın tamirde harcanmadan muhafaza edilmesi gerekir. Harcanan kısımdan elde edilecek gelir işte bu muhafaza edilen kısma ilave edilecek ve o gelir vakfın asıl

²⁸⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, ss.454-455; *Câmiu'l-İcâreteyn*, v.11a. Vakıf mal ortadan kalksa da kendisinde vakıf para bulunan kişiler asıl parayı ve kârı vakfa teslim etme yükümlülüğünden kurtulamazlar, bkz. Tosyevî, v.91a.

parası haline gelecektir. Vakıf paranın tamir işinde harcanmasının 1709'da vuku bulan bir örneğine Rodosçuk mahkemesine ait kayıtlarda rastlanmaktadır.²⁸⁹

B. Enkaz veya Enkaz Bedeli

Mütevelli vakfı borçlandırmadan vakıf malı tamir etmek maksadıyla eğer varsa vakfın gelir dışındaki ekonomik kaynaklarını kullanabilir: Bunun bir yolu da harap olmuş vakıf malın enkazını vakfın başka bir malının tamirinde kullanmak veya enkazı satın paraya çevirmektir. Kadı veya mütevelli, vakıf tamire muhtaç durumdayken bir vakıf malın enkazı varsa onu tamire sarf etmekle yükümlüdür. Eğer enkazı tekrar bir araya getirmek mümkün değilse mütevelli enkazın satım bedelini tamire sarf eder. Halihazırda bir vakıf malın tamire ihtiyacı yoksa daha sonra ihtiyaç duyulması ihtimaline binaen enkazı muhafaza eder.²⁹⁰

Enkazdan kasıt, bir vakıf yapının tahtası, taşı, tuğlası gibi yıkıntı veya eskimesinden dolayı kullanımdan kalkmış malzemedir. Tekrar kullanılması mümkün olan yahut satıldığında ekonomik getirisi olabilecek bu gibi her türlü malzeme, fukahanın bu mese-

²⁸⁹ Buna göre, Rodosçuk'ta bulunan Hasan Efendi Vakfı'nın mütevellisi Eyüp, kadı huzuruna gelerek beyanda bulunur. Vakfın akarından Rodosçuk'ta Hacı Hümmüz Camisi yakınında bulunan ve bundan evvel harap olma tehlikesi altında olan bir evin sel felaketinde ana cadde tarafındaki duvarları, çatısı ve sair yerleri yıkılır. Evde oturma imkanı olmayınca kimse kiralamaya yanaşmaz, evin tamir edilmesine şiddetle ihtiyaç duyulmasına rağmen vakıfta tamire yetecek ribh ve gelir bulunmaz. Mütevelli Eyüp bu durumda tamir işini, ileriki yıllarda vakfın mürtezikasından tekmil edilmek üzere kadı izniyle vakfedenin asıl vakıf parasından harcayarak görür. Kadr-i maruf bedelle yapılan tamiratın mahkeme tarafından keşif ve muayene edilmesini talep eden mütevelli, keşfin defter haline getirilerek kendisine bir nüshasının teslim edilmesini ister. Kadı bu talebe binaen adamlarından Ali Efendi'yi görevlendirir. Ali Efendi yanına hassa mimarlarından İbrahim ve Sefer ustaları, isimleri defterde yazılı vakıf mürtezikasını, yapı işlerine vukufiyeti tam olan ve kendisine güvenilir Müslümanları alarak keşif yapar. Nihayetinde evin 90.600 akçe ile tamir edilebileceğini diğerlerinin muvafakatiyle hesaplayan Ali, durumu kadı huzurunda anlatır, kadı da bu hususu kayıt altına alır. Bkz. MK-RM, 1636/66.

²⁹⁰ Mergînânî, C.4, s.441; Sadrüşşerîa, C.3, s.290; İbn Nüceym, C.5, s.237; Zeylaî, C.3, s.328; Molla Hüseyin, C.2, s.172; Hâdimî, ss.327-328; Halebî, s.96; Haskefi, C.1, s.299; Debbağzâde Mehmed Efendi, v.251a; A'reczâde, v.76b; Ruhâvî, *Sefinetü'l-bihâr*, v.43b; Muhammed b. Yûsuf, v.368a; Sun'ullah el-Halebî, v.261b.

lede bahsettiği enkaz kapsamına girer. Vakfa ait enkaz varken, bir vakıf malda hasar bulunmasına rağmen vakıf maldan o az hasarlı haliyle yararlanmak mümkünse, enkaz zaruri tamir ihtiyacı duyulduğunda kullanılmak üzere muhafaza edilir. Fakat hasarın fazla olması nedeniyle vakıf maldan yararlanılamıyorsa, zaruri tamir ihtiyacı olduğu anlaşılır. Böyle olduğunda, enkazın tamir işinde kullanılabileceği konusunda vakfiyede özellikle şart koşmaya gerek yoktur. Gözetilmesi gereken durum, vakfın tamire zarureten ihtiyaç duymasıdır. Fakat zaruri tamir ihtiyacı her zaman ortaya çıkmayabilir. İhtiyaç duyulana kadar uzun bir süre geçebilir. Hatta uzun süre geçmese de başka bir nedenle enkazın akıbetinden endişe edilebilir. Fukahaya göre kadı eğer enkazın zayi olmasından endişe ediyorsa enkazı satar ve satım bedelini tamire ihtiyaç olması ihtimaline binaen muhafaza eder. Dolayısıyla enkaz iki halde satılabilir olur: (i) Daha önce bahsedildiği gibi enkazı tekrar bir araya getirmek mümkün olmayınca ve (ii) enkazın helak olmasından endişe edilince.²⁹¹ Enkazın bir araya getirilememesi çeşitli nedenlere dayanabilir. Bir fetvada vakfın arsası başka bir vakfa dâhil edileceğinden harap vakıf malın enkazı satılarak bedeliyle başka bir yerde bina yapılır.²⁹²

²⁹¹ Haskefî, C.1, s.299; İbn Âbidîn, C.6, ss.573-574.

²⁹² Tosyevî, v.87a; Kırımî, v.15a; **Neîcetü'l-Fetâvâ**, s.154.

Osmanlı bürokratik yazışmalarında harap camilerin kurşunlarının satılarak elde edilen gelirle camilerin yeniden yapılmasına ilişkin vakalardan bahsedilmektedir. Bir vakada hasarın birkaç kez bildirilmesine rağmen tamirin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.²⁹³ Sadece cami değil vakfa gelir getirici bir malın kurşunları da satıma konu olmuştur.²⁹⁴

²⁹³ 1766 yılı civarındaki depremde Haremeyn'e bağlı vakıflardan Mesih Paşa'nın Gelibolu'nun ortasına yaptırdığı cami ve mektep zarar görür. Enderun-ı hassanın başhazinedarı Hacı Mehmet Ağa'nın 1775'te kaleme aldığı arzuhalde vakıf malın satılması vasıtasıyla bir tamir faaliyetinden söz edilir. Ağanın Gelibolu'da nezareti altında bulunan ve eski sadrazamlardan Mesih Paşa'nın yaptırdığı çatısı kurşun döşemeli cami büyük depremde tamamen yıkılır. Cami halen yerle yeksan vaziyettedir ve caminin tamir edilmesi ahali tarafından defalarca arzuhal yazılarak rica edilmesine rağmen iş tehir edilmiştir. Fakat cami şehrin ortasında olduğundan Cuma ve bayram namazlarında Müslümanlar zorluk çeker ve caminin tamir edilmesi artık zaruri hale gelir. Ehl-i vukuftan olan kişiler caminin kurşunlarının satılarak kiremit çatılı bir ahşap caminin yapılmasına kaynak bulunabileceğini kadı huzurunda dile getirirler. Caminin tamir edilmesi ayet-i kerimeye ve hadis-i şerife uygun olacağından, fukahanın da doğru bulduğu üzere caminin kurşunları satılarak kiremit çatılı bir ahşap caminin vakıf nâzırı ve mütevellisi marifetiyle yapılması hakkında ahali İstanbul'dan bir emrin gönderilmesini talep eder. Gelibolu naibi Sıtkı Abdullah'ın bu hususu ilam etmesini müteakip, caminin kurşunu tartılmadığından ve kiremit çatılı bir ahşap caminin masrafı keşif ve tahmin edilmediğinden Hacı Mehmet Ağa, bu işlerin yapılarak kurşun bedeli ile ahşap caminin yapılıp yapılamayacağını ve ilave olarak vakıftan bir harcama yapılması gerekip gerekmediğinin bildirilmesi hakkında Gelibolu naibi ile ahalisine ve mürtezikasına hitaben bir emir yazılmasını talep eder. Bu arzuhal gereğince bir emrin hazırlanması padişah tarafından emredilir. Bkz. DAB-C.EV, 619-31221. 1798 tarihli belgeye göre ise otuz seneden fazla bir süre boyunca yıkık vaziyette kalan Mesih Paşa Camisi ve mektep hâlâ perişan haldedir. Daha evvel şehrin ahali caminin kurşunlarının satılarak yerine ahşap bir caminin inşa edilmesini talep etmişti. Anlaşıldığı kadarıyla daha önceki talepler müspet karşılanmış olmasına rağmen tamir işi görülmemiştir. Caminin mevcut durumu kadı, şehrin ayanı, müteveli ve ehl-i vukuf eliyle keşfedilip masraf tahmin edilerek kurşunun ağırlığının ve rayiç bedelin tespit edilmesini Darüssaade ağasının rica etmesini müteakip söz konusu işlemler yapılır. Mevcut belge Gelibolu kadısının imzasıyla keşif ve tahmin neticesinin ayrıntılı olarak gösterildiği bir listeyi barındırmaktadır. Bkz. DAB-C.MF, 25-1227. Mora'da Gördüs Kalesi'nde bulunan ve yıldırım düşmesi sonucu yanan Sultan Ahmet Camisi'nin tamir edilmesi maksadıyla kurşunlarının ne kadar ettiğinin hesaplanmasına ilişkin 1766 tarihli yazışmalar için bkz. DAB-C.AS, 55-2578.

²⁹⁴ Üsküp mülhakatından Kaçanık'te Yemen fatihi Gazi Sinan Paşa Vakfı'ndan olan hanın tamir edilmesi maksadıyla üzerinde bulunan kurşunların satılması hakkında vakıf mütevellisi Osman'ın 1784 yılına ait bir arzuhal ve diğer yazışmalar için bkz. DAB-C.EV, 616-31094.

Enkaz veya enkazın satım bedeli vakıftan yararlananlar arasında pay edilmeyecektir. Çünkü o kişilerin vakıf maldan vakfiyedeki şart gereğince yararlanma hakları vardır, malın “aynında” hakları bulunmaz.²⁹⁵ Bu mal, fukaha arasında ihtilaf bulunsa da ya vakfedenin ya da Allah’ın hakkıdır. Bundan dolayı mesela bir mescidin eski halılarının vakfın gelirinde hak sahibi olan kişiler arasında pay edilmesi caiz değildir. Yine mesela Ramazan ayında yakılan mum ve yağdan arta kalanlar da imam vb. kişilere taksim edilmez. Fakat her malzeme için pay edilme yasağı mutlak olarak vardır denemez. Mesela bir mescidin bulunduğu bölgedeki örfte yeri varsa, imam veya müezzin mum veya yağdan arta kalanı alabilir. Bu durumda malzemeyi verenin açık izni aranmaz. Vakıf bahçedeki ağaçların pay edilmesi ise örfen caiz olamaz. Ancak bazısı kurumuş bazısı canlı vakıf ağaçlardan kuruyanların kerestesi vakıf gelirinin sarf edildiği yere harcanabilir. Canlı ağaçlar ise hali üzere bırakılır. Yine meyve vermeyen cinsten ağaçların kökünden sökülmeden satılması caizdir. Bunlar vakfın gelirinin sarf edildiği yer için harcanabilir. Fakat meyve veren ağaçların hükmü binanın hükmü gibidir. Bu ağaçlar kökünden kaldırılmadan satılamaz.²⁹⁶ Bir vakıf arazi üzerindeki vakıf ev tamire muhtaç durumda iken, müteveli eve ait vakıf ağaçların da harap olmasına binaen ağaçları satıp elde ettiği bedel ile evi tamir edemez. Zira müteveli böyle bir durumda ağaçların satım bedeliyle değil evi kiraya verip evin kira bedeliyle tamir yapmakla yükümlüdür. Evin harap olmadığı durumda ağaçların satılması zaten caiz değildir.²⁹⁷

III. VAKFIN EDİM VEYA PARA BORCUNA GİRMESİ

Müteveli tamir masrafını üstlenecek üçüncü kişi bulamayabilir veya bir vakıf malı tamirde kullanamayabilir. Bu durumda mütevellinin vakfı borçlandırmadan vakıf

²⁹⁵ Mergînânî, C.4, s.441; Sadrüşşerîa, C.3, s.290; Zeylaî, C.3, s.328; Molla Hüsrev, C.2, s.172; Halebî, s.96; Haskefî, C.1, s.299; Debbâğzâde Mehmed Efendi, v.251b; A’reczâde, v.76b; Muhammed b. Yûsuf, v.368a; Sun‘ullah el-Halebî, v.261b.

²⁹⁶ İbn Âbidîn, C.6, s.574.

²⁹⁷ İbn Âbidîn, C.6, s.648.

malı tamir edebilecek bir yol bulamaması, onun vakıf malı tamir ettirme yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. Şer'an izin verilmiş bazı enstrümanları kullanarak maldaki hasarı gidermek zorundadır. Bunun tipik yolu da mütevellinin harap vakıf malı kiraya vermesidir. Müteveli basit kira sözleşmesi yapabileceği gibi uzun süreli kira sözleşmeleri (çift kira veya mukataa) ile kiraya vererek karşılığında kiracının malı tasarruf etme hakkına katlanmak zorunda olacaktır. Bu yolları da kullanamayan müteveli para borcu almalı yahut kendi malıyla fakat rücu şartıyla tamir yapacak birini bulmalıdır.

A. Malın Kiraya Verilmesi

1. Basit Kira Sözleşmesi

Vakıf maldaki hasar yüksek miktarda değilken, müteveli vakıf malı basit kira sözleşmesiyle kiraya verebilir. Kiraya verme yetkisi kadı veya mütevelliden başkasında değildir, mesela vakıftan yararlananlarda bu yetki yoktur.²⁹⁸ Daha önce bahsedildiği üzere vakıf geliri yetersiz olduğunda veya üzerinde oturma hakkı bulunan bir evde oturan kişi tamirden kaçındığında müteveli bu yola başvurabilir. Basit kira sözleşmesi yapıldığında belli bir süre için mal kiracının tasarrufunda kalır. Bu imkan varken mütevellinin harap vakıf malı kiraya vermesi gerekir. Böylece tamir işi sözleşmede şart edilmiş ve uygun bir kira indirimi yapılmışsa kiracıya yüklenir yahut tamir masrafı kiracının ödediği bedelden karşılanır.²⁹⁹ Bedel peşin alınabileceği gibi aylık veya yıllık olabilir. Sözleşme sonunda müteveli geliri için şart edilmiş vakıf malı yeni bir sözleşmeyle tekrar kiraya verebilir. Üzerinde oturma hakkı bulunan evin kira süresi sona erdiğinde ise ev oturma hakkı sahibine iade edilir.

²⁹⁸ Halebî, s.97.

²⁹⁹ İbn Âbidîn, C.6, s.560.

2. İcare-i Tavile

Vakıf maldaki hasarın ağırlığı fazlaysa kısa sürelerle malı kiralamak isteyen çıkmayabilir. Dolayısıyla uzun süreyle malın kiraya verilmesi ihtiyacı ortaya çıkar. Burada malı kiralayan kişi ya tamir masrafını baştan vakfa ödeyip o bedel karşılığı olan kira bedeline hak kazanana kadar vakıf malı tasarruf etme hakkını kazanacaktır yahut kira akdinin bir hükmü olarak vakıf malı kendisi tamir edip tamir masrafı karşılığı kira bedeline hak kazanana kadar malı tasarruf etme hakkına sahip olacaktır. Böylece vakfın başka şekilde değerlendirmesi oldukça güç olan bir malın hem kullanılması sağlanacaktır hem de tamirâtı gerçekleştirilecektir. Vakıf açısından bakıldığında vakıf malı tamir edilmekle beraber, malı kiralayan kişinin tasarruf hakkına sahip olmasına müteveli katlanacaktır. Dolayısıyla henüz kiracının verdiği tamir bedeli yahut yaptığı tamir masrafı kira bedelinden mahsup edilmeden önce kiracıyı vakıf maldan çıkarmak mümkün olmayacaktır. Bu manada mütevellinin kiracıyı vakıf maldan çıkarmama yükümlülüğü doğmaktadır. Sözleşmeyi sona erdirmek isteyen müteveli, ancak kiracının henüz tahsil edemediği kısmı ödeyerek kiracıyı vakıf maldan çıkartabilir.³⁰⁰ Bu basit yükümlülük, kira sözleşmesinin daha karmaşık şekilleri olan çift kira veya mukataa sözleşmesiyle kiraya vermede de mevcuttur. Elbette o usullerde daha ayrıntılı bir hak ve yükümlülükler manzumesi söz konusudur.

a. Mahiyeti

Her şeyden evvel vakıf malın basit kira sözleşmesindeki bir yıldan fazla süreyle kiraya verilebilmesi meselesini açıklamak gerekir. Vakıf malın kiraya verilmesinde, başka hususlarda olduğu gibi vakfedenin şartına uyulur. Zira vakfedenin şartı *şâri* 'nin nassı gibidir, istisnai haller dışında bu şartlara riayet edilir. Fukahaya göre müteveli, bu prensip gereğince vakfedenin şart ettiğinden fazla süreyle vakıf malı kiraya verme yetkisine sahip değildir. Fakat kadıda bu yetki vardır çünkü o fakir, gaip ve ölüleri gözetme konusunda yetkilidir. Vakfeden vakıf malın bir yıl süreden fazlasına kiraya verilmemesini

³⁰⁰ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.294; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.458 ve ss.455-56.

şart etmişken insanların o mala rağbet etmediği bir durumda, oranın bir yıldan fazla süreyle kiraya verilmesinde fakirlerin menfaati varsa, mütevellinin bu yönde bir yetkisi olmamakla beraber bu işe onay vermesi için kadıya müracaat edilir. Eğer vakfeden şartında kira süresine sınır koymamışsa müteveli kadıdan müsaade almadan da vakıf malı daha uzun süreyle kiraya verebilir.³⁰¹ Vakfeden süre sınırı koymakla birlikte eğer fakirlerin menfaatinin bulunduğu durumu istisna etmişse, müteveli prensip olarak yine süreyle sınırlıdır fakat fakirlerin menfaati oluştuğunda müteveli kadı izni olmadan malı uzun süreyle kiraya verebilir. Kadıdaki fakirleri gözetme yetkisinin anlamı, vakfın fakirlerin yararına olmasında ortaya çıkmaktadır. Zira vakfedenin şartlarına göre vakıftan bazı kişiler yararlanmakla birlikte, bir vakıftan nihai olarak fakirlerin yararlanma hakkı vardır. Bunun bir benzeri mescidin yararına kurulan vakıftır. Yine vakfedenin çocukları için kurulan vakıf da böyledir zira o çocukların arasında fakir ve gaip olanlar da vardır, kiraya verme işlemi esnasında henüz yaratılmamış olanlar da vardır.³⁰²

Vakfedenin malın kiraya verilme süresine sınır getirmediği durumda bazı fukahaya göre kira süresi mutlakdır yani sınır yoktur. Bazı fukaha ise bu durumda mütevellinin ancak bir yıla kadar kiraya verebileceği görüşündedir. Süreyi mutlak olarak anlayanlar hem vakıf ev için hem de arazi için hükmü böyle tayin eder. Sınır koyan fukahanın gerekçesi ise kira süresinin uzamasının vakfın iptaline yola açabilmesidir: Sürenin uzunluktan dolayı kiracının o mülk üzerinde mâlikmiş gibi tasarrufta bulunduğunu görenler kiracıyı o malın mâliki zannedebilirler.

Basit kira sözleşmesinde evlerin bir yıllık süreyle, arazilerin ise üç yıllık süreyle kiraya verilebilmesi yönünde fetva verilmiştir. Zira kira süresi üç yıldan az olursa o arazilerde kimsenin tarım yapmayacağı düşünülür. Yani arazide yılda bir değil de iki yılda bir veya üç yılda bir tarım yapılabiliriyorsa tarım yapılabilen bu sürelerde araziye kiraya vermek mümkündür. Üç yıldan fazlasına kiraya verilmesinde ise mütekaddiminden olan

³⁰¹ Molla Hüsrev, C.2, s.173; Halebî, s.97; A'reczâde, v.77a; Ruhâvî, *Sefînetü'l-bihâr*, v.44a.

³⁰² Haskefî, C.1, s.302; Debbağzâde Mehmed Efendi, v.252a; İbn Âbidîn, C.6, s.605.

fukahanın ihtilafı vardır. Belh ulemasının ekserisi cevaz vermemiştir, diğerleri ise bu sözleşmenin kadı önüne götürülmesi akabinde kadıdan gelecek iptal kararı beklenmelidir demıştır. Dolayısıyla üç yıla kadar araziye kiraya vermenin caiz olmasında izaha gerek kalmamaktadır. İkinci görüş aslında üç yıldan fazla süre için kiraya vermenin caiz olduğu fakat kadıda bu sözleşmeyi iptal etme yetkisinin olduğu yönündedir. Bu nedenle bu görüşe göre ancak vakfa yararı olan uzun süreli kira sözleşmesi yapılabilir. Görüldüğü üzere mütekaddiminden olan fukaha kiraya doğrudan süre takdir etmemiştir. Müteahhirinden olan fukahanın bazıları süreden bahsetmeme görüşünü tercih etmiş, bazıları da süreden bahsetmiştir.³⁰³

Vakfın yararına bağlı olarak kira süresi mutlak olmaz, zamana ve zemine göre kira süresi farklı olabilir. Muhtar olan görüşe göre evlerde bir yıldan fazlası caiz değildir fakat bir yıldan fazla süreyle kiraya vermekte yarar varsa caizdir. Yine arazilerin ancak üç yıla kadar kiraya verilmesi caizdir fakat yarar varsa fazlası caizdir. Süreden bahsetmekten vazgeçen müteahhirin fukahası, mütekaddiminin görüşünü asıl kabul etmiştir. O asıl da vakfın aleyhine bir şeyin gelişmesinden endişe etmeleridir. Dolayısıyla vakfın yararı kira süresini artırmak veya azaltmakta olabilir. Yarar hangi süredeyse ona tabi olunur.³⁰⁴

Tamir işi vakıf malı uzun süreyle kiraya vermekten başka türlü sağlanamıyorsa, fukahaya göre malı kiraya vermesi için bu iş kadıya havale edilir. Yani tamir masrafının maldan elde edilecek kira gelirinden karşılanmasına ihtiyaç varsa, kadı bu malın tamirine yetecek uzunluktaki süreyle vakıf malı kiraya verir. Fakat kadı uzun süreli kira sözleşmesine izin vermekle vakfın iptaline yol açmamalıdır. Mesela bir kişiye ait evde bir oda miktarınca bir vakıf yer varken ev harap olduğunda prensip olarak vakıf geliriyle oranın tamir edilmesi gerekir. Fakat mütevellinin elindeki vakıf geliri yetersizse ve orayı uzun süreyle kiraya vermek istiyorsa, vakfın ortadan kalkmasına neden olmamalıdır. Yani eğer

³⁰³ Molla Hüsrev, C.2, s.173; Haskefi, C.1, s.302; İbn Âbidîn, C.6, ss.605-606.

³⁰⁴ Haskefi, C.1, s.302; İbn Âbidîn, C.6, s.606.

bu vakıf yer büyük bir yola açılıyorsa, insanların o yere büyük rağbet göstermesi nedeniyle çekişme yaşanabilir ve güç sahibi bir kişi orada mâlikmiş gibi kiracı olabilir. Böyle bir evin uzun süreyle kiraya verilmesi vakfın iptaline yol açabilir. Dolayısıyla bu yer ancak büyük bir yola açılmıyorsa sözleşme caiz olur. Vakfın iptaline mâni olmak için getirilen bir başka kural da vakfedenle ilgilidir. Buna göre, vakfeden vakfettiği malı mesela on yıllığına kiraladıktan beş yıl sonra vefat ederse, vakfiye gereğince malın tasarrufu başkasına geçecektir. Vakfedenin tasarruf edemediği kısmın kira bedeli için terekeye müracaat edilir. Fukaha yetime ve beytülmale ait araziye de bu meselede vakıf arazi hükmünde görür. Zira beytülmal arazisinin aynında vakıfların hükümleri cari görülmektedir.³⁰⁵ Osmanlı bürokratik yazışmalarında vakıf malın harap olmasına binaen uzun süreli kira sözleşmesinin yapılmasına ilişkin örneklere rastlanmaktadır.³⁰⁶

Müteveli vakıf malı kiraya verdikten sonra azledilirse, kira bedelini kabzetme hakkı yeni mütevellidedir. Fakat eski mütevellinin bir hakkı vardır: Kiracı sözleşme ile beraber tamir işini üstlenmişse, kiracıdaki bu yükümlülüğü eski müteveli kendisine sorulduğunda teyit edebilir.³⁰⁷ Böylece harap vakıf malı tamir etme yükümlülüğü bir vesileyle kadı önüne geldiğinde eski mütevellinin beyanıyla sabit olabilecektir.

³⁰⁵ Haskefi, C.1, s.302; İbn Âbidîn, C.6, s.606.

³⁰⁶ Akçakızanlık'ta bulunan ve Ayşe Hatun'un ruhu için Mülk Suresi tilavet edilmesi maksadıyla vakfettiği değirmen Şeyh Hüseyin'in 1727-1728 yılında tasarrufunda iken harap olur. Vakıfta tamire yetecek gelir bulunmadığından tamir edip masrafını tahsil edinceye dek tasarruf etmek üzere Hasan'a bu değirmen teslim edilir. Bu müddet geçtikten sonra daha önce olduğu gibi tasarruf hakkı Hüseyin'e tanınır fakat Hasan bir yolunu bulup kendisine hak tanıyan bir emir ısdar ettirir. Fakat bu husus anlaşmazlığa sebep olunca Hasan kadı huzuruna gelerek tasarruf hakkını Hüseyin'e feragat ettiğini ikrar eder. Akçakızanlık kadısı Mehmet de Hüseyin'e bu hakkın tevcih edilmesi için İstanbul'dan bir berat gönderilmesini 1765'te bir arzuhal yoluyla talep eder. Bkz. DAB-C.BLD, 54-2693. Karaferye'de Gazi Mehmet Bey İmaretî'ne ait vakıflardan Togoş köyündeki çiftlik harap olduğundan mutasarrıfının feragat etmesiyle tasarruf hakkının başkasına tevcih edilmesi hakkında Karaferye kadısı Mehmet'in 1721'de kaleme aldığı arzuhal için bkz. DAB-C.BLD, 60-2972.

³⁰⁷ İbn Âbidîn, C.6, s.671.

b. İcareteyn

Vakıf malı uzun süreyle kiraya vermenin ilk özel görünümü, çift kira sözleşmesidir. Bu sözleşmeye göre kiracı vakıf malın tamirini karşılayacak peşin bir bedeli (*mu-accele*) mütevelliyeye teslim etmekle ve sözleşmede yer alan süre (gün, ay, yıl) dâhilinde kira ödemesi (*müeccele*) yapmakla yükümlüdür. Bu husus fıkıhta, fetvada ve bürokratik yazışmalarda konu edilmiştir.

(1) Cevazı ve Mahiyeti

Basit kira sözleşmesiyle vakfın tamir ihtiyacının görülemediği takdir edilirse uzun süreyle kiraya verme ihtiyacı doğar. Bu durumda fukahaya göre birden fazla sözleşme yapılabilir. Sözleşmeler birbirini takip eder ve vakıf mal bir ev ise her yıl için bir sözleşme yapılmış olur. Arazi için her bir sözleşmenin üç yıllığına yapılmış olması geçerlidir.³⁰⁸

İlk sözleşme bağlayıcıdır çünkü yapıldığı anda ifa edilmesi gerekir. Birinciden sonraki birbiri ardına gelen sözleşmeler ise bir görüşe göre bağlayıcı değildir çünkü ileri tarihe izafe edilmiştir. Gerçekten de ileriye muzaf sözleşmenin hükmü konusunda iki zıt sahih rivayet vardır. Mütevellinin tüm kira sözleşmelerinin peşin olarak yapmaya ihtiyaç duyması nedeniyle birbiri arkasına sözleşmeler yapabilmesine itiraz edenler, peşinen yapılan ancak ileri tarihe izafe edilen sözleşmede kira bedeline mâlik olunmayacağını söylemiştir. Açıktır ki bu görüş kabul edilirse, böyle bir sözleşmenin vakfa faydası olmayacaktır çünkü mütevellî tamir yapmak istemektedir. Dolayısıyla mütevellinin peşinen aldığı kira bedellerine mâlik olunmasında iki görüş vardır, burada vakfın zaruri tamir ihtiyacı bulunmasından dolayı mülkiyeti haklı bulan görüş alınır. Başka meselelerde muzaf sözleşmelerin bağlayıcılığının bulunmadığı rivayetine göre fetva verilmektedir. Aslında iki sahih rivayetten daha sahih olanı fetvaya konu olan bu görüştür. Fakat harap vakıf

³⁰⁸ İbn Âbidîn, C.6, ss.606-607.

malın müteaddit sözleşmelerde kiraya verilmesi meselesinde bağlayıcılığın olmadığı rivayeti vakıf için faydasızdır. Zira kiralayanın sözleşmeyi feshedip peşinen verdiği kira bedelini geri isteme hakkı bu rivayete göre sabit olur. Eğer kiracının peşin verdiği bedele mâlik olunacağı görüşü kabul edilirse, vakfın ihtiyacından dolayı bağlayıcılık rivayeti tercih edilmiş olur.

Vakfın ihtiyacı yoksa, birden fazla sözleşme olarak yapılan uzun süreli kira sözleşmesinde fetva bunun bâtil olduğu yönündedir. Gelecek yılların kira bedellerini peşin alarak harap vakıf malın zaruri tamirini karşılama ihtiyacı ise bir zaruret hali olarak nitelendirilir. Vakıf malda gerçekten bir hasar olduğundan ve vakfın zararı ortaya çıktığından ötürü sözleşme caiz olacaktır. İhtiyaç hali dışındaki haller için fetvada vakfın iptalinden korkularak verilen olumsuz cevap ihtiyaç halinde değişecektir çünkü asıl vakıf mal tamir edilmediğinde vakfın iptali tehlikesi ortaya çıkar. Dolayısıyla fukahaya göre uzun süreli kira sözleşmesinin bâtil olması hükmünü zaruret hali dışındaki hallere tahsis etmek gerekir ki ancak böylece o hallerin süreyi uzatmak için birer hile olarak kullanılmasının önüne geçilebilir. Özetle, prensip olarak bu sözleşme bâtildir çünkü sürenin uzaması vakfın iptaline sebep olmaktadır. Bazı kontratlar aslında bu tipteki kira sözleşmesi vasıtasıyla vakıf malların kiracının elinde bir yıldan uzun sürelerle kalmasını amaçlamaktadır. Vakfi korumak için bunlar iptal edilir ve fetva da bunun üzerinedir. Zira ihtiyaç yoksa bu sözleşme bâtildir.³⁰⁹

Çift kira sözleşmesinin cevazına dair fetvada birçok örnek bulunmaktadır. Bunların ortak özelliği, kiraya verilen malın, gelirinden yararlanan vakıf mal olmasıdır. Sözleşmenin yapılması için kadı tarafından izin verilmesi gerektiği de vurgulanmaktadır.³¹⁰

³⁰⁹ Haskefi, C.1, s.302; İbn Âbidîn, C.6, ss.607-608.

³¹⁰ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.507.

Osmanlı bürokratik yazışmalarında çift kira sözleşmesiyle vakıf malın kiraya verilmesi talebine³¹¹ veya çift kira sözleşmesi yapılması talebine binaen verilen müsaadeye rastlanmaktadır.³¹² Sözleşmenin yazışmalara konu olmasının nedeni, mütevellinin kendi başına bu sözleşmeyi yapamamasıdır. Daha önce zikredildiği üzere uzun süreli kira sözleşmesinin yapılmasında fukaha kadıyı yetkilendirmiştir. Osmanlılarda kadıdaki bu izin yetkisi, kadıların kendisinden genel yetki aldığı devlet başkanı katına yükseltiştir. Dolayısıyla sözleşmenin yapılabilmesi, devlet başkanının izin vermesi için talepte bulunan kadıya olumlu cevap verilmesine bağlıdır.³¹³

³¹¹ Çirmen kadısı Abdülkadir'in 1725'te düzenlediği arzuhale göre Çirmen'de bulunan Gazi Sarıca Paşa ve Umur Bey vakıflarının mütevellisi Mustafa kadı huzuruna gelerek beyanda bulunur. Buna göre, vakfa ait olan ve Kızanlık kasabasında bulunan cami, hamam ve değirmen ile İncik kasabasında bulunan cami ve hamamın bazı yerleri harap olmaya başlar fakat vakıfta tamir için yeterli gelir bulunmaz. Kimse de rağbet etmeyince bu yapılar muattal kalır. Müteveli, hamam ve değirmenin çift kira sözleşmesiyle kiraya verilmesini her bakımdan vakfa uygun ve yararlı olması sebebiyle İstanbul'a bu hususun arzedilmesini kadıdan talep eder. Durumun gerçekten böyle olduğunu kendisine güvenilir kişilerin bildirmesi üzerine kadı, müsaade için İstanbul'dan bir emir yazılmasını talep eder. Bu işin kadı marifetiyle görülmesi için İstanbul'dan emir verilir. Bkz. DAB-C.BLD, 63-3115.

³¹² Kadı naibi Mustafa'nın kaleme aldığı 1764 yılına ait arzuhale göre, Edirne civarındaki Cisirimustafapaşa kasabasında bulunan ve Haseki Sultan'ın yaptırdığı cami ve imaretin akarından olan, kasabadaki Mustafa Paşa Köprüsü'nün hemen bitişiğindeki yedi göz değirmen zamanla harap olur. Değirmeni tamir etmek için vakıfta yeterli gelir bulunmadığından vakıf malın çift kira sözleşmesiyle kiraya verilmesi vakfa oldukça yararlıdır. Vakıf mürtezakası eliyle değirmen taliplerine arz edildiğinde, Edirne sakinlerinden Sultan Beyazıt Vakfı'nın katibi Hacı İbrahim yıllık 6.000 akçe vadeli kira bedeliyle ve kendi malından yapacağı tamiratın peşin kira bedelinden mahsup edilmesi şartıyla beş göz değirmen inşa etmeye taliplidir. İbrahim'e müteveli tarafından temessük verilir, bu temessük gereğince işlem yapabilme izni için İstanbul'dan kadıya hitaben bir ferman yazılması hakkında müteveli kadıdan talepte bulunur. Kadı da bu talebe binaen gereken izni İstanbul'dan ister. Belgeden anlaşıldığına göre bu izin verilir. Bkz. DAB-C.BLD, 127-6312. Anabolu Kalesi'ndeki İbrahim Ağa Mektebi ve Darülkurraşı akarından olan ve Anabolu karşısında bulunan değirmene Anabolu ahalisinin varabilmesi için tayin edilen kayıkların tamiri şartıyla çift kira sözleşmesiyle kiralınması hakkında 1755 yılındaki yazışmalar için bkz. DAB-C.MF, 82-4075.

³¹³ 1727 yılına ait bir yazışma ise her çift kira sözleşmesi talebinin yerine getirilmediğini göstermektedir: Mustafa Paşa Vakfı'nın Köstendil sancağına bağlı Kratova nahiyesinde anayol üzerindeki İstraçin hanı yıllar geçmekle harap olur, yolcular mağduriyet yaşar. Bu hususu arzuhal eden Mehmet isimli kişi kendi malı ile hanı tamir etmek ve sonrasında her sene kira bedeli vermek üzere zaptetmek istediğini İstanbul'a bildirir. Hanın gerçekten de harap olduğu kendisine güvenilir kişilerin ihbarıyla şer'an sabit olur. Fakat İstanbul'da birçok vakıf muhasebesinden vakfın gerçekliği sorgulandığında hiçbir muhasebeye bu vakfın kaydına rastlanmaz. Buna binaen Mehmet'in bu talebine muvafakat edilmez. Bkz. DAB-AE.SAMD.III, 35-3355.

Mütevelli çift kira sözleşmesini yapıp peşin bedeli teslim aldığında, bu bedelle sözleşmenin nedeni olan hasarı gidermekle yükümlüdür. Bedeli tamire harcamayarak tamirden kaçınan mütevellinin azledilmesi gerekecektir. Eğer bedeli kendisi için harcamışsa, kendisinden bedel tazmin edilecektir. Tazmin bedelini kendisinden sonra göreve başlayan mütevelli tamir işine sarf edecektir.³¹⁴

(2) Kiradaki Malın Harap Olması

Çift kira sözleşmesi yapıldıktan ve vakıf mal peşin kira bedeliyle tamir edildikten sonra da vakıf malda hasar oluşabilir. Bu durumda fetvada gösterilen çözümler, ne gibi meselelerin ortaya çıkabileceğini ayrıntısıyla vermiştir. Çözümleri ele almadan önce zikredilmesi gereken bir husus da “tahsil” meselesidir. Çift kiracının sözleşme yapılıncaya verdiği peşin bedelin tahsili meselesi malın tamir edilmesi süreçlerinde önem taşımaktadır. Prensip olarak çift kiracı, vakıf malı belli bir süre tasarruf etmek suretiyle aslında verdiği peşin bedeli vakıftan tahsil etmektedir. Vadeli bedellerin düşük miktarda olmasının asıl sebebi de budur. Çift kiracı henüz tahsil yapamadan vefat ettiğinde, adi intikal kuralları gereğince altsoyundan bir kişi tasarrufa devam etme hakkına sahip olacaktır. Eğer vârislerden hiçbiri adi intikal hakkına sahip değilse, tahsil edilmeyen kısmı vakfa tazmin ettirme hakları vardır.³¹⁵ Fakat malda meydana gelen yeni hasarlar sebebiyle tahsil süresi uzayabilmektedir. Prensip olarak kiracının kusuru olmadan vakıf mal harap olur da kiracı tamir için harcama yaparsa, o bedelin karşılığı olan kiracılık süresi kadar daha malı elinde tutma hakkını kazanmaktadır. Dolayısıyla tahsil süresi dolmadan vakıf mal harap olup kullanılamaz hale gelirse veya ortadan kalkarsa, bu durumda kiracı vakıftan alacaklı olacaktır.

³¹⁴ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.508.

³¹⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.283; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, ss.459-560.

Vakıf mal çift kiracının elinde iken harap olduğunda fakat tamamen ortadan kalkmamış durumdaysa, malın tamir edilmesi gerekir. Her şeyden önce, mütevellinin vakıf geliriyle malı tamir etme yükümlülüğü prensipte devam etmektedir. Müteveli vakıf geliri yeterliyse tamirâtı yapmalıdır. Müteveli, kiracıya kendi malıyla tamir yapmasını söyleyip tamirden kaçınma hakkına sahip değildir.³¹⁶ Malın tamir edilmesi esnasında müteveli çift kiracının vakfa ait başka bir yere tasarruf etmesine izin verebilir. Bu durumda kiracı çift kira sözleşmesinin konusu olan malı tasarruf edemediğinden, tahsil süresi uzar. Fakat kiracının diğer yerdeki tasarrufundan dolayı mütevellinin kira bedeli isteme hakkı vardır.³¹⁷ Müteveli ile kiracı anlaşır, bu kira bedeli tahsil süresinden düşülebilir. Müteveli çift kira konusu yeri vakıf geliriyle tamir ettikten sonra malın kira bedelinde ecr-i misil farkı oluşursa, kiracı vadeli kira olarak artık yeni kira bedelini ödemekle yükümlüdür. Kiracı bu farkı vermeye yanaşmazsa ve peşin kira bedeli henüz kiracıdan tahsil edilmemişse, müteveli bu tahsil edilmemiş kısmı kiracıya verip kiracıyı oradan çıkarma hakkına sahiptir. Müteveli vakıf malı ecr-i misille başkasına kiraya verecektir.³¹⁸

Müteveli vakıf geliri yeterliyken tamirden kaçınıyorsa, çift kiracı sözleşmeyi sona erdirmeye ve tahsil edemediği kısmı mütevelliden talep etme yetkisine sahiptir.³¹⁹ Sözleşmeyi devam ettirmek isteyen kiracının, malın harap olmasına binaen daha düşük vadeli bedel ödeme hakkı vardır. Kiracı kendi malıyla tamirât yapma hakkına da sahiptir. Doğrudan kendisi tamir etmese de mütevelliyeye tamir yapması için peşin bedel vererek bu bedel kadar tahsil süresini uzatır.³²⁰ Tahsil süresi içindeyken malda hasar ortaya çıktığında çift kiracının malı tamir etmesi, sözleşme yapılırken şart edilmiş olabilir. Bir bürokratik

³¹⁶ *Câmiu'l-İcâreteyn*, v.11a-b, Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi'ye (ö. 1053/1644) atıfla v.11b, v.12a.

³¹⁷ *Câmiu'l-İcâreteyn*, v.12a.

³¹⁸ Debbâğzâde Mehmed Efendi, v.252a; Ruhâvî, *Sefinetü'l-bihâr*, v.44a; Yenişehirli Abdullah Efendi, s.284.

³¹⁹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.459; *Câmiu'l-İcâreteyn*, v.135a.

³²⁰ Feyzullah Efendi, s.184; Tosyevî, v.100b; Minkârîzâde Yahyâ Efendi'ye atıfla *Câmiu'l-İcâreteyn*, v.67a; Kırımı, v.17a; *Neticetü'l-Fetâvâ*, s.160; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.510.

yazışma, çift kiracının kira konusu vakıf malda bir hasar ortaya çıktığında kendi malıyla tamir etmesi şartına ilişkin bir vakayı içermektedir.³²¹

Vakıf malı tamir etmek için vakıfta yeterli gelir yoksa, bahsedildiği üzere çift kiracı kendi malıyla tamir yapabilir, bu durumda kiracının tahsil süresi uzar. Tamir yapmak istemeyen çift kiracı, mütevelliden ve kadıdan izin alarak kira konusu malı misil bedel ile başkasına devretme opsiyonuna da sahiptir.³²² Kiracı malı başkasına devretme hakkına sahipken, buna mukabil müteveli, peşin bedelden kiracının tahsil ettiği kısımdan arta kalanı kiracıya verip malı tekrar çift kiraya verme yoluna gidebilir.³²³ Müteveli, eski kiracıyla sözleşmeyi sona erdirmiş olur, yeni çift kiracıdan elde edeceği peşin bedelle tamirata gerçekleştirir.

Çift kira sözleşmesi yapılırken malın tamir edilmesi kiracıya bırakılmış ve karşılığında peşin veya vadeli bedelde indirim yapılmış olabilir. Sözleşme böyleyken malda hasar olursa, kiracının kendi malıyla tamir yapması gerekir, tahsil süresi ise uzamaz. Fetvada verilen bilgilere göre vakıf evlerde pek gözükmeyen bu usul, vakıf dükkanlarda gözlenmektedir. Dükkanların vadeli kira bedelleri, bu nedenle evlere göre örfen daha az miktarda belirlenmiştir. Dükkan çift kiracının elindeyken harap olduğunda, maldaki ta-

³²¹ Müteveli Abdurrahman'ın 1783'te kaleme aldığı temessüke göre, Edirne'deki Sultan Beyazıt Vakfı müsakkafatından İstanbul'daki Sultan Mehmet Camisi yakınında bulunan Çukurçifte Hamamı'na yıllık 30.000 akçe vadeli kira bedeli ve malum peşin kira bedeli ile Mustafa Ağa tasarruf eder. Mustafa Ağa, tasarruf hakkının yarısını yıllık 15.000 akçe kadim kira bedeliyle 2.000 kuruş makbuz bedeli karşılığında kendi rızasıyla vefaen Abdülkerim adlı bir kişiye ferağ ederek hamamın yarısından el çeker. Hamamın yarı hissesi vakfın defterinde Abdülkerim için kayıtlıdır ve onun elinde olan temessükte de şerh vardır. Müteveli yazdığı temessükte Abdülkerim'in her sene 15.000 vadeli kira bedelini vakfa teslim edeceğini, az ya da çok tamir işi çıktığında kendi malıyla harcama yaptıktan sonra bu masrafın peşin kira bedelinden mahsup edileceğini ve bu şekilde mutasarrıf olup kimsenin müdahale edemeyeceğini ifade eder. Aynı belgede bulunan diğer temessükü de müteveli o yıl kaleme alır. Buna göre Abdülkerim vefat edince vârisleri Hacı Ahmet ve Ali makbuz bedelini Mustafa Ağa'dan teslim alır. Fakat hamamın yarı hissesini yine Mustafa Ağa'ya devreder. Mustafa Ağa Zahide Hanım adlı bir kadına 2.000 kuruş mukabelesinde bu yarı hisseyi devredince müteveli de bu hususun vakıf defterine kaydedildiğini zikreder. Bkz. DAB-C.BLD, 88-4386.

³²² Tosyevî, v.100b; *Netîcetü'l-Fetâvâ*, s.164 ve s.169; Yenişehirli Abdullah Efendi, s.276.

³²³ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.460.

sarrufuna devam etmek isteyen kiracı malı tamir etmelidir aksi takdirde maldan el çekmelidir. Peşin kira bedelinde indirim yapılmış vakıf mal söz konusuyken mütevellî vakıf geliriyle tamirat yaptığında, kiracı tamir bedeli karşılığında peşin kira olarak bir bedel vermedikçe malı tasarruf edemez. Vadeli bedelde indirim yapılmış ve kiracıya tamir işi yüklenmişken, mütevellînin yaptığı tamir sonucunda vakıf malın ecr-i misli artmışsa kiracı yeni vadeli kira bedelini ödemeli ya da maldan el çekmelidir.³²⁴ Zira mütevellî orayı ancak ecr-i misil bedelle kiraya vermekle yükümlüdür.³²⁵

(3) Kiradaki Malın Kullanımdan Kalkması

Kiracının elindeki mal harap olmakla kullanımdan tamamen kalkmış veya yapı ortadan kalkmış olabilir. Dolayısıyla vakıf yerin yeniden yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda çift kiracı arsayı kullanmaya devam ederse, arsa kirasını vakfa borçlanır.³²⁶ Bu borç bedeli daha önce verdiği peşin bedelden mahsup edilebilir, düşülmezse kiracının tahsil süresi arsa kirasını ödediği müddetçe uzamaya devam eder. Kiracı arsayı kullanmak istemediğinde, henüz tahsil süresi dolmamışsa, arsayı ve enkazı mütevellîye bırakıp tahsil hakkını kullanmak isteyebilir.³²⁷

Vakıf malı çift kira sözleşmesi ile kiralamış kişinin, mütevellînin verdiği izinle başka birine vakıf malın tasarruf hakkını devretmesinden sonra malın kullanımdan kalkmasına binaen bazı meseleler ortaya çıkmaktadır. Yine fetva kaynakları bu hususta yol göstericidir. Buna göre, vakıf mal yeni çift kiracının elindeyken tamamen harap olduğunda, yeni kiracı maldan el çekip tahsil edemediği kısmı önceki çift kiracıdan isteme ve arsayı eski kiracıya iade etme hakkına sahiptir.³²⁸ Vakıf mal devir yoluyla birden fazla çift

³²⁴ Câmîu'l-İcâreteyn, v.11b-12a.

³²⁵ Halebî, s.97; Sun'ullah el-Halebî, v.262a.

³²⁶ Netîcetü'l-Fetâvâ, s.165.

³²⁷ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.283.

³²⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, ss.276-277 ve s.283.

kiracının elinden geçmişse, son kiracının tahsil edemediği kısmı bir önceki kiracıdan tazmin ettirmesinin ardından, bir önceki kiracı da kendinden önceki kiracıya rücu etme hakkına sahiptir. Tahsil süresi dolmadan vakıf malı devreden ilk çift kiracıya kadar rücu zinciri devam edecektir.³²⁹ Fakat çift kiracı usulüne uygun şekilde malı devredip tahsil etmediği kısmın bedelini yeni kiracıdan aldığıında, yeni kiracı onu ibra ederse artık kendisinden mali bir talepte bulunulamaz.³³⁰ Yani rücu zinciri orada kırılır. Bir bürokratik yazışmada çift kiracının vakıf malın harap olması sonrasında malı başkasına devretmesine rastlanmaktadır.³³¹

Çift kiracı malı tasarruf edip tahsil süresini bitirdikten sonra hâlâ tasarruf ederken malda hasar oluşabilir. Bu durumda kiracı malı tamir ederse, yaptığı tamir masrafı ile tahsil süresinin sona ermesinin ardından malı tasarruf etmesi karşılığında oluşan borcu mahsup edilir.³³²

³²⁹ Yenişehirli Abdullah Efendi, ss.280-281.

³³⁰ Tosyevî, v.99b; Dürrîzâde Mustafa Efendi'ye (ö. 1188/1775) atıfla **Netîcetü'l-Fetâvâ**, s.162.

³³¹ Kadı yardımcılardan Ahmet adlı bir kişi 1709 yılına ait bir hüccette yer alan hususları yazmak için görevlidir. Ahmet, Rodosçuk'ta Hocabeyazıt Mahallesi sakinlerinden Mustafa Ağa'nın vefat edene kadar oturduğu eve gider ve kaydın sonunda isimleri yazılı Müslümanların huzurunda meclis kurar. Mustafa Ağa'nın eşi Fatma, aynı zaman kızları Ümmühanî ve Hatice'nin vasisidir. Fatma'nın beyanına göre vefatına kadar Mustafa Ağa peşin kira bedeli ve aylık 40 akçe vadeli kira bedeliyle Kaptıağası Gazanfer Vakfı'na ait İstanbul'da İnebey Mahallesi'nde bulunan eve mutasarrıftır. Fakat evdeki hasara binaen ve kızların başka bir yerde yaşamaları sebebiyle onların evdeki tasarruf haklarını mütevellî eliyle misil bedelle devretmek, Mustafa Ağa'nın vefatından sonra tasarruf hakkı sahibi olan kızların yararına olacaktır. Vesayetine dayanan Fatma, evi kadı izniyle 93 kuruşa İsmail Çelebi'ye devreder ve bedeli tamamen teslim alır. Bu işlemlere mütevellînin izin vermesi ve kendisine temessük teslim etmesi için de kayıta ismi yazılmayan bir kişiyi vekil tayin eder. Kadı yardımcısı Ahmet bu hususları yazılı hale getirir, yanındaki Müslümanlardan Mehmet ve İsmail ile beraber kadı huzurunda bu vakayı anlatır. Bkz. MK-RM, 1636/30b.

³³² Yenişehirli Abdullah Efendi, s.281; Tosyevî, v.102a; Dürrîzâde Mustafa Efendi'ye atıfla **Netîcetü'l-Fetâvâ**, ss.161-162.

Malın tamamen harap olmasına rağmen tamirat yapılmamış olabilir. Osmanlı bürokratik yazışmalarında çift kira sözleşmesiyle kiraya verilmiş malın tamamen ortadan kalkması sebebiyle mallardan vergi alınmamasına dair bir yazışma dikkat çekmektedir.³³³

Mütevellinin veya kiracının malı tamir etmediği ve bu nedenle malın ecr-i mislinin azaldığı durumda, kiracıların vadeli kira bedelinin tekrar hesaplanmasını talep ettiği bir yazışmaya rastlanmaktadır.³³⁴

(4) Kiracının İnşa Yasağı

Çift kiracı vakıf malı kullanma hakkına sahiptir. Fakat vakıf arazi üzerinde kendi malıyla ve kendisine ait olmak üzere bir yapı inşa edemez. Bu hak ancak sözleşme yapılırken kendisine verilebilir ve bu durumda zaten çift kira sözleşmesinden değil mukataa sözleşmesinden bahsedilir. Çift kiracı mütevelliden izin almaksızın kendi malıyla kendisi

³³³ Rodosçuk kadısına yazılan 1729 yılına ait hükümden anlaşıldığına göre, Rodosçuk naibi Mustafa divana arzuhal gönderir. Arzuhalde Rodosçuk'ta bulunan Hacı Hürmüz Camisi'nin mütevellisi ve mürtezikasının kadı huzuruna verdiği beyanlar bulunmaktadır. Buna göre Hacıhürmüz Mahallesi'nde bazı kısımları çift kira sözleşmesi ile birçok Yahudi'nin tasarrufunda bulunan vakıf odaların hepsi tamamen haraptır. Yapılardan eser yoktur, tamamen arsa halindedir. Buradan yararlanılması mümkün değilken odalardan alınacak avarız ve nüzülün vakıf mürtezikasından alınması girişimleri vakidir. Arzuhale binaen bu gibi girişimlerden vazgeçilmesi İstanbul'dan emredilir. Bkz. DAB-C.EV, 453-22947.

³³⁴ Rodosçuk kadısı Hüseyin'in 1727'deki arzuhaline bakılırsa, bu şehirdeki Dizdarzade Vakfı'ndan Timuroğlu diye bilinen hanın çift kira sözleşmesiyle mutasarrıfı olan ve İstanbul'da oturan Amine, Ümmügülsüm ve Hatice isimlerindeki küçük kızların mahkemece tayin edilen vasileri İbrahim'in mahkemedeki vekili Mahmut vekaleten ve Rodosçuk sakinlerinden Fatma adlı kızın vasisi İbrahim asaleten kadı huzurunda beyanda bulunur. Buna göre kiracılar müeccel kira bedelini şeyhülislam fetvasına uygun olarak ödemeye razı iken müteveli daha fazla bedel talep edip alır ve yetimleri mağdur eder. Fakat müteveli Rodosçuk'ta değildir. Vekil ve asil kişiler kadıdan bu hususu İstanbul'a arz ederek yapının durumunun keşfedilmesini ve merkeze bildirilmesini talep eder. Kadı da hanın üzerine varıp vakada menfaati bulunmayan ehl-i vukuftan olan kişilerle beraber yapıyı muayene edip ecr-i mislini hesap eder. Binanın bir kısmı yıkık ve bir kısmı da tamire muhtaç durumdadır. Bu sebeple ecr-i misli verilegelmekte olan 4.360 akçe değil 2.000 akçe kadardır. Kendisine güvenilir çok sayıdaki Müslüman ehl-i vukuf da buna muvafakat eder. Bu keşif işlemi İstanbul'a arz edilir. Bkz. DAB-İE.EV, 60-6591.

için bina yaptığında, binanın kaldırılması vakfa zarar vermiyorsa müteveli binanın kaldırılmasını kiracıdan talep eder. İzinsiz şekilde bu binayı kullanan kiracı, vakıf arazi üzerinde tasarrufta bulunduğundan tasarruf ettiği süre kadar ecr-i misil ödemekle de yükümlüdür.³³⁵ Binanın kaldırılması vakfa zarar verecekse, müteveli binanın kaldırılmış haliyle kıymetini kiracıya ödeyip binayı vakıf adına elde tutma hakkına sahiptir.³³⁶

Bina yapma yasağı, sözleşmede bu yetkinin kiracıya tanınmamış olmasına dayanır. Çift kiracı kendi mülkü olmak üzere kendi malıyla bina yapmak için kadıdan izin dahi alsa, müteveli yine binanın kaldırılması vakfa zarar vermeyecekse kaldırılmasını talep eder. Çift kiracı sırf kadı izniyle bina yaptığını öne sürerek bu talebi karşılamaktan kaçınamaz.³³⁷ Sonuçta müteveliyle yapılan sözleşmede bu yetki kiracıya verilmediğinden çift kiracı kendi malı olmak üzere bina yapamaz. Yalnız başına müteveli de sonradan çift kiracıya kendisi için kendi malıyla inşa etmesine izin veremez. Aksi takdirde kendisinden sonra gelen müteveli, bu binanın kaldırılmasını çift kiracıdan isteyecektir.³³⁸ Dolayısıyla çift kiracıya sözleşmede tanınmayan sonradan kendi mülkü olmak üzere bina yapma hakkı, ancak kadı ve müteveli birlikte izin verirse çift kiracının olur.

c. Mukataa

Vakıf malın uzun süreyle kiraya verilmesinin bir versiyonu da mukataa usulüdür. Buna göre, kiracının çift kira sözleşmesindeki hakkına ilaveten vakıf arazi üzerinde kendi malıyla ve kendi mülkü olmak üzere bina yapma veya ağaç dikme hakkı müteveli tarafından tanınmıştır. Bu hakkını kullanan kiracı, vakfa belli bir süreyle zemin kirası vermekle yükümlüdür. Mukataalı araziye fukaha muhteker arazi demektedir.

³³⁵ Tosyevî, v.90b; *Neḫicetü'l-Fetâvâ*, ss.151-152.

³³⁶ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.257.

³³⁷ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.258.

³³⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.508.

(1) Cevazı ve Mahiyeti

Hanefi fukahasının mukataa sözleşmesinin cevazı hakkında hüküm ortaya koyarken zikrettiği ilk şey, kiracının kira süresi bittikten sonra da diktiği bina veya ağaçları kullanmaya devam edebilmesi meselesidir. Zira bu hakkı tanımamak esasen mukataa gibi bir sözleşmeye cevaz vermemek anlamına gelecektir. Fukahaya göre bir kişi vakıf araziyi mukataa sözleşmesiyle kiralayıp oraya ağaç diker veya bina yaparsa, kira süresi bittikten sonra, eğer vakfa zarar teşkil etmiyorsa kiracının ecr-i misil karşılığında orayı kullanma hakkı vardır. Bu hak vakıf arazi ile kayıtlıdır, mülk arazide böyle bir hak söz konusu değildir. Arazinin mâliki kiracıdan ağaçların sökülmesini istediği zaman kiracının ecr-i misil karşılığında araziyi kullanmaya devam etmeye hakkı yoktur. Ağaçları sökmek onun bir yükümlülüğüdür. Fakat diktiği ağaçların değeri arazinin değerinden fazla olduğunda, kiracı arazinin değerini mâlike tazmin eder ve hem ağaçlar hem de arazi kiracının olur. Arazinin değeri ağaçlardan fazla ise mâlik ağaçların değerini kiracıya tazmin ettiğinde hem arazi hem de ağaçlar mâlikin olur.³³⁹

Araziyi kullanmaya devam etmenin şart olduğu mukataa sözleşmesinde vakıftan yararlananların bu ağaçların sökülmesini istemeye hakları yoktur. Zira şer'an zarar giderilmelidir. Ağaçların sökülmesinde vakıftan yararlananların zararı varken bu şer'i kural geçerlidir. Kural bir hadis-i şerife dayanmaktadır: “Zarar vermek ve mukabeleten zarara uğratmak yoktur” (*lâ darara ve lâ dirâra*).³⁴⁰ Bu hüküm bir külli kaide formunda *Me-celle*'de de yer bulmuştur (md. 19): “Zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur.”

Kiraya verenin süre sonunda bina ve ağaçları kiracıdan zorla temellük etmesi konusunda fukaha ihtilaf etmiştir. Süre sona erdikten sonra kiracının araziyi kullanmaya devam etmesi sözleşmede şart edilmeyip kullanıma devam hususunda kiraya verenin rızasının alınması sözleşmede şart edilse, bu ihtilaf yine ortadan kalkmaz. Zira böylesi bir

³³⁹ İbn Âbidîn, C.9, s.42.

³⁴⁰ *el-Muvatta'*, “Akziye”, 31; *Müsned*, I, 313; İbn Mâce, “Ahkâm”, 17.

şart sözleşmenin fasit olmasına neden olur çünkü kiracının vakfı ele geçirmesine yol açmadığı müddetçe bu şartın kiracıya bir faydası yoktur. Buna binaen, metinlerin, şerhlerin ve fetvaların birbiriyle çekişme halinde olması nedeniyle, “ağaçların sökülmesini istemeye hakları yoktur” görüşünün elverişli olduğu iddia edilse bile o görüşle fetva verilmez. Zira ulemanın ihtilaf ettiği meselede vakfa en faydalı olan görüşlerle fetva verilir. Bundan dolayı da hüküm, zaman içinde ecr-i mislin yükselmesi sebebiyle kira sözleşmesinin münfesihi olduğu şeklinde düzeltilir.³⁴¹

Muhteker arazi meselesinin temeli budur. *İstihkâr*, arazide yapılan binanın ve dikilen ağaçların veya bunlardan birinin arazi üzerinde kalmaya devam etmesi maksadıyla yapılan kira sözleşmesidir. Ağaç yahut binayı kaldırmakta vakfın faydasının olmaması, bunlar söküldüğünde arazinin daha yüksek bedelle kiraya verilemeyeceği anlamına gelir. Buna binaen kiracı vefat ettiğinde vârislerin araziyi kullanmaya devam etme hakları vardır. Fakat kiracı veya vârisin müflis olması veya kötü şekilde malı kullanması yahut

³⁴¹ İbn Âbidîn'e göre burada kiracının vakıf maldaki tasarrufu aslında onun zamanında da görüldüğü üzere mülkiyet tasarrufudur. Neticede orayı az ve önemsiz bir miktar karşılığında kiralamış olur ve kira bedelinin artırılmasının kendisine zulüm ve bûhtan olduğunu iddia eder. Onun nazarında “hizmet karşılığı” diye addettikleri rüşvetten Allah'ın gözlerini kör ettiği mütevellilerden dolayı böyle şeyler olur. Onun zamanında zikredilen meselede işler başka türlü işlemektedir. Ona göre kadılar vakıf hakkında mezhepteki hileleri bulmayıp başka mezheplerdeki hilelere başvurmak-tadır ve bu iş vakıfların ele geçirilmesine, mescitlerin, medreselerin, ulemanın yok olmasına, vakıftan yararlananların ve vakfedenin soylarının fakirleşmesine yol açmaktadır. Bir kişi böyle sözler söylediğinde sözleri kabul edilemez bulunduğunu söyleyen İbn Âbidîn'e göre bu eski bir meseledir. Kınalızâde'ye göre vakıf araziler üzerine bina yapılması ve ağaç dikilmesi meselesi bölgede özellikle Şam şehrinde çokça vuku bulmaktadır. Bu şehrin bostanı çoktur ve ekserisi vakıftır. Kiracılar bu arazilere ağaç dikmişler ve oraları mülk etmişlerdir. Ekserisinin kira bedeli de ecr-i misilden azdır; başta da böyledir oraya rağbet artınca da böyledir, bölgedeki dükkanlar da böyledir. Müteveli veya kadı bu dükkanların kira bedellerinin ecr-i misle yükseltilmesini talep ettiğinde kiracılar şikayet edip bunun zulüm olduğunu ve onların da zalim olduklarını iddia etmektedirler. Bazı idareciler ve ileri gelenler kiracılara destek çıkıyorlar ve bu talebin insanlar arasında fitneyi tetiklediğini, işlerin olduğunu hal üzere bırakılmasının doğru olduğunu, işlerde değişiklik yapmanın kötü olduğunu iddia ediyorlar. Fakat kötülüğün şer'e gözünü yummakta olduğunu, ümmetin fesadı anında sünnetin ihya etmenin en faziletli cihat ve Allah'a en çok yaklaştıran fiil olduğunu bilmiyorlar. Kadıların âdil, âlim olması ve mütevellilerin vakfı idare etmede zalim değil emin olması gerekir. Böyle olduğunda ise bina ve ağaçlar kaldırıldığında arazi daha yüksek bir bedelle kiraya verilir. Kira sözleşmesi feshedilerek arazideki bina ve ağaçlar kaldırılır veya ücretleri verilir, kaldırma işi nadiren araziye zarar verir. Böyle hareket etmek vakıf için faydalıdır. Bkz. İbn Âbidîn, C.9, ss.42-44.

vakfı ele geçirmesinden korkulan bir mütegalibe olması gibi zararlar ortaya çıkarsa, vakıftan yararlananlar o kiracının araziye kullanmaya devam etmesine rıza gösterme yönünde icbar edilemezler. Fukahanın meseleden mutlak olarak bahsetmesini esas alan bir görüşe göre mütevellinin binanın kaldırılması ve arazinin boş halde teslim edilmesini kiracıdan talep etme hakkı vardır. Ancak meseleyi mutlak olarak anlamak vakfın zararının ortaya çıkacağı durumu nazara almamaktır. Halbuki hükmü mutlak görmemek gerekir. Mesela kiracıdan dolayı vakfın rakabesi için endişe edildiği durumda kadı kira sözleşmesini feshedip araziye onun elinden almalıdır.³⁴² Muhteker arazideki bina ve ağaçların satılması veya vakfedilmesi meselesi ile rehne verilen veya kiraya konulan malın vakfedilmesi meselesinde İbn Nüceym bunların mümkün olduğunu söylemiştir. Diğer bir görüş ise bir kişinin ödünç aldığı veya kiraladığı binayı vakfetmesinin caiz olmamasıdır.³⁴³

Mukataa sözleşmesinin yapılabilmesine ilişkin fetvada daha açık bilgilere rastlanmaktadır. Buna göre, vakıf mal tamamen harap hale gelip kullanımdan kalktığında vakıfta tamir için yeterli gelir bulunmazsa, müteveli önce çift kira sözleşmesi yapmayı denemelidir. Başaramazsa, arsayı mukataa sözleşmesine konu etme yoluna gidebilir. Müteveli bu sözleşmeyi yapabilmek için kadıdan izin almak zorundadır, kendi başına yaptığı sözleşme yürürlüğe giremez.³⁴⁴ Kadı izni almadan veya vakfın geliri tamire yeterli iken müteveli mukataa sözleşmesi yaparsa, bu sözleşme vakfın sonraki mütevellisi tarafından feshedilebilir. Yeni müteveli, sözleşmenin geçerli olmamasına binaen, mülk binayı kaldırmak vakfa zarar vermiyorsa binayı kaldırtmaya yetkilidir. Binanın yapılı veya enkaz halinden hangisi daha ucuzsa o kıymeti mülk sahibine verir.³⁴⁵ Osmanlı bürokratik

³⁴² İbn Âbidîn, C.9, ss.43-44.

³⁴³ Haskefi, C.1, s.300; İbn Âbidîn, C.6, s.592.

³⁴⁴ Menteshzâde Abdürrahim Efendi, s.509.

³⁴⁵ Tosyevî, v.89a

yazışmalarında vakıf arazi üzerindeki harap binaların devlet tarafından tamir edilerek zemin kirasının yıllık olarak vakfa ödenmekte olduğuna ilişkin bir örneğe rastlanmaktadır.³⁴⁶

(2) Kiracının Tasarrufları

Mukataa sözleşmesi gereğince kiracının vakıf araziye bina yapma ve ağaç dikme hakkı vardır. Bunun için hususen mütevelliden izin almasına gerek yoktur. Vakfa zarar vermediği müddetçe mütevellinin sözleşme gereğince izninin bulunduğu varsayılır. Fakat kiracı bina yapmak veya ağaç dikmek maksadı dışında, mütevelliden izin almadan toprağı kazamaz. Müteveli vakıf için yararlı ise kazıya izin verir, değilse vermez. Mütevellinin vakfın yararına katkı yapacak şeye izin vermesi şer'an yasak değildir. Bu hükümler kiracının araziye imar etmesini içeren bir hakk-ı kararının bulunmaması halinde geçerlidir. Dolayısıyla kendisine hakk-ı karar tanınmışsa, mukataa sahibinin bu hak çerçevesinde yapacağı işlerin vakfa zararlı olmadığı varsayılır ve izne ihtiyaç duyulmaz. Müteveli kazı yapma, ağaç dikme, arazideki topraktan duvar yapma gibi işlere izin verdiğinde, bunların benzerinin de yapılması hakkında delil mevcut olur. Ağaç dikme yetkisi olan kiracı, araziye mesela üzüm çubuğu da dikebilir. Vakıf araziye zarar verilmediği takdirde bu gibi işler için müteveli izin verebilir. Mukataa sahibi, mütevelliden izin almadan yaptığı iş sonucunda ortaya çıkan şeylere mâlik olamaz, özellikle bu iş vakfa zarar verecekse böyledir.³⁴⁷

Kiracının bu araziye kendi malıyla ve mütevelliden izin almadan yaptığı bina veya diktiği ağaçlar, eğer vakfa ait olması için niyet etmemişse kendisindir. Eğer vakfa ait eski bir binaya zarar vermeyecekse kiracı yeni binayı kaldırır. Fakat zarar verecekse kiracının malı zayi olur. O mal bina olmaktan çıkana kadar kiracı bekler ve kalan enkazı

³⁴⁶ Terkos kazasının Azatlı köyündeki Hacıhasanzade Muhiddin Mehmet Efendi Vakfı'nın müsakkafatından olan harap çiftlik ve müştemilatının miri tarafından onarılarak baruthane haline getirilmesi ve yıllık mukataa-ı zeminin Baruthane nâzırı tarafından vakfa verilmesi hakkındaki 1794 yılına ait yazışma için bkz. DAB-C.EV, 310-15763.

³⁴⁷ İbn Âbidîn, C.6, s.678.

alır. O binanın veya enkazın varlığı, arazinin bir başkasına kiralanmasının sahih olmasına mani değildir. Zira binayı yapan kiracı bina üzerinde hak sahibi değildir ve bu sebeple binanın kaldırılması hakkına da mâlik değildir. Binanın kaldırılması vakfa zarar verse de vermese de binanın enkaz ya da yapılı halinden hangisi ucuzsa o miktarı geçmeyen bir bedel karşılığında vakfa ait olması hususunda tarafların anlaşmaları geçerlidir. Kaldırılması vakfa zarar vermiyorsa kiracının rızası varsa böyle bir anlaşma yapılabilir. Zira sulh rızasız olmaz. Fakat binanın kaldırılması vakfa zarar veriyorsa, kiracı o bedeli mecburen alıp binadan el çeker. Bu halde rızası aranmadan sulh yapılır zira vakfın menfaati gözetilmelidir. Binanın kaldırılması meselesinin bu noktasında vakıf arazi ile mülk arazi arasında benzerlik bulunmaktadır. Mesela bir kişi mülk araziye gübre atıp ağaç diktikten sonra vefat ettiğinde ağaçlar elbette o kişinin vârislerine ait olur fakat vârislere ağaçları sökmeleri emredilir. Atılan gübrenin bedeli için vârislerin arazi mâlikine rücu etme hakları yoktur.³⁴⁸ Zira ağaçlar ile gübre birlikte daha fazla tazmin bedeline neden olur, halbuki ucuz olan tazmin bedeli nazara alınmalıdır. Bu da yalnızca ağaçlardır.

(3) Zemin Kirası

Muhteker arazinin kira bedelinin artırılması meselesi fukahânın tartıştığı bir meseledir. Vakıf arazinin zemin kirası ecr-i misil iken mukataa sahibi bu bedeli ödediği müddetçe tasarrufuna devam eder. Fakat binanın sahibi ecr-i misil karşılığında araziye kiralamak istemediğinde, bina kaldırılınca şimdikinden daha fazla kira getireceği tahmin ediliyorsa kadı binanın kaldırılmasını emreder ve araziye başkası kiralar. Fakat daha fazla kira bedeli elde edilemeyecekse arazi aynı bedel üzerinden kiracıda bırakılır. Ecr-i mislin niçin değiştiği önemlidir: Vakıf arazinin kiracısı o araziye bina yaptıktan sonra kira bedeli fahiş miktarda artınca, artışın bina yapılmasından mı yoksa arazinin kendisinden mi kaynaklandığına bakılmalıdır. Bina yapıldığı için zemin kirası artmışsa, kiracının kira bedelinin fazlalaşan kısmını ödemesi gerekmez çünkü hükme esas alınması gereken şey, o fazlalığın kiracının kendi malıyla yaptığı inşaata dayanmasıdır. Bu hüküm vakıf araziye

³⁴⁸ İbn Âbidîn, C.6, s.678.

kendi malıyla ve kendi mülkü olmak üzere bina yapma hakkı tanınmış kişi için kayıtlıdır. Zira mütevellinin emri üzerine bina yapıp masrafını vakfa rücu edecek olan kiracı mukataa sahibi değildir, kira bedelinin fazlalaşan kısmını ödemek zorundadır.

Ecr-i mislin artması arazinin kendisinden dolayı değil binadan dolayı iken kira sözleşmesi yıllık veya uzun süreli ise o süre içinde vakıf aleyhine bir zarar oluşmaz. Kiracıdan süre içindeki zararın karşılanması maksadıyla ecr-i misilden fazla olan kısım tahsil edilemez. Bu mesele bir yerin aylık olarak kiraya verilmesindeki gibidir. Aylık kirada fazla kısım ay içinde alınmaz, kira bedeli ayın sonuna kadar artmamış haliyle sözleşme devam eder. Sonuçta sözleşmenin bağlayıcılığı nedeniyle ve sözleşmenin feshini gerektiren bir husus da bulunmadığından ecr-i misil kendi zatında artmamış vaziyettedir.³⁴⁹

Kira bedeli bina yapıldığından değil de arazinin kendisinden dolayı artmışsa, kiracının fazlalaşan kısmı ödemesi gerekir. Kiracı eski kirayı ödemek istemediğinde, binanın kaldırılması vakıf araziye zarar vermiyorsa kadı kiracıya binayı kaldırma emri verebilir. Araziyi başkası ecr-i misille kiralar. Zira ecr-i misilden eksik bir bedel ecr-i misilden başka bir bedeldir, vakıf malın ecr-i misilden başka bir bedelle kirada kalması zaruret nedeniyle caiz değildir. Fakat daha fazla kira bedeli elde edilemeyecekse arazinin aynı bedel üzerinden kiracıda bırakılmasında zaruret vardır.

Vakıf arazinin kiracısı bina yapıp da kira bedeli artırıldığında kiracı bu yeni bedeli vermeyince aybaşında kira sözleşmesi münfesi olur. Aybaşından maksat ayın girmesinden öncesidir. Zira kiracının her ay belli bir miktara kiralamasında yalnızca ilk aylık kiralama halihazırda sahihtir, müteakip her aydaki kiralama da o aya girildiği zaman sahih olacaktır.

Bu durumda binanın kaldırılması vakfa zarar verecekse kaldırılmaz, zarar vermeyecekse kaldırılır. Binanın kaldırılması vakfa zarar veriyorsa müteveli vakıf adına kiracıdan binayı zorla temellük eder, kaldırılması vakfa zarar vermiyorsa kiracı da rıza gösterirse müteveli binayı temellük eder. Her iki durumda da müteveli binanın yapılı ya da

³⁴⁹ İbn Âbidîn, C.6, s.595.

enkaz halinden hangisi ucuzsa mukataa sahibine onu ödemelidir. Kaldırılması vakfa zarar vermiyorken kiracı rıza göstermezse, mütevellî binayı temellük etmez çünkü rıza alınmadan temellük etmek caiz değildir. Bu durumda bina kiracının mülkiyetinden çıkana kadar yani yıkılana kadar beklenir.³⁵⁰

Kiracı ecr-i misli ödemeye devam ediyorsa, kira sözleşmesinin bitmesinden sonra dahi mukataalı arazi kiracıda kalmaya devam etmelidir. Zira bu durumda vakfın zararından bahsedilemez. Hal böyleyken kadı, başkasının kiralaması için binanın kaldırılmasını emrederse kiracının zararı giderilmek zorunda olacaktır ve bu da vakfın zararına sonuç doğurur. Dolayısıyla, ecr-i misil ödendiği müddetçe iki tarafın da zararı bulunmadığından arazi kiracının elinde bırakılır. Aynı gerekçeyle, kiracı vefat ettiğinde vârislerinin de o malı kullanmaya devam etme hakları vardır. Elbette zikredildiği üzere kiracı veya vârislerinin müflis olması veya kötü şekilde malı kullanması yahut vakfı ele geçirmelerinden korkulması gibi vakfa zarar verecek haller varsa hüküm başkadır.

Bir görüşe göre kiracı ecr-i misli vermeye devam etmek istese de kira süresi sona erdikten sonra bina ve ağaçların kaldırılıp arazinin vakfa iade edilmesi gerekir. Halbuki bina ve ağaçların kaldırılması hükmü mutlak olarak anlaşılmamalıdır. Mukataalı arazileri mutlak hükümden hariç tutmak gerekir. Zira bu arazi üzerine yapılan bina orada daima kalması amacıyla yapılır. Vakfın sahih olması için şart edilen şeylerin ebediyeti bulunmalıdır. Ebediyetin bir örneği de vakıf veya beytülmale ait olan köylerdir. Eğer köylüler o arazilerde yaptıkları evlerin ve diktikleri ağaçların her sene kaldırılacağını ve köylerinin ellerinden alınıp başkasına verileceğini bilselerdi, köylerin harap olması ve oraları imar edecek kişinin bulunmaması gerekirdi. Bunun benzeri bostanlar ve benzeri yerlerdeki girdar sahipleri ile dükkanlar ve benzeri yerlerdeki gedik sahipleridir. Malın onların elinde

³⁵⁰ İbn Âbidîn, C.6, ss.594-595.

bulunmasının devam etmesi onların malı imar etmesinin ve malı kira geliri getirmesinin nedenidir. Bunda vakıfların ve beytülmalin büyük menfaati vardır.³⁵¹

(4) Mülk Binanın Harap Olması

Mukataa sahibinin yaptığı binanın harap olması meselesinde fetva mecmuaları yol göstericidir. Fetvaların ilgilendiği meseleler, bu mülk binanın kısmen veya tamamen harap olması sonucunda malın ve mukataa sözleşmesinin akıbeti hakkındadır. Bir defa mukataalı vakıf arazideki mülk binalar tamamen ortadan kalkmamışken, zemin kirası verilmeye devam edildiği müddetçe mütevellî bina mâlikinin zemin üzerindeki tasarruf hakkını iptal edemez veya binaları vakıf için zapt edemez.³⁵²

Mukataalı arazi üzerindeki bina tamamen ortadan kalkarsa, mülk sahibi tekrar kendi malıyla ve kendine ait bina yapmak isterse mütevellînin iznini almak zorundadır. Mütevellî izin vermek mecburiyetinde değildir, araziye vakıf için zapt edebilir.³⁵³ Mülk sahibi binanın enkazını alır.

Mukataalı vakıf arazinin daha karmaşık bir versiyonuna dair fetvada örnekler bulunmaktadır. O da vakıf arazi üzerindeki mülk bina veya ağaçların başka bir vakfa konu olmasıdır. Yani arsa bir vakıf, üzerindikiler başka bir vakıftır. Arsanın üzerindeki vakıf binanın harap olması durumunda bazı meseleler ortaya çıkmaktadır. İlk mesele, arazi üzerindeki bina ya da ağaçların kısmen harap olmasıdır. Bu durumda zemin kirası verilmeye

³⁵¹ İbn Âbidîn, C.6, ss.593-594. Ona göre son zikredilen hükümler kiracıların ecr-i misillerini fahiş bir eksiklik olmadan ödemeleriyle alakalıdır, vakfın yararına olan bu hükümler kendi zamanında ortaya çıkan meselelerde maalesef pek uygulanmamaktadır.

³⁵² Dürrizâde'ye atıfla **Neticetü'l-Fetâvâ**, s.150.

³⁵³ **Neticetü'l-Fetâvâ**'da s.152, aynı kaynakta Veliyyüddin Efendi'ye (ö. 1182/1768) atıfla s.164 ve Halîlefendizâde Mehmed Saîd Efendi'ye atıfla s.163; Tosyevî, v.89a ve v.102b; Yenişehirli Abdullah Efendi, s.234.

devam ediyorsa arsa mütevellisi bina veya ağaç vakfının zemin üzerindeki tasarruf hakkını iptal edemez veya binaları kendi vakfı için zapt edemez.³⁵⁴

Vakıf arazi üzerindeki vakıf bina tamamen ortadan kalktığında ise binanın yeniden yapılması için arazi vakfının mütevellisinden izin alınması gerekir.³⁵⁵ Fakat bina vakfının mütevellisi tekrar bina yapmak isterken arsa vakfının mütevellisi başka bir kişiye bina yapma izni veremez.³⁵⁶ Binanın vakfı yeterli gelire sahip olmadığından birkaç yıl boyunca yeniden bina yapamazsa, arazi vakfı mütevellisi o araziye zaptedip vakfın yararı için tasarruf edebilir.³⁵⁷ Dolayısıyla binanın vakfı bir süre boyunca bina yapmamaya devam ediyorsa, arazi vakfı araziye başkasına kiraya verme serbestliğine kavuşur. Bir fetvada bu süre otuz yıldan fazla olarak zikredilmektedir.³⁵⁸ Fetvalardan anlaşıldığı kadarıyla arazi vakfı için önemli olan zemin kirasının ödenmesidir. Bina ortadan kalktıktan sonra bina vakfı mütevellisi tekrar inşaat yapmasa da zemin kirasını verdiği müddetçe vakıf arazi üstünde hak sahibi olmaya devam eder. Osmanlı bürokratik yazışmalarında vakıf arazi üzerindeki vakıf ağaç ve binaların tamamen ortadan kalktığına ilişkin bir vakaya rastlanmaktadır. Arazi vakfı hasar iddiasında bulunmasına rağmen yapılan incelemede vakıf ağaç ve binalar gayet sağlam şekilde durmaktadır. Bu nedenle arazi vakfı mütevellisinin ağaç ve binaların bulunduğu araziye vakıf adına zaptetme girişimi engellenir.³⁵⁹

³⁵⁴ Tosyevî, v.89b; *Netîcetü'l-Fetâvâ*, s.151.

³⁵⁵ Tosyevî, v.89a; Hayâtîzâde Mehmed Emin Efendi (ö. 1160/1747) ve Karahisârî İbrâhim Efendi'ye (ö. 1197/1783) atıfla *Netîcetü'l-Fetâvâ*, s.154; *Câmiu'l-İcâreteyn*, v.111b.

³⁵⁶ *Câmiu'l-İcâreteyn*, v.112a.

³⁵⁷ *Câmiu'l-İcâreteyn*, v.111b-112a.

³⁵⁸ *Câmiu'l-İcâreteyn*, v.112a.

³⁵⁹ Edirne kadısı İsmail'in 1796'da yazdığı arzuhale göre Edirne'nin Yıldırım Beyazıt Mahallesi yakınında Yıldırım Beyazıt Vakfı'na yılda arsasının 1.800 akçe mukataası olan, içinde meyveli ve meyvesiz ağaçlar ile dolapları bulunan çiftlik denilen mülk evin eski sadrazamlardan Mustafa Paşa'nın vakfı olduğu, defter-i hakanideki vakfiyede muhafaza edilen vakfiyede kayıtlıdır. Fakat Yıldırım Beyazıt Vakfı mütevellisi Halil Ağa'nın bu çiftliği fuzuli olarak zaptedip sattırmayı amaçladığı kadıya bildirilir. Halil Ağa'nın müdahaleden men edilmesi hakkında kadıya bir emir gönderilir. Mustafa Paşa Vakfı'nın cabisi Hacı Halil'in müteveli Halil Ağa ve çiftliğin kiracıları önünde ve kadı huzurunda verdiği beyana göre emir gereğince çiftlik Mustafa Paşa Vakfı'na ait olduğundan bu vakıfça zaptedilmelidir. Buna karşılık

3. Oturma (*Süknâ*) Hakkı Bulunan Evin Kiraya Verilmesi

Bir vakıf malda oturma hakkı varken evin kiraya verilebilmesinden bahsedilmişti. Bu mal basit veya uzun süreli kira sözleşmesine konu olabilir. Hangi durumlarda malın kiraya verilebileceği ve kiraya verme yetkisinin kimde olduğu fukahânın tartışma konuları arasındadır.

a. Kiraya Verme Yetkisi

Kadı şu iki şart gerçekleştiğinde, üzerinde oturma hakkı bulunan vakıf malı kiraya verme yetkisine sahiptir: Oturma hakkı sahibi harap olmuş malı tamir etmekten kaçındığında veya bu kişi mesela fakirlik nedeniyle tamirden aciz kaldığında. Kadı o kişiye veya bir başkasına evi kiralar, kira bedeliyle de evi eski haline gelecek kadar tamir eder.³⁶⁰ Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin birkaç fetvası bu usulün ayrıntılarını göstermektedir. Buna göre, oturma hakkı sahibi fakir değilse de vakıf malın bulunduğu yerden başka yerde iken harap olan malı tamirden aciz olmaktadır. Bu halde de kadı malı kiraya verebilir. Zikredilen usulle evin tamir edilmesi yetkisi vakfeden tarafından oturma hakkı sahiplerine tanınmış olsa dahi bu iş ancak kadı izniyle yapılabilir. Hak sahibi birden fazlayken hepsi değil birkaçı tamirden kaçındığında, kaçınan kişinin payı kiraya verilir. Hak sahiplerinden bazısı, malın tamir edilmesi için kaynak oluşturmak isteyen diğer hak sahiplerinin malı kiraya vermelerine engel olamaz. İki oturma hakkı sahibi varken biri tamirden kaçındığında, tamir eden süknâ sahibi kadı izniyle tamir masrafını tahsil edene

mütevelli Halil Ağa, arazideki çiftlik ve bahçeler harap olup binadan ve ağaçlardan eser kalmadığından artık arazinin Yıldırım Beyazıt Vakfı'na ait olduğunu iddia eder. Kadı tarafından görevlendirilen bir kişi, vakadan haberi olup menfaati bulunmayan Müslümanlarla beraber araziye keşfe gider. Çiftlik sağlam şekilde bulunur. Durum kadıya aktarılınca, çiftliği Mustafa Paşa Vakfı'nın zaptetmesine mütevelli Halil Ağa'nın müdahale etmemesi kendisine tenbih edilir. Zira çiftliğin harap olmadığı sabit olduğundan, çiftlik vakfı bina ve ağaçları tasarrufa devam edecektir. Bkz. DAB-C.EV, 56-2767.

³⁶⁰ İbn Âbidîn, C.6, s.568.

kadar evde tek başına oturma hakkına sahip olur. Tamirden kaçınan kişi, diğerinin tahsil süresi sona ermeden evde oturmak istiyorsa, payına düşen kira bedelinden tahsil edilmiş olan kısmı diğer hak sahibine ödemek zorundadır.³⁶¹ Oturma hakkı olup da evde oturmayan kişi tamire katılmazsa yine onun hissesi kiraya verilir. Fukahaya göre zikredilen usul çerçevesinde kadı veya mütevellî vakıf malı kiraya vermek suretiyle tamir edebilir.³⁶²

Vakıf malda oturma hakkına sahip olan kişi aynı zamanda mütevellî ise harap olan malı tamir edebilmek için kendi başına kısa süreli kira sözleşmesi yapabilir. Fakat uzun süreli sözleşme yapabilmek için kadı izni almalıdır.³⁶³ Kiracının tahsil süresi sona erdiğinde mütevellî vakıf malın oturma hakkını devralma yetkisine sahiptir.³⁶⁴ Oturma hakkı sahibi mütevellînin bu minvalde bir uzun süreli kira sözleşme yapmak istemesi Osmanlı bürokratik yazışmalarına yansımıştır.³⁶⁵

Eğer vakfın mütevellîsi değilse, tamir işini görmek için bizzat oturma hakkı sahibinin evi kendi başına kiraya vermesi geçerli değildir. Ev o kişinin ihtiyaç duyduğundan daha büyük de olsa bu bir mazeret değildir, oturma hakkı sahibi başka kişiyi o evde hak sahibi yapamaz. Yine, vakıf gelirinde hakkı olan kişinin de evi kiraya verme hakkı yoktur. Bu iki durumda yasak olmasına rağmen evin kiraya verilmesi sonucunda elde edilen kira gelirinin akıbeti hakkında hüküm vermek gerekir. Bir görüşe göre yasaklanmışken kiraya verilen evin geliri vakfın olmalıdır. Fakat başka bir görüşte kiraya veren kişi gâsıptır ve fukahaya kira bedeli gasp edenin olur diye açıklamaktadır. Fetvaya konu olan görüş ise,

³⁶¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, ss.456-458.

³⁶² İbn Âbidîn, C.6, s.569.

³⁶³ Feyzullah Efendi, s.151.

³⁶⁴ Feyzullah Efendi, s.151; Tosyevî, v.80a; Paşmakçızâde Abdullah Efendi'ye (ö. 1145/1732) atıfla **Netîcetü'l-Fetâvâ**, s.139; Kırımı, v.15a-b.

³⁶⁵ Edirne'de Kilise Cami karşısında medfun Pürnazar Efendi adlı kişinin vakfının mütevellîsine oturma hakkı şart olan bir ev zaman geçmekle harap olur. Arzuhal sahibi mütevellî Feyzullah, evin avlusundan bir miktarını kadı izniyle tamire yetecek gelir elde edilene dek başkasına kiraya vermek için elinde şeyhülislam fetvası da bulunduğundan, bu hususta bir ferman ısdar edilerek yerinde kadı tarafından bu işlemin yapılması için 1767'de İstanbul'dan talepte bulunur. Bu talep müspet karşılır. Bkz. DAB-C.EV, 43-2117.

“vakfın gelir getirici malı gasp edildiğinde tazminata hükmedilir” hükmüne dayanır. Tazminat hükmü vakfın menfaatine aykırı değildir. Dolayısıyla vakfın geliri veya oturma hakkı bir kişiye aitken yasak olmasına rağmen elde edilen kira bedeli o kişinin olmalıdır. Hak sahibi birden fazlaysa kira geliri hepsine ait olmalıdır. Oturma hakkı sahibi veya gelirde hakkı olan kişi bu sözleşmeyi yasak olmasına rağmen yapması nedeniyle vakıf malı gasp etmiş olur, vakfın zararını tazmin etmekle yükümlüdür.³⁶⁶ Müteveli yasak iken yapılmış bu sözleşmeyi sona erdirip malı vakıf adına zapt etmelidir. Vakıf mal harap ise tamir etmek maksadıyla malı kiraya verip kira bedelini tamire sarf eder.³⁶⁷

Vakıf malı kiraya ancak müteveli yahut kadı verebilir. Dolayısıyla bu yetki ikisine dağıtılmış vaziyettir. Kimin öncelikli yetki sahibi olduğunu fukaha şu şekilde izah etmiştir: Vakfın mütevellisi yoksa veya var ama kaçınıyorsa vakıf malı kadı kiraya verecektir. Müteveli varken ve işten kaçınıyorken kadı böyle bir yetki sahibi değildir zira hususi velayet umumi velayetten üstündür. Buna binaen bir vakfın mütevellisi varken, onu kadı dahi tayin etmiş olsa kadı vakıfta tasarruf hakkına sahip değildir. Kadı, genel prensip olarak kendisi lehine bir şey şart edilmiş kişiden ve onun vasisinden sonra yetkilidir. Vakıf söz konusu olduğunda vakfedenin şartı gereği bir hakka sahip olmuş kişinin menfaatini önce doğrudan o menfaati korumakla görevli olan kişi yani müteveli gözetir. Ondan sonra kadı gelir. Görüldüğü üzere mütevellinin önceliği hakkındaki hüküm vesayet gerekçesine dayanmaktadır.

Vesayeti esas almayan farklı bir görüşe göre vakıf malın tamir edilmesi için kadı veya vekili malı kiraya verebilir. Bu görüşte açıkça müteveli mevcut ve tamirden kaçınıyorken kadıya yetki tanınmıştır. Buna karşılık ilk görüşteki fukaha bu meselede kıyas ederken şu meseleyi nazara almıştır: Vasisi hayattayken vefat eden bir yetimin malında tasarruf etme yetkisi kadıda değil vasededir. Dolayısıyla vakıfla ilgili meselede varılacak çözüm, ancak müteveli yok iken veya var olup da malı kiraya vermekten kaçınmışken kadıyı yetki sahibi görmektir. Zaten mütekaddiminden olan fukahanın “müteveli veya

³⁶⁶ İbn Âbidîn, C.6, ss.569-570.

³⁶⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.457.

kadı kiraya verebilir” sözü böyle anlaşılmaya müsaittir. Özetlemek gerekirse, tamir işi oturma hakkı sahibinin üzerindedir çünkü tamir masrafı elde ettiği menfaatin karşılığıdır. Mütevellî tamir masrafını çıkarmak için malı kiraya verdiğinde aslında bu prensip gereği vermiş olur. Yani vakfın menfaati malın tamir edilmesidir, kiracının tahsil süresi sona erene kadar malı tasarruf etmesi de bu menfaatin karşılığıdır. Tasarruf eden kişi henüz tahsil süresi sona ermeden vefat ettiğinde yine bu prensip gereği olarak kiracı olma hakkı miras kalır. Oturma hakkı sahibi malı kendi mali gücüyle tamir ettiğinde de bu prensip işlemektedir. Fukahaya göre tamir gerçekleştikten sonra hak sahiplerinin haklarına riayet etmek için oturma hakkı sahibine mal iade edilir. Buradaki hak sahipleri vakıftan yararlananlar ve yine oturma hakkı sahibi olanlardır. Zira mal tamir edilmediği müddetçe aslında oturma hakkı sahibi olan herkesin hakkı kesintiye uğramaktadır.³⁶⁸

b. İcareteyn veya Mukataa Sözleşmesi

Üzerinde oturma hakkı bulunan vakıf malın tamamen harap olması neticesinde malın bulunduğu arazinin mukataa sözleşmesine konu olması mümkün değildir. Zira arsa üzerine kendi malıyla ve kendisine ait olmak üzere inşaat yapan kişi, halihazırda oturma hakkı sahibinden başka bir kişiye, oturma hakkına sahip olan kişinin hakkını iptal edecektir. Dolayısıyla mütevellî arsayı bu sözleşmeye konu edemez. Arsa kadı izniyle veya kadı tarafından çift kira sözleşmesine konu edilebilir.³⁶⁹ Bu yasağa rağmen mütevellî arsayı mukataa sözleşmesiyle kiraya vermişse, arsa üzerinde kiracının kendi mülkü olmak üzere kendi malıyla yaptığı binanın kaldırılması talep edilebilir. Elbette kaldırma işleminin arsaya zarar vermemesi gerekir. Binanın kaldırılmasından ve enkazın arsa kiracısına iade edilmesinden sonra oturma hakkı sahibi vakıf için kendi mali kaynaklarını kullanarak bina yapabilir; oturma hakkını bu binada kullanmaya devam eder.³⁷⁰

³⁶⁸ İbn Âbidîn, C.6, ss.570-571.

³⁶⁹ Menteshzâde Abdürrahim Efendi, s.506.

³⁷⁰ Tosyevî, v.87b.

Üzerinde oturma hakkı bulunan vakıf malı çift kira sözleşmesi gereğince tamir eden ve tamir masrafını malı tasarruf etmek suretiyle tahsil eden kiracı, tahsil süresi sonunda malı oturma hakkı sahibine iade etmek zorundadır. Oturma hakkı sahibinin tamirden kaçınması nedeniyle malın çift kiraya verilmesi, tahsil süresi sonunda oturma hakkı sahibinin tekrar malda oturmaya başlamasına engel değildir.³⁷¹

Mütevelli kadıdan izin almadan bu türdeki harap olmuş vakıf malı çift kira sözleşmesine konu edemez. Aksi takdirde yetkisini aşmış olur.³⁷² Vakfiye gereğince oturma hakkı sahibi kılınmış hiç kimse kalmadığında, vakfiyede malın nasıl tasarruf edilmesinin şart edildiğine bakılır. Eğer malın kiraya verilerek gelirinin vakfın amacı için harcanması şart edilmişse, malın harap olmasına binaen usulüne uygun şekilde çift kira sözleşmesi yapılabilir. Vakfiyede hak sahibi kılınmış yegane kişinin oturma hakkından vazgeçmesi üzerine çift kira sözleşmesinin yapılması bir fetvada zikredilirken,³⁷³ oturma hakkı sahibi kişilerin neslinin kesilmesi bir bürokratik yazışmada yer almaktadır.³⁷⁴

³⁷¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, ss.508-509.

³⁷² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.507 ve s.509.

³⁷³ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, ss.507-508.

³⁷⁴ Rodosçuk mahkemesinde yer alan 1709 yılına ait bir hüccete göre, Rodosçuk'ta Hacısa Mahallesi'nde avarız ve nüzulüne şart olan vakfın mütevellisi Hacı Ahmet kadı huzurunda beyanda bulunur. Ahmet'in elinde olan vakfiyede yazdığı üzere Rodosçuk'ta bir taraftan Veli'nin mülkü, bir taraftan Yusuf'un mülkü ve iki taraftan bazen Testicizade Ali Bey'in evi ve bahçesi bazen de Resul'ün evi ve bazen de Kesikzade diye bilinen ev ve bazen de Şerbetçi Hacı Hasan Vakfı ile çevrelenmiş evi mahalle sakinlerinden Hacı Sait adlı bir kişi kırk bir sene önce mülkü iken vakfetmiştir. Önce müstakil olarak Sait, vefatından sonra Veli Beşe ve eşi Rahime, onların vefatından sonra da altsoylarının evde oturma hakkı şart edilmiş, neslin kesilmesinden sonra mahallenin avarız mütevellisi eliyle evin kiraya verilmesi ve kira gelirinin de mahalledeki fakirlerin avarız ve tekalifine harcanması şart edilmiştir. Mütevelli, neslin kesilmesi neticesinde vakfiye gereğince evi kiraya vermeye çalışır. Fakat yapının ekseriyetle yıkık olması ve kalan yerlerin de harap olacağı muhakkak olduğundan evde oturulması veya evden yararlanılması mümkün olamaz. Adi kira ile evi kiralamak isteyen de olmaz. Ev bu haliyle kalırsa tamamen yıkık ve faydasız bir yer olacağından mütevelli mahkeme tarafından evin muayene edilip çift kira sözleşmesiyle kiraya verilmesi için izin verilmesini talep eder. Kadı bunun üzerine adamlarından Abdullah'ı keşif işiyle görevlendirir. Abdullah yanına Rodosçuk'ta berat ile mimarlık yapan İbrahim Kalfa'yı alarak kaydın sonunda isimleri yazılı Müslümanların huzurunda evin durumunu kayıt altına alır. Keşif neticesinde evin çift kira sözleşmesiyle kiraya verilmesi için beyan edilen hasar tespit edilir, keşifte bulunan herkes bu kanaatte ittifak eder. Abdullah keşfi yazılı hale getirerek kadıya sunar. Ayrıca oradaki Müslümanlardan Ali ve Mustafa ile birlikte keşfi

B. Borçlanma

Vakfın tamir işlemini gerçekleştirmek için para borcu altına girmesi, esasında iki farklı meseleyi kapsamaktadır: Vakfın para borcu alması (*istidâne*) ile mütevellinin, vakıf malın kiracısının veya başka bir kişinin kendi malıyla vakıf malı tamir etmesi. Fukaha iki meseleyi birlikte tartışmaktadır. Fakat mahiyetleri farklı olduğundan, burada vakfın para borcu alması başlığı altında fukahanın umumi tartışması ve fetvadaki meseleler gösterilecek; mütevellinin, vakıf malın kiracısının veya yabancı bir kişinin kendi malıyla vakıf malı tamir etmesine ilişkin meseleler ise ayrı başlık altında izah edilecektir.

1. İstidane

Bir vakıf mal harap olduğunda ve vakıfta tamir için yeterli gelir bulunmadığında, mütevellinin bir opsiyonu da vakıf adına para borcu almaktır. Aldığı borç ile tamiratı yapan müteveli, vakfın müteakip gelirlerinden bu borcu ödemekle mükelleftir. Tamir ihtiyacı sebebiyle vakıf adına borç almak fukahanın caiz gördüğü ve bazı şartlara bağladığı bir husustur. Kadı tarafından emir verilmediği zaman mütevellinin kendi başına vakıf adına borçlanması fukaha tarafından caiz görülmemiştir. Tamir icra etmek gibi vakfın yararına olan şeylere ihtiyaç duyulduğunda mütevellinin kadı emri yokken de borçlanabilmesi için vakfiyede borçlanma izninin verilmiş olması gerekir. Vakfiyede izin yoksa

sözlü olarak kadıya ifade eder. Kadı da bu işleme binaen evin vakfın yararına olmak üzere peşin kira bedeli ve vadeli misil bedelle kiraya verilmesine müsaade verir. Bkz. MK-**RM**, 1636/7a. Yine Rodosçuk'taki bir kayda göre müteveli Hacı Ahmet bir hafta sonra kadı huzuruna gelerek, vakıf malı çift kira sözleşmesiyle kiraya verme hususunda kendisine verilen izne binaen vakıf evi kiraya koyar. Müzayede neticesinde 100 kuruş peşin kira bedeli ve yıllık 60 akçe vadeli misil kira bedeli ile Hacı Murat adlı kişi evi kiralamaya hak kazanır. Vakıf evin gerçekten de bu misil bedeller üzerinden kiraya verildiğine kendisine güvenilir Müslümanlar kadı huzurunda şahadet ederler. Bkz. MK-**RM**, 1636/7b.

kadından izin almak zorunludur.³⁷⁵ Bu hükümle fetva verilir. Çünkü Müslümanların yararı konusunda kadıda genel bir velayet vardır.

Alınan borcun kimin zimmeti üzerinde doğduğu bu noktada önem taşımaktadır. Fukahaya göre borç yalnızca mütevellinin zimmetinde sabittir. Müteveli bu borcu fakirlerin gelirlerinden ödemeye yetkili değildir. Bu mesele mütevellinin zaruret halinde borç alabilmesiyle doğrudan alakalıdır. Mesela bir vasi zaruret yok iken yetim adına vadeli olarak mal satın alabilir zira bir borç her zaman bir zimmette sabittir; yetim de malum olduğundan ondan borcun talep edilebilmesi mümkündür. Fakat vakfın zimmeti yoktur. Elbette fakirlerin zimmetinin mevcudiyetinden bahsedilebilir ama onlar sayıca çok ve birbiriyle münasebeti olmayan kişiler olduklarından borcun onlardan talep edilmesi mümkün değildir. Zaruret halinde kıyasın terk edilmesi prensibi gereğince vakıf mal ile yetim malı bu noktada kıyasa konu edilmez. Tamir işi için borçlanmanın mutlak surette caiz olduğu şeklinde bir görüş daha vardır fakat mezhepte güvenilir olan görüş bu değildir. Borçlanma zaruret çerçevesinde olur, mesela vakıftan yararlananlara harcamak üzere borç almanın zaruri olduğundan söz edilemez. Fakat vakfın yararının zaruret arz etmesi nedeniyle mesela bir mescidin imam, hatip ve müezzinine yapılacak harcama için borç alınabilir. Bu görüş fukaha tarafından tercihe şayan görülmüştür.³⁷⁶

Vakıf adına borçlanan müteveli, tamir işini bitirdikten sonra vakıf gelir elde etmeye başlayınca borcu ödemeye başlar.³⁷⁷ Alacaklıya yapılacak ödeme, vakıf gelirinden harcama yapılacak diğer tüm yerlere göre önceliklidir.³⁷⁸ Tamir yapıldıktan sonra müteveli değişirse, henüz tahsilat yapmamış olan alacaklı öncelikle eski müteveliye başvurmalıdır. Doğrudan yeni müteveliye başvurup alacağını tahsil etme yoluna gidemez.³⁷⁹

³⁷⁵ Aynî, v.40b-41a.

³⁷⁶ İbn Âbidîn, C.6, s.657.

³⁷⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.455. Minkârîzâde Yahyâ Efendi'ye atıfla **Câmiu'l-İcâreteyn**, v.11a.

³⁷⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.458.

³⁷⁹ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.254.

Mütevelli aldığı borçla tamir işini gördükten sonra borcu ödemedi vefat ettiğinde, alacaklı yine öncelikle vârislere başvurmak zorundadır. Kendisine başvurulmuş vârisler alacaklıyı tevkil edip yeni mütevelliye ihale etme hakkına sahiptir. Ancak bu suretle alacaklı, vakıf gelirinden tahsilat yapmak üzere mevcut mütevelliye başvurabilir.³⁸⁰ Tahsilat vakıf gelirinin alacaklıya aktarılması şeklinde gerçekleşebileceği gibi başka türlü ödemeler de yapılabilir. Mesela bir bürokratik yazışmada rastlandığı üzere tamir maksadıyla üçüncü kişiden borç alan mütevelli, borç ödeme yöntemi olarak vakıf malı alacaklıya uzun süreyle kiraya vermeyi tercih etmektedir.³⁸¹

Borçlanma ancak iki şartla caizdir: (i) Kadı izni ve (ii) vakıf malın kiraya verilmesinde güçlük çekilmesi. Birinci şarta göre mütevellinin kadı izni olmadan vakıf malı tamir etmek için borçlanma hakkı yoktur. Kadıya uzak olan mütevelli kendi başına da borçlanabilir.³⁸² Mütevellinin başka bir yerde bulunması nedeniyle yerine bakan kişi (mütevelli kaymakamı) de kadı izniyle borçlanarak tamir işini görebilir. İş bittikten sonra geri gelen mütevellinin bu işlemi tanımama ve tamir masrafını mütevelli kaymakamından istirdat etme hakkı yoktur.³⁸³ Eğer mütevelli izin almış olduğunu iddia ediyorsa, delili yok iken iddiasının kabul edilmeyeceği açıktır. Çünkü her ne kadar onun sözü makbul ise de vakfın gelirinden tahsilat yapmak isteyeceğinden ötürü bu husustaki sözü ancak delile

³⁸⁰ Tosyevî, v.91b; Dürrişâde Mustafa Efendi'ye atıfla *Nefîcetü'l-Fetâvâ*, s.151; Yenişehirli Abdullah Efendi, s.255.

³⁸¹ Vaka 1710'da Silistre'de geçmektedir: Bu şehirdeki İskender Paşa Vakfı'nın mütevellisi Abdi vefat edince vakfın çifte hamamı harap olmaya başlar fakat vakfın tamire yeterli geliri yoktur. Kimse tevliyyete rağbet etmeyince Silistre kadısı Muhammet adlı bir kişiyi mütevelli olarak tayin eder. Muhammet vakıf adına 3.440 kuruşu arzuhal sahibi Ali'den borç alır, bu meblağı hamama yeniden su akması ve hamamın binası için harcar, bu harcamayı da kadı marifetiyle keşfettirir. Keşfe ait bir hüccet Ali'ye teslim edilir. Mütevelli, bu meblağ eda edilinceye dek ecr-i misli olan yıllık 200 kuruş karşılığında Ali'ye hamamı kiraya verir. Bkz. DAB-AE.SAMD.III, 171-16669.

³⁸² İbn Âbidîn, C.6, s.657 ve s.683.

³⁸³ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.456; bu meseledeki istirdat görüşü için bkz. Tosyevî, v.91a.

binaen makbul olacaktır. Dolayısıyla eğer kadıdan izin almadan borçlanmışsa vakfın gelirinden tahsilatta bulunması ona yasaktır. Zira borçlanma izni olmayan müteveli vakfa teberruan malı tamir etmiş olur.³⁸⁴

Borçlanmanın ikinci şartı ise vakıf malın kiraya konup gelirinin harcanmasında güçlük çekilmesidir. Burada kira mutlak anlamdadır yani malı gerek basit gerekse uzun süreli kira sözleşmesine konu etmeyi içerir. Eğer kiraya vermek mümkünse borç alınmaz. Uzun süreli kira sözleşmesi ancak bir zaruretin varlığı halinde geçerlidir, burada da vakıf malın tamir edilmesi ihtiyacı bulunduğundan sözleşme yapılabilir. Her ne kadar zaruret aynı zamanda borçlanmanın bir şartı ise de kiraya verme seçeneğinin önceliği vardır, borçlanma bu noktada caiz olmaz.

Borç almak ve bir malı vadeli olarak satın almak, borçlanmanın iki türüdür. Borçlanmanın anlamı geliri olmayan vakfın borca ve borçlanmaya ihtiyaç duymasıdır. Bir kişi vakfın yararı için müteveliye borç verdiğinde o meblağı vakfın geliri varken gelirden tahsil etme hakkına sahip olur.³⁸⁵ Bu borçlanmanın basit türüdür. Diğer türü ise ribh içerir: Mütevellinin bir malı değerinin üstünde satın alıp, vakıf malı tamir etmek maksadıyla vakfın mali olarak zarar edeceği bir bedelle satmaya yetkisi vardır. Bu satış vadeli olarak satın alıp daha düşük değerle peşin olarak satmadır. Çünkü vadeli olanın değeri peşin olandan yüksektir. Vakfın mali zararı, satıcının vade sebebiyle elde ettiği avantajdır. Bir görüşe göre halihazırda vakıfta tamir için gelir bulunmuyorsa yılda 10'a 13 karşılığında borç alınır ve borç verenden aradaki fark kadar (3) basit bir mal satın

³⁸⁴ İbn Âbidîn, C.6, s.657.

³⁸⁵ İbn Âbidîn, C.6, ss.657-658.

alınır. Müteveli, vakıf gelirinden asıl borcu alacaklıya ödedikten sonra ribhi de vakıf gelirinden alacaklıya ödemekle yükümlüdür. Fukahaya göre fetva bu hükme göre verilmektedir.³⁸⁶ Bu yola ancak ribhsiz borç alınamadığı durumda başvurulur.³⁸⁷

2. Rücu Şartıyla Tamir

Vakfın borçlanarak tamir işinin görülmesinin bir usulü de kendi malıyla fakat tamirden sonra vakıftan masrafını alma yoluyla tamir yapacak birini bulmaktır. Tamiri üstlenecek bu kişi bizzat müteveli olabileceği gibi vakıf malın kiracısı ya da üçüncü bir kişi olabilir.

a. Müteveli

Vakıf gelirinden tahsil etmek üzere kendi malını vakfın tamirine harcayan mütevellinin diyaneten tahsil hakkı vardır. Fakat mütevellinin kazaen de tahsil hakkının bulunması için harcama yaptığına dair şahit bulunmalıdır. Mütevellinin vakfa rücu etme şartıyla vakıf malı kendi parasıyla tamir etmesi *istidâne* kapsamında değildir. Aksi takdirde bu işlemin caiz olması için şahadet yetmezdi, mütevellinin kadı tarafından izin almış olması gerekirdi. Kadı emri olmadan mütevellinin borçlanma yetkisi yoktur zira istidanenin anlamı vakıfta gelir bulunmadığı bir zamanda vakıf için bir şey satın almaktır. Fakat vakıf geliri varken vakıf için kendi malıyla bir şey satın alan kişi vakıftan tahsil hakkına sahiptir, kadı izniyle alsa da almasa da.³⁸⁸ Dolayısıyla vakıf mal tamire muhtaç olup vakfın geliri bulunmayınca vakfa rücu şartı ve kadı izniyle müteveli kendi malından

³⁸⁶ İbn Âbidîn, C.6, s.659.

³⁸⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.455 ve s.456; Yenişehirli Abdullah Efendi, s.254. Bu fetvalarda 10'a 11,5 hesabıyla borçlanma örneği verilmektedir. Ribhsiz borcun önceliği prensibi için bkz. Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.456 ve *Câmiu'l-İcâreteyn*, v.10b.

³⁸⁸ İbn Âbidîn, C.6, s.658.

tamirat yaparsa vakfın gelirinden tahsilat yapmaya yetkilidir.³⁸⁹ Bir bürokratik yazışma bu konuyu içermektedir.³⁹⁰

Mütevellinin rücu şartıyla kendi malıyla tamir yaptığına dair beyanı tek başına rücu hakkı doğurmaz. Fakat bu işlem için kadı izni almışsa, vakıf gelirinden masrafını tahsil etme hakkına sahiptir.³⁹¹ Yaptığı masraf dava konusu olan müteveli iddiasını uygun bir delille ispat edebiliyorsa, tamir işlemi hakkında kadı tarafından yapılan keşfe ait hüccet ortada olmasa da vakıf gelirinden tahsil hakkı kazanır.³⁹²

Mütevellinin tahsil hakkı ilanihaye değildir. Müteveli yaptığı harcamayı vakıf gelirinden alma hakkına sahipken vakfa rücu etmez ve gelirden hakkı olanlar için harcama yaparsa artık gelecek yılın vakıf gelirlerine rücu edemez.³⁹³ Alacağını tahsil edemeden görevinden azledilen müteveli, yeni mütevellinin elindeki vakıf gelirinden tahsilat yapma hakkına sahiptir.³⁹⁴ Fakat eski müteveli vakfın gelir sahibi olmasını beklemek zo-

³⁸⁹ Minkârîzâde Yahyâ Efendi'ye atıfla **Câmiu'l-İcâreteyn**, v.12a; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.456.

³⁹⁰ 1778'de Bosna valisi ile İzvornik kadısına yazılan bir hükümde, mütevellinin kendi malıyla vakıf malı tamir etmesi vakasına rastlanmaktadır. Buna göre İzvornik'te Berabuyuk adlı yerde Yahya Bey'in yaptırdığı köprü ve kervansaray zaman geçmekle harap olur. Müteveli Osman kendi malıyla bu yapıları tamir eder. Yahya Bey'in bu yapıların masrafları için vakfettiği köy, bahçe ve arazileri zaptederek mahsulü ve aidatı Osman'ın toplayabilmesi hakkında bir emrin sadır olmasını İzvornik mutasarrıfı ile kadısı ve civar yerlerin kadıları ayrı ayrı ilam eder. Vakfın kayıtları defterhane-den ve başmuhasebeden çıkarılarak hangi mallardan elde edilen gelirlerin hangi amaçla sarf edilebileceği netleştirilir. Dolayısıyla vakıf malların vakfedenin şartına uygun şekilde kullanılmasına devam edilmesi hükme konu olur. Müteveli bu gelir getirici malları kendi adına zaptedip geliri tahsil etme hakkına sahip olmayacaktır. Fakat fukahanın tartışmasını yaptığı biçimde, malları zaptetmeden ve vakfiyedeki şartları ihlal etmeden gelirden kendi masrafını tahsil etme hakkını kullanacaktır. Bkz. DAB-C.BLD, 108-5380.

³⁹¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.456.

³⁹² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.458.

³⁹³ Aynî, v.41a.

³⁹⁴ Tosyevî, v.91b; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.455; Feyzullah Efendi, s.170.

rundadır. Henüz vakıf geliri oluşmamışken yeni mütevellinin şahsi malından tahsilat yapamaz, yeni mütevellinin vakfın müteakip dönemde oluşacak gelirine rücu etmesini talep edemez.³⁹⁵

b. Kiracı

Vakıf malın halihazırdaki kiracısının kendi malıyla ve vakfa rücu etmek şartıyla vakıf malı tamir etmesi caizdir. Mütevellinin kendi malıyla harcama yapması hakkında zikredilenler, kiracının veya üçüncü bir kişinin vakıf mal için harcama yapmaya mütevellinin izin vermesinde geçerlidir. Zira bu işlemler de istidane değildir. Kiracının kendi parasıyla tamir yapması mütevellisinin iznine tâbidir. Kendisine izin verilmiş olan kiracının tamiri mütevellinin tamir etmesi gibidir yani kiracı vakfa rücu etme hakkına sahiptir. İzin almadan bu işi yapan kiracı teberra etmiş olur ve müteveliye tahsilat için başvuramaz.³⁹⁶

Fetvada zikredildiğine göre kadıdan veya mütevelliden izin almadan vakıf malda kendi parasıyla tamirat yapan kiracı, masraf için vakfa rücu edemez.³⁹⁷ Bir bürokratik yazışmada kiracının tamir yaptığına ilişkin kendi beyanının bulunduğu bir vakaya rastlanmaktadır.³⁹⁸ Müteveli yerine kadıdan izin alınması meselesi, mütevellinin kira konusu

³⁹⁵ Feyzullah Efendi, s.165. Benzer bir fetva için bkz. Tosyevî, v.88b.

³⁹⁶ İbn Âbidîn, C.6, s.658.

³⁹⁷ Tosyevî, v.103a.

³⁹⁸ 1750 yılına ait yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'da Hüsrev Kethüda Vakfı müsakkafatından olan ve Tatarpazarı'nda bulunan çifte hamamın eski kiracısı İbrahim, tamirat gerçekleştirdiği beyanıyla kirasını ödemekten kaçınır ve kirasına mahsup sayar. Bir emre binaen mübaşir vasıtasıyla kadı huzurunda bir duruşma gerçekleşmeden kira bedellerinin alınması mümkün olamayacaktır. Bundan başka İbrahim hamamın çatısındaki kurşunları satarak bedelini kendisi için harcar. İstanbul'dan gönderilen yazıya göre bu kurşunları başkasına satan İbrahim'in hıyaneti kasaba sakinlerinin şهادeti ile sübut bulur. İnsanların hamama ihtiyaç duyması sebebiyle hamam İbrahim'in elinden alınarak kira sözleşmesi feshedilir. Kasaba sakinleri hamamın mutlaka tamir edilmesi gerektiğini İstanbul'a evkaf müfettişi vasıtasıyla arzeder. Sâdır olan emr-i şerif gereğince hamam tamir edilir. Hamam işletilmek için 48.000 akçeye başkasına kiraya verilmesine rağmen İbrahim hâlâ hamamı işletmek için emir çıkarmaya çalışır. Vakıf mütevellisi Salih,

maldan uzakta bir yerde bulunmasıyla alakalıdır: Vakıf malın kiracısı, mütevellinin başka bir şehirde olması nedeniyle kadıdan izin alarak harap vakıf malı kendi mali gücüyle ve vakfa rücu etmek şartıyla tamir edebilir. Kiracının rücu işlemi, tamir masrafının kira bedelinden mahsup edilmesi şeklindedir. Fetvada vurgulanan bir husus da kiracının rayiç bedellerle tamir işini görmesidir. Rücu konu olacak masrafın piyasa fiyatlarına uygun olması aranır.³⁹⁹ Bir bürokratik yazışmada bir müteveli kaymakamının kendi malıyla vakıf malı tamir etmek için kadıya keşif işlemi yaptırmasından bahsedilmektedir.⁴⁰⁰

Vakıf malı vakfa rücu etmek şartıyla kendi parasıyla tamir eden kiracının kira sözleşmesi sona erdiğinde, henüz tamir masrafını kira bedellerinden mahsup etmek suretiyle tahsilatını tamamlayamamış olabilir. Bu durumda kiracı, vakıf maldan çıkarılacaksa tahsil edilemeyen kısmı vakıf gelirinden tahsil etme hakkına sahiptir.⁴⁰¹ Eğer çıkarılmayacaksa, tahsil süresi sonuna kadar malı kullanmaya devam edecektir.

Söz konusu mesele bir çift kira sözleşmesi bağlamında da ortaya çıkabilir. Kiracının basit veya uzun süreli kira sözleşmesi ile vakıf malı tasarruf etmesinde rücu hakkı

İbrahim'in İstanbul'da kadı huzuruna çıkarılmasını ve ne yapmaya çalıştığının bilinmesini talep eder. Bkz. DAB-C.EV, 151-7510.

³⁹⁹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, ss.457-458.

⁴⁰⁰ Girit Adası'ndaki Resmo şehrinin kadısı Ahmet Nuri'nin 1775'te kaleme aldığı arzuhale göre, Resmo varoşunda bulunan Kara Musa Paşa Vakfı'nın kaymakamı olan Yusuf Paşa kadı huzuruna gelir. Babasından intikal eden ve icare-i tavile ile elinde bulundurduğu, dedesi Kara Musa Paşa'nın Resmo'nun Emnato köyünde bulunan vakıf çiftliğinin evleri ile zeytin ağaçlarının harap ve tarlalarının çayır haline geldiğini beyan eder. Vakıfta tamirata yetecek gelir bulunmadığından Yusuf Paşa vakfa rücu etmek şartıyla kendi malıyla çiftliği tamir etmek için hasarı kadı, mimar ve yapı işlerinden anlayan kişiler marifetiyle keşfettirir. Keşif neticesinde düzenlenen rapora binaen tamir işini görebilmesi için Yusuf Paşa bir emir düzenlenmesini İstanbul'dan talep eder. Kadı da durumun gerçekten böyle olduğunu ifade ederek Yusuf Paşa'nın bu işe giriştiğini teyit eder. Bkz. DAB-C.EV, 306-15596. Müteveli keşif işlemi yaptırarak daha sonra bu işin ihtilafa konu olması ihtimaline binaen elinde bir hüccet bulundurmak istemiştir. Gelibolu'da Sinan Paşa Vakfı'na ait arsa üzerinde bulunan ve baruthane olarak kullanılan binanın bazı yerleri zaman geçmekle harap olmuşken müteveli tamirata gerçekleştirmeyince, 1721 yılında baruthane nâzırının binayı tamir edip masrafı kira bedelinden mahsup etmesi hakkında bkz. DAB-AE.SAMD.III, 120-11846.

⁴⁰¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.456.

bakımından farklılık bulunmamaktadır. Çift kiracı henüz tahsilatını tamamlayamadan vefat ederse ve adi intikal kuralları gereği malda tasarruf edecek altsoy yoksa, çift kiracının vârisleri tahsil edilemeyen tamir masrafını vakıftan talep edebilir.⁴⁰² Osmanlı bürokratik yazışmalarında çift kiracıların kendi paralarıyla vakıf malı tamir etme isteklerine dair bir örnek tespit edilmektedir.⁴⁰³

c. Üçüncü Kişi

Tamire muhtaç vakıf malı vakıf mütevellisi veya vakıf malın kiracısı dışında üçüncü bir kişinin tamir etmesi de mümkündür. Fetvada bu meseleye ait misallere rastlanmaktadır. Tamir yapan kişinin vakfa rücu edebilmesini sağlayan hususlar, mütevellinin o kişinin tamir işini üstlenmesini istemesi ve masrafı ödeyeceğini o kişiye taahhüt etmesidir. Mütevellinin tamir emri vermesi aynı zamanda tamir için izin vermesi anlamına gelmektedir. Mütevellinin izni dâhilinde rayiç bedellerle vakıf malı tamir eden kişi,

⁴⁰² Feyzullah Efendi, s.187.

⁴⁰³ Kadı Feyzullah'ın 1733 yılında kaleme aldığı bir arzuhale göre, Cedit Ali Paşa'nın Filibe'deki vakıflarından olan yahudihaneyi çift kira sözleşmesiyle kiralayan kişiler kadı huzurunda beyanda bulunur. Yahudihanenin alt ve üst katındaki altmış adet oda zaman geçmekle tamamen harap olduğundan artık orada oturulması mümkün değildir. Bina tamir edilmezse yıkılması mukadder olacağından tamire şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır. Kiracılar, mahkeme tarafından binanın görülmesini ve tamiri için İstanbul'dan bir emrin sâdır olmasını talep eder. Kadı da adamlarından Osman Efendi'yi binayı görmesi için gönderir, hassa mimarlardan Mehmet ve Hasan ile bina ve çatı işlerine vukufiyeti tam olan Müslümanlar birlikte binayı muayene eder. Odalar gerçekten de kiracıların beyan ettikleri haldedir. Odalardan kırkı tanesi 2.400 akçeden toplam 96.000 akçe ve yirmisi de tanesi 5.000 akçeden toplam 100.000 akçe, nihayetinde toplam 196.000 akçe masrafla tamir olunabilir. Osman Efendi bu hususu yerinde yazılı olarak rapor eder, orada bulunanlardan Mustafa Ağa ve Abdullah ile beraber kadı huzuruna gelerek raporu tahrir eder. Bundan iki ay sonraki bir yazışmaya göre yahudihanenin taş avlu duvarları, kenifleri ve sokak kapıları vakıf tarafından tamir edilir. Zimmet ehli ve Yahudi kiracılar geri kalan odaları ve dehlizleri kendi mallarıyla peşin kiralalarına mahsuben tamir etmek ister. Fakat kötü niyetli bazı kişiler buna mani olur ve haksız yere kiracıları taciz eder. Kiracılar ellerindeki fetvaya dayanarak bu müdahalenin men olunması hakkında ve yine ellerindeki temessüke binaen vakıf malı peşin kira bedellerine mahsuben mütevellî vekili marifetiyle tamir edebilmeleri için yeniden bir emir yazılmasını İstanbul'dan talep eder. Bu talep yerinde görülür. Bkz. DAB-C.EV, 635-32010.

elbette vakıf gelirinden tahsilat yapma hakkına sahiptir.⁴⁰⁴ Üçüncü kişi kapsamına vakıfla herhangi bir alakası olmayan bir kişi girebileceği gibi müteveli dışındaki vakıf görevlileri de girer.⁴⁰⁵

Tamir işi görüldükten sonra fakat tamir yapan kişi henüz tahsilat yapamadan müteveli değişirse, masraf eski mütevelliden talep edilmelidir. Masrafı kendi malından ödeyen eski müteveli, vakıf gelirinden kendisine ödeme yapılması için yeni müteveliye başvurma hakkına sahiptir. Dolayısıyla bu durumda alacaklının doğrudan yeni müteveliye başvurma hakkı bulunmamaktadır.⁴⁰⁶



⁴⁰⁴ Tosyevî, v.91b; Feyzullah Efendi, s.170.

⁴⁰⁵ Vakfın cabisinin müteveli emriyle ve kendi parasıyla tamirat yapması hakkında bk. Tosyevî, v.88b; Feyzullah Efendi, ss.165-166.

⁴⁰⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.457.

BÖLÜM 5: TAMİR EDİLEMİYEN MALIN AKİBETİ

Vakıf malın mesuliyet sahibi tarafından veya şer'an caiz olan başka bir yolla tamir edilmesi mümkün olmayabilir. Vakıf malın tamir edilememesi, maldan tamamen vazgeçilmesi anlamına gelmemektedir. Zira hasar sebebiyle vakıf malın artık vakfiyede gösterilen amaç için kullanılamaması durumunda o malın aynı amaç için bir şekilde değerlendirilmesi gerekir. Fukaha bu meseleyi çeşitli yerlerde ele almış ve bazı şartlar altında birtakım yollar göstermiştir: (i) Bir defa harap ve tamir edilemeyen vakıf malı, o haliyle vakıf için sahip olduğu ekonomik karşılığını koruyarak değerlendirmek hayati önem taşır. Bu sebeple mütevellî, eğer mümkünse ve şartları yerindeyse harap vakıf malı bir mülk malla değiştirmeli veya vakfın geliriyle sonradan satın alınmış harap vakıf malı satmalıdır. (ii) Vakıf malın nihayetinde vakıf için bir ekonomik karşılığı bulunmayacak şekilde harap olması durumunda ise enkaz belli şartlarla beraber başka bir vakıf için kullanılabilir; tamir edilmeyen vakfa ait gelir getirici malın geliri başka vakıf için kullanılabilir.

I. MALIN DEĞER KARŞILIĞI ELDEN ÇIKARILMASI

A. İstibdal

Harap vakıf malı ekonomik karşılığını muhafaza ederek değerlendirmenin en önemli yolu, bir mülk malla değiştirmektir. Böylelikle vakıf malın tamirinden vazgeçilmiş ve vakıf mal artık vakıf olmaktan çıkmış olur. Buna mukabil, sağlam bir mülk mal vakıf mal haline gelir. Vakıf bu usul sayesinde hem ekonomik olarak zarara uğramamış olur hem de vakfın gayesine uygun şekilde vakıf malın kullanımına devam edilir.

1. İstibdal Konulu Risaleler

a. 18. Yüzyıla Kadarki Literatür

Vakıf malın değiştirilmesi (*istibdâl*) meselesinin, müteahhirin Hanefî fukahasının risale yazımında bir alt literatürün gelişmesine ön ayak olduğu söylenebilir. Zira bu mesele hakkında on dördüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar fukaha hususi bir tartışma yürütmüştür. Diğer yandan, gerek bu meseleyi tetikleyen istibdal işlemlerinin özellikle Memluk ve Osmanlı toplumlarında aldığı biçimlerin sosyo-ekonomik boyutları üzerine gerekse idarecilerin ve fukahanın bu boyutları nasıl anladığına ve istibdali nasıl düzenlediklerine veya istibdal hükümlerini nasıl geliştirdiklerine ilişkin henüz yeterince çağdaş tartışma yapılmış sayılmaz. Burada elbette istibdal tartışmasının beş yüz yıllık serencamını ayrıntısıyla ortaya koyma gayreti güdülmemiştir, zira bu problem konu hakkındaki fıkhi bilgi üretimini ve bu bilgi üreticilerinin baktığı yer olan istibdal işlemlerini birlikte gözeten müstakil bir çalışmanın odağını oluşturmalıdır. Dolayısıyla burada yalnızca tespit edilebildiği kadarıyla fıkıh literatürü tanıtılmaya ve istibdalın vakıf maldaki hasar ve tamirle olan münasebet çerçevesinde bu eserler üzerinden bir tarama yapılmasının neticesinde elde edilen görüşler gösterilmeye çalışılacaktır.

Suriye ve Mısır’da müderrislik ve kadılık yapan, Memluklerde iki kez kâdi’l-kudât olan İbnü’l-Harîrî, “Îzâhu’l-istidlâl ‘alâ ibtâli’l-istibdâl” adlı risalesini istibdale cevaz vermemek üzerine bina eder.⁴⁰⁷ İbnü’l-Harîrî vakıf maldan menfaat elde edilmemesi durumunda istibdali gündeme getirir, ancak istibdal ile satım kavramlarını peş peşe ve benzer fonksiyonları icra ediyormuşçasına kullanır. Neticede istibdali vakıf malın ortadan kalkmasına sebebiyet verecek bir işlem olarak görür. Maldan menfaat elde edilmemesi ile vakıf maldaki hasar arasında açıkça ilişki kurmaz.

Uzun yıllar Memluklerde kadılık vazifesi icra eden ve dersler veren İbnü’t-Türkmânî, İbnü’l-Harîrî’nin başlattığı tartışmayı doğrudan devam ettirir. Zira “Risâle fî’l-istibdâl fî’l-evkâf min gayri şarti hel yecüz ve hiye su’âlü cevâb li’ş-şeyh Osmân el-Mârdinî” adlı risalesinde onun istibdal meselesindeki görüşü genel olarak İbnü’l-Harîrî’ninkinden farklı olmamakla birlikte, İbnü’l-Harîrî’nin risalesindeki hataları işaret ederek düzeltmeler yapmaktadır. İbnü’t-Türkmânî, Mergînânî’nin (ö. 593/1117) *Hidâye*’sindeki

⁴⁰⁷ İbnü’l-Harîrî, ss.38-46.

bir ifadeyi istibdalın bir misali olarak görmekte ve bu meseleyle bağlantılı olarak vakıf maldaki hasar ve tamire kısaca değinmektedir. *Hidâye*’de istibdalın caiz olduğuna delalet eden “kadı, vakfın binasından veya teçhizatından yıkılan parçaları eğer ihtiyaç varsa vakfın tamirinde (*bi imâretihi*) kullanır” ve “yıkılan parçalar yerine konamıyorsa, kadı bu parçaları satıp bedelini tamire (*meremme*) harcar, böylelikle vakıf malı değil o malın bedelini kullanmış olur” sözleri üzerine İbnü’t-Türkmânî şu yorumda bulunur: Bina ve teçhizat açıktır ki vakfın birer parçasıdır, parçalar bütüne muhalif olmayacağı için o malların satılıp bedellerinin harcanması istibdaldır. “Böylelikle vakıf malı değil o malın bedelini kullanmış olur” sözünde bu durum açıkça söylenmiştir. Eğer bir yarara binaen parçada istibdal caizse, bunun gereği olarak yarar görüldüğü durumlarda bütün için de istibdal *Hidâye*’ye göre caizdir.⁴⁰⁸

Hadis ilminde de kuvveti olan ve kısa bir süre için müderrislik yapan İbn Kutluboğa’nın “Tahrîrû’l-akvâl fî mes’ele’l-istibdâl” başlıklı risalesi, bir vakıf köyün daha fazla gelir getirecek bir arazi parçasıyla değiştirilmesi hakkındaki bir soruyla başlayarak istibdal meselesini tartışmaktadır. İstibdale kendinden önceki risale sahiplerine benzer şekilde cevaz vermeyen İbn Kutluboğa’ya göre mezhep fukahası vakfeden kimse tarafından şart edilmesi durumunda istibdal yapılabileceğini söylemiştir, şart edilmemiş olduğu durumda ise Ebû Yûsuf’a göre yapılmasında yarar belirlediğinde istibdal gerçekleştirilir. Ebû Yûsuf’tan gelen bir rivayete göre ise kadı istibdali gerçekleştirme yetkisine sahiptir. Şöyle de denmiştir ki, kadı yarar gördüğünde istibdali gerçekleştirebilir, İbn Kutluboğa’ya göre bunun anlamı vakfa bir hâlel gelmesi durumudur.⁴⁰⁹ İbn Kutluboğa *Hidâye*’den aktarım yaparak tamir meselesine değinmekte fakat tamir ile istibdal arasında açık bir bağlantı kurmamaktadır. Ancak istibdalın gerekçesi olarak yararı, yararın nedeki olarak da vakıf mala hâlel gelmesini göstermesi ve hemen ardından vakıf malın tamirine ait hükümleri ilave etmesi, onun örtülü olarak bir bağlantı kurduğuna bir işaret olarak sayılabilir.

⁴⁰⁸ İbnü’t-Türkmânî, ss.59-60.

⁴⁰⁹ İbn Kutluboğa, s.589.

Kâfiyeci İslam coğrafyasının pek çok yöresinde döneminin önemli alimlerinden ders aldığı gibi yine kendi dönemlerinin meşhur alimleri olacak talebeye de ders vermiştir. Fıkıh dışında da nakli ve akli birçok ilimde eser veren Kâfiyeci'nin istibdal hakkında istinsah tarihi bilinmeyen iki risalesi mevcuttur. “Kitâbü'l-muhtasar fî 'ilmi'l-istibdâl” başlıklı risalesinde Kâfiyeci, vakfın gelirleri açısından zayıf düşmesi ve böylece amacını tam olarak gerçekleştirememesi şartı vuku bulduğunda istibdalın caiz olduğu görüşündedir. İstibdal işleminde vakıf maldan daha hayırlı (*hayrûn minh*) bir malla değişim yapılacağını ifade eden Kâfiyeci'ye göre istibdal sözleşmeler (*ukûd*) cümlesinden değil yerine geçme (*istihlâf*) cümlesindendir; bir sözleşme olarak kabul edilse bile o sözleşmeye ait belli bir şartın gerçekleşmesi durumunda istibdal icra edilebilir: Vakıf malın harap olup gelir getirmeyi yüklenmekte zayıf kalması.⁴¹⁰ Kâfiyeci “er-Remz fî 'ilmi'l-istibdâl” adlı risalesinde bu şartı tekrar vurgulasa da⁴¹¹ vakıf malın tamiri açısından bu risalede yeni bir izah getirmemektedir.

Hanefi fukahasının müteahhirin dönemdeki en meşhurlarından ve telifatı kendisinden sonraki yüzyıllarda sıkça atıf alan İbn Nüceym, fıkıhın birçok meselesi hakkında olduğu gibi istibdal hakkında da tespit edilebildiği kadarıyla iki risale kaleme almıştır. Bunlardan “Tahrîrû'l-makâl fî mes'ele'ti'l-istibdâl” başlığını taşıyan risalede müellif, istibdalın hangi farklı durumlarda söz konusu olabileceğine dair ayrıntılı bir döküm yapmakta ve her durum için hükmün ne olduğu göstermektedir. Buna göre, vakfeden kimse (i) ya istibdali şart etmiştir (ii) ya da vakfeden kimse istibdali şart etmemiş yahut yokluğunu şart etmiştir. İbn Nüceym risalede esasen bu iki halin ama hususen ikincisinin çeşitli versiyonlarında ne gibi görüşler bulunduğunu göstermektedir. Aktardığı görüşlerde istibdal ile vakıf maldan istenilen menfaatin elde edilememesi dolayısıyla yarara uygun olanın ne olduğu noktasında arayış bulunmakla birlikte, istibdal yoluyla vakıf malın satılıyor olup olmadığı noktasında hassasiyet ilk elde hissedilmektedir. Bu risalede vakıf malın tamiri ile istibdal arasındaki münasebetin nasıl kurulduğuna bakılacak olursa, risalede ta-

⁴¹⁰ Kâfiyeci, “Kitâbü'l-muhtasar fî ilmi'l-istibdâl”, s.174.

⁴¹¹ Kâfiyeci, “er-Remz fî ilmi'l-istibdâl”, s.180.

mirden ilk kez “imare faslında” İmam Muhammed’in şu görüşü aktarılırken bahsedilmiştir: Vakıf araziden elde edilen gelir zayıfladığında ve kayyım bu araziden daha fazla gelir getirecek başka bir arazi bulduğunda, kayyımın vakıf araziye satma ve diğer araziye satın alma yetkisi vardır.⁴¹²

İbn Nüceym daha sonra bir yerde vakıf malın hasar görmesinden bahseder: Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’in zikredilen rivayetleri zayıf düşen vakıf arazi hakkındadır, vakfın tamamı hakkında değildir, harap olan vakıf hane hakkında rivayetler suskundur. İbn Nüceym, Hâkimüşşehîd’in (ö. 334/945) *Müntekâ*’sından ve Halvânî’den (ö. 452/1060) aktarma yaparak, bu suskunluktan harap olan vakıf hanenin istibdal edilemeyeceğini çıkarmaktadır. Bunun delili olarak da mütûnda geçtiği üzere vakıf hane harap olduğunda oturma hakkına sahip olan kimsenin tamir etme yükümlülüğü altında olmasını gösterir. Eğer bu kimse bundan imtina ederse kadı haneyi kiraya verip kira bedeliyle tamir etmeye yetkilidir, müellife göre metin sahiplerinden hiçbiri bu durumda hanenin istibdal edileceğini söylememiştir. *Fethu’l-kadîr* müellifi İbnü’l-Hümâm (ö. 861/1457) ise bu suskunluktan istibdalin lehine bir çıkarım yapmaktadır: “Vakıf hanede oturma hakkına sahip olanlar tamire rıza göstermezlerken kadı evi tutacak kimseyi bulamadığında hükümün ne olduğuna dair bir görüş görmedim. Bu durumda kadı, hanenin rüzgarın savurduğu kül gibi dağılmasına sebep olur, fakat şunu söyleyebilirim ki kadı haneden yarar sağlamak amacıyla haneyi tamir etmeyi veya vakfedenin varislerine iade etmeyi tercih edebilir.”⁴¹³

Müellif harap olma bakımından vakıf arazi ile vakıf hane arasındaki farkın iyi görülmesi gerektiğini vurgular: Arazi gelir getirme noktasında zayıf düştüğünde insanlar çoklukla orayı kiralamaya değil satın almaya rağbet etmektedir, vakıf hane harap olduğunda ise insanlar orayı uzun süreyle kiralamaya rağbet eder, hanenin tamir mükellefiyeti ise oturma hakkı sahiplerindedir. İbn Nüceym ardından Burhânüddîn el-Buhârî’nin (ö. 616/1219) *Zahîre*’sinde, Mergînânî’nin *Tecnis*’inde ve başka kitaplarda geçen şu ifadeleri zikreder: Vakıf arazi üzerindeki hane harap olup yıkıldığında ve vakıfta onu tamir edecek

⁴¹² İbn Nüceym, “Tahrîrü’l-makâl fi mes’ele’l-istibdâl”, ss.164-165.

⁴¹³ İbn Nüceym, “Tahrîrü’l-makâl”, ss.166-167.

gelir bulunmadığında hanenin vakıf olma özelliği ortadan kalkar; bina yapma hakkı hayattaysa vakfeden kimseye, ölmüşse varislerine döner. O kaynaklarda buna benzer başka vakıf malları da örnek gösterilmektedir: Harap olan ve tamir edilemeyen bir havuza mahalle halkının ihtiyacı bulunmadığı durumda, eğer biliniyorsa ve hayattaysa havuz vakfedenin olur, hayatta değilse varislerinin olur; eğer vakfedeni bilinmiyorsa havuz lukata gibidir, fakirlerin faydalanacağı bir havuz halindedir hatta fakirler onu satıp bedelinden yararlanabilir. Yanan ve kendisinden artık istifade edilemeyen dükkan elbette az bir miktara dahi kiraya verilemeyince vakıf mal olmaktan çıkar. Yanan hanlar da vakıf olmaktan çıkar ve mirasa konu olur. Mezarlık olması için vakfedilmiş bir yer harap olup kendisinden istifade edilemeyen bir yer haline geldiğinde ve bir kimse oraya kendi malıyla izinsiz olarak bina diktiğinde yerin kendisi vakfedenin varislerine, bina ise diken kimsenin varislerine ait olur. Müslüman halk için vakfedilmiş fakat yerleşim yerinden epey uzakta olan bir vakıf harap olduğunda ve artık kendisinden yararlanılamadığı durumda, kimse orayı tamir etmeye teveccüh göstermiyorsa orası vakıf olmaktan çıkar ve oranın satılması caiz değildir. İbn Nüceym Sadrüşşehîd'in (ö. 536/1141) Vâkı'ât adlı eserinde bu görüşleri reddettiğini söylemektedir: "Bir vakıf şartları gereği sahih olduktan sonra belli haller dışında batıl olamaz."⁴¹⁴

İbn Nüceym ilerleyen sayfalarda gerçek bir olayı naklederek tefakkuh etmektedir: Mısır'da Babunnasr'tan içeride bulunan ve kabilelerin konakladığı, alt ve üst katlarıyla büyük bir yapı arz eden bir han, kadı tarafından istibdal edilmiştir çünkü parasız olarak konaklanacak yer neredeyse hiçbir gün bulunmamaktadır. İbn Nüceym önce olayı özetler:⁴¹⁵ Kadı mezkur hanı istibdal etmiştir ve bu işlemi kaydettiği yerde demektedir ki, bu hanın bir kısmı harap olmuş bir kısmı yıkılmış bir kısmı ise tam olarak gelir getirememektedir, böylelikle handan tam manasıyla istifade edilememektedir, bu sebeple hanın istibdali şer'an caizdir. Kadı belli bir bedel karşılığında hanın satılıp müşterinin mutlak manada mülkü olması hakkındaki hüküm vermiştir, sonra da müşteri bu malı vakfetmiştir. Daha sonra dürüstlük ve namusuyla meşhur bir kadı göreve başlamış ve ilk kadı eliyle

⁴¹⁴ İbn Nüceym, "Tahrîrû'l-makâl", s.169.

⁴¹⁵ İbn Nüceym, "Tahrîrû'l-makâl", ss.171-172.

yapılan işi haber alınca hanın istibdalinde şer'an bir yararın bulunmadığını düşünmüş ve belli bir bedel karşılığında hanın satılıp müşterinin mutlak manada mülkü olması hakkındaki hükmü haber almıştır. O işlemin yapıldığı zaman deliller hep istibdalın caiz olmadığını göstermektedir, zira han halihazırda her ay yüksek bir meblağ ile vakıf amacına uygun olarak kiraya verilmiş vaziyettedir. Kira sözleşmesi hakkında verilen hüküm sabittir, kiracı da bu hükmü ikrar etmiştir; kadı, istibdalın butlanına ve hanın ilk vakfa dönmesine hükmetmiştir.

Bu iki kadı hükmünden hangisinin sahih olduğu kendisine sorulan İbn Nüceym'e göre, istibdal hükmü beş sebepten dolayı sahih değildir, bunlardan vakıf malının tamiriyle alakalı olanlar şunlardır: İstibdal işleminin tevsik edildiği yerde vakfın gelirlerinin hanı tamir etmeye yetmediğinden bahsedilmemiştir. Zahîre'de ve başka kitaplarda denmektedir ki, bir vakıf dükkan harap olduğunda diğer bir dükkanın geliriyle tamir edilir çünkü hepsi de mescit yararına kurulmuş vakfa aittirler. Diğer yandan İbn Nüceym, risalesinde zikrettiği güvenilir metinlerde harap olan hanenin istibdal edileceği hakkında bir hükmün bulunmadığını da vurgular, bu sebeple ilk kadı tarafından verilen hüküm delile dayanmaz.⁴¹⁶ Son olarak, vakıf malın harap olduğunda istibdal edileceğine dair ibarenin genel manada anlaşılması veya gelen rivayetin yalnız bu şekilde anlaşılması yahut da gelir getirmede zayıf düşen arazi ile kıyas edilmesi üzerine bir hüküm kurulamaz. Zira uygulama bunun zıddıdır, kadı zayıf görüşle hükmettiğinde bu hükmün yürürlüğü yoktur. Bundan sonra İbn Nüceym zayıf görüşe göre verilen bu hükmün yürürlüğü hakkında Hanefi fıkındaki görüşleri serdetmektedir. Devamında İbn Nüceym şöyle bir itirazı zikreder: İstibdali iptal eden kadı, istibdal işlemi esnasında hanın aslında tamire ihtiyaç duymayan bir durumda olduğuna ve hanın aylık gelirinin şu kadar olduğuna şهادet eden bir delile dayanırsa, bu delil anlamı itibariyle bir şeyin yokluğunu iddia eden bir delildir (*beyyinetü nefy*). Böylece onlar vakıf malın harap olmadığını ve şer'an istibdalın caiz sayıldığı bir halde olmadığını söylemiş gibidirler, meşhurdur ki bir şeyin yokluğunu iddia eden delil makbul değildir. İbn Nüceym burada cevabın esasın (*el-asl*) bilinmesine göre inşa edil-

⁴¹⁶ İbn Nüceym, "Tahrîrü'l-makâl", ss.172-173.

mesi gerektiğini söyler ve bu türden bir delile dayanılıp dayanılamayacağı hakkında tartışma yapar.⁴¹⁷ İbn Nüceym’e göre buradaki amaç bir vakıf malın hali üzere devam etmesidir, yaptığı tartışmadaki meselelerde bir şeyin yokluğunu iddia eden delil kabul görmüşken, vakıf konusunda o delil evleviyetle makbuldür. Tartışma neticesinde İbn Nüceym’e göre bir şeyin yokluğunu iddia eden delilin makbul olmamasını mutlak manada anlayan görüşün geçersizliği açık hale gelmiştir. İstibdal işleminin tevsik edildiği yerde geçen “delillerin hep hanın mamur olduğunu göstermesinin” ifade ettiği şey, ikinci haberin böylelikle mütevatir haber seviyesine gelmiş ya da yaklaşmış olmasıdır, zira birbiri ardınca gerçekleşen şeye (*terâdüf*) tabi olunur, bu da zaten sözlükte mütevatir denen şeydir.⁴¹⁸

İbn Nüceym şöyle bir itiraz kurgular: Bazı yerlerdeki hasarın sabit olması, oraların istibdal edilmesini caiz kılar, peki ya mamur ve harap yerler beraberse ve hepsi birden istibdal edilmişse, mamur olan yer hakkındaki geçersizlik, köle ile beraber olan hür kimsede olduğu gibi, ikisini de birlikte kapsayacak mı, yoksa köle ile beraber olan müdebberde olduğu gibi, kapsamayacak mı? İbn Nüceym önce şöyle cevap verir: Öncelikle, bazı yerler mamurken harap olan yerlerin istibdal edilmesi caiz değildir. Gaznevî’nin (ö. 593/1197) *el-Hâvi’l-Kudsî*’sine dayanan Âlim b. Alâ’ (ö. 786/1384) Tâtârhâniyye’de “vakıf dükkan yandığında arsası az bedelle de olsa kiraya verilir ve mal vakıf olmaktan çıkarılmaz” demektedir. Yani mal, vakfeden kimseye ya da varislerine iade edilmez, malın satılması da caiz değildir. Binaların tamamen ortadan kalktığı ve arsanın az bedelle de olsa kiraya verildiği bir durumda malın vakıf olmaktan çıkarılması caiz değilken malın bazı yerleri tamir edilebiliyor ise evleviyetle caiz değildir. İbn Nüceym’in ikinci cevabı şöyledir: Yalnızca harap olan yerin istibdal edilmesinin caiz olduğu takdir edildiği durumda eğer harap olanla mamur olan birlikte satıldığında, köle ile beraber olan hür kimsede olduğu gibi, geçersizlik harap olan kısma da yayılır. Buradaki esas (*el-asl*) şudur ki, satılması caiz olanla caiz olmayan birleşirse, satılması caiz olmayan şeye cevaz verilmesinde icma varken, onun satılmasının batıl olması pekişir; köle ile beraber olan hür

⁴¹⁷ İbn Nüceym, “Tahrîrû’l-makâl”, ss.175-176.

⁴¹⁸ İbn Nüceym, “Tahrîrû’l-makâl”, ss.176-178.

kimsede olduğu gibi bu butlan hali, satılması caiz olana da yayılır. Fakat satılmasına cevaz verilmesinde farklı görüşler varsa, onun satılmasının batıl olması zayıflar ve köle ile beraber olan müdebberde olduğu gibi, butlan hali diğerine yayılmaz. Şüphe yoktur ki sıhhati hakkında kadı hükmü verilmiş ve istibdali şart edilmemiş mamur vakıf malın satılabileceğini kimse söyleyemez, böylece butlanı pekiştirmiştir, harap olan yere de bu butlan yayılır. İbn Nüceym ilerleyen paragraflarda *Tecnîs*'ten yine bu meseleyle bağlantılı örnekler vermektedir, vakıf maldaki hasarı içeren bir örnek de şudur: Bir kimse, içinde eski bir mescit bulunan bir bağrı mutlak olarak sattığında mescit hükmüne aykırı olduğundan satım işleminin geçersiz (*fâsid*) olup olmadığında iki cihet vardır. Mescit mamur da olsa harap da olsa ilk cihette satım işlemi geçersizdir çünkü mescidin satıma konu olamayacağına icma vardır ve bu geçersizlik kalanın da geçersiz olmasında görüldüğü üzere kuvvetlidir, köle ve hür kimse birlikte satılmış gibi olur. İkinci cihete göre geçersiz olmaz çünkü mescidin satıma konu olamayacağına ihtilaf vardır, zira bazı ulemaya göre mescit vakfedenin veya onun varislerinin mülkiyetine döner ve böylece geçersizlik kuvvetli olmaz, köle ve müdebber birlikte satılmış gibi olur.⁴¹⁹

İbn Nüceym'in risalesinin gerek boyutu gerekse istibdalle alakalı görülebilecek vakıf meselelerini içermesi sebebiyle İbn Âbidîn⁴²⁰ başta olmak üzere kendisinden sonraki vakıf kitaplarına doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağladığı söylenebilir. Zira İbn Nüceym'inkine kıyasla önceki istibdal risaleleri oldukça muhtasar ve mevzi niteliktedir, burada ise bir yandan vakfeden ve şartları, diğer yandan vakıf konusu mal ve malda hakkı ve yetkisi olanları birlikte nazara alan ve vakıf maldaki hasar, malın satılması, kiraya verilmesi vb. meseleleri gözetken bir bakış söz konusudur. Diğer yandan İbn Nüceym'in mevcut Hanefi fıkıh literatürünü oldukça dakik biçimde taradığı ve ilgili görülebilecek görüşleri muntazam biçimde sergilediği vurgulanmalıdır.

⁴¹⁹ İbn Nüceym, "Tahrîrû'l-makâl", ss.178-180.

⁴²⁰ İbn Âbidîn, C.6, ss.583-589.

durumda vakıf maldan hiçbir şekilde yararlanılamaması halinde istibdali caiz gördüğünü zikretmektedir. Son halde ise istibdal caiz değildir. Kınalızâde üçüncü fasılda öncelikle vakfeden kimsenin istibdalın yokluğunu şart ettiği durumu, vakfedenin şartının kabul edilmeyeceği yerler bakımından ve konu hakkında içtihat edilmesinin caiz olup olmaması açısından tartışmaktadır. Daha sonra müellif kendisinden halihazırda yararlanılan vakıf malın satılmasının caiz olmamasını ele almaktadır. Kınalızâde bu faslı istibdalın hangi şartlar dahilinde ve mahkemenin hangi usulü takip ederek icra edeceğini Tarsûsî'nin (ö. 758/1357) *Enfa' u 'l-vesâ'il*'ine atıfla göstererek bitirmektedir.⁴²³ Müellif son fasılda istibdal işlemi ile satım işleminin birbiriyle olan münasebetini göstermektedir. Ona göre bu ikisi vakıf malda caiz olmak bakımından farksızdır: Birinin caiz olduğu yerde aslında öteki de caizdir, birinin caiz olmadığı yerde öteki de caiz değildir.⁴²⁴

b. 18. Yüzyıldaki Tartışma

İstibdal tartışmasının uzun bir müddet boyunca risalelere konu olmamasına bakarak, Kınalızâde'nin uzun, mufassal ve sistematik risalesi sayesinde esasında istibdal hakkındaki en temel ayrımların ve bu ayrımlar dahilinde ilk elde verilmesi gereken hükümlerin gösterilmiş olduğu varsayılabilir. İbn Âbidîn'in vakfın sair meselelerinde sık sık atıf yaptığı İbn Nüceym'in yanında istibdal konusu geldiğinde zikrettiği⁴²⁵ bir risalenin müellifi olarak Kınalızâde'nin yaptığı işin istibdal tartışmasındaki yeri takdir edilebilir. Müteakip asırlarda tespit edilebildiği kadarıyla iki risale daha istibdali konu edinecektir ve bunlar artık zamanının en meşhur fukahasının kaleminden çıkmış değildir: Sıddîkî'nin "Kat' u 'l-cidâl bi tahkîki mes'eleti'l-istibdâl"i ve Kadızâde Mehmed Tâhir b. Ömer b. Ebû Bekr Tokadî el-Hanefî'nin "Risâle fî sıhhati'l-istibdâl"i.

⁴²³ Kınalızâde, ss.90-103.

⁴²⁴ Kınalızâde, s.103.

⁴²⁵ İbn Âbidîn, C.6, s.584.

Sıddîkî'nin risalesine geçmeden önce hakkında henüz literatürde araştırması yapılmamış bir diğer risale olan Kadızâde'nin risalesinden kısaca söz etmek gerekir. Fıkıh literatüründe tespit edilebilen son istibdal risalesi olarak beş yüz yıllık tartışma geleneğinin son halkası olan risalede hamdele ve salve kısmından sonra müellifin adı “Mehmed Tâhir bin Ömer bin Ebî Bekr el-Hanefî” olarak anılmaktadır. Kadızâde, Kahire'deki müftülerin ekserinin Hanbeli mezhebine dayanarak istibdalın sıhhatine dair fetva verdiklerini, bazen de Hanefî mezhebine dayanarak istibdalın sahih olmadığı fetvasını verdiklerini söyler. Müellif, Kahire'deki istibdal işlemleri Hanbeli mezhebine dayanarak sürmekte iken mezhebin biri diğerinden temyiz edilmediğinden meselenin karıştığını ve bu risaleyi aklı karışanların soruları üzerine yazdığını belirtmektedir.⁴²⁶ Risale esas itibariyle istibdalın cevazı hakkında bir soruşturma olup, başka bir mezhebe göre sahih olan bir işlemin Hanefî mezhebine göre nasıl caiz olabileceği meselesine odaklanmaktadır. Vakfedenin istibdali şart etmesi ve etmemesi durumlarını da tartışan Kadızâde, devamında vakıf mal-daki hasar ve tamire dair gayet muhtasar bir tartışma da yapmaktadır.⁴²⁷

(1) Müellif

Abdülkâdir b. Ebû Bekr b. Abdülkâdir es-Sıddîkî el-Hanefî ve risalesi hakkında henüz müstakil bir çalışma bulunmamakla beraber, literatürde on yedinci yüzyılın önde gelen Hanefî fukahâsından olan muhaddis, mutasavvıf ve müverrih el-Uceymî'nin (ö. 1113/1702) talebesi ve Mekke müftüsü olduğu bilgisi edinilmektedir.⁴²⁸ Türkiye'deki yazma eser kütüphaneleri kataloglarında aynı müellifin başka bir eserine henüz tesadüf edilmemiştir. Müellifin ismine bazı bibliyografik çalışmalarda rastlanmaktadır.⁴²⁹ Müel-

⁴²⁶ Kadızâde Mehmed Tâhir, v.8a.

⁴²⁷ Kadızâde Mehmed Tâhir, v.9a-13a.

⁴²⁸ C. Avcı, “Uceymi”, **DİA**, C.42, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, s.37.

⁴²⁹ Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifin, Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin**, R. Bilge, İ.M.K. İnal ve A. Aktuç (Haz.), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951-1955, C.1, s.603; C. Brockelmann, **Geschichte der**

lifin dedesinin de isminin Abdülkâdir olduğu, risale içindeki bir takrizden öğrenilmektedir.⁴³⁰ Risalenin kütüphane kataloğundaki bilgilere göre müellif 1138/1725 yılında vefat etmiştir fakat risalede bu tarihi teyit edecek bilgi bulunmamaktadır.

Risale bir mecmua içinde olup mecmuanın başına ilâştirilmiş bir kağıda yazılı ve “içindekiler” denebilecek metne göre mecmuanın ilk on varağında “Fî ‘ameli’l-mevlid”, sonrasında Mehmed b. Hüseyin et-Tosyevî’nin yazdığı belirtilen 1124/1712-3 tarihli “Fî’l-‘ilmi’l-ledünnî”, ardından Ahmed İmâmzâde’nin yazdığı belirtilen 1125/1713-4 tarihli “Nebze min menâkıbı’l-imâmi’l-a‘zam” ve nihayet Mekke müftüsü Abdülkâdir efendinin yazdığı belirtilen “İstibdâlü’l-vakf” gelmektedir.⁴³¹ Mecmua, bu risale için Medine ulemasının 1115/1703-4 yılına tarihlenmiş takrizleri ve Mekke ulemasının aynı yıla tarihlenmiş takrizleri ile bitmektedir.⁴³² Takrizlerin tarihi esas alındığında risalenin 1115/1703-4 yılında yahut öncesinde yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Mecmua ise en erken 1125/1713-4 yılında derlenmiş olmalıdır. Mecmuadaki vakıf kaydında “mine’l-kütübbilletî vakafehe’l-fakîr ilâ rabbihi zi’l-mevâhib mîr Ahmed bin el-hâcc Mustafâ ibni Ahmed bâşâ” yazmakta ve mühürde “ve mâ tevfiķî illâ billâh ‘abdühu mîr Ahmed ağa-ı ebnâ-ı sipâhiyân-ı dergâh-ı ‘âlî sene 1196[1781-2]” yazmaktadır.

Osmanlı arşivlerinde Sıddîkî ile alakalı görülebilecek iki yazışmaya rastlanmıştır.⁴³³ Bunlardan ilki müellifin hayatı esnasında kaleme alınmış olup Sıddîkî’nin Harem-i şerifteki bir ders yerinde vazife almasına ilişkindir; diğeri ise müellifin vefatından sonraki bir tarihte yazılmıştır ve müellifin oğluna bir gelirin tahsis edilmesi hakkındadır.

Merkeze yazılan bir arzı içeren ilk yazışmadaki tarihlerde 1109/1697 yılı bulunmakla beraber, arşiv kaydında 1115/1703 yılı gösterilmektedir. Bu yazışmaya göre,

arabischen Litteratur Supplementband, Leiden: Brill, 1937-1942, C.2, s.948. Risalenin adı Brockelmann’da “Kat’u’l-cîd fî tahkîki mes’eleti’l-istibdâl fi’l-vakf” biçiminde zikredilmektedir.

⁴³⁰ Sıddîkî, v.140b.

⁴³¹ Sıddîkî, v.113a-132a.

⁴³² Sıddîkî, v.133a-138a ve v.139a-154a.

⁴³³ DAB-AE.SMST.II, 109-11877; DAB-C.ML, 314-12890.

Mekke’de Harem-i Şerif’te Hanefî makamında Sultan I. Ahmed’in başlattığı ders verme işini Cidde iskelesinden elde edilen gelirden günlük 50 akçe mukabelesinde yerine getiren Şeyh Sıbgatullâh b. Muhammed Mekkî Ferruh Efendi, arzın yazılmasından bir zaman önce ders verme işini ve maaşı bu işe ehil ve layık gördüğünden Hüseyin b. Habîb es-Sindî adlı bir kimseye devretmiştir. Fakat Hüseyin’in bu işi yerine getirmede hıyanetinin, kötü görülen işlerinin ve dindarlığı bulunmadığının zahir olması sebebiyle dört mezhebin müftüleri, imamlar, hatipler, salih kimseler, müderrisler ve halktan birçok kimse ayağa kalkmış ve kadı huzurunda Hüseyin’in bu işe ehil olmadığına şahitlik etmişlerdir. Bu kimseler Hüseyin’in ders verme işinden yasaklanmasını ve uzaklaştırılmasını; Mekke ahalisinden olup şerefli alimlerin önderi (*kıdvetü’l-‘ulemâ’i’l-kirâm*), ulu ve fazıl kimselerin seçkinlerinden (*nuhbetü’l-fuzalâ’i’l-fihâm*) olan Şeyh Abdülkâdir b. Ebû Bekr es-Sıddîkî’nin bu işe layık ve uygun olması hasebiyle kadı tarafından tayin edilmesini arzulamaktadırlar. Abdülkâdir’e bu ders verme işinin tevcih edilmesi için İstanbul’dan bir berat ile beraber bu beratı teyit edecek biçimde Abdülkâdir’in bu vazifeyi ortağı olmadan, münazaadan uzak bir şekilde ve kendi başına yerine getirmesini tahkim eden ve bu hususiyete yönelik husumetleri, itirazları ve müdahaleleri yasaklayan ve uzaklaştıran bir emri i şerif yazılması talep edilmektedir. Arzın yan tarafında Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin ders verme işinin Hüseyin’den alınıp Abdülkâdir’e tevcih edilmesini rica eden bir ibare bulunmaktadır. Arzın üst tarafında ise, ricanın yerine getirilmesini emreden padişaha ait bir ibare bulunmaktadır.

İkinci yazışma arzdan başka herhangi bir yazıyı ihtiva etmemektedir. Yazışmada bir tarih bulunmamakla beraber, belgenin arşiv kaydında 1138/1725-6 yılı zikredilmektedir. Mekke kadısı Mehmed Emîn’in Arapça kaleme aldığı yazıya göre, İslam ulemasından merhum Mekke müftüsü Abdülkâdir es-Sıddîkî efendinin oğlu Şeyh Ali, ihsan buyrulmaya uygun bir kimse olarak, bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimini sağlamak için kendisine padişah tarafından Halep veya Trablusşam gelirlerinden verilmesini talep etmektedir. Yazışmanın devamında Sıddîkî’den tekrar bahsedilmemektedir. Bu yazıya bakarak, Sıddîkî’nin risaleye ait kütüphane kataloğundaki vefat tarihinin (1138/1725) yanlışlığının sabit olmadığı söylenebilir.

(2) Risale

Risalenin başlangıç sayfasında yalnızca “Risâle fî istibdâli’l-vakf li’ş-şeyh ‘Abdülkâdir es-Sıddîkî el-Hanefî müftî Mekke” yazmaktadır.⁴³⁴ Müteakip sayfada besmele ile gayet kısa bir hamdele ve salvele yer almaktadır. Müellif risalede kendisinden “*el-abdü’l-hakîr Abdülkâdir bin Ebî Bekr es-Sıddîkî hâdimü’l-fetvâ*” şeklinde bahsetmektedir.⁴³⁵ Aynı varakta müellif risalesini “Kat‘u’l-cidâl bi tahkîki mes’eleti’l-istibdâl” olarak adlandırmaktadır. Bu yönüyle risalenin kütüphane kaydındaki “Risâle fî kat‘i’l-cidâl fî tahkîki mes’eleti’l-istibdâl” şeklindeki adının bir parça yanlışlık içerdiği gözlenebilir. Sıddîkî eserini birkaç kısma (*matlab*) ayırmıştır: İlk kısımda müellif istibdali gerektiren şartlardan uzunca bahsetmektedir.⁴³⁶ İkinci kısımda arazinin daha iyi olmasından (*ahseniyyetü’s-sak’*) kısaca bahseden müellif,⁴³⁷ üçüncü kısımda vakfeden kimse istibdali yasak etmişken yarar ortaya çıktığında kadıda istibdal yetkisinin bulunmasının ispatından yine kısaca bahsetmektedir.⁴³⁸

Sıddîkî’nin risalesi, İbn Nüceym’e vakıf yerin istibdalının caiz olup olmadığının sorulması ve İbn Nüceym’in cevabı ile başlamakta, Hanefî fukahasının istibdalın cevazı noktasındaki görüşleri aktarılarak tartışılmaktadır.⁴³⁹ Burada vakıf maldaki hasar ve malın tamire muhtaç durumda oluşu ile istibdal arasında daha önceki risalelerde olduğu gibi bir bağlantı gündeme getirilmektedir. İkinci soru, istibdal edilecek gayrimenkulün (*akâr*) karşılığında bir gayrimenkulün bulunmasının şart edilmesi durumunda veya bunun şart edilmeyip gümüş para karşılığında istibdalın hangi surette yapılacağına ilişkindir.⁴⁴⁰ Bu varaklarda “eğer dersen”, “derim ki” formülasyonunda meseleler tartışılmaktadır. Daha

⁴³⁴ Sıddîkî, v.113a.

⁴³⁵ Sıddîkî, v.113b.

⁴³⁶ Sıddîkî, v.113b-129b.

⁴³⁷ Sıddîkî, v.129b-130a.

⁴³⁸ Sıddîkî, v.130a-132a.

⁴³⁹ Sıddîkî, v.114a-115b.

⁴⁴⁰ Sıddîkî, v.115b-125a.

sonra altsoyu için han (*vekâle*) vakfeden fakat bir müddet sonra altsoyu kesilen kimsenin vakfının istibdalı ile ilgili bir soru ve cevabı;⁴⁴¹ gelir elde etmede zayıf düşen bir vakıf yerin istibdal edilip edilemeyeceğine ilişkin bir soru ve cevabı;⁴⁴² “vakıf maldaki mevcut hasardan dolayı hiçbir şekilde maldan yararlanılamayacağından endişe eden kadı, gümüş para karşılığında vakıf malı istibdal etmede yarar görürse bu istibdal caiz midir” sorusu ve cevabı tartışılmaktadır.⁴⁴³ Bu varaklarda da müellif yine “eğer dersen”, “derim ki” formülasyonu ile meseleleri açmaktadır. İkinci kısımda değiştirilecek vakıf mal ile mülk malın aynı bölgede (*belde*) bulunması gerekliliği sorusunun cevabı sunulmaktadır.⁴⁴⁴ Üçüncü ve son kısımda vakfeden kimse istibdalın yapılmamasını şart etmiş durumdayken istibdal işleminin yapılıp yapılmayacağına ilişkin bir soru ve cevabı verilmektedir.⁴⁴⁵ Yine “eğer dersen”, “derim ki” formülasyonunda buna ilişkin meseleler gündeme gelmektedir.

Sıddîkî'nin risalesinde, vakıf maldaki hasar ve malın tamire muhtaç durumda oluşu ile istibdal arasında daha önceki risalelerde olduğu gibi bir bağlantı zikredilmektedir. Fakat istibdalın bir şartı olmak bakımından vakıf maldaki hasarın giderilmesi manasında tamir işlemine dair yeni bir mesele risalede gözükmemektedir. Risalede öne çıkan mesele ve belki de yazımına önayak olan husus, vakıf malın gümüş para karşılığında istibdal edilebilmesi meselesidir. Müellif *Hâniyye* ve *Tâtâr-hâniyye*'ye atıf yaparak bunun cevazı yönündeki görüşü paylaşmaktadır.⁴⁴⁶ Aynı mesele müteakip zamanlarda da gündemdedir, mesela İbn Âbidîn bu meselede istibdale cevaz vermediğini açıkça belirtmektedir.⁴⁴⁷

⁴⁴¹ Sıddîkî, v.125a-b.

⁴⁴² Sıddîkî, v.125b.

⁴⁴³ Sıddîkî, v.125b-129b.

⁴⁴⁴ Sıddîkî, v.130a.

⁴⁴⁵ Sıddîkî, v.130b.

⁴⁴⁶ Sıddîkî, v.115b.

⁴⁴⁷ İbn Âbidîn bu husustaki gözlemini de geri bırakmaz: “Vakıf mal gümüş ve altın parayla değil gayrimenkulle değiştirilmelidir, zira nazırların vakıf malı yediklerine şahitlik etmekteyiz. Onların çok azı o para mukabilinde vakıf

2. İstibdal Hakkındaki Hükümler

a. Cevazı

İstibdal işlemi öncelikle vakfedenin şartına konu olabilir. Vakfeden arazisinin başka bir araziyle değiştirilmesini veya dilediği zaman satılıp bedeliyle başka bir arazinin satın alınmasını şart etmişse caizdir.⁴⁴⁸ İstibdalın esasında üç veçhesi vardır: İlkinde vakfeden kendisi veya başkası yahut hem kendisi hem başkası için istibdali şart etmiştir. İkincisinde vakfeden istibdalın yapılmamasını şart etmiş veya bir şey dememiştir. Böyle bir vakıf maldan herhangi bir şey elde edilemiyor veya bu malın külfetine para yetirilemiyorsa yani kendisinden hiçbir yarar sağlanamıyorsa, en sahih olan görüşe göre kadı istibdalde yarar gördüğü takdirde malın istibdal edilmesine izin vermeye yetkilidir. Üçüncüsünde ise, vakfeden yine istibdali şart etmemişken ve vakıf maldan nihayetinde bir yarar sağlanıyor durumdayken, gelir ve yarar bakımından ondan daha iyi bir mülk mal bulunsa dahi en sahih ve muhtar görüşe göre istibdal caiz değildir.

Üçüncü veçhede fukaha arasında ihtilaf vardır: Üçüncü veçhenin hükmü, geliri azalan arazi hakkındadır, bir kısmı harap olmak suretiyle geliri azalan vakıf evin hükmü ise farklıdır. Bu durumdaki evin istibdal edilebileceğine dair bir görüş nakledilmemiştir. Dolayısıyla tüm görüşler bu evin istibdal edilmesinin caiz olmadığı yönündedir. Evin araziye kıyas edilmesi ise mümkün değildir zira arazinin geliri azaldığında insanlar onu ki-

için bir mal satın almaktadır, zamanımızda istibdal işleminin çok olmasına rağmen kadıların hiçbirinin de bu durumu teftiş ettiğini görmedik.” Bkz. İbn Âbidîn, C.6, s.586.

⁴⁴⁸ Mergînânî, C.4, s.443; Sadrüşşerîa, C.3, s.288; Ruhâvî, **Hâşiye**, v.152a; Molla Hüsrev, C.2, s.170; Halebî, s.96; Haskefî, C.1, s.299; Debbağzâde Mehmed Efendi, v.250b; A‘reczâde, v.74b; Ruhâvî, **Sefînetü’l-bihâr**, v.43b; Muhammed b. Yûsuf, v.366b; Sun‘ullah el-Halebî, v.261a.

ralamaya rağbet etmezler, satın almaya rağbet ederler. Fakat insanlar oturma hakkı kazanmak üzere tamir etmek karşılığında evi uzun süreli kiralama yoluna rağbet etmektedirler.⁴⁴⁹

İstibdal işlemi vakfiyede zikredilirken “vakıf malın bedeliyle başka bir arazi satın alınır” ifadesiyle kayıtlanmalıdır. Zira yalnızca satma şartı koymak vakfı fasit hale getirir. Satın alma işlemi vakfiyede hiç zikredilmemişse istibdalin irade edildiğine dair delil zaten yok demektir. Vakfeden kendisi için hem istibdali hem de satışı şart ettiğinde vakfın bâtıl olduğunu söylemek gerekir. Zira istibdalden sonra satışı şart etmek aykırılık teşkil eder, yerine vakıf olmak üzere mal satın alınır demeyip satışı mutlak olarak belirtmek böyle bir yasaktır. Dolayısıyla vakfın satılmasını şart edip de bedeli kullanılarak yerine vakıf olmak üzere bir mal ile istibdal edilir denmezse vakıf bâtıl olur. Eğer satılan malın bedeliyle başka bir şey alınacağı ifadesi eklenmemişse, gösterildiği üzere vakıf açısından fasit bir işlem yapılmış olur.

Vakfedenin şartına uygun şekilde istibdal işlemi yapılırca, işlem neticesinde vakfa ait hale gelen yeni mal bir daha istibdale konu edilemez.⁴⁵⁰ Zira burada istibdal hükmü vakfedenin şartıyla sabit olmuştur. Bu şart ilk mal için geçerlidir, istibdal işlemi sonucunda vakfın olan ikinci mal için vakfedenin istibdal şartı söz konusu değildir. Değiştirmenin daima yapılabileceği vakfiyede zikredilmişse, müteaddit istibdaller mümkündür. Bu durumda mütevellinin istibdal yetkisi vakfiyede açıkça zikredilmemişse mütevellinin yetkisi yoktur. Bu değiştirme şartının bir yansıması da şudur ki, vakfeden eğer şart etmişse dilediğinde vakfın gelirini harcamada kısıntıya gitmekte, dilediği kişiyi gelire hak sahibi etmekte veya hak sahibi olmaktan çıkarmakta yetkili olur. Mütevellinin ise bu yetkileri yoktur. Vakfeden bu işlemleri bir kez yaptığında eğer şart etmemişse, müteveli ikinci kez yapamaz. Vakfeden müteveli için istibdali şart edip de kendisi için etmediği durumda da kendisinde istibdal yetkisi vardır.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ İbn Âbidîn, C.6, ss.583-584.

⁴⁵⁰ Molla Hüsrev, C.2, s.170; Haskefi, C.1, s.300.

⁴⁵¹ İbn Âbidîn, C.6, ss.584-585.

İstibdal işlemi yapıldığında, vakfeden açıkça zikretmese de ikinci arazi birincinin diğer şartlarına sahip olacaktır. Zikredilmeyen şeylerden kasıt vakıf şartlarıdır. Bir görüşe göre vakfeden malın satılıp bedeliyle başka bir arazi alınmasını şart etmiş ve başka da bir şey dememişse, vakıf istihsanen sahihtir. İkinci arazi birincinin şartlarına sahip olarak vakıf olur, burada tekrar vakfetmeye gerek yoktur. Bu hüküm şu meseledeki hükme benzemektedir: Hizmeti birisine vasiyet edilmiş köle hataen öldürüldüğünde ve bedeliyle başka bir köle alındığında, vasiyet lehdarının ikinci köleden hizmet alma hakkı yine vardır.⁴⁵²

Osmanlı bürokratik yazışmalarında vakfiyece oturma hakkı şart olan vakıf malın mülk malla değiştirilmesi işlemi doğrudan konu alan birçok misale rastlanmaktadır. Gerek taşra ile merkez arasındaki yazışmalarda gerekse kadıların tuttuğu kayıtlarda istibdalın ayrıntıları gösterilmektedir.⁴⁵³ Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla istibdale talip olan kişiler ile mütevellî görüşükten sonra kadıya başvurulmaktadır. Fakat mütevellî istibdal yetkisi aldığı anda henüz vakıf malı kendisiyle değiştirecek bir mülk mal sahibi bulunmamış da olabilir.⁴⁵⁴

⁴⁵² İbn Âbidîn, C.6, s.585. Mütevellînin istibdal yoluyla satın aldığı ev açıkça vakıf için satın alındığı beyan edilmemiş olsa dahi istibdal edilen vakıf evin şartlarını haiz bir vakıf mal olacaktır. Bkz. İbn Âbidîn, C.6, s.627.

⁴⁵³ Edirne kadısı Ataullah'ın 1703'te kaleme aldığı arzuhale göre, Edirne'de Safçamurat Mahallesi'nde bulunup nerede olduğu bilinen ve Hüseyin adlı kişiye oturma hakkı şart olan vakıf ev harap olur. Vakıfta tamir işi için yeterli gelir bulunmadığından Hüseyin, vakıf evin Halil adlı kişinin Hocasipah Mahallesi'nde bulunan mülk eviyle değiştirilmesini talep eder. Kadı tarafından görevlendirilen bir kişi keşif işlemi yapar. Görevli, Halil'in mülk evinin arsa, bina, kıymet, sağlamlık ve kira getirme kapasitesi bakımından vakıf evden daha üstün olup istibdal işleminin her açıdan vakfa uygun olduğunu kendisine güvenilir Müslümanlarla beraber kadıya bildirir. Buna binaen kadı da istibdal işlemine müsaade almak için İstanbul'dan talepte bulunur. Bu talep İstanbul'da müspet karşılanır. Bkz. DAB-İE.ADL, 13-888. Eski-zağra'da 1765'te gerçekleşen bir istibdal işlemi için bkz. DAB-C.EV, 403-20429. Selanik'teki istibdal işlemleri hakkında birkaç yazışma için bkz. DAB-C.EV, 538-27188; DAB-C.EV, 17-804; DAB-C.EV, 407-20634. Bir istibdal işlemi de 1735'te Kili'de gerçekleşmiştir, bkz. DAB-C.EV, 619-31231.

⁴⁵⁴ Hanya'daki bir istibdal işlemi hakkında kadı Abdülkadir'in 1722 yılına ait arzuhaline bakılırsa Girit Adası'nda Hanya'nın İç Kale'sinde bulunan Musa Paşa Cami Vakfı'nın mütevellîsi olan Abdi Çelebi kadı huzuruna gelerek ifade verir. Vakfın akarından olup kalede yer alan, bir tarafı Ali Çelebi'nin mülkü, bir tarafı Kethüda İbrahim Ağa'nın mülkü, bir tarafı vakıf ev ve bir tarafı ana cadde ile çevrili olup oturma hakkı bu camide imam olanlara şart olan ev, düşmanların Hanya Kalesi'ni muhasara altına alması esnasında humbara isabet etmesi sebebiyle harap olur. Vakfın bu evi tamir

b. Aranan Şartlar

İstibdal işlemini yapabilmek için bazı hallerin varlığı aranır: (i) Vakıf maldan artık hiçbir surette yararlanılamıyor olmalı, (ii) vakıfta malı tamir etmek için yeterli gelir bulunmamalı, (iii) vakıf mal fahiş gabinle satılmamalı, (iv) vakıf malın mukabilindeki mülk mal gayrimenkul olmalı, (v) değiştirme işlemini yapan kadı ilim ve amel sahibi olmalı, (vi) istibdali yapan kişi vakıf malı şهادeti kabul edilmeyen kişiye ve alacaklısına satmamalı, (vii) vakıf ev ile diğer bir evin değiştirilmesi için bu ikisi bir mahallede olmalı yahut diğer ev başka bir mahallede ise o başka mahalle daha iyi bir mahalle olmalı, (viii) geliri için şart edilmiş mallar haricinde değiştirilen şeylerin cinsi aynı olmalıdır.⁴⁵⁵

Bir görüşe göre kadı harap bir vakıf evi tutacak kimseyi bulamadığında hükmün ne olduğuna dair mezhep imamlarından bir görüş nakledilmemiştir. Bu görüşe göre kadı evi tamir etmeyi veya vakfedenin vârislerine iade etmeyi tercih edebilir. Fakat bu hüküm gariptir zira fukaha vakıf mal harap olduğunda ve kendisinden menfaat sağlanamadığında değiştirilmesinden bahsetmektedir ki bu durum araziyi de evi de kapsar. İmam Muhammed'den gelen rivayete göre vakıf mal içinde oturanlara menfaat sağlayamıyor durumda ise kadı o vakıf malı satıp bedeliyle başka bir mal satın alma hakkında sahiptir, bu hak kadıdan başkasına ait değildir. Dolayısıyla vakıf mal harap olunca vakfedene veya onun vârislerine iade olunur şeklindeki görüş zayıftır. Bir görüşe göre vakıftan yararlananlar oturma hakkına sahipken tamirden kaçınırlarsa, eve kiracı da bulunamazsa kadı evi satıp satım bedeliyle vakıf olmak üzere bir ev alır. Her ne kadar mezhep imamlarının sözünde istibdal, binada değil arazide bir özrün bulunduğu zaman uygulanabilir gözüксе de hüküm

etmeye kaynağı olmadığından zamanla evin enkazı bile telef olup ortadan yok olur, ev tamamen boş arsa haline gelir. Müteveli, vakfa yararlı olan sağlam bir akar ile vakıf arsının kadı marifetiyle değiştirilmesi hakkında padişah'tan müsaade alınması için kadıdan talepte bulunur. Kadı bu talebi İstanbul'a iletir, kendisine müspet cevap verilir. Yazışmadan anlaşıldığı kadarıyla istibdal işlemine talip olan bir mülk sahibi yoktur. Fakat müteveli baştan bu işlem için müsaade isteyerek istibdalın kadı nezaretinde gerçekleşmesini temin etmek ister. Dolayısıyla vakıf arsayı hızlı bir şekilde vakfa yararlı bir mala tahvil etmeyi amaçlar. Bkz. DAB-İE.EV, 57-6312.

⁴⁵⁵ Haskefi, C.1, s.300; İbn Âbidîn, C.6, ss.585-587.

hem araziyi hem de evi kapsamaktadır. Burada aralarında fark görmek sahih bulunmamıştır. Bu meseledeki istibdalın cevazı hükmü bakımından oturma hakkı sahibinin aynı zamanda vâris olması veya olmaması açısından bir ihtilaf bulunmamaktadır. İmam Muhammed'e göre malın vakfedenin mülkiyetine geri dönebilmesinin sureti ise şöyledir: Geliri için vakfedilmiş ev harap olduğunda arazisi hariç bina enkazı vakfedenin mülkiyetine geri döner zira arazi az bir bedelle de olsa kiraya verilebilir haldedir, kira geliri için vakfedilmiş olmayan kervansaray, şadırvan gibi yerler ise harap olduğunda İmam Muhammed'e göre tamamen vakfedenin mülkiyetine geri döner.⁴⁵⁶

Vakıf malın vârislere dönmesi hükmüne şu meselede rastlanmaktadır: Bir vakıf münhedim olup da vakfın tamire gücü yoksa ve o haliyle de kiraya verilmesi veya tamir edilmesi mümkün değilse, binanın taşı, tuğlası ve tahtası kadı emriyle satılır, bedeliyle de onların yerine vakıf mal satın alınır, vakfedenin vârisleri bulunup da onlara ve fakirlere vermek mümkün olmadığı durumda böyledir. Görüldüğü üzere satım Ebû Yûsuf'un görüşüne dayanmaktadır, vârislere veya fakirlere vermek İmam Muhammed'in görüşüdür, burada iki görüşün birleştirilerek mümkünse Ebû Yûsuf'un görüşü, değilse İmam Muhammed'in görüşüne göre davranılacağı öngörülmüştür.⁴⁵⁷

Mutemet olan görüş, vakıf malın hiçbir şekilde menfaat sağlayıcı bir halde olmaması, vakfın malını tamir etmek için gelirinin olmaması ve vakıf malın fahiş gabinle satılmaması şartlarıyla kadıda bu yetki vardır görüşüdür. İstibdal işlemini yapan kadı ilim ve amel sahibi olmalı ki böylece Müslümanların vakıflarının ortadan kalkmasına yol açılmasın. Fakat kadıda bu niteliğin bulunduğuna yönelik incelemenin hangi kriterlere göre

⁴⁵⁶ İbn Âbidîn, C.6, ss.572-573. Üzerinde oturma hakkı bulunan bir vakıf malın istibdale konu olması için bkz. Menteshzâde Abdürrahim Efendi, ss.460-461.

⁴⁵⁷ İbn Âbidîn, C.6, s.573.

yapılacağı bir problemdir. İstibdale yetkili kadı vakıf malı gümüş ve altın parayla değil yine bir gayrimenkulle değiştirmelidir.⁴⁵⁸

İstibdali yapan kişinin bu malı şehadeti kabul edilmeyen kişiye ve alacaklısına satmaması, vakıf malın kime devredildiğine meselesiyle alakalıdır. Bu mesele fetvaya konu olmuştur. Bir defa, mütevellinin vakıf malı küçük oğluna satmasının caiz olmadığına ittifak vardır. Bu satış satıma vekil olan kişinin malı küçük ve büyük oğullarına satmasına benzer ki orada İmâmeyn'in görüşü farklıdır. Diğer husus, istibdali yapan kişinin alacaklısına vakıf malı borç mukabilinde satmasıdır. Ebû Yûsuf ve Hilâl'in görüşüne göre bunun caiz olmaması gerekir zira onlara göre altın ve gümüş para dışındaki mallarla satım caiz değildir, borç ise evleviyetle caiz olmaz. Bir diğer şart da vakıf ev ile diğer bir evin değiştirilmesi için, bu ikisinin bir mahallede olması yahut diğer ev başka bir mahallede ise orasının daha iyi bir mahalle olmasıdır. Bunun aksi ise caiz değildir zira mülk olan ev genişlik, değer, gelir getirme bakımlarından üstün olsa da iki mahalleden daha kötü olanın kötülüğünden ve o mahalleye rağbetin az olmasından dolayı evin harap olma ihtimali vardır.⁴⁵⁹

Bir diğer şart da değiştirilen şeylerin cinsinin aynı olmasıdır, vakfeden kendisine evini bir evle değiştirme yetkisini şart ettiğinde onun evi araziyle değiştirme yetkisi yoktur, aksi de böyledir. Bu husus vakfeden kendisine bu yetkiyi şart etmediğinde ise evleviyetle böyledir. Geliri için vakfedilmiş malların değiştirilmesinde cins birliği şartının olmadığı açıktır çünkü bunlarda gözetilen şey gelirin çokluğu, tamirin ve külfetin azlığıdır. Bir dükkan ile ekilip biçildiğinde dükkanın kirasından daha fazla gelir elde edilen bir arazinin değiştirilmesi iyidir zira arazi devamlıdır, kalıcıdır ve tüm tamir masraflarından müstağnidir. Oturulmak üzere vakfedilen malda ise böyle değildir zira vakfedenin orada oturulması suretiyle malın kullanılmasını kastettiği açıktır. Fakat aşıkardır ki zikredilen

⁴⁵⁸ İbn Âbidîn, C.6, s.586. Müellife göre kadıların yetersizliği nedeniyle vakıfların ortadan kalktığı vakidir. Yine, mütevellilerin para kaşılığı istibdal yaparak vakıf malı tükettiklerine şahit olunmaktadır. Onların çok azı o para mukabilinde vakıf için bir mal satın almaktadır, istibdal işleminin çok olmasına rağmen kadıların bu durumu teftiş ettiği görülmemiştir.

⁴⁵⁹ İbn Âbidîn, C.6, s.586.

bu şartlar vakfedenin istibdal yetkisini kendisine veya başkasına şart etmemiş olduğu durumlar için geçerlidir. Eğer şart etmişse vakıf malın artık kullanımdan çıkmış olması aranmaz, bu işte kadı dahli yoktur ve yine açıktır ki vakfın mali gücünün tamire yetmemesi hali aranmaz.⁴⁶⁰

Bir görüşe göre değiştirme işlemi yapan kadı ilim ve amel sahibi olunca mal gümüş ve altın mukabilinde dahi değiştirilse insan mutmain olur ve malın zayı olacağından korkmaz. Fakat gümüş ve altın mukabilinde değiştirilme görüşü, bedelin gayrimenkul olması şartı sebebiyle reddedilmiştir. Bu şartın konmasının sebebi, gümüş parayı mütevellilerin tüketmesinden korkulmasıdır. Zikredilen görüşe göre istibdalin ilim ve amel sahibi kadı tarafından yapılması şart edilince bundan korkulmaz. Bu görüş tartışılır zira kadı yalnızca istibdalle yetkilendirilmiştir, bedel ile yeni mal satın almaya değil. İlim ve amel sahibi kadı gümüş para karşılığında değiştirme yapınca para onda veya mütevellide kalacaktır. Vazifesi sona eren kadı azledilecek ve müteakip yıl parayı teftiş etmeyen bir kadı gelecek ve para zayı olacaktır. Vakıf malın geliri varken bir kişi bu malın değiştirilmesine rağbet etmekte ise bu mal mukabilinde geliri daha fazla bir mal veriyorsa ve verdiği malın bulunduğu semt vakıf malın bulunduğu semtten daha iyiye Ebû Yûsuf'a göre bu işlem caizdir ve bu görüşe göre amel edilir. Bu şartlar yoksa caiz olmaz, bedel olarak gayrimenkulün belirlenmiş olması gümüş para karşılığında istibdalin yapılamayacağına delildir. Bu hükümlerdeki kasıt ise ihtiyatkarlıktır. Geliri olan vakfın malının değiştirilmesine cevaz vermek, şartlardan bahsedilirken geçtiği üzere vakıf malın tamamen kullanım dışı kalması şartına aykırıdır.⁴⁶¹

⁴⁶⁰ Haskefi, C.1, s.300; İbn Âbidîn, C.6, s.586.

⁴⁶¹ İbn Âbidîn, C.6, s.587. Müellif, kendi zamanında güven duyulamayan kadılar ve mütevelliler istibdali gerçekleştiriyorlarken ihtiyatkarlığı hususen vurgulamaktadır.

Vakfeden vakıf malın değiştirilmemesini şart etmiş olsa da istibdal uygulanabilir, daha önce zikri geçtiği üzere bu husus vakfedenin şart ettiğine muhalif olunabilecek yedi husustan biridir.⁴⁶²

c. Kendisinden Yararlanılan Malın İstibdali

Kendisinden yararlanılan bir vakıf mal ancak şu dört durumda değiştirilebilir: (i) Vakfeden istibdali şart eder. (ii) Bir kişi vakıf malı gaspedip ortadan kaldırır, gasp edenin ödemekle yükümlü olduğu tazmin bedeli ile müteveli o malın yerine yine aynı şartlarla vakıf olmak üzere mal satın alır. (iii) Vakıf malı gasp eden delil gösterememesine rağmen malın vakıf olma durumunu reddeder fakat malın kıymetini ödemek ister, müteveli bedeli alıp vakıf için olmak üzere başka bir arazi satın alır. (iv) Bir kişi hem daha fazla gelire sahip ve hem de daha iyi bir semtteki mülk malı karşılığında vakıf mala teveccüh gösterir. Son hususta Ebû Yûsuf'un görüşüne göre istibdal caizdir, fetva bu görüş üzerinedir. Eğer vakıf mal vakıftan yararlananların zararına olarak kullanım dışı kalmışsa istibdal yapılması hususunda ihtilafın bulunmaması gerekir. Bununla beraber, kullanılmakta olan vakıf malın satım bedeliyle daha iyi bir mahallede bulunmayan ama vakfa daha yararlı bir malın alınması ise caiz olmamalıdır. Zira müteveliye vacip olan şey bir fazlalık olmadan

⁴⁶² İbn Âbidîn, C.6, ss.587-588. Vakıf malın değiştirilmesi *Türk Medeni Kanunu*'nda da yer almaktadır (md. 113/3): "Amaca özgülünen mal ve hakların daha yararlı olanları ile değiştirilmesini veya paraya çevrilmesini haklı kılan sebepler varsa mahkeme, vakfın yönetim organı veya denetim makamının başvurusu üzerine diğerinin yazılı görüşünü aldıktan sonra gerekli değişikliğe izin verebilir." Görüldüğü gibi kanunda istibdal şartı olarak "daha yararlı olma" hali aranmaktadır. Diğer yandan, vakıf malın para mukabilinde değiştirilmesi kanuna göre mümkündür. Son olarak, değiştirme işlemi mahkemenin iznine tâbi kılınmakla beraber kanunda yönetim organı ve denetim makamı değiştirme talebinde bulunma hakkı bakımından eşit konumdadır. Mahkeme, talepte bulunmayan organ veya makamdan değiştirme hakkında görüş almak zorundadır. Değiştirmeyi haklı kılan sebepler ise kanunda sayılmamıştır.

vakfı ilk haliyle devam ettirmesidir. Dolayısıyla bu durumda istibdale cevaz vermeyi gerektiren bir husus yoktur, zira fazlalık gerekmeyen aksine vakfın olduğu haliyle devam etmesi gereken bir durumda istibdalin zaruri olduğundan bahsedilemez.⁴⁶³

d. İstibdal Yetkisi

Yoksullar için vakfedilmiş dahi olsa, vakfedenin istibdale izin veren bir şartı bulunmayan vakıf malı yalnızca kadı değiştirebilir. “Şartın bulunmaması” durumu, vakfedenin istibdalin yokluğunu şart etmesi durumudur ki bu durum hakkında bir görüş nakledilmemiştir. Fakat Hanefî mezhebinin kaideleri gereği hüküm böyledir. Zira vakfedenin kadı yahut sultanın vakıfta bir yetkisinin bulunmamasını şart etmesi bâtıl bir şarttır. Bilakis kadıda yetki vardır çünkü onun vakfa nezareti üstündür. Vakfedenin böylesi bir şartı vakıftan yararlananların yararını yok eder ve vakfın işleyişine ara verir, bu halde vakfa faydası olmayan bir şarttır, bu nedenle de kabul edilemez.⁴⁶⁴ 1544 yılında vakıf malın değiştirilmesi padişahın emriyle yasaklanmıştır, yalnızca padişah izniyle istibdal yapılabilmesi emredilmiştir. Burada izne konu olabilenler, geliri azalıp tamamen kullanım dışı kalan vakıf mallardır.⁴⁶⁵ Padişah izniyle istibdal işlemini gerçekleştiren müteveli, yaptığı işleminden artık geri dönemez.⁴⁶⁶

⁴⁶³ İbn Âbidîn, C.6, ss.588-589. Kendisinden faydalanılan vakıf malın istibdal edilemeyeceği hakkında bkz. Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.461.

⁴⁶⁴ İbn Âbidîn, C.6, s.585.

⁴⁶⁵ Haskefî, C.1, s.300; İbn Âbidîn, C.6, s.589; Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.460.

⁴⁶⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, ss.460-461.

Vakfın doğrudan kendisinden istifade edilen ve üzerinde oturma hakkı bulunmayan bir malı istibdale konu olabilmektedir.⁴⁶⁷ Bu minvaldeki bir vakıf malla alakalı olarak bir yazışma bulunmaktadır.⁴⁶⁸

Bazı fetvalarda istibdal konusu vakıf mallar vakfa gelir getirici niteliktedir. Karışık meseleler barındırmayan bu fetvalar genel şartları ve istibdal prosedürünü göstermektedir.⁴⁶⁹ Çift kira sözleşmesiyle kiraya verilmiş vakıf malları da fetvada istibdal meselesine konu edilmektedir. İstibdal edilen bu mallarda çift kiracının tahsil süresini tamamladığı vurgulanmaktadır.⁴⁷⁰ Osmanlı bürokratik yazışmaları, gelir getirici malların istibdale konu edilmesine ilişkin misaller barındırmaktadır. Bu misaller çok zaman ihtilaf içermeyip istibdalin Osmanlılardaki prosedürünü göstermektedir.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.259.

⁴⁶⁸ Vakıf mütevellisi Hüseyin Usta'nın 1771 yılında kaleme aldığı bir istidasında istibdal işlemine ilişkin talep yer almaktadır. Vidos köyünde Sultan Osman Camisi'nin mütevellisi olup köydeki vakfa ait musalli odalarından bir bap oda daha evvel meydana gelen depremde harap olur. Fakat maddi yetersizlik sebebiyle vakıf tarafından tamir edilemez. Zamanla yıkılan oda yine aynı köyde ikamet eden Ahmet adlı kişinin mülk evine bitişiktir. Ahmet'in köydeki iki bap mülk odasını yıkılan vakıf odayla değiştirmek vakfa yararlı olacağından müteveli, hasbahçe müfettişinin kadı marifetiyle bu işi görüp İstanbul'a ilam etmesini talep eder. Müfettişin kaleme aldığı arzuhalde ise daha ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Buna göre Hüseyin Usta, hassa serbostaniyanı ağanın nezaretinde bulunan hasbahçelerden Vidos bahçesi neferlerinin taamiyelerine vakıf olan nukudun ve bahsedilen caminin mütevellisidir. İstibdale konu edilmesi istenen odaların üç tarafı hassa hasekilerden Ahmet Ağa'nın çiftliğiyle ve bir tarafı ana cadde ile çevrilidir. Odalar uzun zamandır harap vaziyettedir. Yine aynı köyde bir taraftan Mehmet Beşe'nin evi, bir taraftan Mehmet Sait'in evi, bir taraftan vakıf ev, bir taraftan ana cadde ile çevrili iki katlı ve avlulu mülk ev arsa, sağlamlık, rağbet ve kıymet bakımlarından vakıf odalardan üstündür. Bu evin mâliki Ahmet, kendi çiftliğine bitişik olması sebebiyle vakıf odalarla evin değiştirilmesine taliptir. Hasbahçe müfettişi de istibdalin vakfa yararlı olacağı kanaatindedir, işlem için izin verilmesini padişah'tan talep eder. İstanbul'dan müspet cevap verilir. Bkz. DAB-C.EV, 548-27698.

⁴⁶⁹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.460; Tosyevî, v.87a; Veliyyüddin Efendi'ye atıfla **Ne'icetü'l-Fetâvâ**, s.154.

⁴⁷⁰ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, s.461.

⁴⁷¹ İslimye kadısı İbrahim'in 1770 yılına ait arzuhaline bakılırsa, İslimye'de Hacıyahya Mahallesi'nde bulunan camide imam olan ve cami imamlarına şart olması hasebiyle tevliyyete de sahip olan Mustafa Efendi kadı huzuruna gelip ifade verir. Geliri bu caminin imamlarına şart olan dükkanlardan Hacımustafa Mahallesi'nde bulunan ve bir taraftan kuyumcu dükkanı, iki taraftan Hacı Ahmet'in evi ve bir taraftan ana cadde ile çevrili olan 15 zira arsa üzerinde yıllık 4 kuruş kirası olan bir bap dükkan zamanla harap olmaya başlayınca, elde edilen kira geliri dükkanın masrafını çıkarmaya başlar. Vakfın tamirata yeterli geliri bulunmaması yanında dükkan tamir edilmezse tamamen harap olup vakfın

B. Vakıf Malın Satılması

Vakfedenin bizzat vakfettiği mal ile, vakfın gelirleriyle daha sonra edinilen mallar arasında vakıf olmak bakımından fark bulunmamaktadır. İki mal da vakfa ait ve vakfiyedeki şartlara uygun şekilde kullanılması gereken maldır. Fakat iki mal arasında bazı yönlerden farklılık oluşabilmektedir. Bunlardan biri vakıf malın satılması meselesine ilişkindir. Hanefi fukahası baştan vakfedilmiş, vakfiyede gösterilmiş malların satım akdine konu edilmemesi konusunda titizdir.⁴⁷² Bu mallarla alakalı hükümlerde vakıf malın hiçbir surette satılamayacağına ilişkin prensibin gölgesi hissedilmektedir. Fakat vakıf geliriyle sonradan satın alınmış ve vakfa ait olmuş mallar açısından daha serbest bir yaklaşım vardır: Mütevellinin vakıf malıyla vakıf için satın aldığı bir ev, vakfedenin vakfettiği evlerle aynı gruba dahil olmaz.⁴⁷³ Yani bu tür malın satıma konu edilmesi mümkündür. Elbette bu malların ne maksatla ve ne suretle satılabileceği hususi bir tartışma olmakla beraber, vakfın zaruri tamir ihtiyacının görülmesinde bu tür malların paraya çevrilmesi mümkündür. İşte bu mal sağlamken belli durumlarda satılabilirken, harap olduğunda da satılabilir.

zararı ortaya çıkacaktır. Bu dükkanı aynı mahallede oturan berber Hacı Ahmet'in mâliki olduğu ve orta mezarlık denilen yerde bulunan, bir taraftan Hacı Ahmet'in berber dükkanı, bir taraftan kasap dükkanı, bir taraftan kalaycı Ali'nin evi ve bir taraftan ana cadde ile çevrili iki kepenk yapımcı dükkan ile değiştirmek vakıf için uygun ve yararlı olacaktır. Bu iki dükkanın kıymetlerinin vakada menfaati bulunmayan ve bu işe vukufiyeti olan Müslümanlardan sorulup bildirimlerine göre istibdal işleminin yapılması için İstanbul'dan ferman gönderilmesini mütevelli kadıdan talep eder. Kadı, bu dükkanların kıymetlerini hassa mimarlarına ve yapı işlerine vâkıf olan Müslümanlara sorduğunda gerçekten de mülk dükkan vakıf dükkandan kıymet, rağbet, mevki ve kira getirme kapasitesi bakımlarından üstün olduğunu haber alır. İstibdal işleminin vakfa oldukça yararlı olacağı kanaatiyle ve fukahanın istibdal hakkındaki müspet görüşlerine binaen kadı bu işlem için İstanbul'dan müsaade ister. İstibdal şartları yerinde ise işlemin yapılması hakkında padişah emir verir. Aynı belgeden anlaşıldığına göre padişahın emri, fukahanın görüşleri gereğince ve değiştirilen vakıf dükkana ait şartların yeni vakıf dükkana aktarılması prensibiyle istibdalın gerçekleştirilmesi hakkındadır. Bkz. DAB-AE.SMST.III, 93-7050. Selanik'te 1785 yılında gerçekleşen bir istibdal işlemi hakkında bkz. DAB-C.EV, 519-26201; Resmo kadısı İbrahim'in 1748 yılına ait arzuhalinde bu sefer bir vakıf evin değiştirilmesinden bahsedilmektedir, bkz. DAB-AE.SMHD.I, 252-20528.

⁴⁷² Kudûrî, s.127; Mergînânî, C.4, s.437.

⁴⁷³ Molla Hüsrev, C.2, s.175; İbn Âbidîn, C.6, s.627.

Mütevellinin vakıf geliriyle satın aldığı maldan yararlanmak mümkün değilse, vakfiyede bir şart koşulmasa dahi bu mal satılabilir. Zira bunun vakıf mal haline gelip gelmediği hususunda ihtilaf mevcuttur. Vakfın yararı varken mütevellinin ne zaman isterse bu malı satabileceği görüşü fetvaya esas alınmıştır.⁴⁷⁴ Fakat vakfın geliriyle alınmamış, vakfiyede gösterilen malın satılması mümkün değildir. Satılsa dahi malın vakfa iade edilmesi ve vakıf tarafından zapt edilmesi gerekir.⁴⁷⁵

II. MALIN KARŞILIKSIZ OLARAK ELDEN ÇIKARILMASI

A. Vakıf Malın Başka Vakıf İçin Kullanılması

1. Kendisinden Yararlanılmayan Vakıf Mal

Harap bir vakıf malın tamiri için vakıfta gelir bulunmadığında, müteveli malın tamiri için bir opsiyona da sahip değilken, vakıf mal istibdal edilememişse ya da satılabilen bir vakıf mal da değilse, müteveli artık bu vakıf malın vakıf için sahip olabileceği ekonomik değerini korumadan malı değerlendirebilir. Fukaha bu hususu geniş şekilde “kendisinden yararlanılamayan” vakıf mala ait parçalar hakkında ele almaktadır. Buna göre mescidin kendisine gerek duyulmayan ot ve hasırları gibi parçaları, yine kendisinden faydalanılmayan vakıf han ve kuyunun parçaları kendisine en yakın mescide, hana, kuyuya ve şadırvana harcanır. Bu görüş Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf’a aittir.⁴⁷⁶ Mescidin otlarına ve hasırlarına gerek kalmadığı durumda bunlar İmam Muhammed’e göre vakfedenin mülkiyetine geri döner, Ebû Yûsuf’a göre ise başka bir mescide nakledilir, kendisinden faydalanılmayan vakıf han veya kuyu da bu ihtilafa dahildir. Bir görüşe göre fetva İmam Muhammed’in görüşüne göre verilir. Bir görüşe göre ise mescidin aletleri konusunda İmam Muhammed’in görüşüne göre, mescidin ebediyeti konusunda ise Ebû Yûsuf’un

⁴⁷⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, s.272; İbn Âbidîn, C.6, ss.573-574.

⁴⁷⁵ Tosyevî, v.88b; Feyzullah Efendi, s.163.

⁴⁷⁶ Mergînânî, C.4, s.448; Molla Hüsrev, C.2, s.169; Hâdimî, s.326; Halebî, s.97; Debbağzâde Mehmed Efendi, v.252a; Ruhâvî, *Sefînetü’l-bihâr*, v.44a; Sun‘ullah el-Halebî, v.262a.

görüşüne göre fetva verilir. Mescidin aletlerinden maksat kandil ve hasır gibi şeylerdir. Fakat mescidin enkazı böyle değildir, zira mescit miras olarak vakfedenin mirasçılarına geçmez, mescidin parçasının veya eşyasının başka bir mescide nakledilmesi caiz değildir. Hükümde bahsedilen hanlar, fakirlerin kalması için yapılan vakıf hanlardır. Kısaca harap olmuş mescit şadırvan için harcanamaz, aksi de böyledir. Zira vakıf mal en yakındaki kendi cinsinden olan mal için harcanır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşü, onların "mescit harap olduğunda ebediyen mescit olarak kalacaktır" görüşünden neşet etmektedir. Bir görüşe göre, Ebû Yûsuf'un mescit parçasının veya mescit malının başka bir mescide nakledilmesinin caiz olmadığına dair görüşüyle fetva verilmektedir.

Gelip geçenlerin tenezzül etmediği, yakınında diğer bir han bulunan uzak bir han hakkında bir görüş, bu hana tahsis edilen gelirin de diğer han için kullanılacağı yönündedir. Zira bir mescit harap olup da insanlar tenezzül etmiyorken, bu durum kadı önüne götürülüp mescidin ahşabı satılarak bedelinin de başka bir mescide harcanması caizdir. Bazı fukaha ise, kamuya ait bir şadırvanın harap olmasındaki gibi, bu hanın da vakfedenin veya vârislerinin mülkiyetine döneceğini söylemektedir. Bir fakih, insanların orayı terk etmelerinden dolayı kendilerine ihtiyaç kalmayan harap mescit ve şadırvana ait vakıf malları kadı başka bir mescit veya şadırvana harcayabilir mi diye sorulduğunda müspet cevap vermiştir.⁴⁷⁷

Bir görüşe göre buradaki hüküm mescit hakkındadır; şadırvan, kuyu, han, binek hayvanı, savaşta kullanılan kılıç ile mescide ait kandil, halı ve hasır hakkında değildir. Fakat bu görüşte mescit ile diğerleri arasındaki fark net değildir. Nakle cevaz verenlerin dayanağı, mescit veya şadırvan arasında fark gözetmemeyi gerektirir. Mescit, han veya şadırvan cinsinden diğer şeyler nakledilmediğinde, hırsızlar ve mütegalibe enkazı alabilir, mütevelliler ve başkaları da vakıf malları tüketebilir. Nakledememe halinde, nakle muhtaç başka bir mescidin harap olmasına da sebebiyet verilir.

⁴⁷⁷ İbn Âbidîn, C.6, ss.549-550.

Bu meselede İbn Âbidîn başından geçen hoş bir olayı anlatmaktadır: “Şam’da Kasiyun’un eteğindeki harap bir mescidin taşlarından bazısını Emevi Camisi’nin zeminini döşemek maksadıyla nakletme talebi bana sorulduğunda önce bunun caiz olmadığı fetvasını verdim. Sonra haberim oldu ki mütegalibeden bazısı bu taşları kendi menfaatleri için almışlar, verdiğim fetvadan pişman oldum.” Bir görüşe göre bir köy halkı göç edip mescitlerini harap olmaya bıraktıklarında mütegalibeden bazısı mescidin ahşabına el koyup evlerine götürdüklerinde, kadı izni ile mahalle halkından birinin ahşabı satıp bir mescide veya bu mescide harcamak için bedeli elinde tutma hakkı vardır. Bazı yollardaki harap, gelip geçenlerin istifade edemediği ve verimli vakıflara sahip hanın vakıflarının insanların istifade ettiği başka bir hana nakledilebilmesine olumlu cevap verilmiştir. Zira vakfeden gelip geçenlerin istifadesini amaçlamıştır, ikinci han bu amacı karşılamaktadır.⁴⁷⁸

“İrtidat eden kişinin vakfı bâtil olur, mürtet iken kurduğu vakıf da kabul edilmez” hükmüyle alakalı olarak harap ve kendisinden hiçbir surette yararlanılamayan vakıfla ilgili bir mesele vardır. Fakirler için kurulan vakıf, vakfeden dinden dönene kadar “kurbet” unsurunu taşır, dinden dönmek ise vakfın kurbetini iptal eder. Fakirlerin vakıftaki hakkı ancak ve ancak sadakadır. Bu durumda, fakirlerin vakıf geliri üzerindeki iptal edilmesi mümkün olmayan hakları, vakfın manası olan sadaka iptal olduğundan, zımnen bâtil olur. Bunun bir örneği de vakıf harap ve kendisinden hiçbir şekilde yararlanılamıyor iken fakirlerin haklarının yine zımnen iptal olmasıdır.⁴⁷⁹ Yani onlara herhangi bir ödeme yapılması mecburiyeti bulunmamaktadır. Çünkü haklarının dayanağı olan şey başka bir kişiye mesuliyet doğurmayacak şekilde ortadan kalkmıştır.

2. Kendisine Gerek Duyulmayan Mescit

⁴⁷⁸ İbn Âbidîn, C.6, ss.550-551.

⁴⁷⁹ İbn Âbidîn, C.6, s.604.

Fukaha daha geniş bir şekilde “kendisine gerek duyulmayan” mescidin hükmünü de tartışmaktadır: Bir mescidin çevresi harap olduğunda ve artık mescide gerek duyulmadığında Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un görüşünde o yapı kıyamete kadar mescit olarak kalır.⁴⁸⁰ Fetva bu görüşe göre verilir. Burada çevrenin harap olmasıyla beraber mescidin ayakta kalması ifade edilmektedir, yine hasarla beraber vakfın tamir işini finanse edememesi ve başka bir mescidin inşa edilmesi sebebiyle insanların bu mescitten ayağını çekmesini de ifade etmektedir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un görüşünde bu mescit miras olarak vakfedenin mirasçılara geçmez. Mescidin parçasının veya eşyasının başka bir mescide nakledilmesi caiz değildir. Mescit içinde namaz kılınıyor olsa da olmasa da böyledir, bu görüşle fetva verilir. Ebû Hanîfe’nin görüşü bu meselede bazılarına göre Ebû Yûsuf gibidir, bazılarına göre ise İmam Muhammed’inki gibidir.⁴⁸¹

İmam Muhammed’in görüşünde ise harap mescit, onu inşa edenin veya vârislerinin mülkiyetine geri döner. Buradaki ihtilaf, vakıf malın yıkılması meselesinden türemektedir, vakfın bu yapıyı ayağa kaldırmaya geliri yetmemektedir. İmam Muhammed’e göre ve Ebû Yûsuf’un hilafına, yapı bu durumda vakfedenin yahut onun vârislerinin mülkiyetine geri döner.⁴⁸² Fakat İmam Muhammed’e göre, vakfedenin amaçladığı yararlanma şekli tamamen imkansız olduğu durumda o mal mülkiyete geri döner, yanan ve artık kiralanamayan dükkan yahut harap olup vakfın tamir etmeye gücü yetmediği han ve mahalle çeşmesi gibi. Fakat gelir elde etmek için hazırlanmış bir vakıf mal harap olduğunda enkazı mülkiyete geri döner, enkazın bulunduğu saha ise vakıf olarak kalır, az da olsa bir ücret mukabili kiraya verilir. Han ve benzerlerinde ise durum farklıdır. Zira han içinde konaklamak için vakfedilmektedir, hanın yıkılması konaklamayı imkansız hale getirir. Kira elde edilen yapı harap olup moloz yığını haline geldiğinde enkaz nakledilirse arazisi

⁴⁸⁰ Mergînânî, C.4, s.448; Molla Hüsrev, C.2, s.169; Hâdimî, s.326.

⁴⁸¹ İbn Âbidîn, C.6, s.548.

⁴⁸² Mergînânî, C.4, s.448; Molla Hüsrev, C.2, s.169.

bina yapmak veya ağaç dikmek üzere bir kişiye az da olsa bir ücret mukabilinde kiralanabilir. Enkaz dışında herhangi bir vakıf mal vakfedenin mülkiyetine geçmemekle beraber malın ne yapılacağı vakfedene bağlıdır.

Ebû Yûsuf'tan gelen bir rivayete göre ise, harap mescidin parçaları kadı izni ile başka mescide nakledilir. Yani mescit ve çevresi harap olup insanlar oradan ayrıldığında Ebû Yûsuf'a göre vakıf mal vakfedenin mülkiyetine dönmez, kadı izniyle enkaz satılır ve bedeli başka mescitlere harcanır.⁴⁸³ Mahalle halkı, içinde namaz kılınmadığından terk ettiği mescidin malzemesini kullanarak başka yerde mescit yapabilir, mescidin bânisi bilinmiyorken mescidin malzemesini satıp bedelini başka bir mescide harcamaları da mümkündür.⁴⁸⁴

B. Vakfa Ait Gelir Getirici Mal

Vakıf mal tamir edilmediğinde, bu mal için geliri şart edilmiş vakıf malın akıbeti hakkında hüküm verilmesi gerekmektedir. Esasen bu gelir artık, vakıfların gayesi sona erdiğinde gelirlerin nihai olarak gideceği yer olan fakirler için harcanacaktır.⁴⁸⁵ Fakat kadı izniyle bu gelir bir mescidin yararı için harcanabilir.⁴⁸⁶ Osmanlı bürokratik yazışmalarında harap olup kendisine gerek duyulmayan bir mescidin gelir getirici malından bahseden bir arzuhale rastlanmaktadır.⁴⁸⁷

⁴⁸³ İbn Âbidîn, C.6, ss.548-549.

⁴⁸⁴ İbn Âbidîn, C.6, ss.547.

⁴⁸⁵ Mostarî, v.53a.

⁴⁸⁶ Minkârîzâde Yahyâ Efendi'ye atıfla **Câmiu'l-İcâreteyn**, v.10a.

⁴⁸⁷ Çorlu kadısı Mahmut'un 1720'de kaleme aldığı arzuhale göre, Türkmenli köyü sakinlerinden Mehmet Ağa, Ali Çelebi, Mustafa, İbrahim, İsmail, Mehmet ve diğerleri beraberce kadı huzurunda beyanda bulunur. Bu köyde İshak Çelebi'nin yaptırdığı mescit tamamen yıkıktır ve ahalinin çoğu da köyden ayrılmıştır. Fakat ekser ahali Abdurrahman-çelebi Mahallesi'nde bulunduğundan ahalinin ittifakıyla mescit tamir olunur. Orada imam ve sıbyan muallimine şidetle ihtiyaç duyulur. Bu kişiler, İshak Çelebi'nin vakıf nukudunun, Abdurrahman Çelebi Camisi'nin vakıf nukuduna eklenerek iki vakıftan hasıl olan murabahanın imam ve muallime verilmesi talebini İstanbul'a iletmesini kadıdan ister.

Tamir edilmeyen vakfa ait gelir getirici malla alakalı bir hüküm Haskefi’de bulunmaktadır. Ona göre, hakkında fetva verilmesi gereken mühim bir mesele ortaya çıkmıştır: “Devlet başkanı bir araziye irsad edip bir su yolunun masraflarının o arazinin haracından karşılanmasını emrettiğinde, belde harap olduğundan su yoluna artık gerek duyulmasa devlet başkanının bir vekili o araziye mülk olan bir su yolu yararına olmak üzere nakletse sahih midir?” İbn Âbidîn’e göre burada devlet başkanı o araziye beytûlmalden çıkarıp kendisini gösterilen amaç için kullanılmaya tahsis etmiştir. İrsad, mülkiyetin mevcut olmaması sebebiyle hakiki manada vakıf değildir, bilakis vakfa benzer bir şeydir.⁴⁸⁸ Haskefi’ye göre bazı Şafiiler bu meselede “mülk için yapılan bu irsad mâlik için yapılmıştır” diye cevap vermiş yani sahih görmüştür, bu durumda kendisine irsad edilen kişinin orayı önceki şekilde idare etmesi gerekir. Bu mesele, Hanefi fukahasının görüşlerinde bulunmayan bir meseledir. Bir görüşe göre mescit veya havuz harap olduğunda ve insanların dağılmış olmasından dolayı kendisine artık ihtiyaç duyulmuyorsa bunların vakıfları başka bir mescide veya başka bir havuza harcanır. Bundan dolayı kendisine irsad edilen kişinin orayı daha önce olduğu gibi hayvanlara su vermek için veya suyun dağıtmak için idare etmesi gerekir. İrsadın mâlik üzerine olduğundan tereddüde düşülmez. Hanefilerde menkul olan görüşe göre harap olan malın vakıfları o malın aynı cinsten olanına harcanır. Bir mescidin vakıfları başka bir mescide ve havuzun vakıfları başka bir havuza harcanır. İrsad da vakfin benzeridir, bu sebeple ilk su yoluna artık gerek duyulmadığında devlet başkanının vekili araziye mülk olan ikinci su yoluna irsad eder. Bu yolla irsad o su yolunun mâliki üzerine olur, mâlikin bu araziye idare etmesi gerekir yani o arazinin geliri ve haracı dolabın su dökmesi vb. için harcanır. Böylelikle bu harcama vakıfta olduğu gibi ilk malla aynı cinsten olana yapılan harcama olur. Çünkü devlet başkanının vekili mâlikin arazinin haracından nasıl isterse öyle yararlanması üzere irsad etmiş değildir, bilakis o araziye devlet başkanının başta irsad ettiği gibi su vermek üzere irsad etmiştir. Dolayısıyla

Kadı, durumun gerçekten de böyle olduğunu kendisine güvenilir Müslümanların şهادetiyle teyit edince talebi İstanbul’a iletir. Fetvaya göre ve arzuhal gereğince hüküm verilmesi için talep divana havale edilir. Bu yazışmada gösterilen çözüm tam da fetvada zikredilen şekilde gibidir. Harap vakıf malın geliri, kendi cinsinden ve sağlam olan diğer vakıf için harcanacaktır. Bkz. DAB-C.EV, 396-20066.

⁴⁸⁸ İbn Âbidîn, C.6, s.646.

açıktır ki devlet başkanının vekilinin üzerine irsad ettiği arazinin mâliki, haracı kendi su yolu için harcama emriyle bağlı değildir; bilakis haraç o su yoluna veya başka bir su yoluna harcanır. Çünkü aşîkar olduğu üzere mâlikin o su yolu üstündeki mülkiyeti sona erdiğinde irsadin getirdiği mükellefiyetle artık bağlı değildir. Bu izahlar neticesinde metinde geçen “orayı önceki şekilde idare etmesi” sözündeki “ora”nın bariz şekilde su yolunu değil irsad edilmiş araziye işaret ettiği ortaya çıkmıştır. Aksi takdirde mâlikin su yolunun cebren insanlara devredilmesi söz konusu olacaktır ki bunu kimse diyemez.

Haskefi bu hükmün izahı kabilinden şu ifadeyi alıntılar: “Harap olan çeşmenin vakıfları başka bir çeşme için harcanır.” İbn Âbidîn’e göre ise bundan anlaşılan, harap olan malın vakıflarının aynı cinsten olan mal için harcanacağı ve bu hükmün irsad için de geçerli olduğudur. Metindeki “oranın idare edilmesi”nden istidlal edilen budur yani irsad edilen arazi daha önce nasılsa öyle olması gerekir, biraz önce zikredildiği üzere arazinin haracı suyun dağıtılmasına harcanır. Burada maksat irsadı vakfa dahil etmektir zira irsad vakfa benzer. Bir vakıftan diğer bir vakfa nakilde zarar yoktur, bu yeni durumda ise bir vakıftan bir mülke nakil söz konusudur.⁴⁸⁹

III. MALIN MUHAFAZA EDİLMESİ

Vakıfta malın tamir edilmesi için yeterli gelir yokken ve oturma hakkı sahibi veya tahrip eden de bulunmazken, mütevellinin finansman bulma çabaları sonuçsuz kaldığında, malın değer mukabilinde veya karşılıksız olarak elden çıkarılması mümkün değilse harap malın muhafaza edilmesi gerekir. Kadı veya müteveli, tekrar bir araya getirmek mümkünse ve vakfın başka bir malı halihazırda tamire muhtaç değilse, ihtiyaç olması ihtimaline binaen enkazı muhafaza eder.⁴⁹⁰ Bir vakada vakfın enkazı hırsızlığa konu

⁴⁸⁹ İbn Âbidîn, C.6, ss.646-647.

⁴⁹⁰ Zeylaî, C.3, s.328; İbn Âbidîn, C.6, ss.573-574; Molla Hüsrev, C.2, s.172; Halebî, s.96; Haskefi, C.1, s.299; Debbağzâde Mehmed Efendi, v.251a; A’reczâde, v.76b; Ruhâvî, *Sefînetü’l-bihâr*, v.43b; Muhammed b. Yûsuf, v.368a; Sun‘ullah el-Halebî, v.261b.

olabileceği endişesiyle satılmak istenmiş fakat merkezden gelen yazıda buna mani olunmuştur.⁴⁹¹



⁴⁹¹ Şehit Mehmet Paşa, Bosna eyaletindeki Vişegrad kasabasında Drin Nehri üzerindeki büyük köprünün tamir edilmesi için Timişvar eyaletindeki vakıflarını ve Belgrad'daki akarlarını tahsis etmiştir. Köprünün tamirâtı için ısdar olunan ferman gereğince akarın kurşunlarından 2.000 kuruşluk kurşun satılarak tamir işi görülür. Kalan kurşunların hırsızlığa konu olabileceği ve zayi olabileceği için sattırılması talebi İstanbul'a bildirilir, fakat kalan kurşunların sattırılmaması emri 1724'te İstanbul'dan yazılır. Bkz. DAB-AE.SAMD.III, 2-135.

SONUÇ

Vakıf malın tamir edilmesine ilişkin on sekizinci yüzyıl Osmanlı bürokratik yazışmaları, belli bir sürecin işletildiğine dair fikir vermektedir. Bu sürecin vakıf malın tamir edilmesi hakkında Rumeli coğrafyasında yaşanan her vakada işletildiğini varsaymak hatalı olacaktır. Zira prensip olarak mesuliyet sahibi olan kişi eğer vakıf malı rıza göstererek tamir ederse veya mütevellî vakıf malı tamir etmek için bir yol bulup tamir ederse, herhangi bir ihtilaf ortaya çıkmadığı müddetçe merkezi bürokrasinin dahil olduğu bir sürecin işlemesi beklenmez. Bu nedenle vakıf malın tamir edilmesi meselesinin bürokrasinin ilgi alanına girmesi için gereken şey, mesuliyet dahilinde ya da normal yollarla vakıf malın tamir edilmesinde merkezi ya da yerel otoritenin devreye girmesini gerektiren bir sebebin ortaya çıkmasıdır. Bu ihtiyaç ancak (i) yerel hukuki otoritenin (kadı) eliyle veya yetmediği durumda (ii) merkezi hukuki otoritenin (padişah) meseleyi nazara alması ve bir çözümü emretmesiyle giderilmiş olabilir. Emir verilmesi, ihtiyacın ancak cebren giderilebileceğini işaret etmektedir. Karşılaşılan cebir halleri sınırlı sayıda olmamak üzere aşağıdaki gibidir:

- Vakıf malı telef eden kişi zararı tazmin etmiyorsa
- Vakfın tamir mükellefiyeti varken mütevellî harap vakıf malı tamir etmiyorsa
- Vakıf malı tamir mükellefiyeti mukabilinde bazı vergilerden muaf tutulan kişilerden o vergiler toplanıyorsa
- Vakıf malı tamir mükellefiyeti mukabilinde vergi mükellefiyeti hafifletilmiş kişiler bazı haklı sebeplerle vergilerini ödeyemiyorlarsa
- Vakıf arazi olan köyün sakinleri türlü sebeplerle köyden ayrılmışlarsa
- Vakıf görevlileri vakfın gelirini haksız yere gaspedip tamiri güçleştirmişse
- Vakıf malı harap olduğundan bazı kişiler meşrutlarından olmuşsa
- Vakıf malın tamiri için padişah bir irsad vakfedecekse
- Kadı tarafından halledilebilecek bir mesele doğrudan merkeze yazılmışsa

- Kadı kendi halledebileceği bir meseleyi merkeze yazmışsa

Bu atipik durumlardan ayrı olarak eğer vakıf malın tamir edilmesi için merkezi otoritenin iznine gerek duyuluyorsa, taşra ile merkez arasında bu kez doğal olarak bir yazışma trafiği oluşacaktır. Şer'an izin alınmasını gerektiren haller, yine sınırlı sayıda olmamak üzere aşağıdaki gibidir:

- Çift kira sözleşmesinin akdedilmesi
- Mukataa sözleşmesinin akdedilmesi
- Vakıf malın mülk malla değiştirilmesi
- Mescit, köprü, imaret, ribat ve medreseleri tamir etmek için gerekirse beytülmalin veya Haremeyn hazinesinin harcanması
- Gayrimüslim vakıflarına ait malların tamiri

Diğer haller ise elbette nihayetinde şer'an izin alınmasını gerektiren hal olarak sayılabilir de bu çalışmada Osmanlı bürokratik yazışmalarında karşılaşılan bir halden bahsedilebilir: Örfen konmuş vergi gelirlerinden vakıf malların tamiri için harcama yapılması.

Bir izin yahut emir verilmesi sebebiyle de olsa, merkezi bürokrasi ile yerel otorite arasında bir yazışma cereyan etmektedir. Vakıf malın tamiri hakkındaki yazışma trafiği, Osmanlı bürokrasisinin on sekizinci yüzyıldaki genel yazışma usullerinden farklı değildir. Yazışma süreci her şeyden evvel, tamirin normal yollarla görülmesi esnasında ortaya çıkan bir aksaklığın ya da harap vakıf malın tamir edilmesi için padişahın iznine gerek duyulduğunun o yerleşim yerinde görev yapan kadıya haber edilmesiyle tetiklenmektedir. İhbar bazen doğrudan merkeze de yapılabilir. İhbar safhasında çok zaman kadı eliyle bazen de vakfın mütevellisi yahut ehl-i örften olan kişilerin ön ayak olmasıyla bir arzuhalin yazıldığı görülmektedir. Çeşitli sebeplerle vakıf malın az ya da çok zarar gördüğü ve harap olduğu, tamir ihtiyacının şiddeti, tamir işinin ekonomik kaynakları ve kimler tarafından görüldüğü hakkında ihbarlar ilk elden bilgi vermektedir. Bu ihbar (*arz* veya *mahzar*) sadrazamlığa ulaştıktan sonra, sadrazamlık kalemi tarafından mesele bazen özet halinde bildirilmekte (*telhis*) ve bazı hallerde aksaklığın nasıl giderileceğine veya tamirin nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin uygun çözümler gösterilmektedir.

Eğer padişah adına emredilen çözüm (*buyruldu*) başka bir prosedürü uygulamayı gerektirmiyorsa, emre binaen sadrazamlık tarafından yazılan *hüküm* taşradaki kadıya veya ilaveten ilgili başka bir görevliye gönderilmektedir. Kadı bu hükme göre işlem yaptıktan sonra işin tamamlandığını bir rapor halinde merkeze tekrar bildirmektedir (*arz*).

Bu standart prosedür, bazı yan işleri de içinde barındırabilmektedir. Çalışma boyunca zikredilen vakalarda aşağıdaki gibi ilave yazışmalara rastlanmıştır:

- Çeşitli evkaf muhasebelerinden vakfın gerçekliğinin sorgulanması
- Gerekirse merkezdeki kalemlerden (cizye vb.) bilgi sorgulama
- Harap vakıf malın ne durumda olduğunun keşfedilmesi
- Harap vakıf malın tamir maliyetinin tahmini
- Gayrimüslim vakıflarının tamiri için cemaat reisinin devreye girmesi

Birçok belgede aksaklığın giderilmesi veya iznin verilmesi için harap vakıf malının durumunun kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple merkezden gönderilen hüküm, hasarın varlığının araştırılmasını ve tamir için gereken masrafın tahmin edilip merkeze tebliğ edilmesini emrediyor olabilir. Emre muhatap olan kadı, keşif işlemini yaptırmak ve tamiratın ne kadara mal olacağını tahmin ettirmekle mükelleftir. Mükellefiyetini yerine getiren kadı bir rapor hazırlayarak merkeze arz etmektedir. Rapor yine sadrazamlık kalemi tarafından özetlenip padişaha bildirildikten sonra kabul görürse, rapor çerçevesinde işlem yapılması hakkında yerel kadıya hitaben bir hüküm yazılmaktadır. Kadı hüküm gereğince işlem yaptıktan sonra merkeze yine işlem hakkında rapor vermektedir. Bazı hallerde sadrazamlığın özetinde merkezdeki bir görevlinin ilgisi bulunması sebebiyle hüküm kaleme alınmadan önce sürecin o görevliye havale edilmesine rastlanmaktadır.

Keşif işleminin yapılıp vakıf malının durumunun ve tamir için yapılacak tahmini harcamanın İstanbul'a bildirilmesinin akabinde, padişah tarafından tamir işinin yapılması için müsaadeyi içeren bir ferman ilgili yere gönderilmektedir. Buna mukabil, fermanın teslim alındığına ve emrin icra edilmeye başlandığına dair bir arzuhal de İstanbul'a yazılmaktadır. Tamir işi sona erdikten sonra İstanbul'a yazılan ikinci bir arzuhal ile emredilen işin sona erdiği bildirilmektedir. Fakat tamiratın eksik kalması yahut da gereği gibi

yapılmaması söz konusu olabilir. Böylesi bir durumda İstanbul'a vakıf malın durumu izah edilerek tamirin ikmal edilmesi bir arzuhalde talep edilmektedir. Buna binaen tamir işinin tekrarlanması yönünde ferman yazıldığında tamir prosedürü baştan tekrar işletilmektedir.

Osmanlı merkezi bürokrasisinin vakıf malın tamiri için devreye girmesini belli saiklere bağlamak mümkündür. Bunlardan bazıları şer'an devlet başkanının görevleri arasında yer aldığı gibi vakfa ait şer'i hükümlerin gereğini yerine getirmekle de alakalıdır:

- Ümmetin maslahatını görmek (en temel saik)
- Vakfı ebediyen (kıyamete kadar) yaşatmak
- Vakfı mali olarak zarar ettirmemek: Tamirin rayiç bedelle yapılması (*kadr-i maruf*) ve tamir ile ancak eski halin iade edilmesi
- Müslümanların görünürlüğüne hanel getirmemek (çok sayıda mescit tamiri vakasına rastlanması)
- Gayrimüslimlerin görünürlüğünü artırmamak (gayrimüslim vakıflarının tamirinde sıkı tamir şartların var olması)

Osmanlı bürokrasisinin bazı saikleri ise örfi nitelikte sayılabilir: En önemlisi, bir beldeyi umumen şen tutmak ve merkezi otoritenin etkisine açık bırakmaktır. Bu yolda çeşitli vergi muafiyeti veya tenzilatı ile insanlar tamire teşvik edilmekte, yine hazinenin örfi gelir kaynakları tamir işinde kullanılmaktadır. Vakıf malın tamiri bu haliyle Osmanlı vergi düzenini etkileyen bir iş olduğundan, bu malların hayatiyetini devam ettirmesi ekonomik veçheleri de olan bir husustur.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ VE DEFTERLER

Ali Emiri Abdülhamid I Koleksiyonu (21, 28, 52, 66, 87, 99, 220, 341). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Ali Emiri Ahmed III Koleksiyonu (2, 11, 35, 51, 65, 83, 120, 145, 158, 161, 171, 182, 232). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Ali Emiri Mahmud I Koleksiyonu (28, 67, 244, 252). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Ali Emiri Mustafa II Koleksiyonu (18, 106, 140). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Ali Emiri Mustafa III Koleksiyonu (93, 128). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Ali Emiri Osman III Koleksiyonu (17, 57). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Ali Emiri Selim III Koleksiyonu (213). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Cevdet Askeriye Koleksiyonu (55, 59, 66, 321, 649, 675, 861, 927). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Cevdet Bahriye Koleksiyonu (31, 35, 148). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Cevdet Belediye Koleksiyonu (10, 15, 19, 54, 55, 58, 59, 60, 63, 64, 68, 88, 93, 95, 97, 99, 108, 113, 114, 125, 127, 148). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Cevdet Dahiliye Koleksiyonu (39). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Cevdet Evkaf Koleksiyonu (17, 43, 46, 56, 81, 86, 93, 94, 133, 151, 160, 191, 192, 208, 230, 237, 250, 253, 306, 310, 324, 346, 351, 352, 356, 360, 366, 374, 380, 389, 393, 396, 403, 407, 426, 430, 453, 458, 461, 467, 475, 501, 502, 514, 519, 523, 538, 548, 556, 586, 616, 619, 622, 635, 648, 657). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Cevdet Maarif Koleksiyonu (25, 27, 82, 127, 154). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Cevdet Maliye Koleksiyonu (468). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Cevdet Nafia Koleksiyonu (1, 5, 6, 14, 21, 31, 35, 40, 41). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Edirne Mahkemesi Defter Koleksiyonu (147, 169). Milli Kütüphane, Ankara.

Hatt-ı Hümayun Koleksiyonu (219, 220, 1397, 1449, 1462, 1666). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

İbnülemin Adliye Koleksiyonu (8, 10, 13). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

İbnülemin Dahiliye (31, 33). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

İbnülemin Hariciye (12). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

İbnülemin Hatt-ı Hümayun Koleksiyonu (5). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

İbnülemin Meadin Koleksiyonu (3). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

İbnülemin Tevcihat Koleksiyonu (18). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

İbnülemin Vakıf Koleksiyonu (32, 34, 36, 40, 43, 49, 57, 58, 60, 69, 70). Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul.

Rodosçuk Mahkemesi Defter Koleksiyonu (1636, 1647). Milli Kütüphane, Ankara.

Vakıf Kayıtlar Arşivi (2097/27, 2098/2, 2098/20, 2098/21). Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.

FIKİH ESERLERİ

A‘reczâde. **Şerhu Mülteka’l-ebhur fi’l-fürû‘**. Laleli Koleksiyonu (1019). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty.

Aynî. **Ecvibetü’l-kâni‘a ani’l-es’ileti’l-vâkı‘a**. Yazma Eser Koleksiyonu (176). Müftülük Kütüphanesi, İstanbul, ty.

Câmiu’l-İcâreteyn. Çivizade Hocası Ali (Ed.). Ragıp Paşa Koleksiyonu (462). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty.

Debbağzâde Mehmed Efendi. **Menba‘u’l-enhur fi şerhi Mülteka’l-ebhur**. Nuruosmaniye Koleksiyonu (1644). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty.

Ebüssuûd Efendi. **Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**. E. Düzdağ (Ed. ve Haz.). İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972.

Feyzullah Efendi. **Fetâvâ Feyziye maa’n-Nukûl ve’s-Şevâhidi’l-Kaviye**. S. Kaya (Haz.). İstanbul: Klasik, 2009.

Hâdimî. **Hâşiye alâ Düreri’l-hukkâm**. İstanbul: Dârü’t-Tıbâati’l-Âmire, 1269.

Halebî. **Mülteka’l-ebhur**. İstanbul: Matbaa-ı Osmaniye, 1309.

Haskefi. **ed-Dürrü'l-muhtâr**. İstanbul: yy, 1277.

İbn Âbidîn. **Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebşâr**. A.A. Abdülmevcûd ve A.M. Mu'avvaz (Thk.). Beyrut: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.

İbn Kutluboga. "Tahrîrû'l-akvâl fî mes'eleti'l-istibdâl", A.M. ed-Dervîş ve A.M. ed-Dervîş (Ed. ve Thk.). **Mecmû'atü resâ'ili allâme Kâsım bin Kutluboga** içinde. Şam: Dârü'n-Nevâdir, 2014, ss.571-597.

İbn Nüceym. "Fî beyâni sûreti da'vâ feshi'l-icâreti't-tavîle izâ vaka'at keyfe tu'mel", M.A. Sirâc ve A.C. Muhammed (Ed. ve Thk.). **Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye** içinde. Kahire: Dârü's-Selâm, 1420/1999, ss.339-340.

İbn Nüceym. "Fî sûreti da'vâ'l-istibdâl", M.A. Sirâc ve A.C. Muhammed (Ed. ve Thk.). **Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye** içinde. Kahire: Dârü's-Selâm, 1420/1999, ss.335-338.

İbn Nüceym. "Tahrîrû'l-makâl fî mes'eleti'l-istibdâl", M.A. Sirâc ve A.C. Muhammed (Ed. ve Thk.). **Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye** içinde. Kahire: Dârü's-Selâm, 1420/1999, ss.161-182.

İbn Nüceym. **el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik**. Kahire: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1311.

İbnü'l-Harîrî. "Îzâhü'l-istidlâl alâ ibtâli'l-istibdâl", Y. Erden (Thk.). "İstibdal risaleleri bağlamında vakıfta istibdal meselesi" içinde. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul Üniversitesi, 2015, ss.38-46.

İbnü't-Türkmânî. "Risâle fî'l-istibdâl fî'l-evkâf min gayrı şart hel yecuz ve hiye sü'âlü cevâb li'ş-şeyh Osman el-Mârdinî", Y. Erden (Thk.). "İstibdal risaleleri bağlamında vakıfta istibdal meselesi" içinde. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul Üniversitesi, 2015, ss.47-62.

Kadıızâde Mehmed Tâhir. **Risâle fî sıhhati'l-istibdâl**. Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu (445/3). İl Halk Kütüphanesi, Manisa, 1219.

Kâfiyeci. "Kitâbü'l-muhtasar fî ilmi'l-istibdâl", H. Özer (Thk.). "Kâfiyeci (v. 879/1474) ve 'istibdal' hakkındaki iki eserinin tahkik ve tercümesi" içinde. **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**. Sayı.18, 2011, ss.174-179.

Kâfiyeci. "er-Remz fî ilmi'l-istibdâl", H. Özer (Thk.). "Kâfiyeci (v. 879/1474) ve 'istibdal' hakkındaki iki eserinin tahkik ve tercümesi" içinde. **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**. Sayı.18, 2011, ss.180-184.

Kınalızâde. "Risâle fî isti'cârî'l-evkâf ve istibdâlihâ", Y. Erden (Thk.). "İstibdal risaleleri bağlamında vakıfta istibdal meselesi" içinde. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul Üniversitesi, 2015, ss.63-112.

- Kırımî. **Tuhfetü'l-Fetâvâ**. Esad Efendi Koleksiyonu (593). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty.
- Kirmastî. **Kitâbü'l-vakf**. Serez Koleksiyonu (981). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, 957.
- Kudûrî. **Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-fıkhi'l-Hanefî**. K.M.M. Uveyza (Thk.). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Menteşzâde Abdürrahim Efendi. **Fetâvâ-yı Abdürrahim**. yy: Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, 1243.
- Mergînânî. **el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî**. N.A.N. Ahmed (Ed.). Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1417.
- Molla Hüsrev. **Dürerü'l-hükkam fi şerhi gureri'l-ahkam**. İstanbul: Matbaa ve Kitaphane-i Mehmet Esat, 1300.
- Mostarî. **Fetâvâ-yı Ahmediye fi Şerâti'l-Muhammediye**. Abdullah b. Mustafa Munlâvî (Mst.). Kasidecizade Koleksiyonu (290/2). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, 1186.
- Muhammed b. Yûsuf. **Kâşifü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur**. Atıf Efendi Koleksiyonu (930). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty.
- Nablusî. **Tenbîhü'l-efhâm alâ me'ânî Umdeti'l-hükkâm**. Ahmed b. Ahmed (Mst.). Esad Efendi Koleksiyonu (751). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, 1134.
- Netîcetü'l-Fetâvâ**. es-Seyyid Ahmed ve es-Seyyid Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî (Ed.). S. Kaya, B. Algin, A.N. Çelikçi ve E. Kaval (Haz.). İstanbul: Klasik, 2014.
- Ruhâvî. **Hâşiye ale'l-Vikâye**. Molla Murad Koleksiyonu (797). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty.
- Ruhâvî. **Sefînetü'l-bihâr şerhu Mülteka'l-ebhur**. Nuruosmaniye Koleksiyonu (1631). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, ty.
- Sadrüşşerîa. **Şerhu'l-Vikâye**. S.M. Ebü'l-Hâc (Ed.). Amman: Mü'essesetü'l-Varâk li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2006.
- Siddîkî. **Kat'u'l-cidâl bi tahkîki mes'eleti'l-istibdâl**. Gedikpaşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu (17387/4). Milli Kütüphane, Ankara, ~1115.
- Sun'ullah el-Halebî. **İksîrû't-tukâ fi tahrîri'l-Mültekâ**. Laleli Koleksiyonu (1027). Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul, 1121.
- Tosyevî. **Fevâidü'l-Fetâvâ'l-Osmâniye**. Yazma Eser Koleksiyonu (310). Müftülük Kütüphanesi, İstanbul, ty.

Yenişehirli Abdullah Efendi. **Behcetü'l-Fetâvâ maa'n-Nukûl**. S. Kaya, B. Algin, Z. Trabzonlu ve A. Erken (Haz.). İstanbul: Klasik, 2011.

Zeylaî. **Tebyînü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik**. Bulak: el-Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1314.

MODERN ÇALIŞMALAR

Ahmed, A.S.H. “Şartü'l-vâkıf ve kazâya'l-istibdâl”. **Evkâf**. Cilt.5, Sayı.3, 2003, ss.181-208.

Ahmet Cemal, İbnü'l-Hikmet. **Yeni Emvâl-i Gayrimenkûle İntikâlât Kânûnu Şerhi: Yahut Arâzî-i Emîriye, Arz-ı Mevkûfe, İcâreteynli, İcâre-i Vâhide-i Kadîmeli Müsakkafât ve Müstegallât-ı Vakfiye ile Mukâtaa-ı Kadîmeli Müstegallâtta Ashâb-ı İntikâl Kimlerdir**. İstanbul: Kitapçı Arakel Matbaası, 1331.

Akar, T. “Tanzimat öncesinde vakıf kurumu ve yapıların korunması”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı.33, 2010, ss.89-110.

Akar, T. “Vakıflar Genel Müdürlüğü ve vakıf kültür varlıklarının korunması”. **Erdem**. Sayı.59, 2011, ss.1-35.

Akgün Özkaya, H.G. “Vakıf istibdal kayıtları, İstanbul'da barınma kültürü ve kent yapısına dair neler sunar?”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. Sayı.16, 2010, ss.467-488.

Akgün Özkaya, H.G. **18. Yüzyılda İstanbul Evleri: Mimarlık, Rant, Konfor ve Mahremiyet**. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2016.

Akgündüz, A. “Eski hukukumuzda vakıf malların tamiri ve muhafazası”. **Vakıf Haftası**. Sayı.12, 1994, ss.115-122.

Akgündüz, A. “Galle”, **DİA**. C.12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

Akgündüz, A. “İcâreteyn”, **DİA**. C.21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Akgündüz, A. “İrsadi vakıf”, **DİA**. C.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Akgündüz, A. “İstibdal”, **DİA**. C.23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Akgündüz, A. **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

- Akis, M. “1822 Halep depremi sonrasında Halep vakıflarında tamir faaliyetleri”, **Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyum Bildirileri** içinde. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi ve Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2014, Cilt.2, ss.367-374.
- Akman, A. **Eski Vakıflar Hukuku ve İdaresi**, Ankara: Adalet, 2019.
- Akman, M. “Kilise ve havraların İslam-Osmanlı hukuk tarihindeki yeri”. **İLAM Araştırma Dergisi**. Cilt.1, Sayı.2, 1996, ss.133-144.
- Ali Haydar Efendi. **Tertîbü’s-Sunûf fî Ahkâmî’l-Vukûf**. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1340.
- Arnaût, M.M.G. el-. **Devrü’l-vakf fi’l-mücteme‘atî’l-İslâmiyye**. Şam: Dârü’l-Fikri’l-Mu‘âsır, 2000.
- Arnaût, M.M.G. el-. **el-Vakf fi’l-âlemi’l-İslâmî mâ beyne’l-mâzî ve’l-hâzır**. Beyrut: Cedâvil, 2011.
- Arnaût, M.M.G. el-. **Vakfü’l-mer’e fî âlemi’l-İslâm: Mukârebe cedîde li mekânati’l-mer’e fi’l-müctema‘**. Beyrut: Cedâvil, 2014.
- Arslan, C. “Vakıf ve vakıf eserlerinin restorasyonu”. **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.2, 1997, ss.137-149.
- Atçeken, Z. “Konya şer’iyye sicil kayıtlarına göre Sahib-Ata Külliyesi’nin Osmanlılar zamanında tamirleri ve camiin bazı bilinmeyen yönleri”. **Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**. Sayı.6, 1992, ss.101-108.
- Ateş, İ. “Ravze-i Mutahhere’deki vakıf Kur’an-ı Kerim’lerden yıpranmış olanların onarımı için yapılan girişimler”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı.18, 1984, ss.61-93.
- Ateş, İ. “Vakıf eserlerin onarım ve restorasyonu ile ilgili vakfiye şartlarına genel bir bakış”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı.23, 1994, ss.161-176.
- Avcı, C. “Uceymi”, **DİA**. C.42, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Avcı, M.Ö. **Türk Medeni Kanununa Göre Vakıf Yönetim Organı**. İstanbul: Beta, 2006.
- Ayar, T. “Osmanlı’nın son dönemi Maçka’da kiliselerin tamiri ve yeniden inşası”. **History Studies**. Cilt.9, Sayı.1, 2017, ss.1-19.
- Aydın, M.A. **Türk Hukuk Tarihi**. 6. Basım. İstanbul: Hars, 2007.
- Aydın, R. “Osmanlı arşiv belgelerine göre Kayseri’deki Ermeni kiliselerinin onarımları”. **History Studies**. Cilt.10, Sayı.2, 2018, ss.1-28.

- Ayverdi, E.H. “Yıldırım Bayezid’in Bursa vakfıyesi ve bir istibdalnamesi”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı.8, 1969, ss.37-46.
- Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa. **Hediyyetü’l-Ârifîn, Esmâü’l-Müellifîn ve Âsârü’l-Musannifîn**. R. Bilge, İ.M.K. İnal ve A. Aktuç (Haz.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951-1955.
- Bahit, M.A. el- ve N.R. es-Sevariyye, **el-Mâ’u ve masâdıruhu fî medîneti’l-Kudsi’s-Şerîf ve cühûdü’d-devleti’l-Osmâniyye fî tevfirîhi: Dirâse vesâ’ikiyye min hilâli’s-sicilli’s-şer’î ma’a tahkîki Risâle fî ta’mîri ayni Beytû’l-Mukaddes li’s-Şeyh Muhammed el-Halîlî**. Londra: Mü’essesetü’l-Furkân li’t-Türâsi’l-İslâmî, 2014.
- Bakhoun, D.I. “The waqf system: Maintenance, repair, and upkeep”, P. Ghazaleh (Ed.). **Held in Trust: Waqf in the Islamic World** içinde. Kahire ve New York: American University in Cairo Press, 2011, ss.179-196.
- Bakırer, Ö. “Vakfiyelerde binaların tamirâtı ile ilgili şartlar ve bunların uygulanması”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı.10, 1973, ss.113-126.
- Balcı, N. “İcareteynli taşınmazlarda zamanaşımı ile kazanma”. **Ankara Barosu Dergisi**. Cilt.25, Sayı.1, 1968, ss.30-34.
- Ballar, S. (Ed.). **Eski Vakıfların Günümüze Ulaşan Uygulamaları, Sorunları ve Çözümleri Semineri, 7-8 Aralık 1999**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Barkan, Ö.L. “XVI-XVIII. asırlarda inşaat işlerinin hukuki durumu”. **Sosyal Siyaset Konferansları**. Sayı.14, 1963, ss.21-36.
- Barnes, J.R. “Evkaf-ı Humayun: Vakıf administration under the Ottoman Ministry for Imperial Religious Foundations, 1839 to 1875”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. University of California, Los Angeles, 1980.
- Başol, S. ve M. Çam. “Keşif ve tamir belgelerinin Osmanlı iktisat tarihi araştırmaları açısından önemi”. **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**. Sayı.27, 2010, ss.1-26.
- Bauden, F. “Mamluk era documentary studies: The state of the art”. **Mamluk Studies Review**. Cilt.9, Sayı.1, 2005, ss.15-60.
- Bedir, M. **Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme**. 2. Basım. İstanbul: İSAM, 2014.
- Berki, A.H. “Müstağn-en anı vakıflar”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı.7, 1968, ss.17-18.
- Berki, A.H. **Vakıflar: İkinci Kitap: Medeni Kanunda “Tesis” ve Vakıflar Kanunu Hükümleri**. Ankara: Nur Matbaası, 1950.

- Berki, A.H. **Vakıflar**. İstanbul: Cihan Kütüphanesi, 1940.
- Berki, Ş. **Vakıflarla İlgili Önemli Meseleler**. İstanbul: Bayrak, 1990.
- Beyaztaş, M. “İslam hukukunda vakıfların tağyiri ve istibdali”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- Beydilli, K. “Osmanlı döneminde kilise siyasetinden bir kesit: II. Mahmud devrinde kilise tamiri”, A. Özcan (Ed.). **Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti** içinde. İstanbul: Ensar, 2000, ss.255-266.
- Brockelmann, C. **Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband**. Leiden: Brill, 1937-1942.
- Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Restore Edilen Vakıf Eserleri**. Bursa: Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2010.
- Cattan, H. “The Law of waqf”, M. Khadduri ve H.J. Liebesny (Ed.). **Law in the Middle East** içinde. Washington, D.C.: Middle East Institute, 1955, ss.203-222.
- Cemal, E. **Vakıflar**. İstanbul: Cihan Kütüphanesi, 1935.
- Coşkun, E. “Taşınabilir kültür vakıflarımız için bir sığınak: A.Ü. Başkent MYO, Konservasyon-Restorasyon Programı”. **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**. Cilt.7, Sayı.17, 2001, ss.223-227.
- Çalık, İ. ve M. Fatsa. “Giresun il merkezinde restore edilen vakıf camileri”. **Vakıf Restorasyon Yıllığı**. Sayı.12, 2016, ss.70-89.
- Çınar, Ö. “Taviz bedeli ve icareteynli ve mukataalı vakıfların tasfiyesi”. **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**. Cilt.15, Sayı.1-2, 2011, ss.105-117.
- Çiftçi, C. “Osmanlı dönemi Bursa su yollarının bakımı ve onarımında vakıfların rolü”. **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt.3, Sayı.3, 2002, ss.57-74.
- Çiftçi, C. “Yıldırım Bayezid Han evkafından olan Harir bedestanının 1855 yılı sonrasında tamiri”, S. Eğri (Ed.). **Sultan Yıldırım Bayezid Han ve Dönemi** içinde. Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2013, ss.403-422.
- Çiftçi, C. **Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri: Avarız Vakıfları, Hirfet Vakıfları, Para Vakıfları, Selatin Vakıfları**. Bursa: Gaye Kitabevi, 2004.
- Çilingir, H. **Vakıfta Amaç: Hanefi Vakıf Hukuku Çerçevesinde Bir Araştırma**. İstanbul: İktisat, 2018.
- Dalamanlı, L. **Eski Yeni Vakıf Davaları: Açıklamalı-İçtihatlı**. Ankara: Seçkin Kitabevi, 1986.

- Dede, M. “Üsküp vakıfları: Bir sosyal tarih incelemesi”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Gazi Üniversitesi, 2015.
- Deguilhem-Schoem, R.C. “The loan of mursal on waqf properties”, F. Kazemi ve R.D. McChesney (Ed.). **A Way Prepared: Essays on Islamic Culture in Honor of Richard Bayly Winder** içinde. New York: New York University Press, 1988, ss.68-79.
- Derman, U. “Vakıf eserlerinde hat restorasyonu”, B. Ersoy ve N. Narince (Ed.). **Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu, 15-17 Aralık 2003** içinde. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2004, ss.213-227.
- Dinç, S. “Hellenistik ve Roma çağlarında Küçükasya’da okul vakıfları”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi, 2015.
- Döndüren, H. **İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri**. İstanbul: Erkam, 1998.
- Dönmez, A.R. “Cumhuriyet devrinde vakıflar”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi, 1991.
- Dündar, A. “Osmanlılarda tamir süreci, çeşitleri ve bazı Selçuklu yapılarındaki uygulamalar”, O. Eravşar (Ed.). **Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi** içinde. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001, Cilt.1, ss.269-280.
- Ebû Haşrîf, T.M. “İstibdâlü mümtelikâtî’l-evkâf: Hükümühu ve zavâbitühu ve icrâ’âtühu: Dirâse mukârene”. **Mecelletü Câmî’ati Dimaşk li’l-Ülûmi’l-İktisâdiyye ve’l-Kânûn**. Cilt.30, Sayı.2, 2014, ss.335-375.
- Ebû Süneyne, A.M. **Mühimmâtü ahkâmî’l-evkâf**. Amman: Dârü’l-Feth, 1430/2009.
- Ebû Zehre, M. “el-İstibdâl”, **Muhâdarât fi’l-vakf** içinde. Kahire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, 1394/1974, ss.154-177.
- Ekinci, E.B. **Hukukun Serüveni**, 2. Bs., İstanbul: Arı Sanat, 2015.
- Ekinci, E.B. **İslam Hukuku**, 2. Bs., İstanbul: Arı Sanat, 2016.
- Ekinci, E.B. **İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı**, İstanbul: Arı Sanat, 2005.
- Ekinci, E.B. **Osmanlı Hukuku**. 4. Bs., İstanbul: Arı Sanat, 2016.
- Er, A. “İcareteynli gayrimenkuller-mukataalı vakıf topraklarından alınan taviz bedelinin mahiyeti ve hukuki dayanağı”. **Vakıf ve Kültür**. Cilt.2, Sayı.6, 1999, ss.47-49.
- Erden, Y. “İstibdal risaleleri bağlamında vakıfta istibdal meselesi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul Üniversitesi, 2015.

- Erden, Y. “Risaletü’l-istibdal li-Şeyhilislam Kadızade Muhammed Tahir et-Tokadi: Tahkik ve Terceme”. **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**. Sayı.30, 2017, ss.631-651.
- Erden, Y. “Tahkiku ‘Tahricü’l-akval fı mes’eleli’l-istibdal’ li-İbn Kutluboğa”. **İslam Araştırmaları Dergisi**. Sayı.39, 2018, ss.89-148.
- Erden, Y. “Tokatlı Şeyhülislam Kadızade Mehmed Tahir’in Hayatı, Eserleri ve İstibdal Risalesi”. **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**. Sayı.31, 2018, ss.661-683.
- Erkan, N. “XVIII. asır Üsküdar’ında su meselesi: Su yolları kurulan vakıflar ve tamirleri”, C. Yılmaz (Ed.). **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, 11-13 Kasım 2016: Bildiriler** içinde. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2017, ss.379-393.
- Farhat, M. “Islamic piety and dynastic legitimacy: The case of the shrine of ‘Ali b. Musa al-Rida in Mashhad, 10th-17th century”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Harvard University, 2002.
- Fernandes, L.E. “İstibdal: The game of exchange and its impact on the urbanization of Mamluk Cairo”, D. Behrens-Abouseif (Ed.). **The Cairo Heritage: Essays in Honor of Laila Ali Ibrahim** içinde. Kahire ve New York: The American University in Cairo Press, 2000, ss.203-222.
- Fotić, A.V. “Turski dokumenti o Rustem-pašinom vakufu I “dvostrukom zakupu” (icareteyn) u Beogradu”. **Miscellanea**. Sayı.31, 2010, ss.75-108.
- Gedikli, F. “İstanbul’da para vakıfları ve mudabere”, **Osmanlı hukuku: Makaleler** içinde. İstanbul: Gündoğan, 2012, ss.31-48.
- Giray, S.F. “Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Balkanlar’daki restorasyona dönük çalışmaları”. **Vakıf Restorasyon Yıllığı**. Sayı.13, 2016, ss.6-11.
- Gölen, Z. “Tanzimat döneminde Bosna Hersek’te kilise inşa ve onarım faaliyetleri”. **Belleten**. Sayı.242, 2001, ss.215-252.
- Günay, H.M. ve B. Yediyıldız, “Vakıf”, **DİA**. C.42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Hallaq, W.B. “The qadi’s divan (sijill) before the Ottomans”. **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**. Cilt.61, Sayı.3, 1998, ss.415-436.
- Hamat, Z. “Substitution of special waqf (istibdal): Case study at the Religious and Malay Custom Council of Kelantan (MAIK)”. **The Macrotheme Review**. Cilt.3, Sayı.4, 2014, ss.64-71.
- Has, Ş.S. “Kınalızade Ali Efendi’nin vakfın icaresi ile ilgili görüşleri”, A.H. Köker (Ed.). **Kınalı-zade Ali Efendi, 1510-1572** içinde. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1999, ss.63-71.

- Hatemi, H. **Medeni Hukuk Tüzel Kişileri: Giriş, Tarihi Gelişim, Eski Vakıflar**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1979.
- Hatemi, H. **Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi, Medeni Hukuk Tüzelkişileri**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1969.
- Hennigan, P.C. **The Birth of a Legal Institution: The Formation of the Waqf in Third-Century A.H. Hanafi Legal Discourse**. Leiden: Brill, 2004.
- Hızlı, M. “Osmanlı vakıf eserlerinin inşa, tamir ve restorasyonları”. **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.5, Sayı.5, 1993, ss.219-232.
- Hisham, S., H.A. Jasiran ve K. Jusoff. “Substitution of waqf properties (istibdal) in Malaysia: Statutory provisions and implementations”. **Middle-East Journal of Scientific Research**. Sayı.13, 2013, ss.23-27.
- Hoexter, M. “Adaptation to changing circumstances: Perpetual leases and exchange transactions in waqf property in Ottoman Algiers”. **Islamic Law and Society**. Cilt.4, Sayı.3, 1997, ss.319-333.
- Hoexter, M. “Qadi, mufti and ruler: Their roles in the development of Islamic law”, R. Shaham (Ed.). **Law, Custom, and Statute in the Muslim World: Studies in Honor of Aharon Layish** içinde. Leiden: Brill, 2007, ss.67-85.
- Hoexter, M. **Endowments, Rulers and Community: Waqf al-Haramayn in Ottoman Algiers**. Leiden: Brill, 1998.
- Horii, S. “Pre-emption and private land ownership in modern Egypt: No revival of Islamic legal tradition”. **Islamic Law and Society**. Cilt.18, Sayı.2, 2011, ss.177-218.
- Hüseyin, A.F. **Ahkâmü'l-vesâyâ ve'l-evkâf fi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye**. İskenderiye: ed-Dârü'l-Câmi'iyye, 1989.
- İbrâhim, A. “Mine'l-vesâ'iki'l-Arabiyye fi'l-usûri'l-vustâ: Vesîkatü istibdâl”. **Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, Câmi'atü'l-Kâhire**. Cilt.25, Sayı.2, 1963, ss.1-38.
- İmâm, M.K. **el-Vesâyâ ve'l-evkâf fi'l-fıkhi'l-İslâmî**. Beyrut: el-Mü'essesetü'l-Câmi'iyye, 1996.
- İpşirli, M. “Arşiv belgelerine göre İstanbul vakıf evleri: Müştemilat, kira, satış”, M. S. Kütükoğlu (Ed.). **Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs - 1 Haziran 1988** içinde. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1989, ss.183-196.
- İpşirli, M. “Hikr”, **DİA**. C.17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Karakoç, İ. **Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Müessesesi**, Ankara: Yetkin, 2017.

- Kaya, S. “17. yüzyıl sonlarında muhalif bir metin: Muhammed b. Hamza el-Aydîni’nin Bey’u’l-ine risalesi”. **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**. Sayı.26, 2009, ss.97-112.
- Kaya, S. **Osmanlı Hukukunda İcareteyn**. İstanbul: Klasik, 2014.
- Kılınç, A. **Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişik**, Ankara: Adalet, 2019.
- Knost, S. “The impact of the 1822 earthquake on the administration of waqf in Aleppo”, P. Sluglett ve S. Weber (Ed.). **Syria and Bilad al-Sham under Ottoman Rule: Essays in Honour of Abdul-Karim Rafeq** içinde. Leiden: Brill, 2010, ss.293-308.
- Köç, A. “Sultan II. Murad Vakfı’nın Edremit mukataaları, 1530-1641”. **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**. Sayı.30, 2011, ss.42-71.
- Köprülü, B. “Evvelki hukukumuzda vakıf nev’iyyetleri ve icareteynli vakıflar”. **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**. Cilt.17, Sayı.3-4, 1952, ss.685-716.
- Köprülü, B. “İcareteynli vakıfların mutasarrıflarının medeni kanunun 639. maddesinin 2. fıkrasında yer alan ilk durumunda addolunamayacakları”. **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**. Cilt.25, Sayı.1-4, 1960, ss.387-409.
- Köprülü, M.F. “Vakıf müessesesi ve vakıf vesikalarının tarihi ehemmiyeti”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı.1, 1938, ss.1-6.
- Köprülü, M.F. “Vakıf müessesesinin hukuki mahiyeti ve tarihi tekamülü”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı.2, 1942, ss.1-35.
- Kreiser, K. “İcareteyn: Zur ‘doppelten Miete’ im osmanischen Stiftungswesen”. **Journal of Turkish Studies**. Sayı.10, 1986, ss.219-226.
- Külliyyât-ı Kavânîn: Kavânîn ve Nizâmât ve Ferâmîn ve Bervât ve İrâdât-ı Seniye ile Muâhedât ve Umûma Ait Mukâvelâtı Hâvîdir: Fihrist-i Târihî**. Sarkis Karakoç (Ed.). M.A. Aydın, F. Gedikli, M. Akman, E.B. Ekinci ve M.M. Kena-noğlu (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- Leeuwen, R. van. **Waqfs and Urban Structures: The Case of Ottoman Damascus**. Leiden: Brill, 1999.
- Lewis, B.C. **The Law of Trusts**, yy: eLangdell Press, 2013.
- Little, D.P. “A fourteenth-century Jerusalem court record of a divorce hearing: A case study”, D.J. Wasserstein ve A. Ayalon (Ed.). **Mamluks and Ottomans: Studies in Honour of Michael Winter** içinde. Oxon: Routledge, 2006, ss.67-85.
- Lowry, H.W. “Murad Hüdavendigâr ve Hacı-Gazi Evrenos: Aralarındaki ilişkinin vakfiyeler ve mimari eserler üzerinden incelenmesi”, F.M. Emecen, İ. Keskin ve A.

Ahmetbeyoğlu (Ed.). **Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı** içinde. İstanbul: Timaş, 2013, C.2, ss.271-277.

Lowry, H.W. **Hersekzade Ahmed Paşa: An Ottoman Statesman's Career and Pious Endowments**. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, 2011.

Ma'kûl, A. "Kavâ'idü tedbîri mu'âvazati'l-evkâfi'l-âmme bi'l-Mağrib". **Mecelletü Kabs el-Mağribiyye li'd-Dirâsâti'l-Kânûniyye ve'l-Kazâ'iyye**. Sayı.4, 2013, ss.228-240.

Madran, E. "Osmanlı Devleti'nde onarım etkinlikleri/vakıf kurumu ilişkisi, XV.-XVIII. yüzyıllar", G. Eren, K. Çiçek ve C. Oğuz (Ed.). **Osmanlı** içinde. Ankara: Yeni Türkiye, 1999, C.10, ss.236-244.

Mahamood, S.M. "The Administration of waqf, pious endowment in Islam: A Critical study of the role of the State Islamic Religious Councils as the sole trustees of a waqf assets and the implementation of istibdal in Malaysia with special reference to the Federal Territory of Kuala Lumpur", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Birmingham University, 2000.

Mazlum, D. **1766 İstanbul Depremi: Belgeler Işığında Yapı Onarımları**. İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı, 2011.

Mehdî, M. el-. "Hükmü istibdâli'l-evkâf fi'l-mezâhibi'l-fıkhiyye". **Mecelletü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye**. Sayı.77, 2009, ss.333-408.

Meninski, F. a M. **Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae**, 1680.

Mısri, R.Y. el-. **el-Evkâf fıkhen ve iktisâden**. Şam: Dârü'l-Mektebî, 1430/2009.

Muhammed b. Abdülazîz b. Abdullah. **el-Vakf fi'l-fikri'l-İslâmî**. Rabat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şü'ûni'l-İslâmiyye, 1416/1996.

Muhammed Kadri Paşa. **Kânûnü'l-adl ve'l-insâf fi'l-kazâ' alâ müşkilâti'l-evkâf**. A.C. Muhammed ve M.A. Sirâc (Thk.). Kahire: Dârü's-Selâm, 1427/2006.

Muhammed, M.R.Y. "İstibdâlü'l-vakf beyne'l-men' ve'l-cevâz: el-Hissetü'l-aşeriyye enmûzecen: Dirâse mukârene beyne'l-fikhi'l-İslâmî ve'l-kânûni'l-İrâkî". **Mecelletü'r-Râfideyn li'l-Hukûk**. Sayı.54, 2012, ss.1-41.

Oberauer, N. "Early doctrines on waqf revisited: The Evolution of Islamic endowment law in the 2nd century AH". **Islamic Law and Society**. Cilt.20, Sayı.1-2, 2013. ss.1-47.

Oğuz, İ. "Osmanlı vakıflarında istibdal problemi: Midilli örneği". **Tarih Araştırmaları Dergisi**. Sayı.58, 2015, ss.583-601.

- Orbay, K. “İcareteyn hakkında”, H. Oruç ve M. Ceylan (Ed.). **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı** içinde. Ankara: Akçağ, 2016, C.2, ss.83-92.
- Ömer Hilmi Efendi. **İthâfû'l-Ahlâf fî Ahkâmî'l-Evkâf**. İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1307.
- Örgeevren, A. “İcareteynli vakıflarda iktisadi zaman aşımı işler mi? Temyiz mahkemesi kararı”. **Ankara Barosu Dergisi**. Cilt.15, Sayı.6, 1958, ss.343-348.
- Öten, A. “Sultan Ahmed Külliyesi inşasında yeniden yapılan vakıf: İbrahim Paşa Sarayı”. **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**. Cilt.8, Sayı.1, 2018, ss.285-308.
- Özcan, T. **Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar örneği**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Özel, A. “İbn Abidin, Muhammed Emin”, **DİA**. C.19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- Özer, H. “Kafiyeci (v. 879/1474) ve ‘istibdal’ hakkındaki iki eserinin tahkik ve tercümesi”. **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**. Sayı.18, 2011, ss.169-184.
- Öztürk, N. “Evkaf-ı Hümayun Nezaretî”, **DİA**. C.11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Öztürk, N. “Giriş”, N. Öztürk (Haz.). **Elmahlı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar: Ahkamu'l-Evkaf** içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, ss.1-23.
- Öztürk, N. “Mukataalı vakıf”, **DİA**. C.31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Öztürk, N. **Menşe’i ve tarihi gelişimi açısından vakıflar**. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983.
- Pantık, R. “Osmanlı’da icareteyn uygulaması hakkında yeni değerlendirmeler”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı.48, 2017, ss.75-104.
- Peri, O. **Christianity under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times**. Leiden: Brill, 2001.
- Peters, R.F. “Wakf”, **EI²**. C.11, Leiden: Brill, 2002.
- Rafeq, A.-K. “The application of Islamic law in the Ottoman courts in Damascus: The case of the rental of waqf land”, M.K. Masud, R.F. Peters ve D.S. Powers (Ed.). **Dispensing Justice in Islam: Qadis and Their Judgements** içinde. Leiden: Brill, 2006, ss.411-425.
- Sabrî, İ.S. **el-Vakfû'l-İslâmî beyne’n-nazariyye ve’t-tatbîk**. Amman: Dârü’n-Nefâ’is, 1428/2008.

- Sabri, R. "The Ottoman waqf built heritage in Cyprus: Transitions in the upkeep and conservation practices during the British colonial era, 1878 to 1960", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. University of Manchester, 2013.
- Satış, İ. "Tanzimat döneminde Kudüs ve çevresinde Avrupalı devletlerin nüfuz mücadelesinden bir kesit: Hristiyan cemaatlerin imar faaliyetleri". **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**. Sayı.34, 2013, ss.185-221.
- Sav, M. ve H.M. Ceylan. "Prof. Dr. Semavi Eyice'nin gözüyle eski eser, vakıflar ve restorasyon". **Vakıf Restorasyon Yıllığı**. Sayı.8, 2014, ss.55-63.
- Saymen, F.H. **Medeni Hukukumuzda Hükmi Şahıslar: Cemiyet-Vakıf-Tesis**. İstanbul: Üniversite Kitabevi, 1944.
- Schacht, J. "Early doctrines on waqf", **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı / Mélanges Fuad Köprülü** içinde. İstanbul: Ankara Üniversitesi, 1953, ss.443-452.
- Sefer, N. ve Z. Ahunbay. "Eminönü'nün Haliç kıyı bölgesindeki Vakıf Kültür Mirası'nın 1920-2015 arasında geçirdiği onarımlar ve uğradığı kayıplar". **Vakıf Restorasyon Yıllığı**. Sayı.10, 2015, ss.78-120.
- Semâ'îl, A.M.A. es-. "Naklû'l-vakf ve istibdâlûhu". **Mecelletü'l-Hikme es-Su'ûdiyye**. Sayı.36, 2008, ss.301-374.
- Shuval, T. "La pratique de la mu'awada (échange de biens habus contre propriété privée) à Alger au XVIIIe siècle". **Revue du monde musulman et de la Méditerranée**. Sayı.79-80, 1996, ss.55-72.
- Singer, A. **Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem**. Albany: State University of New York Press, 2002.
- Stiros, S., S. Papageorgiou, V. Kontogianni ve P. Psimoulis. "Church repair swarms and earthquakes in Rhodes Island, Greece". **Journal of Seismology**. Cilt.10, Sayı.4, 2006, ss.527-537.
- Sulong, J. bin. "Permissibility of istibdal in Islamic law and the practice in Malaysia". **Journal of US-China Public Administration**. Cilt.10, Sayı.7, 2013, ss.680-689.
- Sungurbey, İ. **Eski Vakıfların Yeni Sorunları: Yazarın Bundan Önceki Kitaplarına Kimi Eklerle**. İstanbul: Maltepe Üniversitesi, 2001.
- Sülemî, A.N. es-. "İstibdâlû'l-vakfellezî lem ten'atil menâfî'uhu bi vakfin hayra minhu fi'l-fikhi'l-İslâmî ve nizâmî'l-mürâfe'âtî's-Su'ûdî ma'a beyânî mâ cerâ aleyhi'l-amel fî mehâkimi Mekkete'l-mükerreme". **Mecelletü Câmi'atî'l-Melik Abdülazîz: el-İktisâdü'l-İslâmî**. Cilt.24, Sayı.1, 2011, ss.3-30.

- Tuncer, O.C. “Bazı vakıf yapılarına yanlış eklemeler, değişmeler ve yanlış restorasyonlar”, B. Ersoy ve M. Narince (Ed.). **Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı, 12-13 Mayıs 2003** içinde. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2003, ss.165-200.
- Tuncer, O.C. “Korunması gerekli vakıf taşınmazlarının onarımları ve bir öneri”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı.32, 2009, ss.231-234.
- Ubeydî, İ.A. el-. “İstibdâlü'l-vakfi'z-zirâ'î el-mu'attal bi'l-vakfi't-ta'limî es-sıhhî”. **Evkâf**. Sayı.23, 2012, ss.135-172.
- Ünlü, M. “Tanzimat sonrasında Samsun çevresinde gayrimüslimlerin kilise ve mektep inşa ve tamir faaliyetleri”, C. Yılmaz (Ed.). **Geçmişten Geleceğe Samsun** içinde. Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi, 2006, C.1, ss.149-162.
- Vakıflar Kaynakçası**. H. Çınar ve M. Koyuncu Kaya (Ed.). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2015.
- Waqf: A Bibliography**. A.A. Islahi (Ed.). Cidde: King Abdulaziz University, 2003.
- Yavuz, Y. “Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi ilk başmimarı Mimar Kemalettin”. **Vakıf Restorasyon Yıllığı**. Sayı.11, 2015, ss.6-24.
- Yazır, M.H. **İrşâdü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf**. İstanbul: Matbaa-ı Ahmet Kamil, 1330.
- Yediyıldız, B. “Vakıf”, **İA**. C.13, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1986.
- Yeken, Z. **Ahkâmü'l-vakf**. Beyrut: el-Matba'atü'l-Mısriyye, ty.
- Yıldız, K. **1660 İstanbul Yangını ve Etkileri: Vakıflar, Toplum ve Ekonomi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017.
- Yılmaz, İ. “Osmanlı klasik döneminde vakıf yapılarının korunmasında onarım aşamaları”. **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**. Cilt.3, Sayı.4, 2017, ss.36-60.
- Yılmaz, M. **Eski Vakıfların ve Taşınmazların Günümüzdeki Hukuki Rejimi**. Ankara: Bilge, 2013.
- Yücel, E. “Ayasofya onarımı ve vakfî arşivinde bulunan bazı belgeler”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı.10, 1973, ss.219-228.
- Yücel, E. “Vakıf restoratör mimarlarından Ali Saim Ülgen”. **Vakıf Restorasyon Yıllığı**. Sayı.11, 2015, ss.26-34.
- Yücel, E. “Vakıf restoratör mimarlarından Süreyya Yücel, 1903-1970”. **Vakıf Restorasyon Yıllığı**. Sayı.4, 2012, ss.119-130.
- Yücel, E. “Vakıflarda onarım çalışmalarını yürüten mimarlar”. **Vakıflar Dergisi**. Sayı.27, 1998, ss.231-240.

Zerkâ, M.A. ez-. **Ahkâmü'l-evkâf**. 2. Basım. Ürdün: Dârü Ammâr, 1419/1998.

